devrim-sonrası toplumlarda

İKTİDAR VE MUHALEFET

Louis Althusser
Edmund Baluka
Charles Bettelheim
Francesco Cavazzuti
Fernando Claudin
Detlev Claussen
A.Carlos Comin
Luigi Covola
Carlos Franqui
Franco Fortini
Elio Giovannini
Giorgio Girardet
K.S. Karol
Ludwik Kavin

Lucio Magri
Franz Marek
Edoarda Masi
István Mészáros
Jiri Pelikan
Leonid Plyushch
Krysztof Pomian
Rossana Rossanda
Ursula Schmiederer
Daniel Singer
Hrayr Terzian
Bruno Trentin
Rosario Villari
Boris Weil

İKTİDAR VE MUHALEFET

metis

METİS YAYINLARI
Meşrutiyet Caddesi 131 / 301
Beyoğlu / İSTANBUL

Yapıtın özgün adı:
Power and Opposition
in Post-revolutionary Societies

Copyright.
Quaderni del Manifesto, 1978
Ink Links, 1979
Türkçe yayın hakları
Metis Yayınları'na aittir.

Türkçe basım: Metis Yayınları
Birinci basım: Şubat 1934

devrim-sonrası toplumlarda

İKTİDAR ve MUHALEFET

Çeviri
AYHAN ÖZKAN

devrim-sonrası toplumlarda İKTİDAR ve MUHALEFET

içindekiler

AÇILIŞ OTURUMU

Devrim Sonrası Toplumlarda İktidar ve Muhalefet / *Rossana Rossanda* 7

İKİNCİ OTURUM Muhalefet

Muhalefet Hareketinin Zayıf ve Güçlü Yönleri / *Daniel Singer* 25
Ya Birlikte İleri, Ya Birlikte Alaşağı / *Leonid Plyushch* 44
Doğu Avrupa'da Kiliselerin İşlevleri ve Siyasi Önemleri / *Giorgio Giardet* 54
«Kiliseler: Hepsi Bu Kadar Değil» / *Leonid Plyushch* 65
Aydınlar ve Varolan Sosyalizmin Çelişkileri / *Franz Marek* 66
Dubcek'in Hatalarını Tekrarlamayalım / *Jiri Pelikan* 69
77 Sözleşmesi: Bir Kitle Hareketinin Başlangıcı / *Ludvik Kavin* 75
Çin: Devrimci Ayaklanmaların ve Karşı - Devrimci Dalgaların Diyalektiği / *Edoarda Masi* 79
Szczecin Grevimiz / *Edmund Baluka* 88

ÜÇÜNCÜ OTURUM «Varolan Sosyalizm»de Toplum Yapıları

Sovyet Toplumunun Niteliği / *Charles Bettelheim* 94
Kamplarda Okunan Marx ve Lenin / *Boris Weil* 99
Ürkütücü Çelişkiler Tasarlamak Yeterli Değildir / *Franco Fortini* 110

DÖRDÜNCÜ OTURUM «Varolan Sosyalizm»de Devletin Niteliği

Devrim - Sonrası Toplumlarda Siyasi İktidar Ayrılıkçılık - Muhalefet / *István Mészáros* 115

Doğu'da ve Batı'da Devlet ve
Bürokratik Sınıflar / *Franesco Cavazzuti* 141
Batı'da ve Doğu'da Sınıf
Mücadelesi/*Elio Giovannini* 146
İşler Tümüyle Nasıl Dönüştürülebilir?
Ne Yapmalı? Kiminle? / *K. S. Karol* 151
«Patristik Marksizm» Mirasına Son
Verelim / *Alfonso Carlos Comin* 164
Avrokomünizm ve Marksist, Sosyalist ve Demokratik
Muhalefet Akımları / *Rosario Villari* 173
Kapitalizmde ve «Gerçekten Varolan Sosyalizm»de
Siyaset ve Ekonomi / *Ursula Schmeiederer* 177
Bir Baskı Aracı Olarak
Psikiyatri / *Hrayr Terzian* 183
Fiat Mirafiori İşçileri Arasındaki Tartışmada
SSCB, Geçmişi ve Bugünü /
Gianni Usai - Marcello Capri 189

BEŞİNCİ OTURUM Batı Avrupa Solu ve Doğu'da
Politik ve Toplumsal Çelişki

Reel Sosyalizm ve Mümkün Sosyalizm: Doğu Avrupa
Toplumlarının ve Avrupa Solunun
Sorunları / *Lucio Magri* 195
Doğu'da ve Batı'da Ancak Çekişmeli Demokrasi
Özgürlük Sağlayabilir / *Bruno Trentin* 212
Sovyet Modeli ve Küba'da
«Caudilloculuk» / *Carlos Franqui* 224
Kadınlar, «Reel Sosyalizm» ve Siyasi
Alanın Özerkliği / *Anna Maria Crispino* 231
Avrokomünizm ve Yeni Tip Antagonistik
Toplumlar / *Fernando Claudin* 236
Marksizmin Bunalımı / *Louis Althusser* 243
Venedik Sendikaları Selam ve Dayanışma
Duygularını İletir / *Luigi Covolo* 257
Özel Mülkiyetin, Ortadan Kaldırılması ve
İnsanın Kurtuluşu / *Detlev Claussen* 260
Sonuç ve Devam / *Rossana Rossanda* 262

EK

Parti: Gerçek ve Yalan / *Krzysztof Pomian* 268

Açılış Oturumu

DEVRİM SONRASI TOPLUMLARDA İKTİDAR VE MUHALEFET

Rossana Rossanda

Rossana Rossanda (58), İtalyan Komünist Partisi'ne direniş döneminde katıldı. Daha sonra milletvekili oldu ve 1959'da Merkez Komitesi'ne seçildi. 1969'da İl Manifesto *gazetesinin öbür kurucularıyla birlikte İKP'nden ihraç edildi. O zamandan beri, bu gazetenin ve onun çevresindeki siyasî hareketin önderlerinden biridir.*

Dostlar! Bu toplantıyı açarken, heyecan duymamama imkân yok. Bütün bölünmüşlüğüne rağmen, eskisinden yenisine tüm İtalyan solu, artık bir karara varmış bulunuyor. Bugün ilk kez, tarihinin en canalıcı sorunlarından birini, «varolan sosyalizmi» tartışacak.

Fransız, İspanyol ve Batı Alman dostlarımızla birlikte yapıyoruz bu tartışmayı. Daha da önemlisi, ilk kez Doğu Avrupalı dostlarımız da bizimle birlikte. Bu Marksist ve sosyalist dostların bir kısmı mülteci; öbürleri ise, kendi ülkelerinde mücadele veriyor. Bugün burada bulunan Doğu Avrupalılar'ın pek çoğu, yıllarca baskı altında yaşadı. Hapishanelere ve psikiyatri kliniklerine kapatıldı. Ve sonunda ülkelerini terketmek zorunda bırakıldılar. Bu toplantıda bulunan ya da —Hegedus ve Micknik gibi— yolladıkları yazılarla katılan bu dostlarımızın ancak pek azı, hâlâ ülkelerine dönme imkânına sahiptir. Polonya ve Macaristan'da Avrupa soluyla diyaloğa girmenin önündeki engeller, görece gevşetildi. Bu toplantı vesilesiyle bir engelin daha yıkılacağını ummuştuk. Ne var ki, pasaportların bir kısmı iptal edildi, bir kısmının da süresi kısaltıldı. Bu yüzden, bazı dostların mevcudiyetinden mahrumuz. Ama onlar, siyasî olarak, yine de buradalar, bizimle bir-

likteler. Selamlarımızı ve dayanışma duygularımızı gönderiyoruz onlara.

Burada sadece Doğu Avrupalı dostlarımızla dayanışmamızı ifade etmek için toplanmış değiliz. Ama amaçlarımızdan biri de budur. Bu dostlarla dayanışma. Avrupa solunun hayli ihmal etmiş olduğu ahlaki bir görevdir. Bu ihmal, bazen suskunluk, bazen de salt sözlü destek biçimini aldı. Ama çoğunlukla, daha da ciddi bir nitelik kazandı: Kişinin, «varolan sosyalizmler» karşısında, diplomatik ya da resmi değil, gerçek tavrını belirlemekten kaçınması. Avrupa solunun, varolan devrimlerdeki çatışma, iktidar ve muhalefet gibi zorlu sorunlara yaklaşımının bir sıkıntı, hatta entellektüel ve ahlaki bir fakirlik izi taşıması, bu yüzdendir. Sol, kendilerine sosyalist diyen ülkelerde, siyasi olarak yaşamaya imkân bulamayan, hatta kaba baskılara hedef olan sosyalistleri görmezden gelmeyi tercih ediyordu. Doğu Avrupa ülkelerinde —Polonya'daki gibi bir sınıf halinde, gruplar içinde ya da birey olarak— muhalefet yapan ya da iltica etmek zorunda bırakılmış bulunan bu dostların durumu, belki de yüzyılımızın siyasi mücadelelerinin en trajik görünümüdür. Gerçekten de, faşizmin ya da otoriter burjuva rejimlerinin baskılarına maruz kalanlar, iç mücadelenin ve göçün bütün zorluklarına rağmen, hiç değilse, solun sıcak dayanışmasını hissediyorlardı. Kendilerini, büyük bir ortak cephenin parçası olarak görebiliyorlardı. Oysa, sosyalist denilen ülkelerde mücadele edenler için, böyle değildir bu. Onlar, hiçbir uluslararası cephenin parçası değildirler; sol, onlara ancak belirsiz ve kaypak bir destek vermektedir. Onları sadece, uğradıkları felaketi sosyalizmin imkânsızlığının ya da doğa dışılığının ispatı olarak görmekten memnun olan düşman, sevinçle karşılamaktadır. Batı'daki öncü siyasi biçimlenmeleri oluşturan işçi kitleleri, onları bir baş ağrısı, bir çelişki ve bir suçluluk kaynağı olarak görmekteler. Onları ikincil çelişki durumuna indirgemekte ve mümkün olursa unutmaya çalışmaktalar.

Bunun, önemi azımsanamayacak bir tarihsel nedeni var. On yıl önce bile düşünülemez olan böyle bir konferansı nasıl toplayabildiğimizi hiç değilse kendimize açıklayabilmek için, işe bu tarihi ele alarak başlamalıyız. Batı

solu, işçi ve devrimci örgütleri (ya da en azından bunların önderleri), aslında şunu hayli erken farketmişlerdir: Kurulmuş olan biçimiyle, özellikle de Sovyetler Birliği'ndeki biçimiyle sosyalizm, Marx'ın 1848'de *Komünist Manifesto*'da anlattığı kurtuluşun temel özelliklerine ve hatta Ekim Devrimi'nin deneyimlerine uymuyordu. Sol, *Potemkin Zırhlısı*'nın sonunda söylendiği gibi, ihtilalci kruvazörün «özgürlüğün kızıl bayrağı»nı bir daha inmemecesine çektiğinin, doğru olmadığını anlamıştı. Sözkonusu toplumların ekonomik bakımdan kemikleştiği, politik bakımdan da baskıcı oldukları, kısa zamanda kavrandı.

Yine de, sol ve devrimci örgütler, onların yanında yer almaya devam ettiler. Neden? Çünkü bu toplumları, burjuva bloğuna karşı savaşta temel siper hattı olarak, 1920'lerde Avrupa'daki yenilgilerden sonra tek sağlam cephe olarak görüyorlardı. Sonuçta, kendi devrimini yapmamış olan Batı, başka devrimlerle avunurken, bu devrimler de kendi açmazları, özgürlük yoklukları içinde, Batı'da devrimin başarılı olamamasının sonuçlarını yaşıyorlardı.

Sosyalist ülkeler ne kadar kusurlu ve eleştiriyi hak eder olsalar da, bunların karşısında emperyalizm, sömürgecilik ve daha sonra da nazizm vardı. 1945'ten önce, milyonlarca insanın kafasında dünya bu şekilde bölünmüştü. Aynı bölünme, soğuk savaş sırasında, hatta belki şiddetini biraz yitirerek daha sonra da sürdü. Her seferinde emperyalist zincirin bir halkası kırılıyordu: Çin, Küba, Vietnam, Çinhindi — sömürgelerin kurtuluş savaşları. 1952'de, her türlü parti disiplinine ve eğilim telkin edici suskunluğa karşı çıkan Jean Paul Sartre gibi bir adam, zorunlu çalışma kamplarında neler olduğunu bildiği ve bunu mahkûm etmiş olduğu halde, Sovyetler Birliği'ne yan çıktı. Böyle yapmakla da, sadece düşmanlarıyla değil, Camus ve Merleau-Ponty gibi dostlarıyla da bağlarını kopardı. Sovyetler Birliği'nin yanında yer almak için, onun bir proletarya devleti olduğunu kabul etmek gerekmiyordu. Onun, burjuva sistemiyle nesnel olarak çeliştiğini ve yeni halk ya da sınıf hareketlerinin, kapitalizme karşı mücadelelerin ve başkaldırıların ondan hareketlerinin, kapitalizme karşı mücadelelerin ve başkaldırıların ondan kaynaklanıp geliştiğini görmek, yeterliydi. Hepimiz, varolan sosyalizmi,

1921'de bir teorisyenimizin Marksizmi görmüş olduğu gibi görme eğilimindeydik; «Marksizm'in birtakım teorik sınırları varsa, bundan ne çıkar,» diyordu bu teorisyen, «eğer o, bir kurtarıcı güç olabiliyorsa, sömürülen ve ezilen büyük kitlelerin dili olabiliyorsa, yüzyıllardır boyun eğdirilen kitlelerin kimliği, umudu ve bilinci olabiliyorsa?»

Yaşamış olsaydı Marx'ın söyleyeceği gibi, yanlış yerde doğmuş olan bu muhteşem ve korkunç tarih içinde, bütün öngörü ve kurallara karşı (Marx'ın *Kapital*'ine karşı devrim, diye yazmıştı Gramsci), devrim olan ülkelerde gerçek üretim ilişkileri ve dolayısıyla gerçek toplumsal sınıflar açık - seçik görülebilir değildi. Siyasi diyalektikleri önce duraksatılmış, sonra da bastırılmış, ayrılıkçı öğeler olarak yalıtılmışlardı. Demokratik dünya, ya da en azından bir bölümü, otuzlardaki Sovyet mahkemelerini sıkıntıyla izlemiş, ancak köylülere yapılan baskıyı sanki hiç görmemişti. Batı'daki örneklerin en büyüğü olan İtalyan işçi hareketi, Gdansk'lı işçileri, sadece son birkaç yıldır kendi sınıf kardeşleri olarak görmeye başlamıştır. Görüş ayrılıkları, aydınların bir yaratısı ve ilgi alanı durumuna indirgenmiş, hayati önemine rağmen özgürlük, sırf söz söyleme hakkı olarak anlaşılmıştı. Öte yandan, tüm halk kitlelerinin kendi adlarına hüküm süren bir iktidara tâbi kaldıkları ve kendi kaderlerine sahip çıkamadıkları gözden kaçmıştır. Bu durum, bizdekinden farklı biçimlere bürünerek, onların kaderi olmuştur (her ne kadar fabrikalarda ve tarlalardaki durumlar, fazla farklı değilse de). Sosyalist ülkeler, dünya çapındaki çatışmanın «öbür kanadı» olarak kaldıkça, bunu kimse göremiyordu, ya da görmek istemiyordu. Bizim için bir kılavuz ve model olmasalar bile, bu devletler, «farklı» olmasını umabileceğimiz bir devrimin belkemiğini oluşturuyorlar ve varlıklarıyla onu kolaylaştırıyorlardı.

Ama bu hâlâ böyle midir? Şuna inanıyorum ki, eğer bu toplumları daha az perdelenmiş gözlerle tartışmak, incelemek ve bunlarda ortaya çıkan iç çatışmaların doğası konusunda tavır almak üzere bir araya geldiysek, bu pek de, onların niteliğini birdenbire kavramış olmamızdan değildir. Asıl neden, uzun zamandan beri bir çeşit vicdan sızısıyla sürdürdüğümüz, «reel sosyalizm»i Batı'daki anti

emperyalist, sosyalist ve anti-kapitalist cepheyle özdeşleştirmenin, artık imkânsız olmasıdır. Bu özdeşleştirme, çeşitli nedenlerle, daha altmışlarda sarsıntıya uğramıştı: SSCB'nin dünya olaylarında giderek daha açık bir biçimde büyük güç rolü oynaması; Komünist partiler ve devletler arasında açılan çatlak ve gedikler (özellikle SSCB ve Çin arasında) ve bunun ardından Çin'in uluslararası yönelimlerindeki kaymalar (yalıtılmışlıktan, sadece üçüncü-dünya ülkeleriyle ilişki sürdürme kararına ve sonra da en ilkesiz diplomatik devlet manevralarına doğru); ve son olarak, 1968'de Çekoslavakya'nın işgaliyle iyice açığa çıkan, Sovyet devletinin niteliğindeki yeni değişimler. O zamandan beri, Sovyetler Birliği'nın hareketin herhangi bir parçasına, özellikle de üçüncü-dünya ülkelerindeki hareketlere sağladığı her destek, onun dünya çapındaki siyasi çıkarlarıyla karışmış ve koşullanmıştır. Vietnam olayıyla birlikte, artık sosyalist kampın verebileceği hiçbir şey kalmamıştı. İki farklı uluslararası strateji çıktı ortaya: Bunlar sadece, Vietnamlılar'ın mücadelesinin önemi ve zamanlaması konusunda farklılaşmıyorlardı; bu zorlu savaşın sona erdirilmesine mi (Vietnam'da barış) yoksa bu halkın kurtuluşuna mı (Vietnam'a özgürlük) öncelik verileceğinde de ayrılıyorlardı. Vietnam'lı dostlar, SSCB ve Çin'in varlıkları sayesinde, ama aynı zamanda, onlara rağmen zafere ulaştılar (tabii bu, ikisi için farklı düzeylerde sözkonusudur).

Kısacası, «varolan sosyalist» ülkeler, artık, bizim gelecekteki devrimimiz için model, güvence ya da destek değildirler. Bu devrim, farklı olacaktır. Artık sözkonusu ülkelerin iç sınırlılıklarını, bunların uluslararası yönelimlerinin aldığı son biçimlerden ayırmak mümkün değildir ve bu biçimlenmeler, «dünya çapındaki sınıf mücadelesi»nin sarsılmaz zorunluluklarından çok, bu toplumların iç denge ihtiyaçlarına bağlanmalıdır. Özgürlük yokluğu, eşitsizlik, sömürü ilişkilerinin sürmesi, artık özel olmayan sermayenin ve üretici güçlerin gelişiminin ortaya çıkardığı zorluklar, sınıflararası iç manevralar, ekonominin askerîleşme düzeyi ve silahlı kuvvetlerin rolü — bütün bu etkenler, sadece olumlu bir uluslararası rolü engelleyen kusurlar değildir. Bunlar daha çok; SSCB ile ABD arasındaki

özel ilişkiden, Avrupa'daki sosyalist bloğun denetim altında tutulması gereğine kadar, tüm uluslararası zorunlulukların gerçek kaynakları olarak gözüküyorlar.

Çin de, iç denge ve çalkantılarını uluslararası düzeye yansıtmakta ve bunu, dünya çapındaki varlığından çok, yokluğuyla yapmaktadır. On yıllar boyunca yapmış olduğunun tersine, Batı işçi hareketi, artık «varolan sosyalist» ülkelerle kendisini özdeşleştirmediği gibi, onlarda kendi mazeretini bile görmüyor. Bu toplumlar, bizim modelimiz ya da idealimiz değildir; bu toplumlar, bizim bloğumuz değildir.

İşte bunun için, solun suskunluğu artık sona eriyor. En çok direnç göstermiş olan Komünist Partileri'nin bile bağlantıları gevşiyor ve SSCB'ni savunmayan analizler gözardı edilemiyor. İç muhalefetin yalıtılması da, artık son bulmuştur. Bu toplumlar giderek saydamlaşmaya başladılar artık; incelenebilirler ve incelenmelidirler. Batı işçi hareketi, bir kez daha kaderinin, Doğu Avrupa toplumlarının doğasıyla bağlantılı olduğunu gördü. Ama bunu, yirmilerde olduğu gibi, büyük ve belki safça bir devrimci ruhla, 1945'in, hatta 1956'nın iyimserliğiyle yapmadı. Bugün bu bağlantıyı sağlayan şey, umut değildir; hem sosyalist ülkelerde hem de Avrupa'nın geri kalan kısmında olgunlaşan bir krizin açıkça farkedilmesidir. Sovyet kampı bir açmaza düşmüş, komünist hareket bölünmüştür. Öte yandan Çin, Maoist dalgayı durduran dönüşümle, yerine oturdu. Avrupa solunun devrimci anti-kapitalist kanadı da, reformist kanadı da durdurulmuştur artık. Oysa iki yıl önce Avrupa komünizmi, İspanya'da çabucak egemen olacağından, İtalya'da bir dönüşüm sürecine öncülük edeceğinden, Fransa'da solun büyük bir zafer kazanacağından ve hatta büyük Sosyal Demokrat partilerde belli bir kayma olacağından gayet emindi. Ama bugün, gerilemeler, uyuşukluklar ve sağın yoğun baskısı, apaçık ortadadır. Devir değişti. Avrupa'nın kalbinde, Almanya'da, yeniden tehlike çanları çalıyor. Kriz, yavaş yavaş gelişmiş olan hayalleri, birdenbire yıktı: Sadece iktidar çok uzaklarda kalmış değil; demokrasi ve son on yıl boyunca Avrupa solunun gücünü oluşturan işçi bloğunun birliği bile tehlikeye düşmüş durumda. Avrupa komünizmi, Gramsci'-

nin Batı devrimine yaklaşımının bu zayıf uyarlaması, her cephede açıkta kalmış bulunuyor. İdeolojik alanda yeniden saldırganlaşan Sovyetler Birliği'nden uzaklaştığı gibi, güney Avrupa'daki büyük hareketin sağladığı fırsatlardan da yoksun artık.

Toplantımızın, içinde yer aldığı bağlam, işte budur. Bu toplantı, birkaç gün sonra başlayacak olan Venedik Biennali'nden farklıdır. Her iki girişim hakkında da gereğinden fazla spekülasyon yapıldı. Bizim toplantımız, açıkça siyasi niteliktedir. Devrim - sonrası toplumunu, İtalyan solunun güncel bir sorunu olarak görüyoruz, geride kalmış bir tarih parçası olarak değil. Bu toplumlardaki iktidar ve muhalefet sorununu, bütünlüğü içinde ele alıyoruz; ya da en azından, böyle yapmaya çalışıyoruz). Çünkü muhalefet ve muhaliflerin durumu, sadece siyasi haklar sorunundan ibaret değildir. Bu toplumlardaki iç çatışmalar, muhalif aydın gruplarının siyasi formülasyonlarını da aşan boyutlara sahiptir. Baskı, 1789 ilkelerinin ihlalinden çok daha karmaşık bir niteliktedir; çünkü her modern devlette olduğu gibi, en etkili baskı araçları, entegrasyon ve denge sağlayıcı mekanizmalardır. Sözde mahkemeler, hapishaneler ve akıl hastaneleri, buzdağının sadece görünen ucudur. Biz bunu kendi sorunumuz, gelecekteki devrimimizin bir sorunu olarak görüyoruz. Şuna inanıyoruz ki, «Neden bütün devrimler, devlet ve özgürlük sorununa gelip takıldılar?» sorusunun cevabı, Batı devriminin de karşısına çıkmış olan aynı teorik ve siyasi engellerde aranmalıdır. Geri toplumlar için sosyalizm, gelişmiş olanlar için de sosyal demokrasi diye iki ayrı toplum önerisine inanmıyoruz. Dünyada gelişen süreçlerin bütünsel bir teorisine sahip çıkmaya devam ediyoruz.

Avrupa solunun, ancak bu bütünlüğün bilincine yeniden vararak, sosyalist denilen toplumlardaki sınıf kardeşleriyle samimî bir dayanışma oluşturabileceğine inanıyoruz. Gerçekten de, burada toplum değişmedikçe, o toplumlarda da bir değişme olmayacaktır. Helsinki Konferansları, insan haklarının savunulması ve basit dilekçeler yeterli olamaz. Batı Avrupa, kendi kapitalist yapısını yıkmadıkça; kapitalist üretim tarzlarının dönüşümünü başlatmadıkça; Lenin'in «Artık sosyalist düzenimizi kurmaya gi-

rişelim» sözüne hayat kazandırmadıkça; sosyalizm ve özgürlük kavramlarının gerçek anlamlarını, kitlelerin deneyimleri içinde kazandıkları, farklı bir devlet biçimi yaratmadıkça; hiçbir şey değişmeyecektir. Kısacası, biz, kendi *Aurora*'mızın salvolarını Roma'da, Paris'te ya da Madrid'de duyana kadar, bu toplumlar değişmeyecektir. Sadece siyasi değil, toplumsal bir devrimin daha ılımlı değil, daha radikal bir devrimin, Jakoben ve otoriter olmayan bir devrimin olgunlaşmasını işaret ettikleri ölçüde, bu top seslerinin ne kadar yayılıp yankılandığı, fazla önemli değildir.

Bu konuşmadan yararlanarak kendi siyasi grubumun İtalya için öngördüğü sosyalist yapıyı dile getirmem doğru olmaz; çünkü bu, mutlaka bölünme yaratır. Ancak, şunu belirtmek istiyorum: Eğer Doğu Avrupa toplumları Batı'da devrim olmadan değişmiyorsa, Doğu'daki devrimlerin eleştirel bir incelemesi yapılmadan da, Batı'da devrim olmayacaktır. Onları gözardı etmek, bir kenara bırakmak ve işlerine karışmamak, burada nasıl bir toplum istediğimizi ve nasıl bir toplum kurabileceğimizi anlamaya çalışmamak demektir. Hatta, siyaset teorisini inkâr etmektir. Unutmamalıyız ki, «reel sosyalist» ülkelerin uzun ve olaylarla dolu evrimi —Ekim Devrimi'nden bu yana altmış yıl, halk demokrasilerinin kuruluşundan beri otuz yıldan fazla, Çin'in kurtuluşundan beri otuz yıla yakın, Castro'nun «sosyalist Küba»dan söz etmesinden sonra da yaklaşık yirmi yıl sürmüş olan bu evrim—, sadece bir umudu yıkmakla, kalmamıştır. Genel bir istek olarak değil, ama *bir toplum teorisi,* insanın yeryüzündeki varlığının *değişik* bir örgütlenme tarzı olarak sosyalizm fikri de, gölgeler arasında kaybolmakta. Ve burada, sol içindeki tartışmanın son noktasına geliyoruz: Kendimize, bu toplumların özgür olup olmadıklarını değil, onların sosyalist oldukları için mi, yoksa *sosyalist olmadıkları için mi* özgür olamadıklarını sormalıyız. Ve eğer sosyalist değillerse, nedirler? Bu sorunun geçerli olmadığını söyleyenler var. Geçmişin katı modelleri (kendilerini Marksist - Leninist olarak adlandıran ve Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kurulduğunu ama Kruşçev ekibinin ihanetine uğradığını iddia eden bazı grupların hâlâ savundukları modeller), artık tamamen ampirist bir bakış getiriyorlar: «Sosyalizm»

diye bir şey yoktur, iyi ya da kötü, «kurulmuş sosyalist sistemler» vardır. Tek gerçeklik, tarihin başlıca nesnesi bunlardır. Bunlar hiçbir ölçüye vurulamazlar; çünkü böyle bir şey yapmak, katıksız bir soyutlama olur.

Bugün Marksizmi tehdit eden iki bela var: Sovyet basınının yoksul vülgerliği ve Batı'daki Komünist ve Sosyalist partilerin eğiliminin bir göstergesi olan, sadece tarih değil, aynı zamanda bilim olarak bir toplum teorisi oluşturma çabasının reddedilmesi. Bilerek reddetme diyorum, çünkü bu temel kaybedilirse, bütün bir kültür, bu devrimleri yönlendirmiş olan hareketin dili ve komünistlerin Üçüncü Enternasyonal'deki ideali, yıkılmış olur.

Ne Sosyalist, ne Troçkist, ne özgürlükçü, ne de Marksist - Leninist akımlar, bu mirastan olumlu bir şey alamadılar. Ya eski biçimlere yapışıp kaldılar, ya gönülsüzce yeni biçimlere geçtiler, ya da bu mirastan tamamen uzaklaştılar. Sosyalizmin amaçlarında ortaya çıkan bunalım, hükümet olmanın eşiğine geldiklerinde Avrupa'nın sol partilerinin gösterdiği tereddütte yansıdı. Başka yerlerdeki devrimlerin tarihini açıklayamayan bu partiler, kendi devrimimizin de izini kaybettiler. Avro - komünist ve demokratik - sosyalist grupların alternatif oluşturamamalarının bir nedeni de, «reel sosyalizm»in hastalıklarının, aynı zamanda kendilerinin de sınırları olmasıdır. Yeni sol gruplar, bu soruyu ele almaya cesaret edemediler; çünkü mitleri beslemekten vazgeçmenin, duraksama getireceğinden korktular. Çünkü bütün sorunun bir «hata»dan doğduğuna ve «doğru» ilkelere dönmekle her şeyin yoluna konabileceğine inanmak kolay geliyordu. Bunu, onların başarısızlığının önemli nedenlerinden biri saymak gerekir. Üstelik bunalım, siyasi alanda kalmamakta, teori düzeyini de sarmaktadır. Marksizm'in bir bunalımıdır; *nouveaux philosophes*'un sadece bir karikatürü olduğu, ama muazzam kitlelerin adı konmayan bir gerçeklik halinde yaşadıkları bir bunalımdır. Bir teorik ve felsefi düşünce olarak değil, ama evvelce dünyayı değiştirmekte olan bir güç olarak Marksizm, bugün bu tarihin ağırlığı altında eziliyor.

Böylece «reel» sosyalizmler, tarihin eleştirisiz kabul edilecek bir meyvası olarak, yorumlanması ya da değer-

lendirilmesi mümkün olmayan tek doğru haline geldiler. Kısacası, inanan ya da arzulayan herkes, sosyalist sayılır, bir kimsenin ne ölçüde sosyalist olduğuna karar vermenin bir yolu yoktur; çünkü yargıda bulunmak için somut ölçütler mevcut değildir. «Çeşitli sosyalizmler» görüşüne inananlar, «herkesin en az olumsuz bir tarzda sosyalist olması, elbette istenir bir şeydir», derler; ama bütün çeşitlemeler de, meşru sayılır. Böylece, özgürlük de, onun karşıtı olan baskı da, toplumsal köklerinden koparılır: Bunların, sözkonusu toplumların temel mekanizmalarıyla bir ilgisi yoktur, eşitsizliğin bir sonucu değildirler, kitlelerin sürekli olarak siyasetten uzak tutulmasından kaynaklanmazlar. Otoriter bir edayla bizlere, bunların, bazı özgür - olmayan özellikleri bulunan sosyalist toplumlar oldukları söylenir. Demokrasi de, tamamen biçimsel ve hukuki bir sorun, bir insan hakları meselesi, yönetimin iyiniyetine emanet edilen bir değer, herkesin onarılmasını istediği bir şey haline gelir.

Korkarım ki, Doğu Avrupalı dostlarımızın çoğu, yaşamış oldukları deneyin gerçekten sosyalizm olduğu ve sosyalizmin, katlandıkları felaketleri zorunlu olarak içerdiği görüşünü paylaşıyorlar. Bu, tartışmamızı köstekleyecek engellerden biri olabilir. Doğu Avrupa toplumlarında, Marksizm, sosyalizm ve devrim fikirlerinin kötülenmesi oldukça yaygındır. Marksizm'in bir devlet iktidarı felsefesine indirgenmesinin sonucudur bu. Polonyalı mülteci filozof Leszek Kolakowski, birkaç gün sonra Venedik'te, sözkonusu ülkelerde Marksizm'in, *Komünist Partisi Tarihi (Bolşevikler)*'den ibaret olduğunu açıklayacak. Kekin ispatı, onun yenmesidir; bir siyasi teorinin ispatı da. onun fiili sonuçlarıdır. Ama bu, bir çeşit sofizmdir; çünkü aslında, bir siyasi teorinin ispatının, başka bir siyasi teori olduğu anlamına gelir. Böyle teröristçe bir akıl yürütmeyle, demokrasinin evrensel değerine sahip çıkan bir kimsenin, Vietnam'ı bombalayan B-52'leri de desteklemesi gerekeceği ileri sürülebilir.

Marksist olarak kalmak isteyen bizler (ki bu, her şeye rağmen bizim ülkelerimizde daha kolaydır), bunun tam tersini iddia ediyoruz. Devrim - sonrası toplumlarının niteliği ne olursa olsun, bunlar yorumlanabilirler, ve

yorumlanmalıdırlar. Marksizm, bunu yapmak için güvenli bir araç sağlamaktadır. Marksizm, bir toplumun niteliğinin, kendi hakkındaki bilincinin ve bunun siyasi ifadesinin, son kertede her zaman toplumsal üretim ilişkilerince belirleneceğini söyler (tek yönlü ve dolaysızca olmasa da). SSCB, Küba ve Doğu Avrupa ülkelerindeki üretim ilişkilerinin analizinin, bu toplumların mekanizmalarını kavramamızı sağlayacak anahtar olduğuna inanıyoruz. Böyle bir analiz aynı zamanda, bu toplumlardan biri olan Çin'in, öbürlerinden ne kadar «farklılaştığını» ya da en azından (bildiğimiz kadarıyla), bilinçli olarak nasıl farklılaşmaya çalıştığını da görmemizi sağlayacaktır. Zaten Çin, bu sorunu, kendi sisteminin gelişimi ya da gerilemesinin belirleyici ölçütü olarak kabul eder.

Tezimiz açıkça şudur: Gulag, ne bir felsefenin ne de salt bir iktidar ve siyaset görüşünün ürünüdür. O daha çok, 1917'den sonra kapitalizmin mirası olan toplumsal işbölümü, yeni ihtiyaçların doğması ve üretimin çökmesinin ağırlığıyla dağılmış bulunan devrimci ittifakta yer alan sınıfların çıkarlarını ifade ve bunlara aracılık etmede, yeni yönetici sınıfın yetersizliğinin bir sonucudur ve sonradan teorileştirilmiştir. Başka bir deyişle, yirmilerde Bolşevik rejiminin aldığı niteliği anlamak bakımından, devrimin ilk aylarında Lenin'in Sovyetlerde «üretimin nasıl yönlendirileceği» sorusuna verdiği cevaplar ve bunun devamı olarak toprağın zorla kollektifleştirilmesi, *Ne Yapmalı*'dan ya da öncüyle kitleler arasındaki ilişkilerin teorisinden daha önemlidir. Tıpkı metalar alanında ekonominin olduğu gibi, siyasetin de fikirler alanında bağımsızlığı yoktur. Yeni devlet ve üretim aygıtının temeli, yeni oluşmuş sınıfların, yeniden üretim ve toplumsal ilişkilerin devrimci dönüşümü sorunlarını çözme tarzıdır. Savaş komünizmi döneminin olaylarına baktığımızda, Sovyetlerin hızla merkezileştirilmesinin ve ortadan kaldırılışının, bir ideolojik tercihin değil, denetlenemeyen toplumsal ve üretici mekanizmalara hâkim olamayışın bir sonucu olduğunu ve bunun nedenlerini görebiliriz. O zaman, neden siyaset ve devletin bir anda Sovyetlerden ayrıştırıldığını da anlarız.

Şüphesiz bu, zorlu bir derstir — özellikle, devrim hakkında belli kolay düşüncelere sahip olanlar için. Bu dersin

öğrettiği şudur: Eğer bir devrim esas olarak siyasiyse (öncü tarafından «kışlık sarayın ele geçirilmesi») ve devrimci patlamanın hem öncesinde hem sonrasında kitlelerin, sömürülenler olmaktan çıkarak üreticiler ve sonra da siyasetçiler (olayların siyasi, ekonomik ve toplumsal içeriğine hâkim olma anlamında siyasi faaliyette bulunan insanlar) haline gelmesinin sonucu değilse, *sömürülenler, eşitlik için anlık bir talep, bir ihtiyaç ve sezginin dışında hiçbir şey ortaya koyamazlar.* Doğrudan deneyimlerinde yansımayan her öğe, onların uzağında kalır. «Yeni sosyalist düzen», kapitalizmin miras bıraktığı kendine yeterli tekil birimlerin toplamı değildir; bu birimlerin parçalanması ve yeni bir mantıkla, dönüşmüş toplumsal öznelerin denetlediği farklı bir üretim sistemiyle yeniden düzenlenmesidir. O, Marx'ın yaptığı metafor dışında, birleşmiş, bütünleştirici bir toplumsal fabrika da değildir. Kendi gelişimi içinde kapitalizm, toplumsal biçimleri tahrip eder ve tekrar yaratır; bu, onun yeniden üretiminin esasıdır. Oysa sosyalizm, bu mantığı, kapitalizmin, ezilenlerin ihtiyaçları pahasına zorla kabul ettirdiği ve içselleştirdiği eşitsizliğin temelleriyle birlikte yıkmak zorundadır. Ama bu sürece kim önderlik edecek? Onun basit anlamda pedagojik değil, ama özgürleştirici olacağını, onu ileriye doğru taşıyacak olan toplumsal özneleri tebaa haline getirmeyip bağımsız kılacağını, nasıl güvence altına alacak? İşçi sınıfına ve —karmaşık bir biçimlenme olan— kitlelere devrimci ittifakın korunacağını, önceki toplumsal işbölümünden devralınan yapıların dönüştürüleceğini ve üretimin yeni bir akli temele oturtulacağını, nasıl bir devlet ve ne tür kurumlar garanti edebilir? Böyle bir devlet, varolan dengesizlikleri, kör bir kazanç güdüsüne değil, kendilerini ortaya koyan ve toplumun genel devrimci dönüşümü sürecinde bir sentez arayan ezilmiş kültürlerin bilinçli bir karşılaşmasına dayanarak varolan dengesizlikleri ortadan kaldırmak üzere oluşturulmak zorunda değil midir? Üretim ilişkileri, işbölümü ve geçiş dönemi devleti, tek bir prizmanın yüzeyleri gibidir. Her biri, öbürlerinin gelişimini yönlendirir ve düzenler.

Şu kanıdayız ki, bunun devrimci ve özgürleştirici bir yönde gerçekleşmesi için, yeni rejimin, insanlar arasın-

daki ilişkilerin eşyalar dolayımından geçtiğini, metanın ancak emekle varlık kazanabildiğini, yani insanlar - arası bir ilişki olduğunu hiç unutmaması zorunludur. Burada da, Sovyetler Birliği için belirleyici olan yıllardan (devrimlo yirmilerin dramatik olayları arasındaki dönemden) çıkarılacak anlamlı dersler vardır.

Sovyet rejiminin nasıl bir değişim geçirdiğini incelerken, pazarın ve paranın ortadan kaldırılması yolundaki ilk girişimleri, sonra da, bunun mümkün olmadığının belirlenmesini yeniden ele almak yerinde olacaktır. Kamusal ve özel sektör arasındaki aracı mekanizmalar olarak, her ikisine de geri dönüldü. Ardından, fiyatlandırma hatalarının sonucu olarak, köylülerin ürettiği mallar, zorla kamulaştırıldı. Ne var ki, bu olaylar dizisi, sadece işçi - köylü ittifakını yıkmakla, devrimin köylülerle bağını koparmakla ve onları yeniden sağa itmekle kalmadı. Toplumsal temellerinden birine karşı böyle bir girişimde bulunmayı seçmiş ve onu siyasi özne olmaktan çıkartmış olan rejimin, niteliğini de değiştirdi. 1926 - 27 hasadından sonra alınan önlemlerin analizi, bu dıştalama girişimine, Stalin'in despotluğunun herhangi bir ifşaından ya da Asya tipi üretim tarzı üzerine yazılacak herhangi bir kitaptan çok daha fazla ışık tutacaktır.

Bu açıdan bakıldığında, Doğu Avrupa toplumlarının niteliği açıklık kazanır. Bunlar, ücretlilerle üretim araçları sahipleri (ki artık devlet ya da komündür) arasındaki eski çatışmanın, yeni rejimin resmi ve hukuki görünümü altında sürdüğü toplumlardır. Ama *yeni toplumsal özneler* arasında, toplumun derinden sarsılmış olmasından kaynaklanan yeni çatışmalar da ortaya çıkmıştır

Ancak, bu açıklığın sağlanabilmesi, iki koşula bağlıdır. Önce, temelde yatan bu çelişkiler, görünür olarak kalmış olmalıdır. Bunların görünür olması için de, doğalarının, toplumsal üretim ilişkilerinin analiziyle, yani ücretli emek ile sermaye arasındaki ve sonra da, teknik ve toplumsal işbölümündeki gelişmelerin aydınlatılmasıyla, kavranması gerekir. Örneğin, Bettelheim'la eski polemiğinde Sweezy, sermayeyi, üretim ilişkilerine dayanarak tanımlamak yerine, daha çok, kapitalist mülkiyetin bireysel birimlerinin keyfi bir oyunu olarak görüyor. Daima genişlemeye çalışan

bu birimlerin, Doğu'da, devlet planlamasıyla durdurulmuş olduğunu düşünüyor. Böyle olunca, sözkonusu toplumlar, yeniden matlaşıyor; yeni biçimlenmeler gibi görünüyorlar: Eski sömürü ilişkileri devam ediyor; ama artık çatışmanın gerçek alanı (bu toplumları ileri ya da geri götürecek olan motor), üretim birimi, girişim ve plan arasındaki ilişkidir.

Mücadele de işte burada sürüyor, özgürleşmek isteyen sermayeyle onu olduğu yere gömmeye çalışan plan arasında. Bu bakış tarzında toplumsal üretim ilişkileri gölgede kalıyor; sadece bir aşamada, emek maliyetinin belirlenmesinde işe karışıyorlar. Toplum sanki bir savaşla bölünmüş, sermaye güçleri her tarafta, karma ekonomide, meşru ekonomik faaliyetlerde, yarı - meşru olanlarında ve yeraltı faaliyetlerinde yeniden ortaya çıkmaya uğraşıyorlar. Bu kapitalizm midir? Hayır, diyor Sweezy. Peki sosyalizm mi? Sözkonusu bile değil. Bunlar yeni, anlaşılamaz toplumlardır.

Burada bir de, bize Bolşevikler'den miras kalan bir teze değinebiliriz, Komünistler'in iki evre teorisi olarak bildikleri teze: Önce sosyalizmin maddi temelleri kurulur. (Eski üretim aygıtının devlet tarafından düzenlenerek işlemesiyle olur bu; devlet, klasik birikim sürecini, artık-değerin ve üretim fazlasının işçilerden ya da hatta, fazla-olmayan üretimin köylülerden çekip alınmasını denetler.) Sonraki aşamada da, «sosyalist ilişkiler» resmen başlatılır. Burada da son söz, mülkiyet kavramı çevresinde söylenir. Devrim, özel mülkiyetten devlet mülkiyetine, serbest pazardan plana geçiş olarak görülür.

Ama bu, donmuş bir toplumu kabul etmek demektir. Çünkü bu görüşe göre, yeni «sosyalist düzen»in motoru olarak hareket eden siyasi biçim, yani devlet, tam anlamıyla «global fabrika»nın hiyerarşik yapısıdır, merkezileşmiş ve tek sesli bir devlet iktidarı durumundadır. Yekpare bir yapı oluşu, sadece tek merkezden yönetilmesinden ileri gelmez. Kuvvetlerin genel bir uyumuna ulaşma girişiminde (ki başarısızlığa mahkûm olduğu su götürmez), toplumsal özneler arasında açığa çıkan her türlü çelişki, önce bir rahatsızlık ya da belki bir sapma, sonra da bir fesat tertibi ya da ihanet olarak kabul edilir. Burada, tümüyle emeğe hasredilmiş, güzelce düzenlen-

miş, fikir birliği ve uyum içinde işleyen bir toplum tablosu çizilmektedir. Çelişki, baskıyla giderilmesi gereken bir hastalıktır. Özgürlüksüzlüğün kökleri de işte burada yatar.

Bu kökler çok derinlerdedir. Bizim iddiamız, onların, sözkonusu toplumsal biçimlenmelerin sosyalist olmayan yapısında yattığıdır. Bu yapılar, devlet kapitalizminin gelişmiş biçimlerine dayanırlar. Bir yandan da, devrimci yönetici grubun acil ekonomik önlemler (ya da doğuracağı siyasi ve toplumsal sonuçların tamamiyle bilincinde olarak, ekonomik - politik önlemler) almamasından kuvvet bulurlar. Oysa böyle önlemler, tüm üreticileri, toplumsal işbölümünün belirlediği eşitsiz ilişkileri giderek azaltmaya, parçalanma ve yabancılaşmanın, işbölümünün, iş ile bilgi, kent ile kır arasındaki ayrımın azaltılmasına yöneltebilirler.

Bu önlemleri alma iradesi tıkandığında, geçiş süreci donar, katılaşır. Bugüne kadarki devrimlerin ortaya çıkardığı devlet, işte bu yüzden otoriter bir nitelik almıştır. Kısacası bu toplumlarda, kapitalist üretim tarzı, artık homojen olmayan bir sınıf aracılığıyla tarihsel biçimini kazanmıştır. Kapitalist üretim tarzı bu sınıfı eski ve geri sınıfların başaramadığı burjuva devrimini gerçekleştirmeye yöneltmiş, böylece ona ilerici bir nitelik atfetmiştir. Preobrajensky, işçi sınıfının, sömürünün hem öznesi hem de nesnesi olduğunu söylemişti. Öyle sanıyoruz ki, kısa zamanda, sadece nesne olarak kaldı. Ve tüm sistem, kendini yeniden üretebilmektedir, artık demokratikleşme mümkün değildir. Yirminci Kongre toplandığında sosyalizmin maddi temellerinin sonunda kurulmuş olduğu ve Doğu Avrupa toplumlarında özgürlüğün gelişeceği varsayılıyordu. Bu yüzden, sözkonusu kongreyi izleyen olaylar bizim için önem taşımaktadır. Tam yirmi yıl geçti, ama mekanizma hâlâ aynı; hâlâ aynı güçler iktidarda ve ekonomik ilişkilere akışkanlık kazandırmaya yönelik her girişim çökmeye mahkûm. Yapı öylesine katılaşmış ki, hiçbir gerçek değişime tahammülü yok. Artık komünizm evresine geçmekten, resmi olarak bile söz edilmiyor.

Bu, sermaye ile emek arasındaki çatışmanın bizim toplumlarımızdakilerle aynı olduğu anlamına mı gelmek-

tedir? Devlet, iktidarı, üreticilerden artık-değer olarak aldığını onlara ne ölçüde geri veriyor? Budapeşte ekolünden olanlar, «çok» diye cevap vermektedirler buna. Onlara göre, işçi sınıfı ile iktidardaki sınıf arasında, öbür toplumsal tabakaların aleyhine işleyen özgün bir karşılıklı koruma ve kollama ilişkisi gelişmiştir.

Başkalarının, örneğin Bettelheim ekolünün cevabı ise «az»dır; genel olarak, işçi sınıfı, mutlak artık-değerin kaynağı olarak kalmıştır. Polonya işçilerinin ayaklanması gibi olaylar, bununla açıklanabilir. Gerçekten de, 1970'te Polonya devleti anti-enflasyonist önlemler aldığında, tıpkı Batı'daki gibi bir işçi direnişi patlak verdi. Oybirliği maskesi bir kez düştükten sonra, toplumun, sadece bölünmüş değil, kan dökülmesi noktasına varacak kadar kutuplaşmış olduğu ortaya çıktı. Gerçek rollerin birdenbire açığa çıktığı, gerçeğin gözüktüğü tek andı bu. 1970-71 yıllarında, Szczecin tersanelerindeki fırtınalı toplantılara ait belgeler [grevci işçilerle onlara umut verip dil dökerek işbaşı yapmalarını sağlamaya çalışan yeni parti lideri Gierek arasındaki yazışmalar — Y.N.] iktidarın kimin elinde olduğunu ve işçilerin koşullarının aslında kapitalist ülkelerdekine ne kadar benzediğini gösterir.

Şu büyük soru kalıyor geriye: sömürünün varolduğu bu toplumlar, kapitalist olarak nitelenebilir mi? Bu, akademik bir soru değildir. Vereceğimiz cevap, ne tür Marksistler olduğumuzu da; sermaye ve devleti nasıl —yani kendisinden sonsuz sayıda toplumsal dolayımların çıkarsandığı üretim ilişkileriyle mi yoksa klasik kapitalizmin başka nitelikleriyle mi— tanımladığımızı da etkileyecektir. Ama en önemlisi, siyasi tercihlerimizi etkileyecektir.

Eğer bu toplumlar, kapitalist ilişkilerin ikincil olduğu, çatışma, baskı ve toplumsal atomlaşmanın esas olarak siyaset ve yönetim alanından kaynaklandığı yeni toplumsal biçimlenmelerse, «güç merkezleri» ve bunları dengeleme sistemleri arasında süren bir mücadele vardır ortada. Bu durumda gerekli olan, sistemin demokratikleştirilmesidir. «Daha çok özgürlük» uyarımız, yöneticileri hedef alır. Ama eğer, yeni tip kapitalist formasyonlar sözkonusuysa (Lenin kapitalistsiz kapitalizm demişti, Bettelheim devlet kapitalizmi diyor; biz de buna gerçek sınıf çatış-

masını ortadan kaldıran ve ifadesini engelleyebilen, böylece sistemin daha da baskıcı olmasına yol açan yoğun ideolojik söylemleri ekliyoruz), o zaman sorun, bir demokrasi ve insan hakları talebi olmaktan çıkar. Gözümüzü bu ülkelerdeki sınıf - mücadelesine çevirmemiz gerekir. Çağrılarımızın muhatabı da, yönetimdekiler değil, devrimci bir kalkışmanın taşıyıcıları olabilecek toplumsal özneler olur.

Üstesinden gelmemiz gereken siyasi engel işte budur. Sol için kolay bir iş olmayacak bu. Zorluk, kısmen, siyasi nedenlerden kaynaklanmaktadır; sözkonusu toplumların yöneticileriyle geleneksel bağlar, hâlâ kırılmamıştır. Ama daha derin nedenler de var: Çatışmanın öznesi, 1917'nin ya da 1948'in işçi sınıfı değildir artık; toplumdaki konumu, ideolojik biçimlenmesi ve siyasi ilgi ve etki alanı bakımından farklılaşmıştır. İşçi sınıfının yanısıra, tanımlanması güç, yeni tabakalar vardır. Sağda, hâlâ kilisenin egemenliği altındaki köylüler arasında kök salmış tepkisel eğilimler bulunmaktadır. Bu kesimden çıkan muhalifler, her zaman ilerici bir tavırda olmuyorlar. Soljenitsin örneği, bunu açıkça gösterir. Toplumsal atomlaşmanın giderek artmasıyla yeni toplumsal faktörler (gençlik, kadınlar, marjinalize olmuş öğeler,) kaybolmaya yüz tutmuş gözüküyorlar; oysa bunlar, Çin Kültür Devrimi'nde —bağımsız, keskin ve çoğu kez yıkıcı potansiyelleriyle— ön saflara itilmişlerdi. Peki, devrim - sonrası toplumlarında sosyalizmin çıkarlarına sahip çıkan yeni toplumsal blok nedir? Hangi koşullarda kendini dile getirir? Onu birleştirme ve baskılara karşı çıkarma imkânları nelerdir? Sadece toplumsal değil, aynı zamanda siyasi bir özneye nasıl dönüştürülebilir?

Bu sorular bütünü, fikir ayrılığından muhalefete ve muhalefetten siyasi mücadeleye sıçramanın ölçütüdür ve İtalyan solu tarafından derinlemesine ele alınmalıdır.

Bugün, Doğu Avrupalı dostlarımızla birlikte, bu soruyu deşmek isteyip istemediğimize karar vereceğiz.

Kendi payıma, bunun, bizi ileri götürecek yol olduğundan hiç şüphem yok. Ama aynı zamanda bu, bizim ve devrim - sonrası toplumların önündeki yolun hayli uzun olduğunu gösterir. Elbette tarih, çizgisel değildir. Buna-

lımlar ve sorunlar, sanılandan daha çabuk ve daha sık çıkabilirler ortaya, hem de bazan beklenmeyen yönlerden. Bu tartışmayı başlattığımız ve ortak sorular koyduğumuz şu anın, bir bunalım aşaması olduğunu bu nedenle vurguluyorum.

Önümüzdeki üç günde *İl Manifesto*'nun yapmayı umduğu. bu soruları bir teste tabi tutmaktır sadece: ayrıntılı bir çalışmanın başlangıcı, şimdilik, aynı şeyi konuşup konuşmadığımızı anlamaktan ibarettir. Umarım ki, olumlu bir sonuca varırız ve burada bulunanlar hepimiz, İtalyan, İspanyol, Fransız ve Alman solu ile Doğu Avrupalı dostlarımız bu araştırmayı ve siyasi görevi, geliştirmek üzere *İl Manifesto*'nun güçsüz kollarından devralır.

İKİNCİ OTURUM

Muhalefet

MUHALEFET HAREKETİNİN ZAYIF VE GÜÇLÜ YÖNLERİ

Daniel Singer

Daniel Singer, İngiltereli bir gazeteci ve yazardır Polonya'da doğmuştur ve şimdi Fransa'da çalışmaktadır. 68 Mayıs olayları üzerine bir inceleme olan Prelude to Revolution *(Hill and Wand, New York 1970) ile* Revue d'esthétique'*in 2. ve 3. sayılarında yayımlanan (1976) «Le témoin et le prophéte, pour et contre Solzhenitsyn»in yazarıdır.* İl Manifesto'*nun yazarlarındandır. Aşağıdaki metin, Sovyet bloğunun toplumsal çelişkileri ve değişim ihtimalleri üzerine hazırlamakta olduğu kitabın bir parçasıdır.*

Bir yüzyıl önce Çarlık, bir avuç asinin terörüne maruz kalmış görünüyordu. Oysa bugün, Sovyet yöneticileri, protestoları tüm dünyada yankılandığı halde, muhaliflerinden dolayı boş yere endişeye kapılmaya gerek duymadıkları izlenimini veriyorlar. Muhalif intelijensiyanın gücündeki bu azalma, sayısal nedenlere bağlanamaz. İntelijensiyanın tanımı üzerine anlam bilimsel bir tartışmaya girmeksizin, açıkça görülebilecek bir olguyu belirtelim: Bu kesimin kaynağı olan eğitim görmüş tabakalar, aradan geçen zaman içinde sayıca son derece büyümüşlerdir. Ekim Devrimi arafesinde Rusya'da, çalışan nüfustan ancak 190.000 kadarı, üniversite ya da bir teknik okul mezunu uzmanlardı. 1976'da ise bu sayı, 24 milyon olmuştur.[1] Modern bir yetkeci devletin, çarlığın hantal zorbalığına göre çok üstün olan etki gücü de, bu yeni inteli-

1. **Ekonomicheskaya Gazeta,** no. 17, Nisan 1977.

jensiyanın siyasi zayıflığını açıklamaya, tek başına yetmez.

Narodnik teröristler bir anlamda, suskun köylü kitlelerinin hoşnutsuzluğunu dile getirdiler ve yeni bir unsurun, yükselen işçi sınıfının sesini duyurdular. O dönemde herkes, çarlığın sonunun geldiğini hissediyordu. Doğası gereği geçiş niteliği taşıdığını ilerde göstermeye çalışacağımız Stalin - sonrası rejimi de, aynı şekilde mahkûm edilebilir. Ne var ki, yeni muhalefetin sesi, en azından Batı'da duyulduğu biçimiyle, onun mezar kazıcılarının sesi değil kesinlikle. Protestocular, Sovyet toplumunun herhangi önemli bir kesimi adına konuştukları izlenimini vermiyorlar, hatta, hızla büyüyen profesyonel intelijensiya adına bile.

Güçlü bir polis devletine karşı hayatlarını tehlikeye atarak başkaldıran insanları, Batı'ya sığınarak elde edilmiş rahat bir konumdan bu şekilde eleştirmek hem kolay hem de yakışıksızdır. Ama burada sözkonusu olan, Sovyet protestocularının cesareti değil. Sovyetler Birliği'nde Stalin döneminin yoğun baskı havası artık eskisi gibi var-olmasa bile, yine de bir muhalifin kaderi hâlâ çekilmez bir şeydir. Akademisyen Andrey Sakharov dışında, Batı'da en çok tanınanların hepsi de, bu önemli konumu elde edene kadar hapishanelerden, kamplardan ve psikiyatri koğuşlarından geçmişlerdir. Üstelik bu tanınmış kişiler, sürekli tedirgin edilseler ve şiddet ya da tutuklanma tehdidine maruz kalsalar da, görece emniyettedirler, projektörlerin ışığı altında olmaları sayesinde korunurlar. Moskova'dan uzaklarda, ücra bölgelerde KGB, dünya kamuoyundan çok daha az çekinir. Devletin sonuçta tek işveren olduğu, siyasi olaylarda yargı yetkisinin polisin elinde bulunduğu bir ülkede, muhalif bir fikri açıkça söylemek, kahramanca bir harekettir. Bu yüzden, burada ele alınan, muhaliflerin cesareti değil, stratejileridir.

Eleştirinin niteliğine daha da açıklık getirmek gerekir. Sovyet protestocularını birleştiren ortak payda[2], insan hakları için mücadele etmeleridir. Sözde sosyalist bir dün-

2. Küçük ama gerici Rus şovenistlerinden kendilerini Marksist sosyalist kabul edenlere kadar son derece çeşitlilik gösteren muhalefet gruplarını analiz etmek, burada amacımız değil.

yanın baskıcı ortamında, tamamen meşru bir stratejidir bu. Ekim Devrimi'nden altmış yıl sonra, her milliyetten Sovyet yurttaşının hâlâ temel özgürlüklerden, konuşma, toplanma ve ifade özgürlüklerinden mahrum bırakılıyor olması, devrimin patlak verdiği dönemde yaşamış bir sosyalist için herhalde düşünülemez bir şeydi. Sovyet rejimine yöneltilecek en büyük suçlamalardan biri de budur. Ayrıca, aydınların, ifade özgürlüğü sorunuyla uğraşmaları, tamamen anlaşılır bir şeydir. Eğer bir yazar, yazdıklarını çekmecesinde saklamak zorundaysa, bir bilim adamı meslekdaşıyla görüşmek için polisten izin almak zorundaysa, yaşamak ve gelişmek için kişi, «bir yalanı yaşamak» zorundaysa, düşünce özgürlüğü üzerinde yoğunlaşmak, doğal olmanın da ötesindedir.

Ancak, insan haklarını mecazi anlamda bayraklarına yazmakla muhaliflerin çok fazla şey istediklerini ileri sürmüyorum. Tersine, çok az istiyorlar; ya da daha doğrusu, istekleri çok soyutta kalıyor. Siyasi özgürlük hiçbir yerde boşluk içinde, durup dururken kazanılmadı. Batı Avrupa'da burjuvazi, özgürlükleri, kendi siyasi üstünlüğünü kurmak ve ekonomik egemenliğini pekiştirmek için mücadele ederek fethetti. Kazandıktan sonra da, bu süreci devam ettirmek için hiç telaş etmedi. Üst sınıflar, kendi çıkarlarını savunma mücadelesi veren işçi hareketi de dahil olmak üzere, alttan gelen baskılarla hakları vermeye zorlandılar. Ne kadar soyut ve genel görünseler de büyük ilkeler, daima toplumsal güçler arasındaki güç dengesini yansıtırlar (bazen de çoktan bozulmuş olan bir dengeyi); ve artık, başarılı bir toplumsal hareketin kesinleştirilmesi olarak bir çeşit yasalar kitabı ya da anayasa durumuna gelmişlerdir. Oysa Rus muhalifleri, sanki kendileri toplumsal gerçeklikten koptukça insan haklarının değeri artıyormuş gibi, sanki insanlar, bu salt soyutlamanın büyülü cazibesiyle etkileniyorlarmış gibi hareket ediyorlar. Program ve bildirilerinde toplumsal içerik, anlamsız bir dert gibi adeta sonradan geliyor. Ta başından beri böyleydi bu. Nitekim, Sakharov, Medvedev ve Turchin'in önemli manifestosu[3]'nda garip br gösterge sayılması gereken bir

3. **Le Monde**, 11/12/13 Nisan 1970'te yeniden yayımlandı.

dipnot yer alıyordu: «aynı zamanda, toplumsal sorunları da ele almalıyız». Ama muhalefet hareketinin toplumsal programı hâlâ ortada yok.

Rus halkı, Orwell'vari lastikli sözleri, artık şüpheyle karşılayacak kadar çok dinledi. *Teoride, kendi* toprakların, *kendi* fabrikalarının ve kaderlerinin hâkimi olduklarını biliyorlar. Stalin'in gösterişli demokratik anayasasının 1936'da, Sovyet yasa - tanımazlığı tepe noktasındayken ilan edildiğini de unutmuş değiller. Haklı olarak, geleceğe yönelik somut beklentilerin dile getirilmesini istiyorlar. Oysa muhalifler, hiçbir yerde, insan haklarının, işçinin, kolhoz emekçisinin, teknisyenin ve memurun günlük hayatını nasıl etkileyeceğini somut olarak anlatmıyorlar. Bütün bu özgürlükler grev, toplu pazarlık ve iş örgütlenmesinin kollektif olarak belirlenmesi haklarını getirecek mi? Kanun önünde eşitlik, hiyerarşik yapıyı, ücret ve maaşlardaki farklılıkları, ayrıcalıklılarla ezilenler arasındaki uçurumu nasıl etkileyecek? Parti şeflerinin bir kenara itilmesinden sonra, muhalifler, ne tür bir sistemin kurulmasını öneriyorlar?

Bu temel sorulara açıklık getirilmedikçe, Sovyet yurttaşları neden kitleler halinde muhalefete katılsınlar? Üstelik böyle bir girişimin büyük risklerini ve zorluklarını bildiklerine göre! Anlaşamamayı daha da karmaşıklaştıran bir olgu da, Sovyetler Birliği'nde «onlar» ve «biz», bir takım şeylere sahip olanlarla olmayanlar, ayrıcalıklılarla kitleler arasında hâlâ süren ve derin bir toplumsal yara halinde hissedilen büyük boşluktur. Toplumsal içeriği olmayan bir insan hakları mücadelesi, sadece yazma ve açıklama hakkı üzerineymiş gibi görünen bir çatışma, herhangi bir Rus'a kolaylıkla «onların» bir meselesi olarak, ayrıcalıklılar arasındaki sorunların çözümü olarak gözükebilir.

Protesto hareketinin geçici olmasını umduğumuz bastırılışı, rejimin sağlamlaşmasıyla aşağı yukarı bir arada gerçekleşti. Stalin'in ölümünü izleyen ilk yıllarda Sovyet toplumu, hareketlenmiş gibiydi ve sanki yeni bir siyasi denge arıyordu. Brejnev onu yeniden dondurdu; parti aygıtının toplumu saran kıskacını tekrar sıkarak Sovyet sistemini güvence altına aldı.

Şüphesiz, ayrıcalıklıların egemenliği Stalin'in ölümüyle ya da 20'nci Kongre'yle başlamadı. Hatta, istatistikler, Stalin sonrası dönemde ücret ve maaş farklılıklarının hafifçe azaldığını gösterir. İstatistiklerde *datchaların,* özel kişilere açık dükkanların, yurtdışı gezilerinin gözükmediği ileri sürülebilir. Elbette. Ama asıl mesele bu değil. Stalin döneminde aşırı ayrıcalıklar vardı, ama bunlar, güvenceli değildi. İktidarının zirvesinde göründüğü bir sırada bile *apparatchik,* tutuklanma ve Sibirya'yı boylama tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Dönemsel tasfiyeler, partililerin ve diğer düzen adamlarının konumlarını sağlamlaştırmasını engelliyordu. Tiranları velinimetleri olan adamın ölümünün sabahında kollektif arzuları, postlarının güvenliği, istikrar, hiç değilse ayrıcalıklarının tadını barış içinde çıkarma (ve kımbilir, ilerde çocuklarına devretme) imkânı idi.

Hiçbirini mantıki sonuçlarına götürememiş de olsa her türlü reformu anında, kendiliğinden getirmiş olan, yarı köylü, yarı kentli Nikita Kruşçev de onlar için fazla tehlikeliydi. Çünkü, sanki Sovyet toplumunun gelişebilmesi için, tüm Stalinist mirasın elden geçirilmesi gerektiğinin farkındaymış gibi hareket ediyordu. Bu beceriksiz ve zayıf reformcu bile fazla tehlikeliydi ve ondan kurtulmak gerekiyordu. Oysa Leonid Brejnev, genel olarak ayrıcalıklıların, özellikle de *apparatchik*'lerin güvenini sağlamıştır. Bunun da çok basit bir nedeni var: tüm politikasının —içte ve dışta— temel öncülü, iktidar yapısını ve dolayısıyla ayrıcalıklar ağını bozacak hiçbir şey yapmamak. Brejnev ve yaşlı ekibinin uzun süren iktidarının bütün sırrı işte burada yatar. Doğrusu teslim etmeliyiz: on üç yıl önce hiç kimse, bu renksiz bürokratın bugün hâlâ Kremlin'de dolaşacağını bile hayal edemezdi.

Brejnev'in günleri belki sayılıdır, ama Brejnevci politika sürebilir. Yine de, dayanıklılığına rağmen, bir geçiş rejiminin bütün özelliklerini taşımaktadır. Olayların hakimi değil, oyuncağıdır. Sovyet toplumunun karşılaştığı önemli sorunları gerçekten çözebilme yeteneğinden yoksundur. Varlığını korumasının bedeli hareketsizlik olmuştur; rejim, olup bitenin peşine takılmaktan başka bir şey yapabilecek durumda değildir. Ekonomik bir canlılığın ol-

madığı ve halk içinde ideolojik yanılsamaların artık kalmadığı bir ortamda Brejnevizm, gerekli reformları ertelemekle çelişkilerin birikmesine yol açmaktadır. Muhtemelen, Rusya için sarsıntılı, patlamalı bir gelecek hazırlıyor. Daha derin ve radikal bir muhalefet için zemin hazırladığı ise kesin.

RUSYA'NIN DEĞİŞEN ÇEHRESİ

Bugünkü siyasi sistem, Stalin'inkinden temelde farklı değildir. Gerçi toplama kampları biraz daha seyrek ve gevşek, terör eskisi kadar kör değil ve halk sürekli bir korku altında yaşamıyor. Ama protestocular, muhalif olmanın bedelini biliyorlar. Sonuçta, aynen geçmişteki gibi, bütün kararlar ve girişimler yukardan gelip topluma kabul ettirilir. Yeni anayasa, Parti'nin üstünlüğünü resmen onaylar. Gerçekten de, gözüken, Parti aygıtının, daha doğrusu onun üst kademedeki önderlerinin yönetimde olduğudur.

Ancak, siyasi sistem yeniden donmuş olsa bile, toplum öyle değildir, hâlâ derin değişimler geçirmektedir. Bu değişikliklerin birbiriyle ilişkili üç yönünü ele alacağım: köylülüğün gerilemesi yeni işçi sınıfının ve profesyonel intelijensiyanın yükselmesi; ve son ama önemli bir nokta olarak, eğitim düzeyinin gelişmesi. Bu son husus, rejimine bir övünme konusudur ama ilerde yöneticiler için gizli bir bela olduğu ortaya çıkabilir.

Köylülüğün Gerilemesi

Bilindiği gibi, Ekim Devrimi'nin arefesinde Rusya, bir köylü denizini andırıyordu. Nüfusun % 80'den fazlası, kırsal kesimde yaşamaktaydı. Son savaş başladığında da, kent sakinlerinin oranı ancak üçte birdi. Hatta Stalin döneminin sonunda bile her on Sovyet yurttaşından altısı kırsal kesimde yer alıyordu. Bugün bu oran, tersine çevrilmiş bulunuyor: Nüfusun % 62'si kentsel, % 38'i ise kırsal alandadır. İstihdam istatistikleri, daha da çarpıcıdır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında çalışanların dörtte üçü çiftçilik yapıyordu; İkinci Dünya Savaşı başlarken bu

oran yarı yarıyaydı. Bugün ise, kırsal alanın istihdamdaki payı, kabaca dörtte bir olarak tahmin edilebilir.[4]

Kırsal kesimin sosyal manzarası da oldukça değişmiştir. 28 milyon toprak emekçisinden 10 milyonunu istihdam eden devlet çiftliklerinin *(solhoz)*, ekonomik işlevi, eskiye göre çok artmıştır. *Solhoz* ile *kolhoz* (eskiden hayli yaygın olan, bugünse ortalama 500 kişi çalıştıran ve sayıları 30 000'in altında bulunan çok büyük kollektif çiftlikler) arasındaki fark da azalmıştır. Artık *Matryona'nın Evi*, —istisna durumunda olmasa bile— bir kural olmaktan çıkmıştır.

Ancak, buradan, Sovyet propagandasının kaçınılmaz olarak yaptığı gibi, hemen Rusya'nın tarım sorununu çözme yolunda olduğu sonucuna atlamamalıdır. Batı'dan yapılan büyük tahıl ithalatı, bunun tersinin kanıtlarından sadece biridir. Sovyet tarımının verimliliğinin, Amerika'dakinin ancak beşte biri düzeyinde olması, katedilmesi gereken yolun uzunluğunu göstermektedir. Bununla birlikte, siyasi denklem, artık değişmiştir. Son savaşa kadar ve onun hemen sonrasında, Sovyet önderlerinin kâbusu *Bonapartizm*'di. Hâlâ özel mülkiyeti özleyen köylü kitlelerince desteklenen bir askeri önderin yükselmesi ihtimalinden korkuluyordu. Bu korku giderek yokolmaktadır, artık rejim için temel tehlike durumunda değildir. Gerçi, geri kalmış, kırsal Rusya'nın ağırlığı oldukça fazladır hâlâ. Çalışan nüfusun dörtte birini istihdam ettiği halde ülke ihtiyaçlarını tam olarak karşılamayan bir tarım sektörü, hiç şüphesiz, ekonomi için taşınması güç bir yüktür. Ama unutmamalıyız ki, benzer bir oran Fransa'da yirmi yıl, İtalya'da da en fazla on yıl öncesine kadar geçerliydi. Rusya'da da, köylülüğün oynadığı rolün önemi giderek azalmaktadır. Soljenitsin'i izleyip geleceğe yönelik planlarını *müjik*'in dirilmesine, küçük ya da büyük toprak sahiplerinin egemenliğindeki Rusya Ana'nın yeniden kurulmasına dayandıranlar, siyaset yapmaktan çok bir nostalji oyunu oynuyorlar.

4. Bu oran, küçük özel toprak parçalarını işleyen, özel mülkiyetin kırsal kesimdeki son temsilcileri olan kolhoznik ailelerinin nasıl sayıldığına bağlı olarak değişir.

Yeni İşçi Sınıfı

Köylülüğün görece gerilemesi, endüstriyel işgücünün hızlı bir büyümesiyle elele gelişti. Resmi nüfus istatistiklerine göre, işçiler (ve aileleri), toplam nüfusun % 61'ini oluşturmaktadır. Oysa bu oran, son savaş öncesinde sadece üçte birdi. Aynı dönemde memur olarak çalışanların oranı % 17'den % 22'ye yükseldi. Bu sayılar biraz yanıltıcıdır, çünkü devlet çiftliklerinde çalışan tarım işçilerini kapsadıkları halde, [çünkü devlet çiftliklerinde çalışan tarım işçilerini kapsadıkları halde,] kollektif çiftliklerde çalışanları dışarda bırakırlar. Bu yüzden, ulusal ekonomideki istihdamın verileri daha aydınlatıcıdır. Sanayi, inşaat ve ulaştırma, toplam işgücünün devrimden önce % 10'unu, son savaş öncesinde ise % 30'dan azını kullanıyordu. Bugün bu sektörler, çalışan nüfusun yarısını istihdam etmektedir.

Benim asıl vurgulamak istediğim nokta ise, yeni işçi sınıfının sayısal artışına değil, nitelik ve kökenlerine ilişkin başka bir yönü. Sovyet sanayi devriminin ilk aşamasında (sanayileşmenin kritik evresi) sanayi işçileri, aslında, kente aktarılmış köylülerdi. Zorla gerçekleştirilen kollektifleştirmenin bu köklerinden koparılmış, yarı - cahil kurbanları, korku, öfke ve kırgınlık içindeydiler. Kente vardıklarında, kendi siyasi kültürüne ve geleneklerine sahip bir işçi sınıfına uyum göstermek diye bir sorunları olmuyordu. İşçi sınıfı, *kendileriydi* zaten. (Bazı tarihçilere göre Gulag da, «ilkel sosyalist birikim» denilen dönemde, bu köylüleri fabrika hayatının disiplin ve temposuna tabi kılmanın barbarca araçlarından biriydi.)

Bugün durum çok farklıdır. Kentsel işgücü büyük ölçüde kendi saflarından büyümektedir. Kırdan kente göç, hâlâ sürüyor, ama yan bir unsur olarak. Ve gelenler de eskiler gibi değil. Sovyet yazıları arada sırada, kırsal kesimin en ileri elemanlarının (makina kullanan usta işçiler, traktör sürücüleri, hayvancılık uzmanları, vs.) «kent ışıkları»nın cazibesine çok fazla kapıldıklarından şikayet ederler.

Bunlara itiraz olarak, yeni işçi sınıfının da siyasetle ilgilenmediği, daha çok küçük çıkarlar peşinde olduğu ve kollektif bir bilince ya da geleneğe sahip olmadığı söyle-

nebilir. Verili tarihsel bağlamda, zaten bunun tersi şaşırtıcı olurdu. Şu var ki, yine işçi çocuğu olan bu işçiler, Stalinizm kâbusunu daha az hissederler, daha az korku duyarlar ve en önemlisi, eğitim düzeyleri daha yüksektir: Bu nedenle de, potansiyel bir siyasi güç oluştururlar.

Heterojen bir grup olan ve kollektif çiftlikler dışında Sovyet işgücünün % 30'unu oluşturan «memurlar» arasında, eğitim düzeyi görece daha da yüksektir. Sovyetler Birliği, hizmetler sektöründe büyük sıçrama aşamasına henüz ulaşmış değildir. İşçilerle memrların, yani mavi ve beyaz yakalı işçilerin sayısı, son yıllarda aşağı yukarı aynı oranda artmıştır. Beyaz yakalıların en hızlı büyüdüğü alanlar da, sosyal hizmetler, özellikle eğitim ve sağlık olmuştur.

«Memur», büyük sayılarla uğraşan istatistikçiler için uygun bir kavramdır. Bir yandan öğretmenleri, belediye görevlilerini, dükkanlarda çalışanları ücret cetvelinin en altında, diğer yandan da yüksek mevki sahiplerini, akademisyenleri, rejimin en üst hizmetkârlarını bağlılıklarının karşılığı olarak yüksek gelir ve ödüller düzeyinde aynı kefeye koyabilirsiniz. Sonra da, bir ortalama hesabı çıkararak, memurların ücretlerinin sanayi işçilerinden düşük olduğunu *gösterirsiniz*. Böylece proletaryanın, «işçilerin vatanı»nın hâkimi olduğu *ispatlanmış* ve propaganda için gerekli oyun becerilmiş olur.

İddialara göre bugün Sovyetler Birliği'nde, 30 milyondan fazla üniversite ve teknik okul mezunu bulunmaktadır. Bundan ordu mensuplarını, emekliler ve ev kadınlarını çıkarırsak, 24 milyon kadar yüksek okul mezununun ulusal ekonomide yer aldığı sonucuna varabiliriz. Bunun 10 milyon kadarı üniversite mezunlarıdır. Bunlardan üçte biri mühendistir; başka bir üçte biri de, öğretmenlerdir. Geri kalanını ise iktisatçılar, doktorlar ve tarım uzmanları oluşturur. Teknik okul mezunları (emekçi ordusunun NCO'ları), 14 milyon kadardır. Bunun yaklaşık yarısı çeşitli teknisyenlerdir. Onları tıp, eğitim ve planlama sektörlerinin ikinci dereceden görevlileri izler. Görüldüğü gibi, büyüyen bu profesyonel intelijensiya homojen bir yapıda değildir. Mensupları, ücret ve ayrıcalıkları, hiyerarşideki konumları ya da üretimdeki rolleri bakımından fark-

lılaşırlar. Muhalefet hareketi yeniden toparlandığında, bu «yeni tabakaları» dikkatle analiz etmelidir. Batı'daki işçi sınıfı nasıl «orta sınıflar» denilen kesimin ancak bir bölümüyle ittifak arayabiliyorsa, Doğu'daki muhalefetin de yeni intelijensiyayı saflara ayrıştırmaya çalışması gerekecektir. Ama benim burada yapmak istediğim sadece, derin bir toplumsal değişimi vurgulamaktı: İşgücünün % 20'si ortaöğretimden, % 75'i de ilköğretimden yüksek bir eğitim düzeyine sahip bulunan Sovyet toplumu bugün, Stalinizm'i doğuran koşullara göre çok farklı bir durumdadır.

Eğitim: İki yanı keskin kılıç

Yine de, bu sayıları bir mucize olarak görmeyelim: Çalışan nüfusun dörtte biri (kollektif çiftliklerdekilerin de yarısı) hâlâ sadece ilköğretim görmüş durumdadır. Geri kalanlardan çoğu da, aslında ortaöğretimi tamamlamış değildir. Elde edilen sonucı Brejnev rejimine de atfetmeyelim. Bu rejim, olsa olsa gelişmeyi yavaşlatmıştır. «% 100 ortaöğretim», bir süre önce mutlak bir düstur sayıldı, ama hâlâ ülkenin bütününde geçerlik kazanmadı. Gözüken, bugünkü rejimin sadece, Devrim'den hemen sonra yapılan bir tercihin, eğitim alanına büyük yatırımlar yapma kararının meyvalarını topladığıdır. Bunun toplu etkileri şimdi kendini hissettirmekte ve ortalama eğitim düzeyi yıldan yıla hatırı sayılır ölçüde yükselmektedir.

Eğitimin kendi başına yıkıcı etkileri olduğuna dair yanılsamalarım da yok. Varolan sistemin yeniden üretilmesinde eğitimin oynadığı rolü göstermek için de fazla bir çaba gerekmez; Sovyet eğitim modelinin uyum sağlama (conformist) idealine işaret etmek yeterlidir. Seçmeci niteliği, hiyerarşik yapısı, uzmanlaşma eğilimi ve ünlü Marksizm - Leninizm dersleriyle bu eğitim sistemi, ancak nesilleri bezdirmeye yarar. Buna rağmen, bugünün eğitimli gençleri, dünün köklerinden koparılmış köylülerine göre daha uyumlu ve daha az şikâyetçi olabilirler. Yakın zamana kadar Kremlin'dekilerin bu açıdan bir endişeleri yoktu, çünkü sürekli büyüme sayesinde sihirli bir çözüm bulmuş olduklarına inanıyorlardı.

«Bilimsel devrim»e ve büyümenin kendi başına bir değer olduğuna, Sovyet liderlerinden başka herhalde ina-

nan kalmamıştır. Kırsal alanın insan gücü kaynağı olarak kurumaya ve doğum oranlarındaki düşüşün etkilerini duyurmaya başladığı bir aşamada, yeni eğitilmiş işçiler imdada yetişiyordu; bunlar, verimlilikte hızlı bir artış sağlayarak «Sovyet mucizesi»ne giden yolun taşlarını döşemekteydiler. Çözüm, ekonomik olduğu gibi, siyasaldı da. Kremlin'deki liderlerin yurttaşlarına ve tüm dünyaya alternatif bir gelecek, farklı bir üretme ve tüketme biçimi ve değişik bir hayat tarzı önerdikeri günler artık geride kaldı. Projeleri, «Amerikan rüyası»nın Rusça bir uyarlamasından başka bir şey değildir; toplumu bir arada tutmayı umdukları yollar da Amerikan yöntemleridir. Dayanıklı tüketim maddeleri (televizyon, çamaşır makinası ve yarın da otomobil), toplumsal denetim araçları olarak, *Gulag* ve *knout*'un (kamçı) yerine geçmektedir artık. Hatta Kruşçev bu garip meleze bir de ad bulmuştu: Gulaş sosyalizmi.

EKONOMİK İKİLEM

Ama mucize gerçekleşmedi. Stalinizm'i ortadan kaldıracak olan mekanizma (reformlar - gelişme, gelişme - reformlar), tıkandı, hatta tersine işlemeye başladı. Rüya, rejim için bir kâbusa dönüşebilir. Dün umut kaynağı olan yeni nesiller, artık endişe nedeni olmuşlardır. Onları, siyasi saikler taşımayan, üstelik bu eksikliği ekonomik canlılıkla gideremeyen bir sistemde tutmak ve birleştirmek nasıl olacaktır?

Yavaşlayan Yürüyüş

Kruşçev'ci rüyayla Sovyet gerçeği arasındaki karşıtlık, belgelerle gösterilebilir. 1961'deki 22'nci Parti Kongresi'nde yaptığı ünlü konuşmada Kruşçev 1980'in ekonomik hedeflerini ortaya koymuştu. Son Kongre'de de Kosigin, aynı yıl tamamlanması öngörülen beş - yıllık planı sundu. Aradaki fark muazzamdır. Eğer gelişme, yeni tahminlere değil, Kruşçev'inkilere uygun olsaydı, 1980'de Sovyet ekonomisi iki kat fazla elektrik enerjisi kullanacak, Ruslar iki misli et yiyebilecekti. Konut kapasitesindeki yıllık artış da, bugünküne göre dört katına çıkacaktı.

Zaptolunamaz bir adam olan Nikita, denilebilir ki, ağırkanlı, cansıkıcı haleflerine göre daha fazla hayal gücüne sahipti. Şüphesiz böyledir. Ama onun 1980 için öngördüğü «komünist program», fantastik bir uçuş değildi. Hudson Institute'dan çıkmış vülger bir Doktor Strangelove gibi o da, geçmişteki gelişmeyi geleceğe yansıtıyordu sadece. Onun programıyla yenisi arasındaki fark, büyüme hızındaki köklü bir değişimi gösterir. Nitekim, resmi sayılar da böyle bir kaymayı doğrulamaktadır: Bugün için planlanan yıllık büyüme (% 4,7), ellilerdekinin yarısı bile değildir. Düşüş, yavaş ama sürekli olmuştur. Batı'daki benzerleri gibi, toplumsal baskılarını maddi gelişmeye dayandırmak zorunda olan bir rejim için sarsıcıdır bu. Rejim, ekonomi cihazına bir itilim sağlamak ve hastalık sonrasında ona yeni bir hayat kazandırmak için ne yapabilir?

İhtimallerden biri, tanımı gereği, bir kenara bırakılmalıdır: sosyalist bir çıkış yolu aramak. İnsiyatifi toplumun olağan üyelerine kaydırarak merkeziyetçiliği tasfiye etmek, hiyerarşik sisteme ve değerlerine karşı saldırıya geçmek, fabrikanın dört duvarı içine kapatılacak işler değildir. Sistem bir bütün oluşturmaktadır ve alttan gelecek böyle bir itiş onu çökertir. Kremlin'deki yöneticiler intihar etmeyi düşünmemektedirler; bir işçiler meclisi ya da gerçek bir *sovyet* düşüncesi, onlara soğuk terler döktürür. Bu yüzden, ele alınması gereken başlıca ihtimaller, kapitalist dünya pazarına —sermaye ve teknoloji ödünç alarak— daha yakın bir bağlanma ve ekonominin yönetilmesinde iç reformların yapılmasıdır (bu çözümlerden birincisi, kaçınılmaz olarak ikinciye götürecektir).

Rusya, sınırlarını zaten kısmen açmış bulunuyor. Son on yılda dış ticaretin büyüme hızı ulusal üretimin hızının iki katı oldu; gelişmiş kapitalist ülkelerin bu ticaretteki payı da arttı. Bu, önemsiz bir değişim sayılmamalıdır. Üstelik, Sovyet ekonomisinde bu işbirliğinin esaslı bir etki yapabilmesi için, Batı kredisinin, Rusya'nın hammadde ihracıyla geri ödediği düzeyi aşması zorunludur. Batılı kapitalistler, ancak kâr amacıyla Sovyet sanayisine büyük yatırımlar yaparlar, bu da bizi, yeniden yönetsel reform sorununa götürür.

Stalinist planlama, gelişmesini sağladığı karmaşık ekonomik yapı için artık fazla kaba ve merkezi kalmaktadır. Daha 1950'lerde, bir verimlilik ölçütü olarak yüksek kârlara imkân tanımak, ekonomik hareketlilik için gerekli olmuştu.[5] O zamandan beri sonuçsuz kalmış olan eksik reform ve önlemleri açıklamaya ne konumuz ne de vaktimiz elverişli. Bu başarısızlığın nedenini sormak yeterli olacaktır. En yaygın açıklama, kabahati *apparatchik*'lerin direnmesine yüklemektir. Besbelli ki, temel kararları merkezi planlamacıya bırakan biçimlerinde bile reform, parti aygıtını her düzeydeki denetleyici rolünden uzaklaştıracak ve böylece, onun toplum üzerindeki cenderesini gevşetecekti. Ancak bu açıklama, belli sınırlar içinde doğru olmakla birlikte, yetersizdir. Çünkü buna, daha derinde yatan bir neden var gibi görünüyor. Mantıki sonuçlarına götürüldüğünde ekonomik reform, firma yönetiminde bir reform olmak zorundadır; fabrika müdürüne, işe adam alıp çıkarma, ücret düzeylerini belirleme gibi daha geniş yetkiler tanınmasını gerektirir. Ne var ki, böyle bir reform, işçiler için Ekim'de fethettikleri şeylerden kalanlara karşı açık bir saldırı anlamını taşıyacaktır: En geniş anlamı ve sonuçlarıyla iş güvenliğinin kaybedilmesi. Bu yüzden de, yeniden özerk bir işçi hareketinin doğmasına yol açabilir. Bu durum, Stalin - sonrası rejimin tereddüt içinde sallanmasını ve Leonid Brejnev'in olağanüstü tutuculuğunu açıklar. Bununla birlikte, işçi demokrasisi seçeneği tamamen kapalı olduğundan, rejimin eninde sonunda yöneleceği yol, herhalde böyle olacaktır.

Yukardan Aşağıya ya da Aşağıdan Yukarıya

Bu bağlamda, Stalin - sonrası Rusya'sında muhtemel bir değişimin niteliği üzerine eski tartışmayı ele alalım. Bu değişim, yukardan mı, aşağıdan mı gelecek, zirveden mi, temelden mi, Parti'nin içinden mi, dışından mı? Kruşçev'in gulaş sosyalizminin Batı'daki bir tür karşıtıydı bu tartışmalar. Geliştirilmiş uyarlamalarında kerteci, Fabian tezler, basit bir şekilde reformcuların iyiniyetine güven-

5. Bu fikirler Batı'da, Lvov'lu bir profesörün adıyla, Libermanizm olarak anılır.

mekle yetinmiyor, onu aşağıdan gelecek toplumsal zorlamalar ve baskılarla birleştiriyorlardı. Böylece, proletarya diktatörlüğünden Genel Sekreterlik'in tiranlığına varmış olan yolu ters yönde yürümekte olan bir Rusya tasarlıyorlardı. Bu tartışma artık eskimiştir. Daha Kruşçev'in düşüşünden önce, hele Çekoslavakya'nın işgalinden sonra, kesinlikle belli oldu ki, sistemin kendi mantığı vardır, bürokrasi bir yaşama içgüdüsüne sahiptir ve hayati çıkarları tehlikede olduğunda balyozunu indirmekten geri durmayacaktır.

Peki, üst düzeydeki iç mücadelelerin bizi ilgilendirmediğini söyleyebilir miyiz? Kesinlikle hayır. Şüphesiz, sosyalist demokrasinin yukardan gelen bir hediye, bir çeşit «liberal - demokratik kanat»ın girişiminin bir sonucu olacağını beklemek saçmadır. Bu türden her hipotez, Sovyetler Birliği'nin şimdiden sosyalist bir yapıya sahip olduğuna ve demokratik bir üstyapının buna eklenmesi gerektiğine dair garip bir öncüle dayanır. Ciddi olalım. Tepedeki iç mücadelelerle ilgilenmemiz, bunların getirecekleriinden değil, kitle hareketlerine yapacakları etkiden dolayıdır. Rusya muhtemelen, deyim yerindeyse, önce daha da Sağ'a kayacak, ancak bundan sonra ters yöne doğru sıçrayacaktır. Sistem, kendi mezar kazıcılarını harekete geçirmeden önce, ayrıcalıkları sağlamlaştırmaya, hiyerarşiyi güçlendirmeye ve idarecilerin gücünü artırmaya devam edecektir.

Burada konudan biraz ayrılarak, tartışmanın merkezine Polonya sorununu koyacağım. Aralık 1970'te Polonyalı işçiler, ani ve parlak bir çıkış yaparak siyasi sahnede yerlerini aldılar. O zamandan beri de, programsız ve örgütsüz oldukları halde, olayların gidişinde ağırlıklı bir etkileri oldu. Polonya, Sovyet bloğundaki bir istisna mıdır, yoksa —benim inandığım gibi— bir ileri nokta, geleceğin toplumsal mücadelelerinin bir habercisi midir? Elbette, her durum özgündür. Her ülkedeki hareketin gelişimi, koşullara, geleneklere, ekonomik duruma, yöneticilerin akıllıca ya da budalaca davranıyor olmasına vb. bağlıdır. Ama uzun vadede, aynı nedenlerin aynı sonuçları vermesi gerekir. Polonyalı işçiler, ülkeyi düzenleme, «modernleştirme» çabalarının bir sonucu olarak eylemliliğe itildiler. Şimdi

tüm Doğu Avrupa bir yeniden - yapılanma dönemine giriyor. Polonya örneğinin bulaşıcı olduğu ortaya çıkarsa, bu şaşırtıcı olmayacak.

Polonyalı muhalif aydınların oynadığı rol de, oldukça öğreticidir. Onlar da bir zamanlar çölde vaaz veriyorlardı. 1968'de polisin başkaldıran öğrencilere saldırmasını toplum, uğursuz bir suskunlukla karşılamıştı. Oysa 1977'de, işçilerin ikinci ayaklanmasından sonra bir kaç aydın, bu fırsattan yararlanarak bir toplumsal harekette yer almak üzere KOR'u, İşçi Savunma Komitesi'ni kurdular. Her yerde, işçi sınıfıyla bağlarını geliştirebildikleri oranda muhalif aydınlar, siyasi bir güç oluşturabileceklerdir.

Sonuca varmadan önce, bazı muhtemel yanlış anlamaları gidermek istiyorum. Doğası gereği kabataslak olan böyle kısa bir girişte, bir çok ihtimali bir kenara bıraktım. Bunu bilhassa yaptım. Sovyetler Birliği konusunda, ulusal sorunun hiç sözünü etmedim; çıkışsız gibi görünen bir toplumu sarsabilecek hareketleri ele almadım. İkincisi, vurguyu işçi hareketi üzerinde yoğunlaştırmakla, şairane bir yanılsama yaratmadığımı ve Polonya, Rusya ya da başka bir yerde siyasi bilinçle donanmış bir proletaryanın yakında yönetimi ele geçireceği izlenimini vermediğimi umuyorum. Bir işçi hareketinin oluşmasının ya da yeniden ortaya çıkmasının, işçi sınıfının bir kendi - için - sınıfa dönüşmesinin karmaşık bir süreç olduğunu biliyorum. Bu süreç, dramatik sıçramaları olduğu kadar, uzun süren, yavaş ve gözle görülmez büyüme dönemlerini de içerir. Kollektif bir hafıza kaybına uğramış bulunan, yasal örgütlenmenin imkânsız, herhangi bir eylemin de korkunç derecede tehlikeli olduğu ülkelerde, gerçekleşmesi, daha da zor olacaktır. Üzerinde ısrar ettiğim tek nokta şuydu: Bizim eski dostumuz köstebek, Sovyet bloğunun sınırına ulaştığında da durdurmaz kazma işini, orada da toplumsal çelişkiler devrimci değişim imkânları yaratabilir. Ve mümkün bir yol önermeye çalıştım.

Eğer umut varsa, onun uyanışı sırasında belli zorunluluklar da birlikte gelir. Doğu Avrupa'lı dostlarımızın görevi devasa ve zorludur. Sadece karşılarındaki acımasız polis baskısından dolayı değil. Marksist olarak düşünmek ve hele konuşmak, sopayı eline almış ve gerektiğinde tank-

ları çağıran yöneticilerin, sömürücülerin kendi kutsal kitapları adına bu terimi gaspettikleri ülkelerde bunu başarmak, kolay bir iş değildir. Yine de, muhaliflerin tek şansı buradadır. Toplumsal mücadelelerde yer alırsa, işçi sınıfı ve onun potansiyel müttefiklerince desteklenirse, kendi çıkarlarını «tüm toplumun yüksek çıkarları» olarak sunabilirse, o zaman, evet ancak o zaman, yeni muhalefet hareketi Doğu Avrupa'da tarihsel bir rol oynayabilir.

Bizden destek ve dayanışma istemeğe mutlak hakkı olduğunu eklemek gerekmez. Mücadelemiz bir çok anlamda ortaktır. Uluslararası ekonomik kriz yeni bir dönem açmakta, biçim ve çaplarını ancak tahmin edebileceğimiz karışıklıkları haber vermektedir. Katı, donmuş bir Sovyet bloğu, Batı'daki değişimleri de frenleyici olur. Ama bunun tersi, daha da geçerlidir. Eğer kapitalist blokta, Fransa'da, İtalya'da ya da İspanya'da bir gedik açılacaksa, hareket gerçek sorunların derinlerine inmek zorunda olacaktır — toplumsal ilişkiler, eşitlik, hiyerarşik düzen, işbölümü, Devlet'in sönmesi. Ve eğer o, böylece, işçilerin kendi kaderlerinin hâkimi olabileceklerini gösterirse, bunun muazzam yankıları sadece Prag ya da Varşova'da değil, Kiev ve Moskova'da da duyulacaktır. Bunun için, Paris modasını şimdilik unutarak, başka bir Polonya ayaklanmasının yıldönümünde Çartistler'e hitabeden Marx'tan alıntı yaparak bitireceğim: «Siz Çartistler, sadece ulusların kurtuluşu için iman dolu isteklerinizi dile getirmekle yetinmemelisiniz. Kendi iç düşmanlarınızı yenilgiye uğratın; o zaman bütün bir eski toplumu yenmiş olmakla övünebilirsiniz.»[6]

6. Marx ve Engels, Collective Works, Lawrence and Wishart, Londra, cilt 6 s. 389.

I. NÜFUSUN SINIFSAL YAPISI (%)

	1913	1939	1959	1976
Yönetici teknotratlar ve yöneticiler	2,4	16,7	18,8	22,4
Kollektif çiftlik emekçileri		47,2	31,4	16,4
Köylüler	66,7	2,6	0,3	
Burjuvazi vs.	16,3			
İşçiler	14,6	33,5	49,5	61,2
Toplam	100	100	100	100

II. ULUSAL EKONOMİDE MESLEKİ BÖLÜNME (DALLARA GÖRE %)

	1913	1940	1965	1975
Tarım	75	54	31	23
Sanayi ve İnşaat	9	23	36	38
Ulaştırma ve İletişim	2	5	8	9
Ticaret ve Dağıtım	9	5	6	8
Sağlık, Eğitim ve Kültür	1	6	14	16
Yöneticilik		3	2	2
Diğerleri	4	4	3	4
Toplam	100	100	100	100

III. ÇALIŞAN NÜFUSUN EĞİTİM DÜZEYİ (%)

	1959	1959	1970	1975
Yüksek eğitim	(15)	3,3	6,5	8,4
Tamamlanmamış yüksek eğitim	(13)	1,2	1,3	1,8
Genel orta eğitim	(10)	7,2	15,9	20,3
Uzmanlaşmış orta eğitim	(12)	5,8	10,5	11,3
Tamamlanmamış orta eğitim	(8)	25,8	31,1	33,4
İlk eğitim	(5)	56,7	34,7	24,8
Toplam		100,0	100,0	100,0

Parantez içindeki sayılar her gruptaki ortalama öğretim yılını gösterir.

IV ULUSAL EKONOMİDE UZMANLAR (Birim: 1000)

	1941	1965	1975
Yüksek Öğrenim	909	4891	9477
Mühendis	295	1631	3683
Ekonomist	57	301	775
Doktor	142	501	765
Tarımcı	65	303	513
Uzmanlaşmış Lise Öğrenimi	1492	7175	13319
Teknisyenler	324	2887	6093
Sağlık Personeli	393	1454	2277
Eğitim Personeli	536	1282	1595
Planlama Personeli	31	571	1465

V SOVYET PLANLARI (ya da düşler ve gerçek)

	1975	1980	
	Yıllık üretim	*Brejnev Planı*	*Kruşçev Planı*
Elektrik (milyar kw saat)	1038	1360	2850
Doğal Gaz (milyar metreküp)	289	418	700
Çelik (milyar ton)	141	165	250
Mısır (milyar ton)	140	218 *	302
Et (milyar ton)	15	15.3 *	31

* Yıllık Averaj

VI. BEŞ YILLIK DÖNEMLERDE YILLIK ORTALAMA BÜYÜME (%)

	1951 1955	1956 1960	1961 1965	1966 1970	1971 1975	plan 1976 1980
Ulusal üretim	10,80	9,72	6.45	7,11	5,22	4.73
Endüstriyel üretim	13,09	10,40	8,59	8,45	7,42	6.50

YA BİRLİKTE İLERİ, YA BİRLİKTE ALAŞAĞI

Leonid Plyushch

Sovyet muhaliflerinin böyle ağır bir tehlike karşısında oldukları bir sırada teorik ve felsefi meselelerden bahsetmek benim için hayli güç. İster ulusal, ister dini, hangi nitelikte olursa olsun bütün muhalefet güçleri, Belgrad Konferansı'nın şiddetli darbesini yedikten sonra, şimdi de düşman ateşi altındalar. Yine de, bazı genel sorunları ele almaya çalışacağım.

Muhaliflerin, bir toplumsal hareket etrafında birleşmedikçe, gerçek bir saldırı kuvveti oluşturamayacakları saptamasında Karol'a katılıyorum. Ama bu kolay olmayacaktır. Sovyetler Birliği'nde bir işçi hareketinin varolmayışı, Polonya'daki durumla temel bir karşıtlık oluşturmaktadır. Şüphesiz, bu farklılığın tarihsel kökenleri vardır: Bizim işçi sınıfımız, daha uzun zaman baskı altında kaldı ve hiçbir zaman demokratik mücadele aşamasına ulaşamadı; böyle bir gelenekten yoksundur, çünkü devrimden önce, siyasi amaçları için ancak yeraltı faaliyeti yapabiliyordu. Kısacası, görünürdeki muhalefet hareketini anlamak ve özgünlüğünü açıklamak için, Sovyetler Birliği'ni bütün bir yapı olarak ele almalıyız. Bu da ancak, belli tarihsel soruları deşerek ve Sovyet rejiminin Ekim Devrimi'ndeki kökenlerine dönerek yapılabilir. Marksizm'in hâlâ etkili olabilen bir üstünlüğü de, özeleştiri yeteneğidir: Tanımsal düzeyde yanlış bulduğumuz bir karşı düşünceyi eleştirmek kolaydır ama asıl önemlisi kendimizi eleştirebilmektir. Örneğin, Marx'ın kendi Hegelci formasyonunu eleştirmesi, teorik bağımsızlığının önkoşuluydu. Bunun için, Rus Devrimi'ni, hatta onun da öncülünü, Marx'ın kendisini eleştirerek başlamak yerinde olacaktır.

Rus yazarı Korolenko, yirmilerde, Eğitim Komiseri Lunaçarski'ye sosyalizme taraftar olmakla birlikte, bir bütün olarak Rus İmparatorluğu'nu bunun için yeterince olgun görmediğini yazmıştı. Bu görüşünü, Rusya'nın demokrasi geleneğine bile sahip olmadığı, burjuva devrimi ve burjuva demokrasisi aşamasından geçmediği olgusuna da-

yandırıyordu. Bu deneyimin olmayışı, bütün Rus halklarını öz-bilinçten ve hak duygusundan yoksun bırakıyordu. Rus geleneğinde hukuk dahil her şeyi belirleyen, yumruğun çıplak gücüydü (kulaklar) böylece, Çar'ın keyfi iktidarı, Komünist Partisi'nin aynı ölçüde keyfi ve denetlenmez iktidarına yol açtı. Ve bu güç, her ölçütün proletaryanın bilinciyle, ya da başka bir deyişle, silahları ellerinde tutanların bilinciyle değiştirilmesi gerektiğini söyleyen Bolşevik tezine dayanıyordu. Bugünün farklı koşullarında muhalefet hareketi, Korolenko'nun düşüncesini ve endişelerini doğrulamaya devam etmektedir.

Devrim sırasındaki Rus siyasi düşüncesi tümüyle, Menşevik ve Bolşevik olarak iki büyük akım hâlinde düşünülebilir. Her ikisi de çeşitli siyasi partileri kapsamıştır. Ve yine ikisi de, sözünü ettiğim sorunu çözmeye çalıştılar: Rusya'nın sosyalizm için ne ekonomik ne de siyasi bakımdan olgunlaşmış olmadığını ve yeni doğmuş bulunan Rus burjuvazisinin, sadece sınai gelişme açısından bile Batı kapitalizminin düzeyine ulaşmak için uzun bir yıl katetmesi gerektiğini biliyorlardı. Ancak, gerekli insiyatife ve kendi geleneğine sahip olmayan bu çekingen burjuvazi, ekonomiyi yönlendirme yeteneğinde değildi. Eski düzene teslim olmaya hazırdı ve feodalizme karşı mücadele edeceğine onunla ittifak peşindeydi. Menşevikler bundan, ne kadar garip görürse de, burjuvazinin rolünü sosyalist hareketin üstlenmesi gerektiği sonucunu çıkarttılar. Marksizm'in ekonomik belirlenme kavramını korudular ve özellikle, burjuva devletinin varlığında gerçekleşecek bir ekonomik devrim aşamasının zorunluluğunu savundular. Ancak kapitalizmin egemenliği altında üretici güçlerin gelişmesinden sonra, sosyalizmin inşasından söz edilebilirdi.

Bolşevikler de, Rusya'nın önündeki yolun ne kadar uzun olduğunu görüyorlardı. Ama onların çıkardığı sonuç, tüm güçleri tarihsel aşamaları hızla geçmeye çağırmak gerektiği oldu. Onlar da Marksizm'in başka bir yönüne sahip çıktılar — zorunluluğun değil voluntarizmin ya da bilincin vurgulanmasına. Hegel de özgürlüğün, zorunluluğun bir biçimi olduğu söylememiş miydi? Öyleyse, Bolşevikler için kapitalizmin gelişmesini beklemek sözkonusu olamazdı; burjuvazinin ülkenin dizginlerini eline alıp

sorunlarını çözmekten aciz olması Rusya'daki durumu karmaşıklaştırıyordu. «Yolumuzun üzerinde duran kimse yok. İvmelendirilmiş bir gelişmenin sorumluluğunu biz kendimiz üstleneceğiz; aşamaları yarıp geçme ve tarihe kuvvet yoluyla hakim olma süreci olacaktır bu. Bugün çok mu erken? Ama öbür gün de çok geç olacak. Yarın harekete geçmeliyiz.» Napolyon'un dediği gibi: *On s'engage et apres on voit*. Öznelci yaklaşımın gerçekliğe ilk adımı işte böyle atıldı.

Bu alışılmadık seçim, sadece Slavcılık olgusuyla açıklanmamalı. Rusya'nın kendine özgü bir yazgısı olduğu ve bu «kurtarıcı» görünen inanç bulunuyordu; ama o, bunu, kalmayacağı inancı eskiden beri vardı. Kapitalist gelişmenin bütün aşamalarından geçmek zorunda olmayacağına göre de, doğruca sosyalizme yönelebilirdi. Lenin'de de bu kurtarıcı» görünen inanç bulunuyordu; ama o, bunu, öznel bir gerçekliği zorlama ihtiyacıyla birleştirmişti. Bir yandan da Rusya'nın sosyalizm için yeterince olgunlaşmış olmadığını ve varolan durumun muazzam bir tarihsel görev yüklediğini de açıkça kavramıştı. Lenin'in Rus Devrimi'nden hemen önce, Alman Devleti'nin, verili koşullarda, denetim ve kumanda gücünü yoğunlaştırarak sermayeyi yeniden örgütleme yeteneğini vurgulaması boşuna değildi. Proletaryanın devleti ele geçirmesiyle, aynı şeyin Rusya'da da yapılabileceğini düşünüyordu. Ve bence yanılmıştı, çünkü işçi sınıfının o sırada, ne sermayeyi yönetmeye ne de devlet denetimini ele almaya hazırlıklı olmadığı olgusunu önemsememişti.

Durumu iyice basitleştirirsek, sadece iki ihtimalin olduğunu söyleyebiliriz: Ya burjuvazi olağan yolunu izleyecekti ya da işçi sınıfının hizmetinde bir kapitalizm olacaktı. Hem Menşevikler'in hem de Bolşevikler'in yanılmış olduğu nokta işte budur. Her ikisi de sosyalist akımlar oldukları halde, oynamaya hazırlandıkları rolün aslında kendilerine ait olmadığını kabul etmeyeceklerdi. Menşevikler için burjuvazinin rolüydü bu, Bolşevikler içinse devlet kapitalizminin. Belki Lenin'inki daha hafif bir hataydı, ama yine de hataydı. Rusya'nın ne olarak görüldüğü ile gerçekte ne olduğu arasındaki bu çelişki daha sonraki, hatta Ekim Devrimi sırasındaki olayları çoğunu açıklar.

Eksik olan etken, sosyalizmi gerçekten besleyebilecek bir sınıftı. İşçi sınıfı, kırsal alandan henüz kopmuştu ve sınıfsal faaliyet ve konumuna yeni yeni alışıyordu. Tamamen belirli koşullarda iktidarı almayı başarmış olan Bolşevikler, ekonomik ve toplumsal yasaları bir kenara bırakabileceklerine inanarak, bu olağan - dışı durumu genel bir yasaya dönüştürdüler. Hızlandırılmış sürecin doğruluk ve geçerliliği, siyaset alanının yasasına voluntarizm katılarak savunuldu. Ve bu girişim ifadesini, *Çeka*'nın (Karşı - Devrimle Mücadele Olağanüstü Komisyonu), yani daha sonraki KGB'nin kurulmasında buldu. Eğer gerçeklik, bu tasarıya uyacaksa, bütün düşmanları ortadan kaldırmak gerekirdi: Önce Çar'ın Genel Kurmayı'nı, bürokratlarını ve karşı - devrimci, sonra sosyalistleri ve İşçi muhalefeti'ni ve nihayet kulakları. Toplum teröre göre biçimlendirildi. «Çekizm», yeniden - eğitimin aşırı bir biçiminden başka bir şey değildi. Lenin ne kadar, kişinin sopayla cennete gönderilemeyeceğini söylemiş olsa da, Çeka'nın hareketlerini dayandırdığı felsefe tam da buydu. Bir zamanlar engizisyon da kendisine benzer bir isim vermişti: En kutsal olağanüstü komisyon. Aradaki tek fark, Çeka sözcüğünün, «en kutsal» yerine «bütün Rusya» terimini kısaltıyor olmasıydı. Elbette bu, biçimsel bir benzerliktir, ama bu iki komisyon, belki de, voluntarizmi abartma bakımından ortak bir temele sahiplerdi.

Kısa bir süre sonra, devlet kapitalizminin gerçekleriyle sosyalist lafız arasındaki uçurum gözükür olduğunda, boşluğu doldurmayı amaçlayan bir ideoloji ortaya çıktı. Sanat ve edebiyattaki «sosyalist gerçekçilik» akımının işlevi, gerçeği yansıtmak değil, onun propagandif bir imajını oluşturmaktı. Çeka'nın kültür alanında bir devamıydı bu akım. İşçileri, gerçekliği olduğu gibi görmekten alıkoyacak bir gözlük gerekiyordu sadece. İlginçtir ki, sosyalist gerçekçiliğin kurucusu olan Maxim Gorki, devrimden önce, Mach'ın tilmizi olmakla suçlanmıştı. Aslında sosyalist gerçekçiliğin teorik temelini oluşturan felsefe de, tamamen Mach'tan esinlenmişti. Gramsci'nin faşist sanatın «gerçekçiliği» üzerine notlarını okuduğumuzda, iki olgu arasında olağanüstü benzerlikler buluruz — özellikle Gramsci'nin, faşist sanattaki Voluntarizmi ve gerçekçiliğin öznelci çarpıtılmasını eleştirdiği bölümlerde.

Bu voluntarist abartmanın izlerini nereye baksak görebiliriz. Örneğin, biyoloji konusunu hatırlayalım. Toprağın kollektifleştirilmesinin, hem ülkenin genel ihtiyaçları hem de bireylerin çıkarları bakımından bir hata olduğu anlaşıldığında yeni bir yalan gerekli oldu. Siyasi tercihlerin yanlış olmadığı ama uygulanmalarında geri kalmış yöntemlerin kullanıldığı gösterilmeliydi. Lysenko ve Miçurin'in kurduğu Sovyet genetik bilimi, bu işlemin bilimsel temeli olarak yardıma koştu. Bazılarının dediği gibi bir determinist teori sorunu değildi bu, Lamarck'çılığın mistik bir uyarlaması, doğa olaylarına sihirbaz gözüyle bakmaktı. Bunun gibi, psikiyatri hastanelerinin siyasi baskı araçları olarak ilk kez faşist rejimlerde değil de Sovyetler Birliği'nde kullanılmış olmasını nasıl açıklayabiliriz? Bildiğim kadarıyla, bu hastanelere yatırılan ilk siyasi kurban, kocasının katlindeki sırları bilen, Kirov'un eşiydi. Tek başına psikiyatri hastaneleri bile, Çeka voluntarizminin zihniyetini yansıtmaya yeter: İnsanların kemiklerini kırarak onları eğit; onları, kuvvet kullanarak cennete sür; sosyalist gerçekçilikle, duruma uydurulmuş propagandayla cennetin şimdiden yeryüzünde kurulduğuna, Sovyet insanının özel bir varlık olduğuna inandır... «Sovyet genetiği» biyolojik sorunları mistik tarzda çözme girişimiydi, psikiyatri ise beyni «yola getirmenin», ruhu yeniden kalıplamanın bir yolu oldu. Her ikisi de gerçekliği gizleme ve insanları onun başka türlü olduğuna inandırma ihtiyacından kaynaklanıyordu. Kesinlikle gerekliydiler. Psikiyatrinin bu şekilde kullanılışı, Kruşçev'den önce de vardı ama onun döneminde yaygın bir olay haline geldi. Çünkü Batı'da eczacılığın insan zihnini değişikliğe uğratma yöntemlerini tam olarak geliştirmesi, ancak o sıralarda gerçekleşti. Psikiyatrinin kitlesel boyutta kötüye kullanılması, Batı kapitalizminin tıp bilimiyle Kruşçev'vari voluntarizmin, bir araya gelmesiyle mümkün oldu.

Bununla birlikte, bu konuda da Rusya'ya özgü tarihsel kökenler bulabiliriz. I. Nikolay zamanında bir siyasi muhalifin deli olduğu ilan edilmişti. Çarlık ideolojisi, sadece çarın, Rus Ortodoksluğu'nun ve Tanrı tarafından seçilmiş olan Rus halkının haklı olabileceğini iddia ederdi. Eğer biri, en doğru fikirlerle yönetilen en üstün ulusa kar-

şı çıkacak olursa, ya bir deli ya da düşman olabilirdi ancak. Ve eğer bir düşmansa, şeytanla işbirliği yapıyor demekti. Eski sistem işte böyleydi — ve benim kaderim de, kendisinin adını taşıyan kuruluşta Serbski'nin gözetimi altına alındığımda, bunun modern uyarlamasını yaşamak oldu. Serbski bir psikiyatristtir: bütün muhaliflerin Yahudi veya akıl hastası olduklarını yazmıştır. Sadece onun fikri değildir bu aslında, son derece yaygındır: «Biz en iyiyiz», «biz en doğruyuz», «en iyi rejim, bulunabilecek en doğru görüşler bizdedir.» Rus geleneğine özgü olan bu inanç, Bolşevizm tarafından devralındı ve daha da güçlendirildi. Ama Marksizm'le ne ilişkisi olduğunu ben göremiyorum.

Çift ölçütlü bir ahlak anlayışının işlerlik kazanmış olması, bu trajedinin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Bir zamanlar Lenin'le birlikte, devrime hizmet eden her şeyin ahlaki olduğu kabul ediliyordu, böyle olunca da her şey yapılabilir olarak görülüyordu. Bu amoralizm, bir ölçüde, toplumsal süreçleri analizinde ahlaki boyutu ihmal eden Marx'tan türetilmiştir. Başka bir büyük sorun da, devlet kapitalizmi yönündeki temel ekonomik tercihtir. Lenin Almanya'daki gelişmeleri inceledi. Marx ise, hayatının son yıllarında, köleciliğe ve devletçiliğe dayanan, toprağın ve üretim kuruluşlarının özel kişilere değil devlete ait olduğu Asya tipi üretim tarzını ele aldı. Leninizm ve devletçilik, I. Dünya Savaşı Almanyası'nın deneyimiyle Marksizm'in anlattığı Asya tipi üretim tarzının eski geleneğini garip bir biçimde birleştirir.

Geçmişin ağır yükü, sözünü ettiğim çift-gerçek teorisinde görülebilir. Ama Ekim Devrimi'yle birlikte, açıklama ve olgu düzeyleri arasında bir kopma oluştuğunu belirtirken bunun aslında, Rusya tarihinde gelenekselleşmiş bir uygulama olduğunu eklemedim. Hemen herkes, Büyük Katerina zamanında icat edilen «Potemkin köyleri»ni bilir. İmparatoriçe Petersburg'dan Kırım'a giderken bütün yol yeni köylerin dekorlarıyla, sadece dekorlarıyla süslenmiş, böylece hem onun hem de kendisine eşlik eden yabancıların kanması sağlanmaya çalışılmıştı. Katerina, Voltaire ve Diderot'yla yazışırdı. Kendisinin aydınlanmacı önderliğinde kırsal alanın gelişiyor görünmesi önemliydi.

Bir ahşap kulübenin önünde durduğunda, bir tavuğu tabağa yerleştirmekte olan köylülerle karşılaştı; ama ayrılır ayrılmaz, bu tavuk, en yakın *isba*'yı boyladı. Yine aynı gezi boyunca, etrafında her zaman çiçek görebilmesi için ağaçların yeri değiştirilip durdu.

İşin garibi, hemen hemen aynı uygulama, Kruşçev'in Kırgızistan'ı ziyaretinde de yapıldı. Özel bir havaalanı ve karayolu inşa edildi; saz ve saman çatılı barakalar alelacele düzeltildi, resimlerle süslendi ve bu kez içlerine, tavuk yerine televizyon ve buzdolabı kondu. Ama Kruşçev içeri bile girmedi ve sonra da köylülerden her şey geri alındı. Sadece biri, Kruşçev'in TV ve buzdolabını gerçekten hediye ettiğini düşünecek kadar akıllı çıktı ve hatta, yetkililer bunları geri almakta ısrar ettikleri takdirde, bizzat Kruşçev'e bunu bildirmekle tehdit etti. Bunun üzerine, hediyelerini muhafaza etmesine izin verildi.

Bu Potemkin köyleri, her tarafta bulunur. Bir gün Fidel Castro Kiev'e geldi; o sıralar ben fâlâ ona hayrandım. (Kendisi için «Hurra» diye bağırdığım son liderdi o.) Her neyse, öğrenciler, ulusal giysilerini giymişlerdi; böylece Castro, Ukrayna'nın ne kadar müreffeh bir durumda olduğunu görecekti. Soljenitsin, Bayan Roosevelt'in bir Sovyet hapishanesini ziyaret edişini ve orada, her türlü konfora ve bir Buda heykeline sahip pek güzel bir «Potemkin hücresi»ni görmesini anlatır. Bir süre önce de bazı Avusturyalı psikiyatrisler, aynı şekilde aldatıldılar, hem de onları önceden uyarmış olduğumuz halde. Eski Fransız Direniş savaşçılarından oluşan bir delegasyona da, kendilerine bir «Potemkin kampı» gösterileceğini söylemiştik; ama Sovyet yetkilileri bunu farkettiler ve kamp ziyaret edilmedi. Kısacası, bütün bir yalan sistemi, bugün de mevcuttur.

Eşim evvelce, eğitim sektöründe bir küçük memur olarak çalışıyordu. Bu arada merkezi düzeyde bir toplantıya katıldı. Kolhoz kreşlerinin fotoğraflarından oluşan bir sergi gezdirildi kendisine. Ama ufak bir pürüz vardı ortada: bunlar aslında kolhoz başkanları ve köy öğretmenlerinin bakanlık görevlileriyle birlikte fotoğraf çektirdiği kent kreşleriydi. Peki ama, kimi kandırmayı ummuşlardı? Merkez Komitesi fikri vermiş, Eğitim Bakanlığı da parayı sağ-

lamıştı. Ne var ki, kolhoz başkanları da, öğretmenler de, kreşlerin gerçek durumunu gayet iyi biliyorlardı. Sonuçta, kimse kandırılmış olmuyordu. Daha açık bir yalan herhalde olamazdı.

Muhaliflik olgusunu anlamak istiyorsak, bütün bunlar bilinmelidir. Teknik - bilimsel devrim çağında yaşıyoruz: Sanayi devriminin göstergesi, Marx'ın zamanında makinalaşma, Lenin'in zamanında da elektrik enerjisiydi; bugünse asıl mesele, enformasyonun dolaşımı ve denetlenmesidir. Oysa Sovyet toplumu, enformasyonun varolmayışı ve genel bir yalancılık üzerine kurulmuştur — fabrikadan kolhoza her tarafta yalanlar, hem yukarıdan aşağıya dikey olarak, hem de yatay olarak dağıtılan yalanlar. Su katılmamış, karşılıklı ve olduğu gibi kabul edilen yalanlardır bunlar. Öyleyse, yapısal olarak teknik - bilimsel devrime katılma imkânı olamayan bir toplum karşısında mıyız? Kimileri, SSCB'nin Batı modelini izleyip onun teknolojik başarılarından faydalanacağından endişe ediyorlar. Ama eğer teknoloji, belli bir düzeydeki tekniklerin denetimini gerektiriyorsa, böyle bir şey mümkün değildir. Örneğin, Bilimler Akademisi'nin önerdiği gibi, ulusal planlamanın otomatik bir hesaplama sistemine bağlandığını ve teknokratlarımız ve sibernetikçilerimizin istediği gibi, tüm ulusal ekonominin bilgisayarlara dayandığını düşünün. Bu uzmanların unutmuş gözüktüğü, makinanın enformasyon girdisini sağlayacakların, yine insanlar olduğudur. Bürokratlara karşı dürüst olmayan bu insanlar, makinalara karşı ne diye dürüst olsunlar? Parti Merkez Komitesi'ne saygı göstermediklerine göre, akademisyenleri neden saysınlar? Eğer enformasyon girdi olarak saptırılıyorsa, çıktı olarak da saptırılmış olacaktır. Sovyetler Birliği'nde varolan yapıların trajedisi de budur zaten.

Voluntarist ve inanılamaz bir devletle, denetlenemez bir sınai örgütsüzlüğün arasında kalmaktadır bilimsel ve teknik intelijensiyanın konumu. Bu yüzden, günümüzde muhaliflerin çoğunluğunu, bilim adamları ve beşeri bilimler alanında çalışan aydınların oluşturması rastlantı değildir. Batı'da bizler, çoğu zaman, saf hümanistler ve ütopik ahlakçılar olmakla suçlanırız. Bir anlamda doğrudur

bu. Ama şunu anlamak gerekir: Hareketimizin ütopik görünümünün altında, her şeyden çok, enformasyon ve gerçeğe duyulan bir ihtiyaç yatmaktadır. Yalansız yaşamak istiyoruz; ya da yüzyılımızın başında Devrimci - Sosyalistler'in sıkça kullandıkları bir ifadeyle: «Doğruluğa susamış bulunuyoruz.» Doğru ve adil bir toplum arayışı içinde muhalifler, ahlakı yeniden sokuyorlar politikaya; konuşma ve enformasyon özgürlüğü talep ediyorlar ve insan hakları için savaşıyorlar; ekonominin bilimsel bir saydamlık kazanmasını, toplumun saydam bir örgütlenme tarzına kavuşmasını istiyorlar. Bazen de sorunları toplumsal değil siyasi düzeyde koyduğumuz ileri sürülüyor. Bu da kısmen doğru; ama bunun nedeni de, işçi hareketimizin suskunluğa itilmiş olmasıdır; ya da onun, toplumsal değil, sadece duygusal nedenlerle başkaldırmasıdır. Örneğin, hareket. polis bir işçiyi öldürecek olursa, birdenbire alevlenir.

Üretim araçlarının özel mülkiyetinin bulunmadığı bir toplumda, siyasi demokrasi talebinin anlamı nedir peki? Hareketimizin temel görüşlerinden biri, sürekli demokratikleşmenin, tüm hakların saygınlık kazanmasını içerdiğidir. Biz Marksist sosyalistler içinse bu, sadece siyasi haklarda değil, tüm toplumsal ilişkilerde bir devrim anlamını taşır. Hareketimizin bugünkü zaafı, grev hakkı sorununu işçi sınıfının temel silahından ve en hayati hakkından koparılmış olmasını ele almamasıdır. Üstelik grev hakkı, bütün öbür hakların da güvencesidir; Sovyet Anayasası'nın grev dışında bütün haklara yer vermesinin nedeni de budur işte. Bu elde edilmedikçe, bütün öbür haklar da askıda kalır.

Bizim durumumuz bir ikilemdir. Özel mülkiyeti çoktan yok etmiş olduğumuz halde, hâlâ burjuva - siyasi devrimimizi yapmamız gerekiyor. Geçmiş tarihe yeniden başlamak gibi bir şey bu. Özel mülkiyetin kaldırılması, toplumumuzu ilerletmeye yetmedi, çünkü sömürü hâlâ sürüyor, şovenizm sürekli gelişiyor ve polis terörü hiç eksik olmuyor. Faşist bir devletin bütün temel özelliklerine sahibiz. İşte bu nedenle önümüzdeki sorun, demokrasiye özgü hakları fethedecek bir devrimdir. Ancak bu devrim, *burjuva* toplumsal ve siyasi yapısını gizlememelidir içinde, tamamen farklı, hatta benzeri görülmemiş bir devrim

olmak zorundadır. Nasıl bir ad verebiliriz ona? Sosyalizm terimi halkımız için itibarını yitirmiş olduğundan, «bilimsel demokrasi», «bilimsel planlama», «bilimsel bir model», «bilimsel komünizm» ya da «Hristiyan hümanizmi»nden söz ediliyor. Ama bunların hiç önemi yok. Adı ne olursa olsun, demokratik bir sürecin açılması, bizi, Marx'ın anladığı sosyalizme yaklaştıracaktır. (Bu, Marx'ın her söylediğinin doğru olduğu ya da onun her konuda son sözü söylemiş bulunduğu demek değildir. Örneğin, ulusal sorunun önemi hakkında hiçbir şey yazmamıştır ki, bu, Lenin'in ölümünden az önce farketmiş olduğu gibi, belki de SSCB'nin en temel sorunudur.)

Karol herhalde iyimser bir vurguyla bitirmemi isterdi; ama korkarım, iyimser olmak için hiçbir neden bulamayacağım. Eğer Belgrad Konferansı'nda yenilgiye uğradıysak, bunun tek nedeni Batılı güçlerin Varşova Paktı ülkelerindeki statükoyu kabullenme kararı vermiş olmaları değildi. Bu karar, Doğu'daki devrimci bir ayaklanmanın, SSCB'nden çok daha kötü bir kriz içinde olan Batı'da da bir benzerine yol açabileceği korkusuyla alındı. Detant politikasının yeni bir Münih oluşturmasının nedeni de budur. Ama bunun yanısıra bizler, Batı solunun da bir şekilde ihanetine uğradık. Onlar, Helsinki ilkeleri için, örneğin Sakharov'un anladığı detant için kararlılıkla mücadele etmek istemediler. Aslında Sakharov, Helsinki'den de önce, barış ve teknolojik ilerleme yolunda, açlığa karşı ve bir bütün olarak insanlığın sorunlarının çözümü için ortak bir mücadele fikrini dile getirmişti. Olup bitenlerde Batı solunun da sorumluluğu bulunduğunu düşününce, muhalif arkadaşlarımın geleceği hakkında iyimser olmak için neden göremiyorum. Daha uzak gelecek için de iyimser olmanın bir temeli yok. Yine de, kişisel olarak kötümserliğin karşısındayım. O, bizi ancak silahsız bırakır. Eğer bunalımdan çıkmanın en küçük bir imkânı varsa, bize savaşmak düşer. Şimdiden kaybettiğimizi söyleyen kötümserler, daha savaş bir sonuca bağlanmadan bize silahlarımızı bıraktırıyorlar. Bense, «iyimserce kötümserlik» açısından bakarak, önümüzde iki seçenek görüyorum: ya termo-nükleer savaş ve gezegenimizin tamamen mahvolması, ki benim ülkem bu ölüm, değer yoksunluğu

ve nihal açmaz yolunu tutmuş gözüküyor; ya da tüm uygarlığımızın içine düşmüş bulunduğu cul-de-sac'dan sıyrılıp çıkan daha insancıl bir toplum. Klasik kapitalizm, bir çok bakımdan faşizmi andıran devlet kapitalizminden daha iyi olduğu için, Batı daha az acı çekiyor olabilir. Ama ölümcül yalıp yıkma eğilimi, burada da en az oradaki kadar mevcuttur. Ya mahvolacağız ya da bir çıkış yolu bulacağız. İşte sırf bu yüzden iyimserim. Ve kesin olan bir tek şey var: Ya hep birlikte ileri yürüyeceğiz, ya da hep birlikte alaşağı olacağız.

DOĞU AVRUPA'DA KİLİSELERİN İŞLEVLERİ VE SİYASİ ÖNEMLERİ

Giorgio Giardet

Waldens kilisesinden olan Giorgio Giardet, evvelce Presenza Cristiana *ve* Nuovi Tempi *dergilerinin de yayımcısıydı. 1961'den 1966'ya kadar Agape kiliseler genel merkezini yönetti. Şimdi de, solcu bir Katolik - Protestan dergisi olan haftalık* Com - Nuovi Tempi'*nin yayın kurulu üyesidir.*

Kilisenin ve Hıristiyanların çağdaş toplumdaki siyasi işlevi pek incelenmemiş bir konudur. Bu gözlem, özellikle Doğu Avrupa ülkeleri için geçerlidir. Sadece bir kaç tarihsel olgu kaydedildi, örneğin, dini baskı ve zorlamalar. Sonuçta, Hıristiyan gruplarının direndiği ve varlıklarını koruduklarını görüldü. Kilise örgütleri, haliyle, bu durumu ele aldılar. Ama bunun dışında, Doğu Avrupa ülkelerinde nüfusun büyük bölümlerini oluşturan Hıristiyanların toplumsal rolleri ve siyasi işlevi fazla sorgulanmadı. (Şüphesiz, Vatikan politikası üzerine pek çok çalışma vardır, ama ne kadar önemli olsa da bu, sorunun ancak bir yö-

nüdür.) Bu yüzden, nereden başlamak gerektiğini kestirmek güç Bu sunuş, toplantının öbür tebliğlerinden daha geçici ve iğreti nitelikte olacaktır. Başlıca amacı, araştırma için bazı ana noktalar önermekten ibarettir.

Devrim - sonrası toplumlarında Hıristiyanların ve kiliselerin siyasi önemini anlayabilmek için, oldukça belirgin iki önsel saptamayla başlamak gerekir. Birincisi, bugünkü durumun kökleri, çeşitli ülkelerin tarihlerinin derinliklerinde ve yüzyıllar boyunca halkla dini kurumlar arasında oluşmuş bulunan ve ülkeden ülkeye değişen ilişkilerde yatmaktadır Son onyıllarda Doğu Avrupa'da, hayatın çeşitli görünümlerinden en az değişikliğe uğramış olanı, dindir. Gerçekten de, sayıca azalmanın ve kilise - devlet ilişkisinin, farklı bir niteliğe bürünmesinin dışında, hemen hemen hiçbir değişim olmamıştır. Kültürel bakımdan dini yaşam, geçmişe açılan bir penceredir. Geçmişin bu mirasını dikkate almadan, sözkonusu ülkelerdeki dini durumu anlamak mümkün değildir. Bunun yanısıra, işaret etmek istediğim ikinci nokta da, «Doğu Avrupa» başlığı altında topladığımız bu ülkeler arasında çok büyük ekonomik, toplumsal, tarihsel ve kültürel farklılıklar olduğudur. Her şeyden önce, «Doğu Avrupa» dediğimiz bölgenin sınırları, II Dünya Savaşı'nın sonunda Sovyet ordusunun ilerlemesiyle çizildi. Oysa aslında, «Doğu» iki bölgeden oluşur Biri, «Mitteleuropa»nın bir bölümüdür (Doğu Almanya, Çekoslavakya ve Macaristan). Yüzyıllar boyunca buradan Doğu'ya doğru yarı - sömürgeci bir yayılma oldu. Öteki bölüm ise, daha doğulu nitelikte bir alandır Buradaki halklar, önce Asya'dan, sonra da Batı'dan gelen baskılara karşı kendi ulusal kimlikleri için mücadele ettiler Bu bölge, Polonya, Baltık ülkeleri, Rusya, Romanya, Bulgaristan ve bir ölçüde de Yugoslavya'yı kapsar.

Bu iki öncül, farklı ülkelerdeki dini durumların çeşitliliği üzerinde durmamızı gerektirmektedir.

Orta Avrupa bölümündeki durum, batılı nitelikte sayılabilir. Çeşitli mezhepler bulunur bu bölgede, uzun bir dünyevi ve laik gelenek vardır. 17'nci yüzyıla kadar sürmüş olan din savaşları ve 19'uncu yüzyıldaki sanayileşme, laikliğin yüksek bir düzeye ulaşmasına yol açmıştır. Öteki Batı ülkelerinde olduğu gibi burada da kiliseler, kapi-

talist toplumla zamandaş, bağlantılı bir gelişme göstermişler, geçmişle bugün, kriz ve dönüşüm içindeki aristokratik sınıflarla doğmakta olan girişimci sınıflar arasında çeşitli aracılık işlevleri görmüşlerdir. Son iki yüzyıl boyunca, uyum sağlama bakımından ortaya koydukları kıvraklık ve yetenek, farklı düzeylerde de olsa, onların niteleyici bir özelliği olmuştur. Pietizm, modernleşmeciliğin çeşitli biçimleri, sosyal Hıristiyanlık ve Vatikan Konsili'nin *aggiornamento*'su gibi, birbirinden hayli uzaklaşan eğilimler varolagelmiştir. Bu yüzden, sözkonusu ülkelerdeki kiliselerin, koşullara uyabilme ve «reel sosyalizm»in tehdidine karşı koyma bakımından görece başarılı olmaları anlaşılır bir şeydir.

Oysa, asıl «doğulu» olan bölgede durum oldukça farklıdır. Burada da ülkeden ülkeye değişiklikler görülür, Polonya ve Yugoslavya, —farklı nedenlerle— birer geçiş tipi oluştururlar. Ortodoks geleneğin hâkim olduğu ülkelerdeki gelişme, Batı'dakine göre çok farklı olmuştur. Bu ülkelerde Ekim Devrimi ve Sovyet yayılması, kitleleri (Batı etkisine açık çok dar seçkin çevreleri dışında), feodal - tarımsal bir aşamada yakaladı. Dinsel geleneğin önemli bir uzlaştırıcı rol oynadığı, kültürel bir ifade aracı oluşturduğu ve yönetilen sınıfların maddi çıkarlarına bile ters düşmeden varolabildiği bir toplum yapısıydı bu. Bununla birlikte, örneğin, Rus Ortodoks hiyerarşisinin tamamen çarın egemenliğinde olduğu ve onun çıkarlarını savunduğu da doğrudur ve Devrim'den sonraki yıllarda dine karşı mücadelenin gelişimini anlamak için bu olgunun vurgulanması gerekir. Ama aynı ölçüde doğru olan bir başka şey de, önceki yüzyıllarda kiliseyle halk arasındaki yakın ilişkinin, çarları uğraştıran fiili ya da potansiyel bir muhalefet unsuru olduğudur. Batı'dakinin tersine, Ortodoks kilisesi, keşişler, münzeviler ve evlenen, dünyevi din adamlarından oluşan aydın kadroları sayesinde halk kitleleriyle yakın bağlarını korumuştur. Kilisenin, kelimenin dar anlamıyla siyasi ve toplumsal etkinlik peşinde olmamasıyla da desteklenen bu güçlü bağlar, Ortodoksluğa manevi alanda büyük bir iç tutarlılık kazandırmıştır. Çok önemli bazı aşamalarda ise bu özellik, fiili bir siyasi güce dönüşmüştür. Böylece Ortodoks teologlar, Katolik ya da Protes-

tan Batılı meslekdaşlarından hayli farklı bir yol izlemişlerdir. Yüzyıllar boyunca Katolik ve Protestonlar, daha çok, felsefi düşünce ile dini geleneğe aracılık etmişler, dini, dönemin gereklerine göre yeniden yorumlamışlardır. Buna karşılık Ortodoks teologlar, öncelikle, dini geleneklere ve halkın duygularına bir değerlilik ve bir ölçüde de evrensellik anlamı kazandırmaya çalışmışlardır.

Bunlara, Ortodoks topluluklarının, Türklerin ve Tatarların egemenliğine karşı yüzyıllarca sürdürdükleri pasif direniş geleneği de eklenmelidir. Bu, bir yandan kilisenin ezilen halkla bağlarını kuvvetlendirmiş, bir yandan da kültürde ve ibadet geleneklerinde alışılmamış, adeta içe yönelik (esoteric) özelliklerin gelişmesine yol açmıştır. Sözkonusu kiliselerin tarihsel bilincinden kaynaklanan ve düşman bir çevrede varkalmanın önkoşullarını sağlayan bir savunma konumunu yansıtır bu özellikler.

Kiliselerin ve Hıristiyanların, Ekim Devrimi'nin ve bir nesil sonra da Sovyet işgaliyle yukarıdan yapılan devrimlerin yıkıcı etkileriyle karşılaştıklarında sahip oldukları tarihsel arka plan böyleydi. Şüphesiz, bu çatışmalarda sadece Hıristiyan olarak değil, daha önemlisi, yeni bir toplumun inşasına çağrılan yurttaşlar olarak da yer aldılar. İşte bu nedenle, kökten bir ekonomik ve toplumsal değişim sürecine çekildiler. Nüfusun yeni doğmuş, gelişen kesimleri ve hepsinden çok işçi sınıfı için, Ekim Devrimi'nin bir kurtuluş olduğu ve 1945'ten sonra oluşan yeni halk demokrasilerinin, burjuvazinin zararına işçileri savunduğu tartışma götürmez. Bunun yanısıra, devrimin ve önderlerin güttüğü politikanın serbest bıraktığı çeşitli toplumsal güçlerin harekete geçmesi, derin bir toplumsal dönüşüm sürecini başlattı; bu da, kaçınılmaz olarak, gelenekleri ve kitlelerin gerçekliği yorumlama tarzını etkiledi. Doğu Avrupa kilise tarihi üzerine yapılan çalışmaların genellikle eksik bıraktığı bazı sorunlar, işte bu noktada çıkmaktadır. Örneğin, sorulması gereken sorulardan biri şudur: Dinsel kesimde, yeni toplumu destekleyenlerle ekonomik ya da psikolojik bakımdan eski rejime bağlı kalanlar arasında bir bölünme oldu mu, eğer olduysa ne düzeyde? Rus hiyerarşisinin üst kademelerinde bulunanlar, haliyle, Çarlık sistemine bağlıydılar; ama bu, köylülerin dini gelenek-

lere sahip çıkmalarının, Çar'a olan bağlılıklarının bir ifadesi olduğu sonucunu getirir mi? Belki de tam tersine, dine bağlılık, eski rejime duyulan bir özlem olarak siyasi düzeye yansımış olabilir. Toplumsal hareketlilik doğuran hızlı modernleşme ve sanayileşme sürecinin, Batı'daki gibi güçlü bir dünyevileştirici etken oluşturduğunu da varsayabiliriz. Devrimi izleyen ilk onyıllarda, gerçekten de böyleydi. Ama daha sonra —ki bu da ikinci bir sorundur— toplum yeni bir kalıba oturduğunda ve yükselen bürokratizmin boğucu baskısını hissetmeye başladığında, ters yönde bir eğilim belirdi: Devrim-öncesi dönem ve onunla birlikte ulusal kimlik ve dine bağlılık yeni bir önem kazandı. Bu iki olgu arasında bir ilişki kurulabilir mi?

Doğu Avrupa'daki kilisenin ve Hıristiyanların durumunun tam bir değerlendirmesi, ayrıntılı bir araştırma gerektirir. Hükümetlerin kiliselere ve dine karşı güttükleri politikalar ele alınmalı, kilise hiyerarşisinin tepkileri, dindar kitlelerin —dinsel hiyerarşiyle her zaman özdeş olmayan— tutumları ve bunların yanısıra, sorunun uluslararası boyutları analiz edilmelidir. Ama böyle kapsamlı bir sunuşu burada yapmak mümkün değil. Dolayısıyla, bir kaç gözlemle yetineceğim.

1. İkinci Dünya Savaşı'na kadar SSCB'nin resmi olarak Lenin'den kaynaklanan din politikası, baskı ve zulümden oluşuyordu. Bunu, sıkı sıkıya denetlenen bir serbestiyet dönemi izledi. Dinsel hiyerarşi sürekli bir baskı ve denetim altında tutuluyor, buna karşılık halkın kültürel-dinsel tutumlarının dışavurumuna daha fazla hoşgörü gösteriliyordu. Hatta bunlar, —hac yolculukları gibi— kitlesel düzeyde de olabiliyordu. Bu tavır, kiliselerin örgütsel aygıtlarının ve iç iletişim sistemlerinin bürokratik denetimiyle bir arada yürüyordu. Böyle bir politikanın, kiliseyi muhalefete yöneltmesi, kaçınılmazdı. Paradoksal biçimde (belki de tam bir paradoks sayılmaz), yönetim dindarlığın en geleneksel ifade biçimlerini tercih ediyor, kültürel ya da teolojik modernleştirme girişimlerine ise kesin olarak karşı çıkıyordu. «Bilimsel Ateizm Propaganda Kurulu»nun Leningrad şubesince bir süre önce 35 000 adet basılıp dağıtılan bir broşürde N S. Gordienko, kendi deyimiyle Rus kilisesindeki «modernleşmeci eğilimler»e karşı kesin bir

tavır ortaya koymuştu. (Bu belge, *İdoc International*'in Temmuz 1975 tarihli 5'inci sayısında tam olarak yayımlandı.)

2. SSCB, din konusundaki siyasi analizinin öbür Comecon ülkelerinde de uygulamaya konmasını önermişti (ya da belki, bunda ısrar etmişti). Nitekim, bu ülkeler arasında dinle ilgili sorunlar üzerinde düzenli olarak yapılan resmi toplantılarda ortak bir politika saptama amacı güdülmüştür. Buna rağmen, sık sık yaklaşım farklılıkları çıkar ortaya, SSCB deneyiminin, Sovyet bakış açısından bile olumlu sayılamayacağı olgusu, bunun nedenlerinden biridir. Öbür neden de, savaş sırasında kiliselerin (ya da bunların bazı bölümlerinin) anti-faşist mücadelede az ya da çok aktif bir rol oynamış olmalarıdır. Bazı ülkelerde, iktidarın ele geçirilmesinden sonra, kilise mülkünün ulusallaştırılması gibi, baskıcı önlemler alındı. Gerçek çatışmalara ise, sadece, Papa XII. Pious'un önderliğindeki Katolik Kilisesi'nin sert anti-komünist politikasına karşı koyarken girişildi. Çekoslavakya'da Berán, Macaristan'da Mindszenty ve Yugoslavya'da Stepinac olayları, bunun örnekleridir. Sorunun uluslararası boyutu da burada ortaya çıkmaktadır. Batı'nın anti-komünist politikasında Katolik Kilisesi, sözkonusu ülkelerin kiliseleri karşısındaki hiyerarşik üstünlüğünden yararlanarak önemli bir rol oynamıştır.

3. Kilise örgütlerinin tepkileri, ülkeye ve zamana göre büyük değişiklikler göstermiştir. Az ya da çok zorunlu iş birliğinden yarı-gizli muhalefete kadar çeşitli biçimleri görüldü bu tepkilerin. Örneğin Romanya Ortodoks kilisesi, güçlü bir konuma sahip olması sayesinde, iktidara sadık kaldı; Polonya'da, yine güçlü konumlara dayanan örtük bir muhalefet gelişti; Rusya'da ise, uzlaşmacılığın damgasını taşıyan bir hesaplılık tavrı görüldü. Orta Avrupa'nın Protestan çevrelerinde ise, yirmi yıl kadar süren bir kriz, yeniden-değerlendirme ve hatta pasif direniş döneminden sonra, eleştirel bir işbirliğine gidildi. 1970'te ölen Çek teologu Josef Hromadka'nın çalışmaları özellikle önemlidir.

4. Batı'da olduğu gibi Doğu'da da, Hıristiyan kitlelerin tutumları ve dini duyguları, kilise örgütlerinin ya da teolojilerinin anlık eylemlerine fazla bağlı değildir. Bu konuda güvenilir, hatta salt istatistiksel nitelikte veriler elde etmek güçtür; ne devlet ne de kilise, kesin bilgiler verme,

hatta toplama eğilimi göstermezler. Yine de, din, nüfusun ancak küçük bir bölümünü etkilese bile, sayısal ve kültürel bakımdan önemli bir yere sahip gözükmektedir. Dini eğilim istatistiklerinde Romanya (% 95 - 97) ve Polonya (% 95), birer istisna oluştururlar. Bunun dışında oranlar, % 68 (Doğu Almanya) ve % 33 arasında değişmektedir. Görüldüğü gibi bunlar, önemli sayılardır ve Batı ülkelerinden fazla farklı değildirler. Öyleyse dinin, komünizme doğru gelişmeyle birlikte, kendiliğinden ortadan kalkmaya yüz tuttuğu söylenemez. Otuz, hatta altmış yıllık propagandanın, okullarda sürdürülen dine karşı eğitimin ve baskıcı önlemlerin, dine bağlılık olgusunu yıkıcı bir etki sağlayamadığını kabul etmek gerekir. Belli bir aşınma tabii ki olmuştur, ama kesin bir eriyip yokolma durumu sözkonusu değildir. Buna göre, SSCB'nin dine - karşı politikasının bir başarısızlık olduğunu söyleyebilir miyiz?

5. Öte yandan, yerinde bir soru olarak, dünyevileşme olgusunun benzer bir toplumsal dinamiğe uygun olarak Doğu'da ve Batı'da paralel bir gelişme gösterip göstermediği sorgulanabilir. Doğu Avrupa ülkeleri derin bir toplumsal değişim ve tabii, sanayileşme sürecine girmişlerdir. Üstelik, iktidarın alınışının ilk yıllarında işçi sınıfı, önde gelen, hatta egemen bir konum edinmiştir. Ve bu sınıf hiçbir zaman, Ekim Devrimi'nden önce bile, fazla dindar olmamıştır. Bürokratik baskılarla birlikte bu etkenler, sözkonusu ülkelerde dini eğilimlerin gerilemesini açıklamaya yeter mi?

6. Son onyılda, Rusya'da dine ilginin yeniden canlandığı ve dini muhalefetin geliştiği (ya da daha açık hâle geldiği) yolunda görüşler öne sürülmüştür. Öbür ülkelerde de benzer bir süreç yaşanmış gözüküyor. Bulgaristan'ın resmi istatistiklerine göre, 1968'de nüfusun % 33'ü geniş anlamda «dindar» olduğunu belirtmişken, 1972'de bu sayı % 48'e çıkmıştır. Bu canlanmanın nedenlerinden biri olarak, resmi kültürün uzlaşmacı ve tekdüze niteliği, tartışma ve imgelem yokluğu düşünülebilir. Ulusal geçmişin yeniden değer kazanması akımıyla yakın bağlantı içindeki geleneksel din dünyası, demek ki, çekici bir güç oluşturabilmektedir.

7. Ilımlı bir Protestan mezhebi olan Baptistler (evangelical Baptists) özel bir konumdadır. Altmış yıllık baskı döneminde kiliselerinin ve üyelerinin sayısı hemen hiç değişmedi. Nüfusun çok küçük bir bölümünü (yarım milyon kadar) oluştursa da, bu grup, Baptist Birliği aracılığıyla, kendi yapısına ve kitle temeline sahip tek muhalefet örgütünü geliştirdi. Altmışların başında İnsiyatif Grubu adı verilen bir ekip oluştu ve Baptist Birliği'nin önderlerini yönetime boyun eğmek ve İncil'e bağlılığın gereklerini yerine getirmemekle suçladı. Daha sonra bu grup, gizli topluluklardan oluşan örgütlü bir muhalefet geliştirdi. Bütün Hıristiyan toplulukları yeraltına geçmek zorunda kaldıkları halde ve yoğun baskılara rağmen, bu hareket, mahkeme edilip hüküm giyen üyelerini koruyan bir örgüt olarak varlığını sürdürdü. Hatta karşı-saldırıya da geçtiği oldu; insan hakları için Batı'ya gizli başvurularda bulundu. Örgütlü muhalefetin en etkili dışavurumunu bu hareket oluşturur ve Baptist (ve Pentikost) muhalifler, açık bir siyasi söylemden uzak durup sadece din işleri için özgürlük ve çocukları için dini eğitim hakkı talep ettikleri halde, nesnel olarak siyasi bir öneme sahiptir.

Sonuç olarak, kilise ve Hıristiyanların, «reel» sosyalizm ülkelerinde ne gibi bir siyasi önemi olabileceğini sorabiliriz.

Egemen güçler ve resmi ideoloji açısından kilise ve dini duygular tehlikeli bir çatışma kaynağı oluşturmaktadır. Kendi kitle temelleri, güçlü iç tutarlılıkları ve yaygın örgütleriyle bu kurumsal yapılar, herhalde, kamu düzeniyle ilgili görevlileri ciddi şekilde uğraştırmaktadır. Yönetenlerin doğrudan denetleyemedikleri başlıca örgütler, bunlardır. Üstelik bu kiliseler, İncil ve dualardan kaynaklanan adeta şifreli bir dille aralarında iletişim kurmakta ve kararlar almaktadırlar. Doğu Almanya gibi bazı ülkelerde de kiliseler, belli bir ekonomik güce de sahiptirler. Batı'yla görece kolay ilişki kurabilmeleri ve Batı Almanya'dan elde ettikleri hatırı sayılır maddi imkânlar, nesnel olarak, azımsanamayacak bir siyasi güç durumuna gelmelerini de sağlamaktadır. Önderlerinin ihtiyatlı ve sadık tavrına rağmen böyledir bu. Polonya'da da durum farklı değildir; Katolik kilisesinin gücü ve kitle temeli birincil önemde bir si-

yasi sorun oluşturmaktadır. Kiliseyle belli bir uyum sağlanmadan, Polonya'yı yönetmek, bugün için hayli zordur. Böylece, tüm etkileşim ve iletişim araçlarını tekeline ve denetimine almış son derece merkezi bir sistemde, ne sendikaların ne de herhangi bir topluluğun en ufak bir bağımsız hareket imkanına sahip olamadığı ülkelerde bu kiliseler, büyük kültürel saygınlıkları, kitle temelleri, örgütsel yapıları, bağımsız ekonomik kaynakları ve uluslararası bağlantılarıyla, hâlâ ayaktadırlar. Bu bakımdan dinle karlaştırılabilecek tek olgu, ulusal sorundur. Çözümlenememiş öbür üstyapısal siyasi sorun da budur.

Bundan başka, dinsel örgütler, gücünün temelleri ve ideolojik kökleri Batı'dan kaynaklanan, uluslararası kendine özgü bir bütünün parçasıdır. Dolayısıyla kilise üyelerine uygulanan baskılar, Batı'da hemen duyulur ve daha büyük bir duyarlılığın oluşmasına yol açarlar. Aynı zamanda, kilise önderlerinin fikirleri, politikacılardan daha çok dikkat çeker ve etkili olur. Ayrıca, Vatikan'ın yürüttüğü politikayı da unutmamak gerekir; o da, bir ölçüde, Hıristiyanların sorunlarıyla ilgilenir, haklarını savunur, ama geleneksel olarak, öncelikle dinsel hiyerarşiyle ilgilidir.

Nihayet, kiliseler, —bazen önderlerinin de iradesi dışında— potansiyel muhalefet için doğal bir sığınma alanı, huzursuz olanlar ya da başka seçenekler arayanlar için bir çeşit yedek güç, bir *impluvium* haline gelebilirler.

İlerde, yeni intelijensiyanın filizlerinin ve köylülüğün, kiliseleri, varolan güç dengelerine karşı yeni bir sınıf ittifakının geliştirileceği bir alan olarak görmeye başlamaları beklenebilir.

Batılı komünist militanların, bu sorunu ele almalarını gerektiren nedenlerden bazıları, işte bunlardır. Şüphesiz, Doğu Avrupa ülkelerindeki kiliseler, Batı'dakilere göre daha geçmişe dönük ve nesnel olarak tutucu olan geleneksel bir güç oluşturmaktadırlar. Bunun başlıca istisnaları, Rusya'daki Baptistlerle bazı çok küçük «ilerlemeci» Hıristiyan azınlıklar olabilir. Kiliseler, kemikleştikçe tutucu nitelikleri pekişen toplumların bağrında, yine tutucu bir gerçeklik olarak varolmaktadırlar. Bu iki tutuculuğun kaynaşması halinde, ne gibi sonuçlar doğabilir? Günün birin-

de ekonomik durumun hassaslığı, büyük bir uluslararası kriz ya da güçlü bir muhalefetin ortaya çıkması, yönetenleri, statükoyu korumak için müttefik aramaya yöneltirse, kiliselerden daha uygun bir seçenek bulabilirler mi? Zaten, Stalin'in 1941'de yaptığı, Gierek'in de 1970'ten beri yapmakta olduğu da buydu. Ve aslında, Vatikan'ın Doğu'daki politikasının, Batı'da uyguladığının karşıtı bir yön alması, şaşırtıcı olurdu.

Bu yüzden, Hıristiyan çağrısının ütopik boyutunu küçümsememek, Batı'da bile siyasi bir gerekliliktir. Ortaya çıkışından beri her yüzyılda bu çağrı, kilise kuruluşu içinde çelişkiler yaratabilecek kadar etkili olmuştur. Bu ütopik öz, Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinde de mevcuttur; ama orada, hem devletin hem de kilise otoritelerinin baskısı nedeniyle ifadesini bulması daha güçtür. Hromadka'nın çalışmasını ve birkaç yıl için ilerici teologların önderliğinde kalan Hıristiyan Barış Konferansı'nın ilk günlerdeki başarılarını hatırlamak, yeterlidir. Konferansın «hizaya getirilmesi» de, asıl bununla açıklanmalıdır; sadece Prag'daki «normalleştirme» girişiminin bir parçası olarak görülemez. Ama ütopyanın kokusu havaya sinmiş bulunuyor. Batı ülkelerindeki sosyalistlerin, kiliseler ve dini gruplar arasından, Doğu'dakilerle aynı yönde haraket etmeye çalışanlarıyla bağlantı kurma çabası bu açıdan Hıristiyanlar için önemlidir.

Böyle bir siyasi toplantıda Hıristiyan yoldaşlar, İsa'ya şahadet etme çabalarının desteklenmesini elbette beklemezler. Ama bugünkü siyasi ortamda, Doğu Avrupa kiliselerinde hâkim olan nostalji ve uzlaşmacılık cephesinin yıkılmasının bir yöntemi olarak, ütopik boyutuyla yaşanan bir Hıristiyanlığın öneminin kavranmasını bekleyeceklerdir. Bu alanda da Hıristiyanlar ve kiliseler, beklenmedik bir şekilde Batı'da olduğu gibi, yeni ve daha insancıl bir toplumun inşasına katkıda bulunabilirler.

«KİLİSELER: HEPSİ BU KADAR DEĞİL»

Leonid Plyushch

Dürüst olduğu sürece, Marksistlerle Hıristiyanlar arasındaki diyaloğa tamamen taraftarım. Sovyetler Birliği'nde bu diyalog, birinin elinde kıvrılmış bir gazete, öbüründe ise bir değnek bulunan iki adamın mücadelesi gibidir. Hıristiyanlar belki konuşabilirler, ama komünistin koca sopası hep onlara doğru sallanır. Yalnız Hıristiyanlar değil, biz Marksistler de, diyalog önerenlerin sopalarını sadece kısa bir süre için bir kenara bırakmış olduklarından korkarız. Hıristiyanları eleştirmek gibi bir niyetim olmadığı halde, korkarım bunu yapmak zorundayım. Sovyetler Birliği'nde Kilise'nin durumuyla ilgili bazı önemli noktaları açıklamam gerekiyor.

Batı'daki Katolik Kilisesi'nin tersine, Rus Ortodoksluğu, Büyük Petro zamanından, hatta belki daha da eskiden beri devlete bağlı olmuştur. Dünyevi ve dini otorite arasında, kesinlikle hiçbir ayrışma olmamıştır. Kilisenin her zaman iktidara boyun eğmiş olması, bir takım karışıklıklara yol açmış bulunuyor. Bugünkü Patrik, neredeyse «dünyevi ateizm» diye niteleyebileceğimiz tavırları benimsemiştir: KGB'nin tavırlarıdır bunlar. Papa'yla Patrik arasındaki diyalog, son derece kendine özgüdür, şeytanla İsa Mesih arasındaki detant gibi bir şeydir. Bir kaç örnek vereyim. Savaştan önce Ukrayna Kilisesi, Rus Ortodoks Kilisesi'ni bölmeyi amaçlayan Bolşeviklerce başlangıçta desteklendiği halde, tamamen yok edilmişti. Buna karşılık, savaştan sonra da Ukrayna Katolikliği imha edildi. Litvanya'da KGB, Katolik Kilisesi'ni Vatikan'dan koparmaya çalıştı, ama başaramadı. Bunun üzerine Vatikan'a yanaşarak, ondan yardım istedi. Anlaşmaya varılınca Vatikan, KGB'nin belirlediği piskoposların görevlerini onayladı. Vatikan'ın neden böyle davrandığını sormak gerekir. Girardet'in, Vatikan'ın bu şekilde, inanç sahiplerine yardım ettiği görüşüne katılmıyorum. Polonya'da ve bazı başka ülkelerde yardım ediyor; ama Sovyetler Birliği'nde Katolikleri kurban ediyor — Protestanların ve Ortodoksların durumundan sözetmeye gerek bile yok.

Protestanların ve Gürcü Kilisesi'nin durumu, dehşet vericidir. Pentikostçulara ve Baptistlere karşı da korkunç baskılar sürdürülmektedir.

İnanç sahipleri iki türlüdür: İktidar karşısında eğilenler ve eğilmeyenler, yani, oportünistler ya da işbirlikçiler ve işbirliğine yanaşmayan gerçek Hıristiyanlar. Papaz Vins, gerçek Hıristiyanlardandır, bu yüzden de hapistedir; bütün dürüst inanç sahipleri baskı altındadırlar. Öte yandan, Komünist Partisi, Ortodoks Kilisesi'ni daha az zararlı görür ve inanç sahiplerinin ona bağlı olmasını tercih eder. Bu da anlamlı bir olgudur.

En insanlık dışı baskılar, Baptistlere uygulanmaktadır. Öldürülüyorlar, işkence görüyorlar. Onlarla dayanışmanın son derece önemli olduğuna inanıyorum. İtalyan Komünistleri, ancak Sovyetler Birliği'ndeki inanç sahiplerine dayanışma ve destek sağlarlarsa, gerçek bir diyalog aradıklarını göstermiş olurlar.

Sovyetler Birliği'nde dini duyguların azalmakta olduğu görüşünü doğru bulmuyorum, tersine, 1956'dan beri hem sanat hem de bilim çevrelerinde yaygınlık kazanmaktadır. Bir Marksist ve ateist olarak, bugünkü durumu olumlu buluyorum. Çünkü, 1956'dan sonraki bütün ahlaki çöküşe rağmen, insani bir ideal arayışı canlı kalmıştır — ister İsa'ya, ister Marksizmin köklerine bir dönüş biçimini almış olsun.

Polonya Kilisesi ile Sovyetler Birliği'ndeki resmi Kilise'nin oynadıkları rolleri karşılaştırmak, aradaki karşıtlığı göstermek istiyorum. Bildiğim kadarıyla, Polonya'daki Katolik Kilisesi, Şili'deki gibi davranıyor, yani tam bir Hıristiyan tavrıyla. Ama Rus Ortodoks Patrikliği için söylenemez bu; ne de, ne yazık ki, Vatikan için.

Değinmek istediğim bir başka nokta da, Kilise'nin devlete boyun eğme geleneğiyle son yıllarda gelişen durum arasındaki çelişkidir. Bütün resmi dinler gibi Rus Kilisesi de, işi yalanlar yaymaya kadar götürmüştür. Baptistlere, Yahudilere ve Ukrayna Katolik Kilisesi'ne karşı gösterilen nefreti, hatta Rus Ortodoks Kilisesi içinde dini duyguların nasıl ayaklar altına alındığını gözlerimle gördüm.

Ama öbür yandan, Ortodoks Kilisesi'nin dürüst rahipleri olan Yakunin ve Reghelson gibi kişiler de vardır. Papaz Girardet'in sunuşuna eklemek istediklerim bunlardan ibaret.

AYDINLAR VE VAROLAN SOSYALİZMİN ÇELİŞKİLERİ

Franz Marek

Franz Marek, Avusturya Komünist Partisi'ne 1934'te katıldı. Fransa'da sürgündeyken Direniş hareketinde yer aldı. Naziler tarafından yakalanarak ölüme mahkûm edildi. 1969'da Sovyetler Birliği'nin Çekoslavakya'yı işgaline karşı çıktığı için Avusturya K.P.'nden çıkarıldı. 1946 - 1969 arasında Weg und Ziel *dergisinin baş yayımcısı olarak çalışmıştı. Şimdi, aylık* Tagebuch'*u çıkartmaktadır.* Philosophy of the Revolution'*ın (Devrimin Felsefesi) ve Stalinizm üzerine çok sayıda makalenin yazarıdır.*

Ben, somut olarak, Doğu'daki muhalefet hareketlerinin organik aydınlarının rolü üzerine konuşmak istiyorum. Polonya işçilerinin 1970 ve 1976'daki ayaklanmalarından çıkaracağımız derslerin özgün niteliği, haklı olarak vurgulandı. KOR'un, 1968 ve 1970 olaylarının işçilerle aydınlar arasında açtığı uçuruma köprü kurmayı amaçlayan cesaretli girişimi, büyük bir saygıyla karşılanmalıdır. Ama ne yazık ki, girişimlerinin başarılı olacağına dair hiçbir güvenceye sahip değiliz. Bildiğimiz kadarıyla, savunmaları komite tarafından üstlenilmiş olan bazı işçiler bile, aydınlar hakkında hâlâ ihtiyatlı bir tavırdalar. Çekoslavakya'da işlerin çok daha iyi olduğunu sanıyorum. Pelikan, bundan kısaca bahsedecek. Orada, 77 Sözleşmesi, bazı işçilerce de imzalandı ve fabrikalarda açık ve büyük bir etki uyandırdı. Olaylar, Çekoslavakyalı filozof Karel Kosik'in görüşünü doğruladı: Düşünsel özgürlükler,

sadece aydınlar için değildir. Gerçekten de, Doğu Avrupa'daki en temel, en sol ve devrimci talep, düşünce ve ifade özgürlüğüdür.

77 Sözleşmesi ile Rudolf Bahro'nun vurguladıkları da buydu. Yazık ki, Bahro'nun kitabı henüz İtalyanca ya da Fransızca'ya çevrilmedi; oysa, Doğu sistemleri üzerine bu ülkelerde yapılan analizlerin en yetkinini ortaya koymaktadır.[1] Aslında bu kitap da ulusal kökeninin izlerini taşır ve Doğu ülkelerinin herhangi bir özelliği üzerine yapılan genellemeleri ihtiyatla karşılamak gerekir. Örneğin, Demokratik Alman Cumhuriyeti'nde kendilerine Marksist diyen ve Marksist olarak kabul edilebilecek kişiler, hâlâ vardır. Böyle bir ihtimal, Varşova'da çok daha güçtür, Moskova'da ise imkânsızdır. Bahro da bu ortamdan gelmiş, ülkesinde öğretilen Marksizmden etkiler almıştır. Gramsci'yi bilmez ve Marksizm yorumu determinist niteliktedir. Yine de, eseri, varolan derin bunalım ortamında atılmış muazzam bir adımdır, bu toplantı için de bir hayli önemlidir. Yazar, daha önce yapılmış bütün eleştirilerin ötesine geçmekte, kafa ve kol emeği ilişkisi ve eşitlikçilik sorunsallarını geliştirmektedir. Doğu'dan biri, ilk defa, bu tür değerler ve ölçütlerden yola çıkarak analiz yapma girişiminde bulunuyor. Bu yüzden, bazan kendime soruyorum: «Gazeteler, her hafta Sakharov'un yeni bir sözünü aktarıyor. Sakharov, yarı-özgür olarak yaşamaktadır ve tabii onun olabildiğince özgür olmasını isterim. Ama Bahro'yu kuşatan hemen hemen mutlak sessizliği nasıl açıklayabiliriz? Hâlâ parmaklıklar arkasında bulunduğu halde, kimse ondan sözetmiyor.» Belki de bu toplantı, bu cesur komünist ve gerçek Marksistin derhal serbest bırakılması için uluslararası bir kampanya başlatmalıdır.

Beni çok endişelendiren bir olgudan söz etmek istiyorum. Son yıllarda, beyin göçü, Afrika, Asya ya da Latin Amerika'yı terkederek Birleşik Devletler'e giden aydınlar, bilim adamları ve doktorlar, bir hayli konu edildi. Bugün A.B.D.'nde bulunan Latin Amerikalı doktorların sayısı, Latin Amerika'dakilerden fazladır. Şimdi de, Doğu'dan Batı'ya beyin göçü diyebileceğimiz bir olguyla

1 **Rudolf Bahro, The Alternative in Europe, Londra 1978.**

karşı karşıyayız. Birincisi, ülkelerini terketmek zorunda bırakılanlar var. Doğu Almanya'dan ayrılan aydınlar, şairler ve teknisyenler o kadar çok ki, kimileri, Alman şiirinin iç kanama geçirdiğini söylüyor. Budapeşte Okulu'nu herkes bilir; ama Agnes Heller'in gitmesinden sonra, onlardan da pek azı kalacak. Muhalefetin ve organik aydınların hareket alanını daraltan bu olgunun yanısıra, oldukça rahatsız edici ve belki de hayatı bir başka olaya tanık olmaktayız: Parlak aydın, müzisyen, besteci ve matematikçi kitlelerinin sessizce ülkelerini terketmesi. Bir zamanlar dünyaca ünlü bir matematikçiye, «bizim dehalara ihtiyacımız yok, sadık yurttaşlar istiyoruz,» demişti Rus polisi.

Bu göç, gittikçe endişe verici boyutlara ulaşıyor. Yakın zamana kadar, yapısalcı dilbilimcilerden oluşan bir Budapeşte Okulu vardı. (Dillerinin hiç kimse tarafından anlaşılamadığı düşünülürse, Macarlar, zaten dilbilimci olarak dünyaya geliyorlar.) Ama bugün, üyelerinin hiçbiri yerinde değil. Yani, sosyalist kampın en parlak üyesi sayılan Macaristan bile, beyin göçünü yaşamakta. Çekoslavakyalı şair Frantisek Halas, konuşmanın, geleceğe söz kestiği anların varolduğunu yazmıştı: Sözcüklerle geleceği dile getirenlerin yurtları olan Doğu Avrupa ülkelerini terkettiklerini görmek de, endişe verici oluyor.

Son olarak, daha önce ele alınmış olan ulusal soruna değineceğim. Bence, Doğu Avrupa'daki egemen ideoloji, milliyetçiliktir. Başta, Brejnev'le Soljenitsin'i birleştiren Rus şövenizmi geliyor. Bazı dostlarımızla yaptığımız sert tartışmalar sırasında, onların bile, anti-Çin'ci öğretilerden ne kadar çok etkilenmiş olduklarını gördük. Bundan başka, örneğin spor olaylarında görülen, anti-Rus milliyetçilik de yapılıyor. Bir bütün olarak Rus imparatorluğuna ilişkin sorunsalın sadece bir noktasıdır bu. Bazan Kırım'dan söz edilir, çünkü Stalin, Tatarları kendi topraklarından ve yurtlarından kovmuştur. Ama daha genel olarak, uzun ve olaylarla dolu tarihleri bulunan ulusları, Engels'in deyimiyle «tarihsiz uluslar» haline getiren, Rus imparatorluğu olmuştur. Ukrayna'nın İtalya kadar nüfusu vardır, ama ulusal kimliği nedir? Rus dostlarımız, Estonya'da çok büyük şairlerin bulunduğunu söylemişdi. Biz

bunu söyleyemeyiz; tek bildiğimiz, bunların «tarihsiz uluslar» olduklarıdır. Son derece tehlikeli sonuçları olabilecek çok ciddi bir sorundur bu. Sözkonusu toplumların bu nedenle esaslı bir krize düşeceği gerçeği, bazen bizde büyük bir iyimserlik yaratıyor. Ama ulusal çelişkiler, her zaman, ağır tehlikelerle yüklüdür.

DUBCEK'İN HATALARINI TEKRARLAMAYALIM

Jiri Pelikan

Jiri Pelikan, Çekoslavak Komünist Partisi'ne 1939'da üye oldu. Direniş hareketine katıldı ve 1940'ta Gestapo tarafından tutuklandı. Evvelce Çekoslavak televizyonunu yöneten ve parlamento üyeliği yapan Pelikan, Prag Baharı'nda aktif bir rol oynadı ve işgalden hemen sonra gizli olarak yapılan 14'üncü Parti Kongresi'nde, KP Merkez Komitesi'ne seçildi. 1968'de işinden, Parti'den, parlamento üyeliğinden ve yurttaşlıktan çıkarılmış olarak, İtalya'dan siyasi sığınma hakkı aldı. Çekoslavak sosyalist muhalefetinde aktif bir yeri vardır ve Listy *dergisini yayımlamaktadır. Ayrıca, iki kitap yazmıştır:* Beni Öldürürlerse *adlı otobiyografi ve* Doğu Avrupa'da Sosyalist Muhalefet: Çekoslavakya örneği, *Londra, 1976.*

Her şeyden önce, hem İtalyan ve Batı Solu'ndan hem de Doğu Avrupa'dan dostlarımızla bir araya gelmemizi sağlayan bu toplantıyı düzenledikleri için, *Manifesto* grubundan olan dostlarımıza teşekkür etmek istiyorum. Doğrusu, bir Çekoslavak komünisti olarak, böyle bir girişimin İKP ya da öbür, komünist partilerden gelmiş olması gerektiğini düşündüm. Çünkü 1968'de girilen «yeni yol», bizi bu partilere hayli yaklaştırmıştı. Ancak, ko-

nuşmama, kimseyi kınayarak başlamak istemem; önemli olan, tartışmayı başlatmaktır. Bu ilk aşamada, bir düşünceler yumağı çıkabilir ortaya; Doğu'dan gelenlerle Batı Solu'ndan olanlar arasındaki uzaklık, sorunların kısa zamanda aynı şekilde anlaşılmasına imkân vermeyecek kadar büyüktür. Üstelik bu, sadece siyasi bilgilenme farklılığından doğan bir sonuç da değildir. Asıl sorun, otuz yıl boyunca «reel» ya da «varolan» sosyalizmi yaşamış olanların kişisel deneyimlerinin yarattığı ağırlıktan kaynaklanıyor, sosyalizmi hâlâ bir hedef olarak görenlerin paylaşmadıkları bir deneyim bu.

Geride bıraktığımız yıllarda, herkes kendi yolunu izledi. Biz Çekoslavakya'da, iç muhalefet mücadelesine ağırlık verdik. Doğu'da sosyalist değişimin, böyle bir muhalefetten geçeceğine inanıyorduk. Özgürlüğümüzü Batı'lı hükümetler ya da başka bir dış güç sayesinde kazanacağımızı düşünmüyoruz. Kendi açısından Batı Solu ise, Batı'daki devrimin, varolan durumu değiştirecek en güçlü etken olacağını vurgulamaya devam etti. Her iki tavır da doğrudur. 1968'in acı deneyiminden bizler, tek bir ülkenin sınırları içinde Stalinizmi aşmanın ya da yepyeni bir sosyalist toplum kurmanın mümkün olmadığını öğrendik. Böyle değişimler, aynı anda bir kaç ülkede, hem Batı hem de Doğu Avrupa'da aynı zamanda olmak zorundadır.

Öyleyse, Batı Solu, Doğu Avrupa'daki muhalefet güçleri ve bu ülkelerden gelen mülteciler karşısında, neden bu kadar tereddüt gösterdi?

Rossana Rossanda, durumumuzu, rahatsızlık verici müttefikler olarak hiçbir çevreden kararlı bir destek bulamayışımızı dile getirdi. Sosyalist ve Marksist olmamız bizleri, *hem* deneyimimizden kaynaklanan bir dizi soruyu ve şüpheyi ortaya koymaya *hem de* Doğu'da sosyalizmin ve yeni bir toplumun kurulması sırasında yapılan hataların Batı Solu'nca da tekrarlanmaması için uğraşmaya yöneltiyor.

Batı Solu'nun, Sovyetler Birliği'nden gelen sürgünlerin neden ilk siyasi sürgün gibi, Ekim Devrimi'nden on yıl sonra gelip hâlâ eski fikirlerine bağlı olan Leon Trotski gibi olmadıklarını anlayamamasına hak veriyorum. Bugün ülkelerini terkedenler, sosyalizmi sadece Stalinizmle bu

çimiyle tanımış bir nesildendirler, liberal ideolojiye özgü «burjuva özgürlükleri»ne bağlanmışlardır. Sol'un anlayamadığı bu sürgünler ve muhalifler, Sağ'ın bir aracı durumuna gelebilir. Bu vahim tehlikeyi hepimiz kavramalıyız.

Sovyetler Birliği ve öbür ülkelerden farklı olarak Çekoslavakya, bir kitle hareketi yaşamıştır: Prag Baharı. Batı Solu, bu deneyimin boyutlarını tümüyle kavramış gibi gözükmüyor bana. Bence o, bir çeşit Paris Komünü sayılır, çünkü ilk kez, Batı ülkeleriyle aynı ekonomik yapıya ve siyasi geleneklere sahip gelişmiş bir ülkede sosyalist dönüşümler olmaktaydı. Şüphesiz, soyutlanmamızın nedenlerinden bazıları da, kendi hatalarımızdı; başka fırsatlarda bunlar tartışılabilir. Ama kitlelerin bu sekiz aylık deneyimi yaşamış olmaları, bugünkü «normalleştirme» rejiminin, halkı, Prag Baharı'nın bir karşı - devrim olduğuna inandırmasını imkânsızlaştırmaktadır.

Batı Solu'nun önüne bizler, ne Marx'ın ne de Lenin'in önceden göremediği bir sorunu getirdik: İlk sosyalist devrim emperyalist zincirin en zayıf halkasında (Rusya) gerçekleştiği halde, bu ülke ekonomik ve askeri bir süper güç durumuna gelince, sosyalist değişimler nasıl başlatılabilir? Sözkonusu ülke, bazı başka ülkelerdeki devrimleri savunabilir. Ama bunu yaparken, kendi deneyiminde oluşan sapma ve bozuklukları da, onlara bulaştırma tehlikesi vardır. Şuna inanıyorum ki, Sovyet yetkilileri, nasıl sosyalist bir halk hareketi olan yeni yola (Çekoslavakya'da — Y.N.) hoşgörü gösteremedilerse, gelecekteki aynı tür bir deneyime de izin veremeyeceklerdir — ister İtalya'da, Fransa'da, İspanya'da, Portekiz'de ya da başka bir Batı ülkesinde olsun. Nedenlerden biri besbellidir: Böyle bir gelişme, Doğu Avrupa ülkelerinde de esaslı sonuçlar doğuracaktır. Sol'un diplomatik bir dil kullanarak, «Sovyet dostlar sonunda anlayacaklardır...» diyen kesiminin büyük zayıflığı, işte buradadır. 1968'de Dubcek de, Sovyet yoldaşların, eylemlerimizin sosyalizmin çıkarına olduğunu sonunda anlayacaklarını söyleyip durmuştu. Bu, onun için ciddi bir hata oldu. Daha en baştan, Sovyet bürokrasisiyle belki geçici, ama kaçınılmaz çatışmaya hazırlanması gerekiyordu. Gerçekten farklı bir sosyalizm oluşturul-

mak isteniyorsa, böyle bir çatışmadan kaçınılamaz. Çekoslavakya'da amaçladığımız sosyalizm için böyleydi; İtalya, Fransa, İspanya ya da başka bir yerde hedeflenen sosyalizm için de böyle olacak.

Şimdi, Rossanda'nın sorduğu soruyu cevaplandırmak istiyorum. Doğu'da muhalif hareketini, hangi toplumsal blok, siyasi bir güce dönüştürebilir? Gerçekten de, bizler için temel soru budur. Yurttaşların büyük çoğunluğunun hoşnutsuz olduğu şüphe götürmez, gerçek bir muhalefet vardır. Ama kelimenin çok genel anlamında bir muhalefettir bu, en çok sanat ve bilim çevrelerini etkilemektedir. Ancak son zamanlarda Çekoslavakya ve Polonya'da, çok ihtiyatlı bir şekilde, karşı olma ile protesto ve siyasi muhalefet arasında bir köprü kurulmaya çalışılmıştır. Bundan başka, bazı «aykırı» gerçekler de vardır. Örneğin dostlarımız kendi kendilerine, illegal bir komünist partisi mi, yoksa devrimci bir parti mi oluşturmak gerektiğini sormuşlardı. İlerlemeye izin verecek yeni itirafları üstlenmesi için yeni bir Kruşçev bekleyemeyiz. Çekoslavakya ve Polonya'da Sol, özgürlüğün yukarıdan, siyasi kurumlardan gelemeyeceği sonucuna varmış bulunuyor. Belki bir zamanlar mümkündü bu ,ama büyük tasfiyelerden sonra, artık imkânsızdır. (Örneğin, Çekoslavakya'da, 500 000 komünist atıldı Parti'den.) Görebileceğimiz başlıca zaferler, sıradan insanların baskısıyla ve muhalefet mücadeleleriyle kazanılacaktır. Peki, bu sonuca götürecek olan kuvvetler, neresidir?

Leonid Plyushch, Sovyetler Birliği ile Polonya arasındaki farkın, Sovyetler Birliği'nde işçi sınıfının daha az aktif bir durumda bulunması olduğunu belirtti. Franz Marek'in işaret ettiği gibi, Çekoslavakya'da da, ortaya çıkmış olan temel güç, ilerici aydınlardır. Ancak, bunların, kendi kişisel koşullarından hoşnut olmayan bir elitten ibaret bulunmadığını vurgulamak isterim. Yeni gelişmekte olan her durumda (örneğin faşizme karşı direnme), aydınlar, halk kitlelerine özgü belli sorunları dile getirme güç ve becerisine sahiptirler. Kitleler kendi durumlarını, muhalif içerikli oyun ve şarkılarda ortaya koyarlar, bu yüzden kültürel muhalefet, siyasi muhalefet için gerekli zeminin oluşturulmasında önemli bir unsurdur. Doğu

Avrupa'da yönetici grubu ödünler vermeye zorlayacak gerçek bir siyasi gücün oluşturulmasında bir tek yol görüyoruz: İşçi sınıfı, aydınlar ve gençliğin birliği.

Bugün için gençlik, hiç bilinmeyen ama çok önemli bir toplumsal güçtür. Örneğin Çekoslavakya'da, Prag Baharı'ni yaşamamış ama normalleştirmenin etkilerine maruz ri ya da protestolarla ve uzlaşmacı, bağımsız olmayan çeşitli biçimlerde ortaya koyuyorlar: Pop konserlerindeki gösteri ya da protestolarla ve uzlaşmacı, tabi olmayan çeşitli tutumlarla. Ancak, bir ideolojiye sahip değiller; Komünist Partisi onları hayal kırıklığına uğrattı, komünistleri Sovyet saldırganlığına teslim olmuş olarak görüyorlar. Her şeye rağmen, sağ bir ideolojileri yok; ama henüz bulmadıkları, tamamıyla yeni bir şeye dayanmak istiyorlar. Bir de Hıristiyan eğilim var. Girardet'in doğru olarak belirttiği gibi, Katolik ve Protestanlar arasında birden fazla akım bulunuyor: Rejimle işbirliğine hazır olanlar ve işbirliğine karşı çıkanlar, sağcı unsurlar ve ilericiler.

Ancak bütün ilerici güçleri bir program etrafında toplarsak, sonuç alabiliriz. Marek'in de söylediği gibi, bu programın içeriği, esas olarak, kitlelerin derinden bağlandığı ulusal egemenlik ve bağımsızlık olmalıdır. Öte yandan, her şey, uluslararası dayanışmaya bağlıdır. Çekoslavakya'yı henüz yeni terketmiş olan Kavin, biraz sonra sunuşunu yapacak. Ama ben de, Çekoslavakya'daki dostlar hakkında bazı şeyler söyleyebilirim. Ocak ve Şubat aylarında Avrupa komünist partileri, 77 Sözleşmesi'ni imzalayanlara uygulanan baskıları protesto ederek bir hayli destek kazandılar. Ancak muhalefetin çok şey beklediği Madrid zirvesinden bu yana saygınlıkları azaldı; buna karşılık, Başkan Carter, açıkça itibar kazandı. Gerçeği cesaretle kabul etmeliyiz: Carter'ın saygınlığı sadece küçük burjuva ve orta tabakalar arasında değil, halk kitleleri arasında da arttı; nedeni de, Brejnev'e karşı Kremlin'in kabullenemeyeceği şeyler söylemiş olmasıydı.

Avrupa komünistleri neden bu kadarını yapmıyor? Bence, olup biten karşısında Sol, tarafsız kalmamalıdır. Pek çok şeyin değişmiş olduğunu ve bu sorunlara bir hayli ilgi gösterildiğini biliyorum. Ama Sol'u, Batı Almanya'ya karşı bir kitle gösterisi için harekete geçirmek, Do-

ğu Almanya'ya karşı yöneltmekten çok daha kolay görünüyor. İkinci durumda çok daha fazla tereddüt gösterilir.

Karol, konuşmasında bizleri daha iyimser olmaya çağırdı. Şu anda burada mı, bilemiyorum, ama ben kesinlikle iyimserim. Doğu Avrupa'da ciddi çelişkilerin mayalanmakta olduğuna inanıyorum. Asıl soru, değişimin nasıl gerçekleşeceğidir: kerteli reformlarla mı, yoksa kitlesel patlamalarla mı. Sol, çoğunlukça kabul edilebilecek ve olayları belli sınırlar içinde tutabilecek bir program geliştirebilir. Ama eğer bu olmazsa, oldukça olumsuz sonuçlar ortaya çıkacaktır. Her durumda, böyle bir ihtimale karşı hazırlanmalıyız. Bana öyle geliyor ki, tanklara ve kurulu düzenin bütün ağırlığına rağmen, huzursuzluk büyümeye devam edecek ve kısa zamanda açığa çıkacak. Hazırlıksız yakalanmamalıyız.

Plyushch'a pek çok noktada katılıyorum; ama Belgrad Konferansı'nda Batı'nın ve Batı Solu'nun ihanetine uğramış olduğumuz görüşünü paylaşmıyorum. Bence, Helsinki Konferansı'nın insan haklarını savunan bir metin çıkarabilmesi, kendi başına olumlu bir şeydi. Yine de, bu konferansın, hükümetler arası bir görüşmeden, diplomatik bir çarpışmadan öte bir şey olduğunu sanmamalıyız. Belleğim beni yanıltmıyorsa, Soljenitsin, Helsinki'nin ardından «Doğu Avrupa'nın cenaze töreniydi bu,» demişti. Bizler de, sözkonusu ülkelerde, bu —oldukça belirsiz— anlaşmaları, insan hakları mücadelesi için bir giriş olarak kullanabilecek bir gücün varolması gerektiğini gördük. Nitekim, 77 Sözleşmesi ve Polonya Komitesi, birçok şeyin yanında, Helsinki Konferansı'nın da bir sonucuydu. Dolayısıyla, daha gerçekçi olmalı ve bu tür olaylardan çok fazla şey beklememeliyiz. En önemlisi, kendimize, bunları, nasıl bir çıkış noktası olarak kullanabileceğimizi sormalıyız.

77 SÖZLEŞMESİ: BİR KİTLE HAREKETİNİN BAŞLANGICI

Ludvik Kavin

Çekoslavakyalı muhalif Ludvik Kavin, Prag Baharı sırasında, Komünist Partisi'nin önderlerindendi. Daha önce de, Parti'de bir bölge sekreteri olarak görev yapmıştı. 77 Sözleşmesi'ni imzaladıktan sonra, ülkeyi terketmek zorunda bırakıldı.

1960'ta Novotni, Çekoslavakya'nın sosyalist bir cumhuriyet olduğunu ilan etmişti. Aynı zamanda, 1965'e kadar komünizmin toplumsal temelinin atılacağını ve en geç 1980'de komünist bir toplumda yaşayacağımızı duyurdu. Rejim, konut ve sosyal hizmet sorunlarını çözmeyi, temel hedefi olarak koydu.

1961 - 62'de, bu hedeflerin sadece hurafe olduğunu kavradık. Altmışlar boyunca, komünistler olarak, Parti içindeki güçleri harekete geçirecek yeni koşullar oluşturmaya çalıştık. Togliatti'nin Yalta Muhtırası ile Gramsci'nin çalışmalarının, Çekoslavakya'da ilk kez yayımlanmasının, bu yönde ilerlememize büyük katkısı oldu.

O zamanlar tartışılan en önemli sorunlar, sosyalist bir toplumda Komünist Partisi'nin siyasi tekeli elinde tutup tutmamasıyla ilgiliydi. Daha kesin bir ayrım da, kendilerini ilerici ve tutucu olarak tanımlayanlar arasında ortaya çıkmıştı. Kitlesel görüş birliği gereğini vurgulayan ilericiler, Parti'nin, sadece fikirlerinin gücüyle önderlik etmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Ötekiler ise, sıkı bir otoriteye dayanan önderlikten yanaydılar; böylece, parti bürokratlarının, her şeyin parti içinde kararlaştırılması isteğini desteklemiş oluyorlardı.

Bu durum, 1968'e kadar sürdü. O yıl, bütün halkın desteğini alan ilericiler, Parti'de büyük bir çoğunluk elde ettiler. Sonra tanklar gönderildi üstümüze; ve bunu, çok acı bir dönem olan «normalleştirme» izledi. Bir buçuk milyon komünistten 600.000'i Parti'den çıkarıldı. Tabii aralarında en nitelikli ve faal üyeler de bulunuyordu. Bunların çoğu, ancak işgal kuvvetlerinin çekilmesinden

sonra, normalleştirmeyle mücadele edilebileceğini düşünüyordu. Zaman, onların haklı olduğunu gösterdi. Yasalar-üstü haklara sahip 500.000 Sovyet askerinin (bugün sayıları 160.000'e inmiş bulunuyor) işgal ettiği bir ülkede sosyalizmden söz edilemez. Aynı şekilde, ideolojik bakımdan kısırlaştırılmış olan Komünist Partisi'nin, Sovyet önderliğinin bir iletim aracından ibaret kaldığı ya da Plan'ın, papazlarının kendisine saygı göstermemek için tüm güçlerini kullandıkları bir Tanrı durumunda bulunduğu bir ülkenin de, sosyalizmle bir ilişkisi bulunamaz.

Toplum, doğal olarak, kendi maddi ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Ama eğer, iç durum ve uluslararası alan hakkında doğru bilgilendirme yerine yalandan başka bir şey yoksa, sosyalizmden söz edemeyiz. Son üç yıl boyunca, insan haklarını savunma gereğinin bilinci giderek yayıldı ve 77 Sözleşmesine ulaştı. Sözleşme, kelimenin gerçek anlamında bir siyasi örgütlenme değildir; herhangi bir siyasi örgütlenme, polis tarafından zaten hemen dağıtılırdı. Ama bir aydınlar grubundan da ibaret değildir. Destekçilerinin % 50'sini işçiler oluşturmaktadır; en çok da, Prag Baharı sırasında neredeyse çocuk yaşta olan ve işgalden sonra siyasi ifade imkânından yoksun bırakılmış genç işçiler. 77 Sözleşmesi sayesinde ancak şimdi taleplerini açıkça dile getirebiliyorlar. Bence Sözleşme'nin asıl önemi, genç nesli siyasi hayata katmış olmasıdır. Bir başka önemli yanı da, insan haklarını hayati bir sorun olarak koymasıdır. 77 Sözleşmesi, imzacılarının sayısı (800) bir sınırlılık izlenimi yaratsa da, canlı bir harekettir. Başarılarından biri de, ülkemizdeki ideolojik yaşama yeniden can vermiş olmasıdır.

Çekoslavakya bugün, baskı altında yaşıyor; bütün demokratik güçlerin, ama en çok da Sol'un uluslararası dayanışmasına ihtiyacı var. İçerde, çeşitli direniş biçimleri giderek çoğalmaktadır. Bunalıma bir çözüm bulmak için daha çok çaba harcanıyor. Ancak, terör de gittikçe büyüyor.

Bu bağlamda, kişisel deneyimlerime dayanarak, son aylardaki durumu açıklamaya çalışacağım. Bu sizlere entellektüel ya da ailesel bir iç dökme olarak gözükebilir; ama «gerçekte varolan sosyalizm» ülkelerinde günlük hayatın

nasıl bir şey olduğunu anlamakta Sol'a yardımcı olacağını sanıyorum. Polis, 77 Sözleşmesi'ni imzaladığımı saptamadan önce eşim ve ben, karakola çağırıldık ve uzun bir sorgudan geçirildik. Daha o zaman bile, polis, bütün muhtemel imzacıları toplayıp sorguluyordu. Aslında bu, önlem olarak yapılan bir sorgulamaydı; amaç, Sözleşme'yi imzalamayı düşünenleri caydırmaktı. Sorgum sırasında polis, yeni yılı bazı arkadaşlarımla birlikte bir kır evinde kutladığımı öğrendi. Bunun üzerine, kayınbiraderimi ve ailemden başka kişileri getirerek evi neden bana ödünç verdiklerini sordular. Sordukları bir başka şey de, Parti'den atılmış biri olarak çalışamayacağım halde, nasıl fabrika işçisi olabildiğimdi.

Kayınbiraderim Parti'lidir. Polisin gece baskınları sonucu, bizden çekilip gitmemizi istedi. Aksi halde işini kaybedecekti. Ve bir Parti üyesi olduğu halde, bağırarak şunları söyledi: «Bu komünistlerin nasıl bir domuz sürüsü olduğunu hiç bilmiyorsunuz. Çekip gitmezseniz hepimizin başı belaya girecek!» Sonunda, bütün bu baskılara dayanamaz olduk ve fabrikayla evden ayrılarak başka bir köye gitmeye karar verdik.

Gizli polisin o kadar çok zamanı vardı ki, sık sık oğlumuzu götürdüğümüz çocuk yuvasına geliyorlardı. Eğitimcileri, çocuğu kovmaya zorladılar; onun, bir hainin oğlu olduğunu söylediler onlara. Karımın çalıştığı tiyatronun yöneticilerine de giderek, onu işten attırmayı başardılar.

Bütün bunları anlatıyorum, çünkü aslında bunlar, Sözleşme'yi imzalayan herkesin yaşadığı şeylerdir. Tabii, en kötüsü, tutukluların başına geldi.

Sözleşme, hiçbir zaman resmen yayımlanmadı Çekoslavakya'da, ama 1 Ocak 1977'de kamuoyuna duyuruldu. 10 Ocakta, fabrikamdaki işçilerle Sözleşme üzerine konuştum ve onlara metnin bir kopyasını verdim. İşçilerin % 80'i bu belgeye katıldıklarını ve imzalamaya hazır olduklarını söylediler. Ancak o sırada, metnin kitleler için imzaya açılıp açılmayacağına karar vermiş değildik henüz.

İşçilerden kitlesel olarak hemen imza istememek, belki de hataydı. Sonuçta, imzacılara karşı tam kapsamlı bir

kampanya başlatıldı ve varolan havayı bütünüyle değiştirdi. O andan sonra herkes, işini ya da ufak bir ayrıcalığını kaybetmekten korkmaya başladı. Rejimin yanısıra işçilerin de korktuğunu, çünkü kaybedecek çok şeyleri olduğunu kavramak gerekirdi. Her işçi, ustabaşına ya da yerel parti komitesine üye olan ve sendikalara da emir verebilen bir yöneticiye bağımlıydı. Tatilde Bulgaristan'a, Macaristan'a, Romanya'ya ya da başka bir sosyalist ülkeye gitmek isteyen bir işçi, sendikasından bir belge almak zorundadır. Aynı şey, giysi, dolap ya da ev almak, çocukları okula kaydettirmek için de zorunludur. Onay vermesi gereken sendika, fabrika yöneticisi kabul etmedikçe hiçbir şey yapamaz. Bunun gibi binlerce örnek verebilirim, ama asıl önemli olan, her şeye rağmen pek çok işçinin hareketlenmeye başlamakta oluşudur

Onları harekete geçiren, toplumsal ve diğer sorunlardır Bu hareketi fazla abartmamamız gerekir; ama bir şeylerin canlanmakta olduğuna şüphe yok Sözleşme belgelerinden biri, Çekoslavakya'nın toplumsal durumunu ele almakta başka konuların yanısıra, «kadınların kurtuluşu» konusunu da eleştirmektedir. Resmi güçler, Çekoslavakya'daki tüm kadınların kurtarılmış olduğunu doğrulamak için, hiçbir fırsatı kaçırmazlar. Kadınlar kurtulmuştur, çünkü hemen hepsi iş sahibidir. Ancak, ortalama ücretleri, erkeklerinkinin üçte birinden azdır ve çalışmalarının bir nedeni de, hiçbir işçinin sadece kendi ücretiyle bir aileyi geçindiremez durumda olmasıdır. Nükleer enerji istasyonlarının kurulması, uranyum cevherlerinin hemen tümüyle Sovyetler Birliği'ne ihraç edilmek üzere aşırı tüketilmesi, bu madenin çıkarıldığı bölgelerde yer alan köylerdeki yaşama koşulları gibi ekolojik sorunlar da tartışılmaktadır.

Yeni bir girişim olan Jean Patocka Üniversitesi'nin kurulması, özellikle önemlidir. Bildiğim kadarıyla, bu üniversiteye yapılan polis saldırılarından sadece *İl Manifesto* bahsetti. Üniversite, siyasi baskı amacıyla öğrenimleri engellenen öğrenciler için kurulmuştu. Aynı nedenle şimdi de, bağımsız sendikaların kurulması düşünülüyor. Yazık ki, en son sorgulamalardan, polisin, bu girişimi izlemekte olduğunu öğrendik. Gençlerle polis arasında şid-

detli çatışmalar oldu. Birçok kişinin yaralandığı, bazılarının da öldürüldüğü Bescigne ve Gdynie olayları, bunların tepe noktasıdır.

Bir kaç ay önce ancak siyasi bir fantazi olarak görülebilecek şeyler, bugün gerçek olmuştur. Gidiş, Marksist, Hıristiyan ve demokratik bir muhalefetin yakında gelişebileceğini gösteriyor.

Son olarak, muhalefetin bütün ümit ve başarı şanslarının, Batı Solu'yla bağlantılarına dayandığını vurgulamak istiyorum. Çekoslavakya'daki pek çokları gibi ben de, şimdiki hareketin, faşizme karşı mücadele deneyimlerini geliştirecek bir *kitle hareketinin* başlangıcı olduğuna inanıyorum.

ÇİN: DEVRİMCİ AYAKLANMALARIN VE KARŞI-DEVRİMCİ DALGALARIN DİYALEKTİĞİ

Edoarda Masi

1927'de Roma'da doğmuş olan Edoarda Masi, kütüphanecidir. 1953'ten beri Çin dili ve tarihi üzerine çalışmaktadır. Napoli Doğu Araştırmaları kurumunda modern Çin edebiyatı dersleri verdi. 1957 - 58'de on ay, 1976 - 77'de de on dört ay Çin'de kaldı. 1945'ten 1958'e kadar İtalyan Komünist Partisi üyesiydi. Daha sonra, aşırı sol eğilimli bir militan olarak, Quaderni Rossi *ve* Quaderni Piacentini'*nin yayın kurullarında çalıştı.*

Dışsal ölçüt ve modellerle Çin'in karmaşık dünyasını özetlemek, hemen hemen imkânsızdır. Yine de buna kalkışmamın nedeni, burada girişilen işin önemini kavramamdır. Ayrıca, Çin'in son yirmi yılda, özellikle de son

on iki yılda geçirdiği zengin deneyimi ele almamak, anlamsız olurdu. Tüm olumlu sonuçlara rağmen, bugüne kadar, ne barışçı uzlaşmalar ne de cepheden yapılan saldırılar, pratikte bütün toplumu denetleyen son derece güçlü bürokratik bir ordunun yükselmesini engelleyemedi.

Çin, esas olarak bir tarım toplumudur. Burjuva - demokratik bir deneyime tamamen yabancıdır. Yine de, Kültür Devrimi'nden bu yana daha da açıklık kazanmış bulunan temel siyasi ve toplumsal sorunları bakımından, zamanımızın sosyalist, yarı - sosyalist ve sosyalist - olmayan toplumlarını andırır. Hatta bu sorunlar, sanayileşmiş toplumlardakilere de bir hayli benzemektedir. Konuşmamı, merkezi bir noktada yoğunlaştıracağım: Otoriter devletin gelişmesi ile toprak ve sermaye üzerindeki özel mülkiyetin kalkmasından sonra ortaya çıkan toplumsal bölüm ve sınıfların çıkar çatışmaları arasındaki ilişki. Özellikle, eğitilmiş orta sınıfların büyük ağırlığı ve bu sınıfların, otoriter devletin desteklenmesi için kullanılması üzerinde duracağım. Bu noktaları açıklarken, kısaca, bütün çözülmesi gereken ve son karşı - devrimci dönüşe yol açan bazı çelişkilere değineceğim.

1. Bir yanda, tepedeki bir eşgüdüm merkezinin kararlarının, alttaki çeşitli temel birimlerine aktarılmasına dayanan bir önderlik ve yönetim sistemi: öbür yanda, bu temel birimlerinin karar oluşturma gücü edinme ve aralarındaki doğrudan ve bağımsız temaslara dayanacak bir yönetim sistemi yolundaki talepleri. Çelişkilerden biri budur. Bugünkü yukarıdan aşağıya önderlik, üç kökenden kaynaklanmaktadır: Eski Çin'deki iktidar piramidi; Sovyet tipi merkeziyetçilik ve devlet planlaması; büyük ölçekli ve yığınsal birimlerde, kârı maksimize etmek amacıyla üretim verimliliği arayan bir bakışla sürdürülmüş olan bugünkü ekonomik yönetimin getirdiği zorunluluklar. Temel birimlerinin özerklik talebi, çeşitli biçimlerde yorumlanabilir. Birincisi, bu, dar görüşlü bir topluluk ya da birimle yakından ilişkiyi yansıtan bir talep olarak görülebilir; sadece insanlar - arası doğrudan ilişkilerin önemli olduğu ve birim küçüldükçe bu ilişkilerin daha gerçek ve açık bir nitelik kazanacağı görüşü, bunu tamamlar.

İkincisi, bireysel burjuva girişimcisinin, girişim özerkliği ve özgürlüğü talebine benzetilebilir. Nihayet, uvriyerist ya da anarşist vurgulamaları olsun ya da olmasın, işçilerin öz-yönetim talebi olarak görülebilir.

2. İkinci bir çelişki, eğitim sistemiyle ilgilidir. Bir taraftan, yukarıdan aşağıya planlama ve yönetim sisteminin gerekli görevlerini üstlenebilecek, üst düzeyde uzmanlaşmış, seçkin bir kadronun yetiştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Kitleler açısından ise, hiyerarşinin ortadan kaldırılması ve kültür için bir talep vardır.

Teknolojik ve kültürel bakımdan geri bir ülkeye özgü sayılabilecek bu çelişki, aslında, sanayileşmiş çağdaş toplumlarda da merkezi bir konumdadır: Üretim için gerekli teknik-mesleki bir öğretime ek olarak —ortaöğretimde— temel bir genel kültür alabilen kitleler, yüksek eğitim imkânlarının sınırlandırılmamasını isterler ve belli bir üretim tarzına uygun düşen, hiyerarşi ve ödül farklılıkları yaratan işlevsel eğitimi reddederler.

3. Bir yanda, bütün bireylerin, sahip oldukları kültür ve gücün elverdiği ve gerektirdiği özgürlükleri, sınırsızca kullanabilmeleri talebi vardır. Öte yandan, daha az eğitilmiş, yoksul ve daha az güçlü olanlar ya da hiçbir güce sahip bulunmayanlar, bu gücün denetlenmesini talep ederler. Mandarinler hiyerarşisi içeren bir toplumda ortaya çıkmakla birlikte, bu çelişki de, belli açılardan, sanayileşmiş ülkeleri de zorlayan bir olguyla örtüşmektedir.

Konuşmamı bu üç örnekle sınırlandıracağım. Ancak, şunu da eklemek gerekir: Bu çelişkilerde yer alan kutuplardan birinin ya da öbürünün lehine olan siyasi tercihler, kendi başlarına ve kendi içlerinde harekete geçirecekleri sürecin özgürleştirici ya da baskıcı sonuç vermesinde belirleyici değildirler. Örneğin, «güçsüz ve eğitimsizler»in, «güçlü ve eğitimliler» üzerinde denetim oluşturulması talebi; temsilcisi olduklarını iddia ettikleri halktan aslında kopmuş bulunan kaba ve cahil kadrolar tarafından, düşünsel faaliyetin boğulmasına dönüşebilir. Öte yandan, eğitimli ve ayrıcalıklıların özgürlük ve özerklik talebi, mandarinlerle bürokratların ittifakı dolayımıyla, eğitilmemişlerin, az ya da çok elitist ya da teknokratik bir baskı görmesine dönüşebilir.

Çin toplumunun bu saydığımız ve benzer özelliklerini, sadece Çin tarihinde bir burjuva - demokratik aşamanın varolmamasına bağlamak güçtür. Bütün ülkelerde iktidar biçimleri, bir şekilde geçmişle ilintilidir (Rusya'da Çar'cı, Çin'de Konfiçyus'cu, İtalya'da da pejmürde -burjuva bir geçmiş sözkonusudur.) Ancak, asıl bakılması gereken, bu özgüllük değil, daha genel siyasi çerçevedir. Bu çelişkileri sosyalist - olmayan ya da sözde - sosyalist topluma özgü saymak da, bana aynı ölçüde yanlış gözüküyor. Aslında bunlar, sosyalist olsun ya da olmasın, çağımızın bütün toplumlarının çelişkileridir. Ama Çin toplumunda bunlar, kapitalist topluma göre daha keskin ve merkezidirler. Örneğin, tek tek bireyler üzerindeki denetim olarak hiyerarşik sistem, çok daha katıdır. Buna karşılık, su yüzüne çıkmayı başaran ayaklanma da radikaldir ister bireysel özerklik talebi, ister bunun karşıtı gibi gözüken, bürokratlar hiyerarşisine karşı eşitlik talebi biçiminde olmuş olsun

Belli toplum biçimlerini ele alırken, her şeyden önce bu biçimlerin üzerinde yükseldiği toplumsal ilişkileri incelemek gerektiği kanısındayım. Kültür Devrimi'nden, özellikle de son yılbaşından beri ortaya çıkmış bulunan nesnel ve öznel koşulların karmaşık bütünü, Çin'deki bürokratik rejimin, toplumun çeşitli bölüm ve tabakaları arasındaki çıkar çatışmalarına dayandığını açıkça göstermektedir. İşçilerin çıkarları köylülerle çelişiyor. Hatta, köylü kitleleri içinde bile çatışma nedenleri var. Çünkü ekonomik ve kültürel koşulları homojen olmaktan uzak; özellikle bölgeler arasındaki farklılıklar hayli fazla. On yıldan beri, işçi ve köylülerle giderek büyüyen eğitimli ya da en azından bir ölçüde eğitim görmüş kentsel orta sınıf kitleleri, yüksek kültürlü azınlıklar ve bilim adamları arasında açık çatışmalar görülüyor.

Yaşlılarla gençlik arasındaki çatışma da oldukça sert. Bir taraftan da, kadınların maruz kaldığı baskı, henüz patlamamış olsa da, kaçınılmaz bir ayaklanmanın temelini oluşturuyor. Yazık ki, ayrıntılara girmek için zaman yok. Bazı sorunlara değinmekle yetinmem gerekiyor. Çok sayıda öğretmenin (en genç olanları dışında) sürdürdüğü pasif direnişi ve Kültür Devrimi'nin getirdiği yenilik-

leri sabote edişlerini belirteceğim. Bir çoğu, işçi ve köylülerin üniversiteye alınmasını kişisel bir hakaret ve konumlarının aşağılanması olarak gördüler; daha az eğitimli bu gençliğe uygun öğretim yöntemleri geliştirmeye çalışmayı reddettiler. Buna karşılık, işçilerin okullarda oluşturduğu propaganda ekipleri de, çoğunlukla, tembel ve cansıkıcı küçük bürokrat kliklerine dönüştü.

Çin toplumunun belirttiğim çelişkileri, ekonomik, kültürel ve siyasi çıkar çatışmalarının dışavurumlarından sadece bazılarıdır. Toprak beylerinin ve kapitalistlerin ortadan kaldırılması, toplumun öbür tabaka ve bölümleri arasındaki çatışmaları öne çıkardı. (Bu çatışmalar, kapitalist toplumda da mevcuttur, ama sermayeyle proletarya arasındaki merkezi çarpışmaya göre ikincildir.) Bürokrasi, bu çatışmaları saptırarak siyasi ekipler arasındaki çekişmelere dönüştürüyor. Herhangi bir kişi ya da grup arada sırada düşüyor, ama karmaşık bürokrasi ordusu, eski ve çok kurnaz bir yönetici sınıfın hareket tarzını taklit ederek yaşamaya devam ediyor. Ancak, bu, sadece yüzeyden görünen. Görünürdekinin tersine, altta yatan gerçeklik, ne yönetici bürokrat grupların çekişmesi ne de sadece siyasi alanın iç dinamiği de değil, çeşitli toplumsal grupların çıkarlarının birbirine karışması ve çatışması.

Sosyalizm, böyle çelişki ve çatışmaları aşarak, burjuvazinin merkez durumundaki kentlerde belli toplumsal tabakalar için oluşturduğu ama sonra tüm nüfusa yaydığı sistem gibi, bir güvenceler sistemi oluşturmanın yollarını bulabilecek midir? Daha 1950'lerin ortalarında, kendi kendisiyle mücadele içindeki Mao Tse-tung, bu soruyu cevaplamaya çalıştı, ama başaramadı. Onun bakışını belirleyen bir özellik, hukuki - kurumsal güvencelere, bunlar, en zayıf kesimlerin sürekli mücadelesiyle desteklenmedikçe, kesinlikle güvenmemesiydi (oysa bu güvencelere, bunlar, en zayıf kesimlerin sürekli mücadelesiyle desteklenmedikçe, kesinlikle güvenmemesiydi (oysa bu güvenceler, anayasada ve Çin Halk Cumhuriyeti'ni nyasalarında yer alırlar ve grev hakkını da içerirler). Gerçekte, kurumların garantörü, hep bürokrasi ordusu olmuştur, yani, büyük ölçüde asıl mücadele edilmesi gereken düşman. Ancak, toplumun gerçek çatışmalarını dengeleye-

cek başka bir araç da oluşmamıştır. Bürokratik rejime karşı bir saldırı olan Kültür Devrimi, bu çatışmaları, taraftar ve destekçilerinin tahmin edemeyeceği ölçüde gözler önüne sermiştir. Bürokratik denetim geçici olarak bertaraf edildiğinde, halkın bürokratlara karşı birleşmesi yerine, çeşitli bölümleri arasında çatışmalar patlak verdi. Sonunda ülke yönetilemez hâle geldi ve bürokratların yeniden düzen sağlamak üzere işbaşına çağrılmasıyla, Devrim yenilgiye uğradı.

Kültür Devrimi'nin kaotik ama özgürleştirici olan büyük dalgasını, düzenin restorasyonu izledi. Bu süreç, 1972'den beri kök saldı. Kültür Devrimi yıllarındaki kanlı çarpışmalar, başkalarına karşı örgütlenmiş grupların eseriydi, olaylara sadece uzlaştırıcı ve barışçıl olarak karışan devletin değil. Hayatı boyunca Mao, kişisel saygınlığını, nüfusun bir bölümünün devlet aygıtını ele geçirerek halkı baskı altına almasını önlemek için kullandı. Kültür Devrimi'nin bazı başarılarına («yeni sosyalist şeyler») bağlı kalan işçiler, komünler, öncü tarım birlikleri, öğrenciler, gençlik ve kadın kitle örgütleri sendikalar için belli hareket alanları sağlamaya çalıştı ve bunlar yokolmaya yüz tuttuğunda, yeniden oluşmaları için mücadele etti.

Parti içindeki toplumun çeşitli bölümlerini temsil eden ekipler aracılığıyla, —bir kaç kent haricinde solun bağımlı durumda kaldığı— belli bir denge oluşturuldu. Ama bu sadece biraz eğreti değil, aynı zamanda felç edici etkisi olan bir dengeydi. Köylülüğün geri kesimleri ve bunların önderleri tarafından desteklenen orta sınıf kitlesini temsil eden ekip, iktidarı tekeline almayı belki başaramadı; ama Kültür Devrimi'yle ortaya çıkan güç ve eğilimleri, özellikle işçileri ve gençliği temsil eden muhalif ekibi tamamen hareketsiz bırakacak kadar güçlüydü. Daha da kötüsü, egemen ekip, kendi yöntemlerini kabul ettiriyordu: devlet aygıtının belli parçalarını denetleyerek iktidar konumları elde etmeye çalışma ve anlamsız doktrinleri aşabilen her türlü düşünceyi hasıraltı etme.

Yıllarca süren gerilim, özellikle mücadelenin en şiddetli biçimleri aldığı Şanghay gibi şehirlerde, katlanılmaz bir atmosfer yarattı. Denge yapay ve dayanıksızdı. Ne toplumsal temele ne de siyasi ekiplere güvenlik sağlamı-

yordu. Sadece bir kaç yaşlı önderin, en çok da Mao ve Çu En-lay ikilisinin kişisel saygınlığına dayanıyordu. Mao' nun ölümü, siyasi gidişin yönünü tersine çevirdi. Bürokrasinin bir ekibinin, öbürü üzerinde zafer kazanmasından çok daha ciddi bir durumdu bu. İki önemli olayı içeriyordu: Bürokrasi içindeki birbirine yamanmış ekiplerin, toplumun geri kalanını denetlemesi öngörülen belli bölümlerle ittifak yapması ve devletin, belli sınıfların çıkarlarını, diğer sınıfların çıkarlarına karşı temsil edecek şekilde dönüşmesi.

Siyasi hayatın bu tersine dönüşü, işçi ve köylülerin (ve gençliğin), eğitilmiş orta sınıflar, araştırmacılar, bilim adamları, Bilimler Akademisi'ni yönlendiren teknotratlar ve belli sayıdaki yaşlı aydınlar üzerindeki denetiminin sona erdiğinin göstergesi olmuştur. Şimdi artık bu ikinciler, işçi ve köylüleri denetlemektedir. Bu süreç devam etmektedir ve hayli zorlu geçmektedir; nasıl sonuçlanacağını söylemek imkânsızdır. Kentli orta sınıflardan kırkını geçmiş kişilerin çoğunluğu, bugünkü durumun bir çözülme olduğunu ciddi olarak düşünmektedirler. Onlar, «kurtuluşları» için gerekli bedeli ödemekten, «disiplin reddeden», «uyumsuzluk ve tembellik tohumları saçan» ve kültür talebinde bulunarak kendilerinin ayrıcalıklarını tehdit eden genç işçileri ölüme mahkûm etmekten kaçınmadılar. (Sözünü ettiğim ayrıcalıklar kültür ve iktidarla ilgilidir, en azıdan şimdiye kadar ekonomik içerikli olmadılar.) Eski Çin'le yeniden bir sürekliliğin oluşması bedelini ödemekte tereddüt göstermediler. Bütün öfkelerini milliyetçilik biçiminde dile getirdiler, (böylece sınıf mücadelesini dıştaladılar) ve gençlik içindeki her türlü eleştiri eğilimini bastırdılar. (Bugün okullarda geçerli olan parola şudur: Öğrenciler, öğretmenlerine itaat etmeli, öğretmenler ve öğrencilerini sevmelidir. Ve çoğu yirmi beş yaşlarındaki genç erkek ve kadınlar olan öğretmenler, şimdi, yeniden önlerine getirilen sınavlar karşısında gerçekten titriyorlar.)

Köylüler, geleneksel boyun eğişlerine geri döndürüldüler; kültürel gerilikleri ve önyargıları (bunların arasında cinsel ayrım ve ataerkillik de vardır), ulusal halk değerleri olarak yücetildi. Son zamanlarda çıkarılan karar-

lar, köylülerin eğlence ve kültürle zaman kaybetmesini yasaklamaktadır. Aynı zamanda, karşılıklı yardım ekipleri düzeyinde, toprağın toplumsallaştırılması süreçlerini engelleme girişimleri olmuştur. Bu ekipler çoğu kez, eski kabile yapısını yeniden üretmektedir. Eğitimli sınıflar, okullardaki seçkin konumlarını yeniden elde etmek için eleme sistemine dönmekten ve köylü kökenli öğrencilerle işçi gruplarında yer alanları üniversiteden atmaktan da geri durmadılar. Fabrikalarda da profesyonellik ve düzen güçlendirildi, tüm çalışanlar tarafından seçilen temsilcilerin oluşturduğu öncü organlar olan devrim komitelerinin dağıtılması pahasına yapıldı bu. Son aylarda, fabrikalara gidip işçilerle konuşmak fiilen imkânsız hâle geldi artık. Baskının en yoğun olduğu yerlerde, bazan sadece bir tek bürokrat tarafından karşılanıyorsunuz. Bir yıldan kısa bir süre önce, böyle bir şey, düşünülemezdi bile. Bunun karşılığında köylülerin tersine işçiler, bazı ücret artışları kazandılar.

Burada bitireceğim, çünkü ayrıntılı açıklamalara girmeye imkânımız yok. Ancak, yetişkin eğitimli orta sınıfın büyük bir bölümünün, bütün bunları iktidarın kötüye kullanılması ve baskıdan gerçek bir kurtuluş olarak gördüğünü tekrarlamak isterim. Son aylarda bu sınıfın, iktidardan bazı paylar koparmış olduğu aşağı yukarı belli. Ne var ki aslında, Komintang'ın düşmesinden bu yana, gerçek özgürlükten hiçbir zaman bu kadar uzak kalmamıştı. Ancak, nüfusun en az politikleşmiş kesiminin, Kültür Devrimi dönemindeki çatışmalara geri dönüşü, coşkuyla karşılamayacağını da eklemek gerekir.

Çin'de yaşananlardan genel sonuçlar çıkarmak için, bir toplumu oluşturan insanlar arasında, neden bu toplumu baskıya dönmeksizin yönetilemez duruma getiren derin çıkar çelişkilerinin varolduğunu sorabiliriz. Sonunda varılan «çözüm», bürokratik nitelikteki yönetim ve iktidar organlarıyla bir çeşit polis devleti olmuştur. Kapitalist toplumun üstün konumundan bakıldığında, kapitalistlerle ücretli işçiler arasındaki çelişkiden daha da zorlu çelişkilerin varolabileceğini açıklamak güçtür. Bence bu üst nokta kavramını, sosyalizmin burjuva toplumunda yapılan her türlü *a priori* teorisiyle birlikte terketme-

liyiz. Kurtulmamız gereken önyargılarımızın ilki, özel kapitalist ile ücretli işçi arasındaki ilişkinin, sınıf egemenliğinin sonsal ve en üst biçimi olduğu düşüncesi, bu ilişkinin ortadan kaldırılmasının komünizmin yolunu açacağı ve sosyalizmin de görece barışçıl bir geçiş dönemi oluşturacağı varsayımıdır. Gerçek, bunun tam tersidir. Nesnel zorluklar ve komünizme ters düşen öznel çıkarlar, sosyalist toplumda apaçık ve hatta aşırı ölçüde şiddetlenmiş bir şekilde açığa çıkarlar.

Sadece bir örnek vereceğim; sosyalist bilincin bazı ögelerinin varolduğu İtalya'da da şimdiden görülebilir olan bir örnek. Üretici kitle üzerinde sıkı bir denetim oluşturma gerekliliği (ve bunun sonuçları, yani, merkezileştirme, disiplin, itaat, fedakârlık ve birlik ahlakı), üreticilerin, özgür ve mutlu bir hayata hemen ulaşmayı engelleyen kişileri kabullenmeme eğilimine ters düşmektedir (aynı zamanda, bu eğilimin sonuçlarına da, yani: hiyerarşinin, sorumluluğun devredilmesinin ve işbölümünün reddedilmesi, hatta, topluluğun bir bölümüne zorla yüklenmiş bir ağırlık olarak görüldüğünde, doğrudan doğruya işin reddedilmesi). Her iki eğilimi de sosyalist nitelikli olarak görmek gerekir. Böyle bir çelişkinin karşıt eğilimleri, karşı tarafın taleplerini kendi özgürlüklerine, hatta varlıklarına yöneltilmiş tehditler olarak gören toplumsal gruplarca savunulmaya başlandığında, varolan bu büyük nesnel güçlük, toplumsal patlamaların bir kaynağı haline gelir. Bana sanki, komünizme yaklaştıkça, ondan uzaklaşıyormuşuz gibi geliyor. Bir çok kişi, bir çıkış yolu göremeyerek, umutsuzlukla geri dönüyor. Ancak, bence bir nokta tartışılamaz: Bağımlılık ilişkileri, dar anlamda ekonomik sömürü çerçevesinden çıktıkça, öznel tercihlerin ağırlığı giderek artar; tüm yurttaşların, iktidarı, temsilcilerin aracılığı olmadan kullanma çabası, her türlü özgürlük arayışının ayrılmaz bir unsuru haline gelir. Başka bir anlatımla, özgürlük arayışı, kültürü büyük bir ayrıcalık olarak elinde tutan azınlıkların, onu bir iktidar aracı olarak kullanmaktan vazgeçirilmesi girişimine dönüşmek zorundadır. Bu, aynı zamanda, herhangi bir siyasi gücün, herhangi bir neo - Leninist ya da Lenin - sonrası tavırla, aydınları kendi hizmetindeki bir ordu gibi

kullanma girişiminin kesinlikle reddedilmesi gerektiği anlamına gelir; çünkü böyle girişimler, kaçınılmaz olarak aydınları, rasyonellik adına keyfi hareketi destekleyen mandarinlere dönüştürür.

SZCZECİN GREVİMİZ

Edmund Baluka

Edmund Baluka, Szczecin'deki Warski tersanelerinde çalışan Polonyalı bir işçiydi. Aralık 1970'ten Ocak 1971'e kadar süren büyük grev sırasında grev komitesi başkanlığına seçildi. Bu sıfatla, işçilerle Polonya Birleşik İşçi Partisi önderlerinin bugün övgüyle söz edilen ortak toplantısında başkanlık yaptı. (Parti'nin gizlice kaydedilerek Batı Avrupa'ya aktarılan faaliyetleri İngilizce olarak New Left Review*'nun Mart - Nisan 1972 tarihli 72'nci sayısında yayımlandı.) Bütün öbür grev önderleri gibi, Baluka da ülkesinden kovuldu. Bir süre İngiltere'de, Manchester'da yaşadı, sonra Paris'e gitti.*

İtalyan Solu ve *Manifesto* yayımcıları tarafından, Doğu Avrupa ya da «Sovyet Bloku» ile ilgili bu konferansa katılmam için yapılan çağrıyı, büyük bir sevinçle kabul ettim. Sunuşlara tanınan sürenin kısalığı, Polonya halkının son otuz iki yıl boyunca ülkelerindeki bürokratik rejime karşı verdiği mücadeleyi kısmen de olsa analiz etmeme imkân vermiyor. Stalin'in, bürokratik emperyalizm olarak tanımladığım eserinin sürdürülmesinde, halefleri Kruşçev ile Brejnev'in oynadıkları önemli rolü de tartışamayacağım. Bu yüzden hem savaş-- sonrası dönemi ve Polonya direniş hareketinin sayısız kahramanlıklarını hem de Poznan'lı işçilerin 1956'da verdiği mücadeleyi, 1968 öğ-

renci ayaklanmasını ve Polonya Birleşik İşçi Partisi'ne (PBİP) karşı birçok bireysel başkaldırıyı bir kenara bırakmak zorundayım.

1971 Ocak'ındaki dört günden söz edeceğim. Bunlar, pek çok gazeteci ve politikacı tarafından, köle durumundaki halkımızın «geçim dertleri»yle dolu, renksiz, olağan günlerine göre, istisna olarak kabul edilmiş günlerdir. Aralık 1970, bir dönüm noktası oldu; «yanlış» bir dönüştü bu, «işçi sınıfıyla temasımızı kaybetmemize» yol açtı. Parti içinde iktidar mücadelesi yapan ekipler, suçu seleflerine yüklediler; ama durum denetim altına alındıktan sonra aynı yolu izlediler, aynı hataları tekrarladılar.

1 Aralık 1970'teki fiyat artışları (ortalama % 20), Polonya Halk Cumhuriyeti'nin, Comecon koşulları içinde, Sovyet yayılmacılığı uğruna ödediği bedelin sonucuydu. Bu fiyat artışları PBİP Merkez Komitesi Birinci Sekreterliği için mücadele eden Moczar ve Gierek ekiplerinin gözünde hem bir gereklilik hem de karşı çıkılacak bir şeydi.

14 Aralık'ta, Gdansk'taki *Lenin* tersanesinde çalışanlar, aletlerini bırakıp sokaklara dökülen ilk işçiler oldular. BPİB Bölge Komitesi'nin, sendikaların ve yerel oligarşinin binaları, çok geçmeden ateşler içinde kaldı ve aynı gün, komşu kentler olan Gdynia, Elblag ve Slupsk'ta da ayaklanma başladı. Yolların kesilmesi ve basın, radyo ve televizyonun suskunluğu nedeniyle, ayaklanmanın Szczecin'e ulaşması, üç gün aldı. Sonradan yapılan tahminlere göre, Baltık Kıyısı kentlerinde, çoğu çocuk, kadın ve yaşlı olan 3 000 kişi katledildi. 19 Aralık'ta Edward Gierek, yönetimi Gomulka'dan aldığında, bütün Polonya, İtalyan biçimi bir genel grevin eşiğine gelmişti. Yeni kadro, Merkez Komitesi'nin sekreterlerini atamak üzere yaptığı Sekizinci Toplantı'da bir araya geldi ve sıkışıp kalmış olan üretim mekanizmasını yeniden harekete geçirdi. Ancak, Szczecin Bölge Komitesi Birinci Sekreteri, bir hata yaptı: Sekizinci Toplantı'yı durdurarak Gierek, Jaroszewicz, Szlachcic ve Jaruzelski'yi Szczecin'deki *Adolf Warski* tersanesine gitmeye zorladı. Üretim alanına ilişkin «iyi niyetleri» yücelten gürültülü basın, radyo ve televizyon kampanyası, PBİP'ndeki yeni yönetici gruba, Gierek ekibine karşı hareketlenmeyi başlatan kıvılcım oldu.

Bu kampanyanın başlamasından bir gün sonra, 22 Ocak 1971'de, *Adolf Warski* tersanesinden 6.000 kadar işçi, işi bırakma kararı aldılar ve üretim artışıyla ilgili —iyi— niyetler hakkında yanlış raporlar veren radyo ve televizyon istasyonlarını yaktılar. Ben, Ocak 1971'de, Szczecin grev komitesinin başkanıydım; kadınların, çocukların ve işçilerin sokaklarda katledilişini gördüm. Kısa sürede, yerel yetkililerle uğraşmanın anlamsız olduğunu, bunların, taleplerimizi karşılayacak güce sahip bulunmadıklarını kavradım. Bu nedenle, tersane işçilerini işyerlerini terketmemeye çağırdım ve işgali yoğunlaştırarak Gierek ve Jaroszcewicz'in gelip, ülkeyi Gomulka gibi yönetmeye niyetli olup olmadıklarını açıklamaları için ısrar etmelerini önerdim.

İşçiler önerimi kabul ettiler: hükümet binalarında yer alan radyo istasyonununu işgal ettiler; tersanenin kapılarını kapayıp, çevresinde bir güvenlik halkası oluşturdular. Ancak, bir kaç saat içinde tersane, ordu ve polis kuvvetlerince kuşatıldı (toplam sayıları 6.000 kadardı). Tanklarla, çıkartma iskeleleriyle ve keşif uçuşu yapan düzinelerce helikopterle gelmişlerdi. Yetkililer, elektrik ve suyu kestiler, üç gün boyunca akrabalarımızın bize yiyecek vermesine yanaşmadılar.

Bu arada grev, Szczecin'in tüm sanayi tesislerine, demiryollarına, postanelere, ticari ve sivil ulaşım kuruluşlarına yayılmıştı.

Tersane delegeleri, 40 kişilik bir grev komitesi seçtiler ve ona, delegelerle sürekli temas ederek karar alma ve işçi talepleri için temsilcilik yapma yetkisi verdiler. Grev komitesi beş komisyondan oluşuyordu. Bunların işlevleri şöyleydi:

1) Ordu ve polisin kışkırtmalarına karşı tesisin korunması ve işçilerin savunulması.
2) Öbür işyerleriyle ilişkiler.
3) Bir radyo vericisiyle Szczecin halkına yönelik bildiriler ve afişler basabilecek bir baskı makinasına dayanan propaganda faaliyeti.
4) İşçilere yiyecek sağlanması.
5) Çatışma için hazırlıklar. Bu komisyonun görevi, Molotov kokteylleri için şişeler bulmak ve ordunun saldırması

durumunda tanklara karşı barikatlar hazırlamaktı. Böyle bir saldırı, Varşova'daki PBİP Merkez Komitesi'nin başvurmayı düşündüğü yollardan biriydi.

Üç günlük işgalden sonra, hâlâ tecrit edilmiş durumdaydık, açtık ve zaten bir kaç ufak çatışmaya girmiş olduğumuz ordunun saldırıya geçmesi tehdidi altındaydık. Sonra, asker ve polis kuşağının ardında, 100 000 kişilik bir kalabalığın varolduğunu ve sürekli büyüdüğünü gördük: bunlar, demir kapılardan bizlere yiyecek ve sigara atan Szczecin halkıydı. İşte o zaman, bildiri ve afişlerimizin, Szczecin halkını, tersane işçilerini fiilen desteklemek üzere harekete geçirdiği açıkça belli oldu.

Halkın, Szczecin işçileriyle bu aktif ve genel dayanışmasından Gierek de haberdar olmuştu. Sonunda, 24 Ocak 1971 akşamı saat 6.00'da kapalı tersane kapısının önünde durarak şu tarihi sözleri söyledi: «Ben Edward Gierek. PBİP Birinci Sekreteri'yim. Lütfen bana kapıyı açın.» Açtık; çünkü Gierek'e gönderilmiş olan mektup, onun tersaneye gelmesini istiyordu.

Birinci Sekreter'e Başbakan Jaroszewicz, Savunma Bakanı, General Jaruzelski, İçişleri Bakanı Franciszek Szlachcic ve yeni iktidar ekibinin bir kaç önde geleni eşlik ediyordu. Gierek'le grev komitesi arasında dokuz saat süren tartışma, hoparlörlerle bütün tersanede anında yayınlandı. Hem Gierek ve Jaroszewicz'in «söylevleri» hem de tersanenin 36 bölümünden gelen delegelerin müdahaleleri, böylece, asker kordonunun hemen ardında bekleyen Szczecin halkı tarafından da dinlenmiş oldu.

Burada önemli bir noktayı vurgulamalıyım: Gierek, bu dokuz saatlik tartışmanın tersane dışından duyulmasını istemiyordu; ama grev komitesi, buna kesinlikle yanaşmadı...

Hazırladığımız on iki maddeden on birini kabul etti Gierek; bunların arasında Parti'de, sendikalarda ve gençlik örgütlerinde demokratik seçimlerin yapılması da vardı. Ancak, fiyatların düşürülmesi isteğimiz karşılanmadı. Ülkenin ekonomik sorunları tartışılırken gerçek gözyaşları döken Gierek, on ikinci talebin, yakın gelecekte yerine getirileceğini söyledi. Tersane işçileri ona güven-

diler, ama yeni hatalar yaptığı takdirde Parti'ye başkaldıracaklarını eklemekten de geri durmadılar.

Maddelerimizden biri, grev komitesinin bir «işçi komisyonu» olarak varlığını sürdürmesini ve tersane işçileriyle Szczecin'deki öbür işçilerin taleplerinin karşılanmasını gözetmesini öngörüyordu. Daha bir yıl bile geçmeden, Gierek, verdiği sözlerden döndü: aktif işçi militanlar, binerce zorlukla karşılaştılar, tutuklandılar ve adaletsiz cezalara çarptırıldılar. Hatta, mücadelede olağanüstü çaba göstermiş olan bir kaç yoldaşımız, ölü olarak bulundu.

Bu fedakârlıklar boşa gitmedi. Kıyı kentlerindeki ayaklanma, hükümet ve Parti önderliğindeki değişikliğin temel nedeniydi. Gierek'in Szczecin tersanesine gelişi de, Polonya işçi sınıfının, kararlı ve birleşik bir muhalefetin bürokrasiyi geri çekilmek zorunda bırakabileceğini görmesini sağladı.

Haziran 1976 olayları, totaliter bir sistemde bile, yirmi dört saat içinde bir genel grevin örgütlenerek rejimi kararlarından caydırmasının mümkün olduğunu göstermiştir. Bugün ülkemizde verilen muhalefet mücadelesi, yetkililerin Polonya halkının yaşam düzeyini düşürme kararını etkili biçimde engellemiş bulunuyor; daha geniş özgürlük talebini aktif olarak sürdürüyor. Polonyalı aydınlar ve öğrencilerin işçilerle dayanışma içinde olması da, PBİP'li döneklerin başka bir yenilgisinin göstergesidir.

Romanyalı 30.000 madenci, diktatörleri Çavuşesku'yu, Edward Gierek'in Polonya kıyısındaki işçi sınıfının baskısıyla yaptığı aynı «hac yolculuğu»na çıkmak zorunda bıraktı. Bu madencilerin Polonyalı tersane işçilerinden esinlenmiş olduklarını düşünmüyorum. Onlar da, «küçük balıklar»la tartışmanın yararsız olduğunu keşfetmiş olmalılar. Balık baştan kokar! Ve kafayı kesmek, Sovyet bloğundaki toplumları yiyip bitiren çürüme sürecini durdurmak demektir.

Aynı kangren durumunun, kapitalist toplumları yıkma süreci için de sözkonusu olduğunu eklememe gerek yok. Bu iki toplum arasındaki tek fark, isimleri, dış görünüşleri ve emek gücünü sömürme tarzlarıdır. Kremlin, Pekin, Washington ve Latin Amerika'nın köpek balıkları,

Güney Afrika'nın ırkçıları ve bu dünyanın bütün İdi Amin'leri, otorite düşkünlüğüne dayanarak emek gücünü sömürmekten başka bir şey amaçlamazlar.

İtalyan işçi sınıfı da, bütün bunlara karşı savaşmaktadır.

Sevgili dostlar, davetinize bir kere daha teşekkür ediyorum ve bu aceleci, yöntemsiz sunuşu bağışlamanızı istiyorum.

"Varolan Sosyalizm"de Toplum Yapıları

SOVYET TOPLUMUNUN NİTELİĞİ

Charles Bettelheim

Bir bütün olarak bakılırsa, şimdiye kadarki sunuşlar, «sosyalist» denen ülkelerdeki toplumsal ve siyasi çelişkilerin ne kadar derin ve çeşitli olduğunu açıkça ortaya koydu. Bu konuşmalar, sözkonusu çelişkilerin, devlet aygıtlarından gelen çeşitli baskı biçimlerinin gelişmesine nasıl yol açtığını gösterdi. Şüphesiz hepimiz, bunu genel olarak biliyorduk. Ama konuşmacılar bu gerçeği somutladılar bizim için; baskının, bireysel önderlerin neden olduğu «rastlantı» ya da «hata»ların eseri olmadığını belirlediler. Gerçekte baskıcı edimler, nesnel çelişkilere ve devlet iktidarının ekonomik ve toplumsal bütünlük içindeki nesnel konumuna bağlıdır.

Bu, sözkonusu ülkelerdeki egemen ekonomik ve toplumsal ilişkilerin niteliğini sormayı gerektirir. Bu soruyu daha da keskinleştiren bir gerçek de, Marksist olduğunu söyleyen bütün bir geleneğin, üretim araçları üzerindeki hukuki özel mülkiyet kalktıktan sonra, artık sömürü ilişkilerinin varolamayacağını iddia etmesidir. Böyle bir durumda, varlıklarını sürdüren sınıfların (ya da hatta toplumsal grupların) aralarındaki ilişkilerin, kardeşlik bağlarına dayanacağı ve farklılıkların giderek azalacağı savunulmaktadır.

Bu görüşün en tipik ifadesi, Stalin'in 23 Kasım 1936'da yeni anayasa taslağını sunmak üzere yaptığı konuşmada bulunabilir. Stalin, konuşmasında, Sovyetler Birliği'nde üretim araçlarının özel mülkiyetinin nasıl ortadan kalktığını anlatır ve bu süreci kapitalizmin yokolmasıyla

özdeşler. Buradan da, artık sömürücü bir sınıfın varolmadığı sonucuna varır. İki dost sınıf kalmıştır sadece: işçiler ve köylüler; bir de «aydınlar»ın oluşturduğu toplumsal grup. Ve bu sonuncu, işçilerle köylülere hizmet etmekten başka bir şey yapamaz, çünkü hizmet edeceği başka sınıflar yoktur.

Bu yanlış, iyimser görüşü, gerçekliğin kendisi yalanlamıştır. 1936'dan bu yana, başka analizler, daha diyalektik bir kavrayış edinmemizi sağladı. Mao Tse-tung'un 1950'de ve proletarya diktatörlüğünde sınıf mücadelesinin devam etmesi sorununu ele aldıktan sonra yazdıkları, bunlardan biridir. Halk içindeki çelişkileri analiz edişi ve hepsinden öte, Kültür Devrimi sırasındaki müdahaleleri, özellikle önemlidir. Onun hayati önemdeki tezinin, parti içinde bir burjuvazinin varolduğu görüşünün, bu müdahalelerden çıktığı söylenebilir. Yönetici komünist partisinin kendi karşıtına, faşist bir partiye dönüşebileceği tehlikesine işaret eden tez de böyledir (sözü edilen tehlike, Sovyetler Birliği'nde fiilen gerçekleşmiş bulunuyor).

Böyle önemli analizler, kaçınılmaz olarak, bugün hem Doğu hem de Batı Avrupa'da yaygın olan bir dizi basite indirgeyici formülasyonla çelişir.

Bu basite indirgeyici formülasyonlara bir temel oluşturmak iddiasındaki teorik yaklaşımlar hakkında bir kaç şey söylemek istiyorum. Aslında bu görüşler bir postülata ve bir çıkarsamaya dayanmaktadır. Postülat şudur: Sosyalist ülkelerdeki (esas olarak Sovyetler Birliği'nden söz ediyorum) sosyal formasyonun *ekonomik temeli,* sosyalist bir ekonomik temeldir. Çıkarsama da şöyledir: Bu temel verili olduğunda, antagonist sınıflar artık varolamazlar; bu yüzden devletin rolü, her şeyden çok, toplumsal üretimin örgütlenmesi ve ülkenin dış ve iç düşmanlara karşı korunmasıdır. İç düşmanlar, düşman bir sınıf oluşturmazlar, geçmişin ağırlığı altında ezilen ya da yabancı ajanlığı yapan karşı-devrimci «bireyler» ya da «unsurlar»dan ibarettirler. Bu yaklaşım bir kez benimsendikten sonra, Parti'yle ve devlet polisiyle uyuşmayan herkesi «emperyalizmin hizmetinde» sayma, gittikçe kolaylaşır.

Böylece, gerçek çelişkilerin varolduğunu reddedenler, en sert baskıları, «ülkenin» ya da «devrimin savunulması» adına «meşrulaştırma» ya yönelirler.

Her şeyden önce, Sovyetler Birliği'nin ekonomik temelinin sosyalist nitelikte olduğu ya da 1935 ya da 1936'dan beri böyle olduğu postülatını ele almalıyız.

İlk olarak, bu postülat, devlet mülkiyetinin hukuki ilişkisini (ki bu, *üstyapıya* aittir), ekonomik *temelden* kaynaklanan bir üretim ilişkisiyle özdeşleştirmektedir.

İkincisi, devlet mülkiyetiyle (kooperatif ya da kolhoz mülkiyetiyle) «sosyalist mülkiyet» denen şeyi karıştırmaktadır aslında. *Devlet mülkiyetini,* proletaryanın ortadan kalkmasını sağlayan bir *toplumsal mülkedinme* biçimi olarak koyar. Stalin'in, 23 Kasım 1936'daki konuşmasında söylediği, tam da budur: Sovyet işçi sınıfı, artık bir proletarya değil, tamamen yeni bir sınıftır, çünkü, «tüm halkla birliktc, üretim araçlarının mülkiyetine sahiptir».

Böylece, soyut olarak, devlet mülkiyetinin, üretici güçlerin toplumsal niteliğiyle bir sınıfın özel mülkiyeti arasındaki çelişkiyi «çözdüğü» söylenmiş olur. Hiç de karmaşık olmadığı halde, tarihsel materyalizme tamamen yabancı bir ideolojik sistemle karşı karşıyayız. Söylediği şu:

1) Devlet mülkiyeti = toplumsal mülkiyet = sosyalist mülkiyet; 2) mülkiyet, üretim ilişkilerinin *temelidir.* «Sosyalist devlet mülkiyeti» varolduğu andan itibaren, üretim ilişkilerinin de sosyalist olduğu varsayılır; dolayısıyla, ücret ilişkisi de «içi boş» bir dış görünüşten başka bir şey değildir, «tamamen yeni» toplumsal ilişkileri gizlemektedir. (Örneğin, SSCB Bilimler Akademisi tarafından 1954'te yayımlanan *Manual of Political Economoy*'ye bakılabilir; Stalin'in aynı sorunlar üzerine 1952'deki açıklamalarını özetleyen bir kitaptır.)

Böyle açıklamalar, burjuva hukuk ideolojisi için tipik olan idealist, bir kavrayıştan kaynaklanır, tarihsel materyalizmden değil. Devlet mülkiyetine yüklenen *kilit rol,* bunu açıkça göstermektedir. Yasal mülkiyete böyle bir kilit rol tanınması, aslında, Proudhonizm ve Lassallizme doğru kör bir kayıştır. Daha 1846'da, Annenkov'a yazdığı bir mektupta Marx, böyle bir görüşün tutarsızlıklarını

göstermişti: «Nihayet, Bay Proudhon'un sistemindeki son kategori, *mülkiyettir*. Oysa, gerçek dünyada, işbölümü ve Bay Proudhon'un bütün öbür kategorileri, bütün halinde, bugün *mülkiyet* diye bilinen şeyi oluşturan toplumsal ilişkilerdir; bu ilişkilerin dışında burjuva mülkiyeti, metafizik ya da yasal bir yanılsamadan başka bir şey değildir... Mülkiyeti bağımsız bir ilişki olarak koymakla, Bay Proudhon, sadece bir yöntem hatası yapmakla kalmıyor; burjuva üretimi bir arada tutan bağları hiç kavramamış olduğunu da açıkça belli ediyor.»[1]

Bu parça, çok açık biçimde kelimenin en derin anlamıyla *mülkiyetin*, sadece hukuki bir kategori olmayıp bir bütün olarak toplumsal ilişkilerin, özellikle de işbölümünün ürünü olduğunu ileri sürüyor. Burada önemli olan, Sovyetler Birliği'ni niteleyen toplumsal ilişkilerin, temelde, kapitalist üretim tarzını niteleyen ilişkilerle aynı olduğudur.

Hukuki bir kavram olarak alındığında, «sosyalist mülkiyet», üreticilerin ve üretici-olmayanların yer aldığı gerçek mülkedinme ilişkilerinden soyutlanmıştır; bu sürecin içinde ve temelinde gelişen toplumsal ilişkilerden de soyutlanır. Yasal mülkiyet biçiminden «çıkarsanması» kesinlikle mümkün değildir bu ilişkilerin, ancak somut analizle kavranabilirler.

Marx'ın *Kapital*'de vurguladığı gibi, üretim araçları, «yabancılaşmış mülkiyet olarak üretimde gerçekten aktif olan tüm bireylerin»[2] karşısında yer aldığı sürece, kapitalist üretim tarzı varlığını sürdürecektir.

Kapitalist üretim ilişkilerinin devlet mülkiyeti temelinde de korunduğu, ücret ilişkisinin yeniden üretiminde açıkça gözükür. Bu ilişkinin varolması, Sovyet toplumsal formasyonunun ekonomik temelinin hâlâ kapitalist üretim ilişkilerince kurulduğunu gösterir. Marx'ın dediği gibi: «Ücret, ücretli emeği önvarsayar, kâr da sermayeyi... Kapitalist dağılım, öbür üretim tarzlarından doğan dağılım biçimlerinden farklıdır ve her dağılım biçimi, için-

1. Marx-Engels, **Selected Correspondence**, Moskova 1975 s. 33-4.
2. Marx, **Capital Volume One**, Harmondsworth, 1976, s. 1003.

den çıktığı ve tekabül ettiği üretim tarzıyla birlikte ortadan kalkar.»[3]

Marx daha *Grundrisse*'de, değer biçiminin dağılım düzeyinde varolmasının (ve bu yüzden ücret biçiminin varolmasının) «üretimin [henüz] *doğrudan* toplumsal olmadığını» ve «emeği kendi içinde dağıtan 'topluluğun ürünü' olmadığını» ispatladığını göstermişti; dolayısıyla bu durumda, «toplumsal üretim, onu kendi ortak zenginlikleri olarak yürüten bireyleri aşar».[4]

Demek ki, hem üretim sürecinin hem de dağılım sürecinin biçimi, Sovyet girişimlerinde kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretildiğini doğrulamaktadır.

Sovyetler Birliği'nin bir zamanlar sosyalist bir niteliğe sahip olduğu söylenebilse bile, bu, ekonomik temelin dönüşümü sayesinde olmuş değildir. Bu nitelik esas olarak, Ekim Devrimi'nin, toplumsal ilişkileri dönüştürmek için mücadele etmek iradesini gösteren ve işçileri bu amaca yönelten bir siyasi iktidarın sonucudur. Bu mücadele bırakıldığında ve özellikle toplumsal ilişkilerin dönüşümünün «gerçekleştirildiği» yanlış olarak iddia edildiğinde, Sovyet toplumsal formasyonu sosyalist niteliğini yitirdi. Mücadelenin terkedilmesi, sınıfsal güç ilişkilerinin tersine döndüğünü ve böylece, kapitalist üretim ilişkilerinin güvenlikle yeniden üretiminin yolunun açıldığını gösterdi.

«Sosyalist üretim tarzı» diye bir şey icat etmiş olan ideoloji, bu çıkarsamayı bir kenara iter. Teoride yeri olmayan hayali bir tarzdır bu. Çünkü sosyalizm, bir üretim tarzı değildir, kapitalizmle komünizm arasındaki geçiştir.

Bir «sosyalist üretim tarzı» kabul eden ideoloji, dünya işçi hareketinin büyük bölümüne damgasını vurmuştur ve çok kaba bir savunmadır. Sovyetler Birliği'nde, varolan durumun meşrulaştırılması işlevini görür — *baskı ve devletin* güçlendirilmesi için teorik *temel* oluşturur. SSCB'nde proletaryanın varolduğunu reddetmekle, proletaryanın sınıf mücadelesinin de varlığını inkâr etmiş

3. Capital, cilt 3, Moskova, 1971, s. 883.

4. Marx, Grundrisse, Harmondsworth, 1973, s. 158.

olur ve böylece, devlet iktidarını ve üretim araçlarını tasarruf edenlerin mücadelesine öncelik verir. Başka bir deyişle, iktidarını korumaya çalışan bir devlet burjuvazisini destekler ve bu gerici güce karşı çıkan herkesi «karşı-devrimci» olarak damgalar.

SSCB'ndeki biçimiyle devlet kapitalizmi, çok derin çelişkiler barındıran bir gerçekliktir. Bir yandan burjuvazi ile proletarya arasındaki antagonizmin yeniden üretilmesini sürdürür. Öbür yandan sürekli bir bunalımı vareder. Kitlelerin aşırı sömürülmesine ve söylenenle gerçek iktidar yapısı arasındaki çelişkiyi farkeden herkesin hoşnutsuzluğuna yol açar. Böyle bir iktidar yapısının zorunlulukla baskıcı olmasının nedeni budur. Kitleler için demokrasinin gelişimi sürecine sadece, bu devleti yıkmaya ve kapitalist işbölümünü yoketmeye yönelik bir mücadele, uygun düşebilir.

KAMPLARDA OKUNAN MARX VE LENİN

Boris Weil

Boris Weil, Plyushch tarafından «Marksist muhalefetin gediklisi» olarak nitelenmiştir. Sovyetler Birliği'nde öğretmenlik yaptığı sıralarda siyasi faaliyeti nedeniyle tutuklandı, birçok kez hapse atıldı ve zorunlu çalışmaya mahkûm edildi. Çeşitli alan'arda çalıştı ve ürün verdi hatta bir ara kukla tiyatrosuyla uğraştı. 1977 Ekiminde Sovyetler Birliği'nden ayrıldığından beri, kendisiyle siyasi hayatını paylaşmış olan eşi Ludmila ile birlikte Danimarka'da yaşamaktadır.

Bugün, Batı'da ilk kez bir topluluğa hitap edeceğim; hatta hayatımda ilk kez bu kadar büyük bir dinleyici grubunun karşısındayım. Burada tartıştığımız konulardan

Sovyetler Birliği'nde söz etmenin imkânsız olduğu bir gerçektir. Orada bunu, hapishanelerde ve kamplarda, çok *küçük dost gruplarıyla yapabiliyordum. Bir araya gelip* konuşmamıza izin verilen belli bir kaç saatten yararlanıyorduk. Başka hiçbir yerde de olamıyordu bu.

Salona girdiğimde Lenin'in portresini görünce, son derece şaşırdım. Sovyetler Birliği'ni terkediyorum ve burada karşıma ne çıkıyor? Kırmızıyla kaplı bir masa. Ülkemde bu, resmi tören demektir — çekilmez, katlanılmaz ölçüde sıkıcı, zorla yapılan bir iş. Benim için de durum aynıydı. Ama bugün, böyle bir masanın çevresinde oturup düşüncelerimizi açıklamanın da mümkün olduğunu gördüm. Benim için bunun değeri çok büyüktür.

Sovyetler Birliği'nde, iktidardaki partinin bizimle hiçbir teması yoktur, bizi hapse atmak yeter ona. Ama bu partide bile, muhalif denen kişilere maddi yardım yapanlar da vardır. Tabii, kimliklerinin bilinmemesini istiyorlar, çünkü aksi halde, Parti'den atılmak gibi, çok ciddi işler açılır başlarına. Sovyetler Birliği'nde Parti'den atılmak, adlî kovuşturmayla eşdeğerdir, sonuçları da pek farklı olmaz. Belki yarın iktidara gelebilecek olan İKP ve İsKP'li dostların bizimle ilgili işlemleri ele almaları ve onlarla, Sovyet Parti önderleriyle sözkonusu olamayan bir diyaloga girebilmemiz, sevindirici bir şey.

Aslında, burada, Doğu'daki sorunlarla, bizim sorunlarımızla ilgilenen herkese minnettarım. Bir ay önce Viyana'ya geldiğimde bana söylenen, Batılıların, artık muhalefetten bıkmış olduklarıydı; aynı şeyleri tekrar tekrar dinlemekten yorulduklarıydı; ve alt tarafı, Batı'da, uğraşmak zorunda oldukları kendi sorunları bulunduğuydu. Sokaktaki ortalama adam için kesinlikle doğru bu. Ama sorunların temeline inmek istiyor muyuz, istemiyor muyuz? Sonuçta, *bir tek* dünya var ve kaderi, Moskova'da, Washington'da ya da Pekin'de belirleniyor. Sovyetler Birliği'nde olup biten her şey, bütün insanlığı etkiler.

Dün, Leonid Plyushch'un konuşmasını dinledik. Bildiğiniz gibi kendisi, Sovyetler Birliği'nde akıl hastası ilan edilmişti — sadece muhalif olduğu için değil, Marksist olduğundan da. Bu konuda hiç şüphemiz olmamalı: Bugün Sovyetler Birliği'nde, Marx'ın kendisi çıkıp gelse

herhalde o da deli ilan edilir. Lenin'in durumu da böyleydi zaten, hayatının son iki yılını hükümet merkezindeki dairesinde, aslında tutuklu gibi geçirdiğini herkes bilir.

SSCB'nde Marksizmin kaderi hakkında bir kaç şey söylemek istiyorum. Lenin'in şu gözlemini belki hatırlarsınız, «Rusya *vystradala* Marksizm», yani Rusya, el yordamıyla, acı çekerek buldu Marksizmi. İşte bu süreç hâlâ devam ediyor. Bugün Sovyetler Birliği'nde Marksizm kadar az rağbet gören başka hiçbir felsefenin bulunmayışını anlamak güç değil. Çünkü halkın çoğunluğunda artık aldırışsızlıktan, hatta nefretten başka bir duygu yaratmayan Marksist bir terminolojinin kılıfı altında korkunç şeyler yapılmıştır. Kim kendisine şiddet kullanılarak kabul ettirilmiş bir şeyden nefret etmez ki? Kuvvetle kabul ettirilen en güzel şey bile, ancak nefret doğurur.

Bu söylediğim, Rus halkının geniş kitleleri için geçerlidir. Tabii iktidardakiler, hâlâ Marx'tan ve Lenin'den söz ediyor, ama aslında Marksizme aldırış ettikleri yok. Her kartın farklı bir anlamının olduğu bir fal oyununa benziyor bu: günlük hayatta karşına çıkan her durum için uygun bir alıntı bulabiliyorsun. Desteyi nasıl istersen öyle karıştır, bir kart oraya, bir kart buraya koy... Bir alıntılama oyunu — Sovyetler Birliği'nde Marksizm işte bu duruma gelmiş. Canlı bir teoriyken, bir alıntı makinasına dönmüş; küçük bir cümlesi, herhangi bir eylemi haklı göstermeye yetiyor.

Marksizm - Leninizm Enstitüsü'nde ve öbür beyin yıkama merkezlerinde, kendilerine Marksist diyen bilim adamlarının çalıştığı, bir gerçektir. Bunlar Marksizmi ticarete çevirip paylarını *Kapital*'den alıyorlar! Kişi gerçekten bir Marksist olup kazançları sayesinde hoş bir burjuva hayatı yaşayabilir. Sovyet ideologlarının bu Stalin - sonrası nesli, eğitimini dostlarımla ve benimle birlikte yaptı. Ve şüphesiz, köşeyi döndüler. Bu eski sınıf arkadaşlarımızın evleri, kır *dacha*'ları var; bizse kovulduk ya da Plyushch gibi, akıl hastahanelerine tıkıldık.

Marksizmin orijinal özünden, eleştirel, diyalektik düşünceden en ufak bir iz bile kalmadı. İşte bu yüzden işçiler, ideoloji karşısında dehşete kapılıyor. Yetkililer, Marksizme bağlılıklarını söylemekten geri kalmazlar, ama Mark-

sist düşüncenin her türlü kıvılcımını da söndürürler. Bunun için, çoğu ayrılıkçının (ya da isterseniz, muhalifin), Marksizme yakınlık duymaması, pek şaşırtıcı değildir.

Pek çok ayrılıkçının Plyushch'u ve beni dinazorlar olarak, tükenmiş bir türün nasıl olduysa hayatta kalmış üyeleri olarak gördüğünü belirtmeliyim; Ancak, daha açık görüşlü kişiler, böyle düşünceleri aşabilmektedir. Örneğin Sakharov, Soljenitsin'le tartışmasında, haklılıkla, yetkililerin Marksizmi arkasına sığındıkları bir perde olarak kullandıklarını belirtti.

Sovyetler Birliği'nde başka bir ideolojinin ortaya çıkmış olabileceği, teoride kabul edilebilir. Ama değişikliğe ne gerek var? Olaylar, tarihsel olarak özgün bir biçimde gelişti ve insanlar bu duruma alıştılar. Yine de bunun, pek pratik bir tavır olmadığını kavramamız gerekir. Marksizmi incelemek isteyen biri, aslında, diyalektik olarak düşünmeye çalışıyor demektir; ve diyalektik, Sovyet rejimine hiç uymaz. Üzülerek söyleyeyim, Plyushch ve benim gibi kimselere, toplumun geniş kesimlerince deli gözüyle bakılır. Milyonlarca basılan ve daima yalan söyleyen, hiç okunmamış ve satın alınmamış, kütüphanelerin ve kitapçıların raflarında bekleyip duran resmi belgeleri okumak, delilikten başka bir şey değilmiş gibi gözükür.

Sovyetler Birliği'nden ayrılırken, Lenin'in *Collected Works*'unun Bukharin tarafından yayımlanmış olan üçüncü baskısını da yanımda getirdim. Dostlarım bu kitapları neden aldığımı anlayamamışlardı. Gümrük memurları da aynı şekilde şaşırdılar ve sordular: «Ne diye? Ne işine yarıyacak bunlar?» Yaptığım, ortalama birey için tamamen anlaşılmaz bir şeydi.

Hapiste ya da kampta bulunduğum zamanlarda, Marx okuma hakkım oluyordu. Buna karşılık dini edebiyat, resmen yasaklanmıştı. İnanç sahibi ol ya da olma, İncil okurken başmuhafıza ya da bir asistanına yakalanırsan, kitaba el koyar, seni de «soğutucu»ya atardı. Marx okumak sana kalmış bir şeydi, ama muhafızlar, yine de kafalarını kaşırlardı. «Ne diye Marx ve Lenin okuyorsun?» Kamp yetkililerinin gözü üzerimizdeydi, bizi dindarlardan daha şüpheli kişiler olarak görüyorlardı. Çünkü onların

İncil'i okumaları anlaşılır bir şeydi; ama biz neden Marx'ı okumakta ısrar ediyorduk?

Dün ve bugün tartıştıklarımızı ben de hep kamplarda, görüşlerimi paylaşanlarla tartışırdım. Tekrar ediyorum, kendimi sizlerin arasında bulduğumda, tuhaf bir duyguya kapıldım: Bir yandan, duvarda Lenin'in resmini ve kırmızı örtülü masayı gördüğümde, yine SSCB'nde, resmi bir toplantı salonunda sandım kendimi; ama öbür yandan da, sanki tekrar tutsak kampındaymışım gibi hissettim, çünkü ancak orada, bu sorunları tartışabiliyordum. SSCB'nde iktidardakiler, en ufak bir analizden bile korkarlar, onların hiç kullanmadığı bir şeydir bu. Duymak istedikleri tek şey, aynı konuşmanın sonsuz tekrarıdır. Birisi, herhangi bir şeyi analiz etmeye başladığında, tehlike başgösterir.

Dün, sosyalizmden, devlet kapitalizminden, üretim ilişkilerinden, sınıf mücadelesinden söz ettik. Burada, Venedik'te, yapıların duvarları dikkatimi çekti, özellikle içinde bulunduğumuz yapının. Her türden sloganlar ve resimlerle doluydu bunlar. Sovyetler Birliği'nde, ceza görmeden, böyle bir şey yapamazsınız. Geçen yıl Leningrad'da bir grup sanatçı, bazı resmi yapılara ve bu arada eskiden Çarlığın bir hapishanesi, bugünse müze olan Peter-Paul Kalesi'ne sloganlar yazdı. Kale duvarına yazdıkları şuydu: «Özgürlüğü eziyorsunuz, ama onun ruhu ebedidir» ya da bunun gibi bir şey. Tutuklandılar ve kent mahkemesine çıkarıldılar — sandığınız gibi anti-Sovyet propagandadan değil, tarihsel bir anıtın görünümünü bozdukları için. Resmi yapılara slogan yazarak, tarihsel bir anıt kirlettiğini aklına getirebilen biriyle karşılaşmak isterdim doğrusu. Her neyse, bu «kirleticiler», «hafif» bir cezayla kurtuldular, üç ya da dört yıl bir kampta kalmak ve 20 000 rublelik büyük bir para cezası. *Evening Leningrad* gazetesi şöyle yazdı: «Kentimizde bu kadar güzel tarihsel anıtlar var. Ama bir takım vandallar çıkıp bunları bozuyorlar.» Ancak, gazete ne yazılmış olduğu hakkında tek kelime bile etmiyordu, sadece kamu yapılarını kirleten sokak serserilerinden söz ediyordu...

Daha genel bazı sorunları ele almak istiyorum. Toplantınız teorik nitelikte ve devletimiz ve toplumumuzun

doğası üzerine bir tartışma ile başlaması son derece önemli. Bilmelisiniz ki, Sovyetler Birliği'nde bir çok muhalif bile, sosyalizm ve devlet kapitalizmi üzerine tartışmayı tümüyle skolastik bir şey olarak görür; sistemimizin totaliter olduğunu söyleyip bırakmak, çok daha kolaydır. Ancak, bilimsel analiz, farklı bir yaklaşımı gerektirir. Bu olguyu kökenlerine kadar incelemeli ve neyi temsil ettiğini saptamalıyız. *Manifesto* önderlerinin bu girişimini, katılanların sayısı bu kadar olmasa da, belki daha uzun süreli toplantıların izleyeceğini umuyorum.

Bana gelen çağrıda, «gerçekte varolan sosyalizm» ifadesi yer alıyordu. Belli ki, tırnak işaretleri bir rastlantı sonucu konmamıştı. Çağrıyı yazanlar, bu kategorileri tırnak içine almayı gerekli bulduklarına göre, tam anlamıyla uygun bir terim kullanmadıklarını sezmiş olmalılar. Sayısız ateşli tartışmalardan sonra, ben ve SSCB'deki düşünce arkadaşlarım, uzun bir süre için, *devlet kapitalizmi* terimini doğru kabul ettik. Şüphesiz bu, pek çok inceleme ve teorik toplantı gerektiren, karmaşık bir sorundur. Ancak, kullandığımız kavramlara açıklık getirmeliyiz. Hep tırnak işaretleriyle yapamayız, «değil» ya da başka olumsuzlama sözcüklerine dayanan tanımlarla yetinemeyiz. Bu nedenle devlet kapitalizmi üzerine bir kaç yüzeysel gözlem yapmak istiyorum.

1) Sovyetler Birliği'nde, üretim araçlarının sahibi, devlettir. Ancak, Bettelheim'ın söylediği gibi bunlar, kamu mülkiyeti değildir: kamuya ait değildirler.

2) İşçilerin emek - gücü, bir meta olarak kalmıştır. Bu nokta çok önemlidir, çünkü başka birçok etken, ondan kaynaklanmaktadır. Emek - gücünün meta olduğunu, 1956'da Sovyet iktisatçılarının kendileri de farkettiler. Ama bugün, Sovyetler Birliği'nde böyle bir şey söylemek yasaktır. Eğer bir Sovyet iktisatçısının yanına çıkıp «Sovyetler Birliği'nde emek - gücü bir meta mıdır, evet mi, hayır mı?» diye sorarsanız, cevap vermemek için bin dereden su getirir. Cevap vermekten kaçınır, çünkü veremez

3) Artık - değer ve üretim araçları, üreticilerin en ufak bir söz ya da denetim imkânı olmaksızın, devleti elinde tutanlarca kullanılır.

4) Devlet, yönetici sınıfın çıkarlarına hizmet eder. Ama tabii burada yönetici sınıfla devletin ilişkisi tartışılabilir.

Konu, bir kaç sözle halledilemeyecek kadar geniş. Son konuşmacı, çok doğru olarak, sorunun, kendilerini üretimin hâkimi olarak görmeyen işçileri aştığını söyledi; ama aynı zamanda, önderlerin de böyle hissedemediğini ekledi. Yönetici, sadece yönetebiliyor: herkes yukardan, bir «üst - yönetici»den gelen emri uyguluyor. Öyleyse, emirleri kim veriyor? Girişim ya da fabrika kime ait? Emek - gücü metasını kim satın alıyor? *Anti - Dühring*'te Engels, «genel» kapitalist üzerine çok parlak bir bölüm yazmıştı. Onu bugün okuyunca, insan Engels'in Sovyetler Birliği'ni görmüş olduğu izlenimine kapılıyor. Sovyetler Birliği'ndeki yönetici sınıfın her temsilcisi, tek olarak alındığında egemen durumda olmadığını hisseder. Çünkü onun egemenliği, bütünün sadece bir parçasıdır, ancak başkalarıyla birlikteyken, yürürlüktedir. Ancak birlikte egemen oluyor, emek - gücü metasına sahip çıkıyor ve artık - değeri tasarruf edebiliyorlar.

Şüphesiz ülkemizde, belli bir sınıf - değiştirme ortamı var (ama yirmilerde ve otuzlarda olduğu kadar değil, çünkü bugün devlet daha sağlam ve durağan). Ancak, toplumsal merdiveni tırmanabilmek için, yönetici sınıftan, yönetici partiden olmak gerekli. Bu, bizi çok önemli bir kategoriye getirir. Sovyetler Birliği'nde, parti nedir?

Bir tek - parti devletinde (ister Uganda, ister Sovyetler Birliği olsun) parti, çok - partili bir sistemdeki yönetici partiyle bile aynı şey değildir. Üstelik, SBKP, kendisini, yeni tip bir parti olarak kurmuştur. Parti'den söz ederken, akılda tutulması gereken bir noktadır bu. Kelimenin olağan anlamında (ben ona burjuva anlamı diyeceğim) bir parti değildir. Yakınlarda Rusça'ya çevrilmiş olan ve muhalifler arasında büyük bir yaygınlık kazanan *Faşizm Üzerine Dersler* adlı kitabında Togliatti, faşist partinin doğuşunu ele alırken, yeni tip bir partiden söz eder. Bu arada, Stalin'in tanımını da hatırlamalıyız: «Parti, ordudur.»

Yeni tip parti, budur: *Bir ordu - parti*. «Eski» partiler, sadece benzer görüştekilerin birliğinden ibarettir. Sovyet-

ler Birliği Komünist Partisi, bunlardan değildir: O, bir ordudur. Bu yapısal öge, daha Devrim'den önce de mevcuttu. Yeraltı faaliyetinin son derece zor koşullarında Bolşevik Partisi, gizlilik içinde çalışmak zorundaydı, tamamen demokratik olmayan bir yapı edinmişti. Ancak, iktidara gelip gizliliği br kenara bıraktıklarında da Bolşevikler, bu özelliği korudular, hatta daha da güçlendirdiler. Gerçi 1927'ye kadar muhalefet imkânı vardı, ama bu tarihten sonra kalmadı. Bundan sonraki gelişmeler, o zamana kadar olanlardan kaynaklanıyordu. Bolşevik Partisi'ni anlayabilmek için, Engels'in ünlü cümlesini hatırlamalıyız: «Maymunun anatomisinin anahtarı insan anatomisidir.» Bir gelişim sürecini anlamak için onun en tamamlanmış biçimlerini ele almak yeterlidir. Ya da, İsa'nın sözlerini düşünün: «Onları meyvalarından bilirsiniz.» Bence bu da, diyalektik bir yaklaşım. İşte bu nedenle, bizim Sovyet Rusya'mızın kaderi, büyük ölçüde, Bolşevik Partisi'nin yapılarınca belirlendi. Bununla birlikte, onun başlangıçta benzer düşüncedeki kişilerin bir birliği olduğunu unutmamak gerekir. Artık böyle değildir; bugün ortak yaklaşım şundan ibarettir: büyük bir pastanın etrafında toplanan kişilerin, pay isteyen başka kişileri uzaklaştırması.

İntellijensiya ile halk ve işçi kitleleri arasında bugün varolan ilişki, tartışılması acı veren bir konudur. Rusya'da intellijensiya, halktan çok kopuk bir durumdadır; yazarlarımızdan birinin dediği gibi, ikisinin arasında görünmez bir duvar vardır. İntellijensiya derken, her şeyden çok, eleştirel tarzda düşünenleri kastediyorum, çünkü aydınların görevi, tanım gereği, eleştirel düşünmedir. Düzenin maaşlı savunucuları, aydın sıfatını hiç haketmezler.

Her neyse, en nitelikli aydınlar, kitlelerden yalıtılmış bulunmaktadır. Bizim talihsizliğimizdir bu. İşçiler ve köylüler, insan haklarıyla ve Rusya'daki siyasi tutuklularla ne ilgileniyorlar ne de uğraşıyorlar. Onlar için önemli olan, ekonomik durum, yaşam düzeyleri ve ihtiyaç duydukları malları alabilmektir. Ama bu düzeyde de, sürekli bir kriz vardır. Giyim sorunu çözülmüşse de, et ve öbür besin ürünlerinin durumu hiç de parlak değildir. Bugün Sovyetler Birliği'nde insanların düşündüğü konu, işte budur. Karın-

ları doymamışken, en az düşündükleri şey, konuşma özgürlüğü olmaktadır. Aslında, bilinçli işçiler az değildir, ama hâlâ küçük ve bölünmüş bir azınlıktan ibarettirler. Geleneksel anlamda sendikalar da yoktur tabii. Söylemiş olduğumuz gibi, Parti, artık parti olmaktan çıkmıştır. Sendikalar, kendilerine ne derlerse desinler, kesinlikle sendika değildirler. Sovyetler ya da meclisler, bilinen anlamında ne sovyettirler ne de meclis. Ve seçimler de seçim değildir, tamamen biçimseldirler. Insanlar, oy sandığına, üzerinde ne yazdığını okuma zahmetine bile katlanmadıkları bir kağıt parçası atarlar; çünkü her sandalye için sadece tek adayın olduğunu ve her şeyin önceden bağlanmış bulunduğunu bilirler.

Ama sanırım, bunlar zaten hep bildiğiniz şeyler. Sonuçta, biz SSCB intellijensiyasının üyeleri, kendimizi 19'uncu yüzyıl Rusyası'ndaki popülistlere çok benzer bir durumda buluyoruz. Onlar da halka gidip siyasi yazılar dağıtmışlardı. Ama insanlar, bunları okumak istemiyor ve doğruca polise aktarıyorlardı. Bununla birlikte, bizim «yabancılaşma»mız geçmişi hatırlatıyorsa da, olağan insanların, durumu kendilerine açıklamaya giriştiğimizde, başka bir gözle bakmaya başladığını da görüyoruz. Biz gerçeği söylüyoruz ve insanlar, doğru ile yanlışı her zaman ayırdedebilirler. Resmi yalanlar, herkese etki eden bir hastalıktır: halk bugün apolitikleşmişse, bunun nedeni, resmi yalanlara kusacak kadar doymuş olmasıdır. Neyin tehlikede olduğunu anladıklarında insanlar, muhaliflere yakınlık gösteriyorlar. Yine de, Sovyetler Birliği'nde kitlelerin, acil sorunların nasıl üstüne çıkılacağını unutmuş olduklarını söylemek gerekir. Her şeyi bir kazanç - kayıp ölçütüne vuruyorlar. Bir muhalifle karşılaştıklarında, birbirlerine sordukları şu: «Neyin peşinde? Bundan ne kazanacak?» Hiçbir şey kazanacak olmadığımız, ancak hapse girdiğimizde anlaşılıyor.

Dostum Plyushch, dün, Rus işçi sınıfının protesto eylemlerinin tamamen duygusal nitelikte olduğunu söylerken, bence yanılıyordu. Bu eylemler, duygusal değil, *ekonomik* niteliktedir aslında. 1961'de Novoçerkassk'ta fiyat artışlarına karşı bir işçi gösterisi olmuştu. Kanla bastırıldı. Bir çok insan öldürüldü. Daha sonra, kan lekelerini çı-

karmak için sokaklar, meclis arazözleriyle yıkandı. Sovyetler Birliği'nde bu olay, pek az bilinir, Batı'da daha da az (Belli bir amaca göre düzenlenmiş olan Sovyet kitle iletişim araçları, ondan hiç söz etmedi.) Değişik zamanlarda, başka kentlerde de benzer gösteriler oldu; Sibirya'da küçük bir ekonomik greve bizzat tanık oldum. Ancak, böyle küçük grevler, daha önceden planlanmış olmuyor, kendiliğinden ve tümüyle ekonomik içerikli olarak çıkıyorlar ortaya.

Bence, Marek'in, Rudolph Bahro'ya yardım etme önerisini desteklemeliyiz. Sovyetler Birliği'nde Helsinki Tavsiye Grupları üyelerinin tutuklanmasını da kamuoyuna açıklamalıyız.

«Muhalefet hareketimizin neden sosyalist nitelikte olmadığı, neden işçi sınıfını temsil edemeyip, tamamen bir aydın hareketi olarak kaldığı» sorusunu da kısaca cevaplamak isterim. Açık ki, muhalifler olarak her birimiz, *özgün* birer deneyim yaşadık. Ama sonunda, yıllarca süren bir arayıştan sonra, siyasi bir varoluş biçimi bulduk. Örgütlenmesi, programı ve mevkileri olmayan, ama hiç olmazsa ayakta kalabilen bir biçim keşfettik. Yetkililer bu hareketi yıkmayı başaramıyor. Öte yandan, «üyeleri»nin göç etmesiyle onun kendi kendini parçaladığını da söyleyebileceğimi sanıyorum. Yine de, canlı bir etkileşim ağı var. Yetkililer belki, bir kaç bağlantıyı kırabilir ama canlı organizma, bunların yerine hemen yenilerini koyar. İnsan haklarını savunan hareketin bütünü, genel bir demokratik nitelik taşımaktadır.

Zamanımı aşmak istemiyorum. Sadece her birinize şunu soracağım: nasıl oluyor da, insan hakları Marksistler tarafından değil, fizikçiler, bilim adamları ve benzeri kişilerce savunuluyor? Marksistler, neden bu mücadelenin gerisinde kaldılar? Üretici bir düşünceye elverişli bir konu bu. Bence Marx, İngiltere gibi, meşruiyetin bir ölçüde gerçekten varolabildiği bir toplumda yaşamış olduğu için, insan hakları ona, bizlere olduğu kadar keskin bir sorun olarak gözükmedi. İster Marksist, ister Hıristiyan, istersek pozitivist olalım, yasal temeli bulunmayan bir ülkede bizlerin ilk amaç ve görevi, insan hakları

için mücadele etmektir. SSCB'nin bugünkü durumu gözönünde bulundurulduğunda, ifade ve —yüzyılımızda giderek büyüyen bir ihtiyaç olan— bilgi edinme özgürlüğü için mücadele, sosyalizm mücadelesinin bir aşaması olmaktadır. Ve bizler, sosyalizm mücadelesinden uzak durmamalıyız.

Şüphesiz, sınıf mücadelesi, artık-değer vb. gibi konuları tartışmak hem doğru, hem de hayati önemdedir. Ancak, sosyalist düşünce arkadaşlarımın bu sorunları, Marx'ın, ileri doğru gerçek bir adımın, bir düzine programdan daha önemli olduğu sözünü unutarak tartıştıklarını görmek, benim için üzücü oluyor. Batılılar (hatta Marksist ya da solcu olmayanları bile), Sovyet siyasi tutuklularına çeşitli biçimlerde yardım sağladıklarında, aslında bütün insanlığın yardımına koşmuş oluyorlar. Böyle tümüyle pratik insani yardımlar, bir düzine programdan daha yararlı sonuçlar verebilir. Sovyetler Birliği'nde bir tek siyasi tutuklu bile özgürlüğüne kavuştuğunda, büyük bir sevinç duyuyorum. Çünkü hayat ağacı hâlâ ayaktadır ve insan damarlarına akmak zorunda olmayan hiçbir teori yoktur. Biliyoruz ki teori, atıl bir şey değildir, insanın kaderini, hapishane ve psikiyatri klinikleriyle tehdit edilen kişilerin kaderini paylaşmazlık edemez. Yine biliyoruz ki, Sovyet muhaliflerinin başvuruları, Şili ve başka birçok ülkedeki sorunları bize unutturmamalıdır. Dünyanın bir yerinde insanlar hapsedilir ve işkence görürken, biz şarap içiyoruz. Öyleyse, içmekten vazgeçmemiz mi gerekir? Hayır, içmeye devam edeceğiz, ama bu insanları unutmadan.

DEVRİMİ GÜÇLÜ ÇELİŞKİLER TASARLAMAK YETERLİ DEĞİLDİR

Franco Fortini

Şair, yazar, eleştirmen ve çevirmen olan Franco Fortini, II. Dünya Savaşı sonrasında İtalyan Solu'nun kültürel hayatına can vermiş olan çeşitli dergilerde çalıştı. Bunların arasında, Politecnico, Ragicnamenti, Officina *ve* Quaderni Piacentini *sayılabilir. Uzun süre için bir Sosyalist militan olan Fortini, 1972'de yasama meclisi seçimlerinde, Manifesto listesinden aday oldu. O zamandan beri,* İl Manifesto *gazetesiyle birlikte çalıştı. Siena Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Fortini'nin, şiir ve eleştiri üzerine birçok kitabı yayımlandı.* Dieci İnverni *(1958),* Verifica dei Poteri *(1965) ve* Questioni di Frontiera *(1977), yazılarının derlendiği kitaplardan bazılarıdır.*

Bu konferansta birbiriyle çelişen iki öge ortaya çıkmış gözüküyor. Biri, devrim - sonrası dediğimiz ülkelerdeki muhalefetin siyasi önemi, öbürü ise, siyasi - olmayan ya da siyasetüstü önemi. Rossanda ve başka dostlarımız, bu devrim - sonrası ülkelerde olanların toplumsal ve tarihsel bir yorumuna ulaşmayı istiyorlar. Doğu Avrupalı dostlarımızın söylediklerini siyasi değil, edebi, duygusal, ahlâki ya da ideolojik olarak görme eğiliminde olanlarımız, onları bir hayli endişelendiriyor.

Bu İtalyan dostlarımız bende, Rus, Polonyalı, Çek ve Macar dostlarımızdan belli bir istekleri olduğu izlenimini uyandırdılar: Sevgili kızıl bayraklarından, iyi bir sosyalizmin mümkün olduğu yanılsamasından, işler şimdiye kadar kötü gitmiş olsa da, gelecekte iyi gitmek *zorunda* olduğu inancından mahrum edilmemek. Ama Doğu'dan gelen açıklamalar, hiç de böyle bir dil kullanmıyor, yanılsamalarımızı bir türlü rahat bırakmıyor. Aramızdaki Doğu Avrupalı dostlar, muazzam bir tarihsel yenilgiden söz ediyorlar bize. Kendi ülkemizde biz, bu çapta bir yenilgi yaşamadık. Ceremesini çekmek de istemiyoruz. Oysa, aceleyle tepki gösterip, başkalarının trajedileriyle avunmaya hazırız; aynı zamanda bizim olan, ama doğrudan hisset-

mediğimiz trajediler bunlar. Giyotinin karşısındaki Madame Dubarry'yi andıran bir durumdayız, tarih celladından rica ediyoruz: «Bir saniye lütfen, Bay Cellat». Oysa Çek, Macar ya da Polonyalı dostlarımız yaşadıkları rejimlerin, baskı rejimleri olduğunu, katıksız halk düşmanları olduğunu açıkça anlatıyorlar.

Bu noktada tereddüt ediyoruz. Neden? Neden Doğu ile *burada Batı'da* giderek Doğu Avrupa'ya benzeyen süreç arasında bir ayrım koyuyor; ya da en azından, koymaya çalışıyoruz? Özelle kamusalın özdeşliğini cesaretle ilan etmiş olan gençliğin her kesiminde ortaya çıkan nihilistçe ve korkunç geri dönüşü ele almayı neden reddediyoruz?

On beş yıl öncesine baktığımda, hep siyasî faaliyetle özel hayatın, kamusal ve özel olanın özdeşleşme eğiliminden söz ettiğimizi görüyorum. Marksist yaklaşımda dile getirilen de, budur. Ama son onyıl boyunca Batı'da, kamusal ile özelin *hemen* özdeşleşmesi gerektiğinin kuvvetle ileri sürüldüğünü gördük. Böyle bir istek, dairenin kare olmasını istemekten pek farklı değildir, yani saçmadır. Ne var ki, gençliğin ve son on yılda Batı Avrupa Solu'nun oluşumunu ağırlıkla etkilemiş olanların büyük bölümü, bu saçmalığın *içinde* ve onun *sayesinde* yaşıyorlar.

Bu hemen birleşme talebinden vazgeçemiyoruz ve kitlelerin acil bir tatmin ve mutluluk talebi getirdikleri inancını bir kenara bırakmak istemiyoruz. İşte bu yüzden, varlığımızı sürdürebilmek için, geçmişin aksiliklerini giderecek dünya çapında bir devrimci potansiyelin varolduğuna inanmayı gerekli buluyoruz.

Örneğin, Çin deneyiminin, komünizme yaklaştıkça, ondan uzaklaşıldığını gösterdiği söylendi. Ben bu ifadeyi, diyalektik olmaktan çok, trajik bir iddia olarak görüyorum Ölümcül bir parçalanma ya da çarpışmadan söz ediyor. Her bireyin hayatında, kişisel geçmişle insan ırkının hayatının kesiştiği ve derhal sonsuza dek ayrıştığı bir anın varolduğu doğrudur. Ama bu ölüm anıdır. Komünizm arayışının, ölümü arayış mı olduğunu merak ediyorum. Ve tabii, böyle düşünmüyorum.

İnsanlığı bin yıllık acılardan kurtaracağı düşünülen tarihsel yolun aslında tam tersi yönde olduğunun bu kor-

kunç farkedilişi, kahramancadır, hatta yücedir; ama dehşet vericidir.

Bu açıdan bakıldığında, ben dahil hepimizde kendinden emin bir gülümseme yaratmış olan *nouveaux philosophes*, haklı çıkmış görünürler. Ancak, başka bir yerde de yazdığım gibi, onları hemen kötü filozoflar olarak bir kenara koymak konusunda dikkatli olmak gerektiğini sanıyorum. Şairane olmayan dostlarımıza bir suçlama olarak söylemiyorum bunu; ama *nouveaux philosophes*, kötü filozoflarsa, bundan bize ne? Bir fikir, gücünü, ne zaman bir başkasının zayıflığından almıştır ki?

Kötü bir filozof, çoğu kez, döneminin bir göstergesidir; ve (artık Fransız *nouveaux philosophes*'u bir kenara bırakalım) Doğu Avrupalı dostlarımıza söylediklerinin arkasında, başka birinin gölgesi gizleniyor gibidir. Hor gördüğümüz ya da ilgilenmediğimiz bir kişidir bu: Yüzbaşı Soljenitsin.

Tabii ben, ne Soljenitsin'in ne de Sakharov ve öbür muhaliflerin tavrını paylaşmıyorum. Yine de onları, görüşlerimizi gölgeleyen ve bizi dikkatli olmaya zorlayan ifade - sınırları olarak görmem gerekiyor. Onlar, aşırı ölçüdeki hastalıklara aşırı teorik ve ahlaki çareler öneriyorlar. Siyasi olarak onları izlememiz mümkün değilse de, radikal nitelikleri bizim için değerlidir.

Sorun, kolay yoldan bir tavır almak değildir. Şu ya da bu formülasyona bağlanmış tavırlar, kaçınılmaz olarak, böyledir. Bence Masi'nin söylediği doğruydu: Çin ve Batı arasındaki farklılıklar sandığımızdan daha küçüktür ve bizim bütün çatışmalarımız, sosyalizmin içsel bir aşamasını oluşturur. Ama örneğin, hem üretici kitlenin denetim talebinin hem de bu denetimin reddedilmesinin (ki bu, doğruca işin reddedilmesine kadar gidebilir) sosyalist tercihler olduğunu söylediğinde, doğrusu şunu merak etmekten kendimi alamıyorum: Acaba yine trajik - kahramansal bir aktarmayla; korkunç heyecan verici —ama hareketsizleştiren— bir hitabetle mi karşı karşıyayız?

Bütün bunlar bir risk içeriyor. Ben ona estetize etme riski diyeceğim. Bu açıdan bakıldığında, çağdaş tarihin önemli anları, gözümüzün önünden büyük bir tarihsel dramın ya da trajedinin (Shakespeare ya da Brecht tarzın-

da, hangisini isterseniz) gerilimiyle geçer. Katılmaya ayartıldığımız muazzam bir manzara gibi. Mary Stuart'ın değil bizim kendi başlarımız kesilecek, ama olayın yüksek teatral yanı esas olarak değişmeyecek. İşte beni korkutan da bu.

Rossanda ve çoğumuz, siyasi dersler çıkarmayı amaçlıyoruz. Acil siyasi alanla uğraşmak, daha önce söylediğim gibi, sevgili bayraklarımıza ve biraz da sevgili yanılsamalarımıza çok fazla bağlandığımız izlenimini verir; ama yine de, açıkça gereklidir — bir çok dostumuz bunu zaten belirtti.

Doğu Avrupalı dostlar, mümkün olduğunca yakın bir terim kullanarak ahlaki diyeceğimiz talepler getirir gözüküyorlar. Onların diliyle bizimki arasındaki uzaklık, hâlâ çok büyük. Burada dile getirilmiş olan üçüncü bir tavır da, söylediğim gibi, ürkütücü çelişkiler tasarlamak.

Aracılık kategorisinin uygulanabileceği bir nokta bulmaya çalışmak kesinlikle görevimizdir, özellikle kahramanlık eğilimi dediğim şeye karşı. Hâlâ Doğu'dan gelen açıklamaların şokunu yaşıyoruz ve devrim - sonrası toplumlarının tarihsel felaketinin büyüklüğünü giderek daha derinden ve daha fazla hissediyoruz. Bu, bizi, çıkarcı yorumlamalara ya da nihilistçe acı çekmekten hoşlanmaya götürebilir. Bunun yerine, yaşamış ve yaşamakta olduğumuz ve bizi bekleyen tarihin hem ürkütücü hem de çekici olan trajedi maskesini söküp atmalıyız. Daha çok sözde kalmış bir kazanım olan «kişisel»le «siyasi»nin bi liğini bir süre için yitirmeyi göze alarak son yirmi yıllık tarihin öğrettiği trajik ögeyi, *bireysel* varlığımızın hayatı içinde tümüyle özümsemeliyiz. Aynı zamanda onu, siyasi eylemimizden tamamen çıkartmalıyız. Kısacası, kendi hayatımız hakkında kötümserlik, başkalarının hayatı hakkında iyimserlik.

DÖRDÜNCÜ OTURUM

"Varolan Sosyalizm"de Devletin Niteliği

DEVRİM - SONRASI TOPLUMLARDA SİYASİ İKTİDAR VE AYRILIKÇILIK/MUHALEFET

István Mészáros

Sussex Üniversitesi'nde (İngiltere) öğretim üyeliği yapmakta olan István Mészáros, Macaristan'ı terke zorlandığı 1956'ya kadar Lukács'ın öğrencisiydi. Felsefeyle ilgili çeşitli kitaplar yazdı. Bunlardan, Marx's Theory of Alienation, *Merlin Books, Londra, 1975, Isaac Deutscher Anma Ödülü'nü kazandı. Aşağıdaki yazı, Venedik Konferansı'nda yaptığı konuşmanın genişletilmiş bir uyarlamasıdır ve İngilizce olarak ilk kez* New Left Review 108, *Mart - Nisan 1978'de yayımlanmıştır.*

Devrim - sonrası toplumlarda siyasi iktidar sorunu, Marksist teorinin en çok ihmal edilmiş alanlarından biridir ve böyle olmaya devam etmektedir. Marx'ın, «tam anlamıyla siyasi iktidar»ın ortadan kaldırılması konusunda söyledikleri, oldukça açıktır: «Devrimci unsurların bir sınıf olarak örgütlenmesi, eski toplumun bağrında doğabilecek tüm üretici güçlerin varlığını varsayar Bunun anlamı, eski toplumun yıkılmasından sonra *yeni bir siyasi iktidara* yol açacak yeni bir sınıf egemenliğinin olacağı mıdır? Hayır. Üçüncü Katman'ın yani burjuva düzeninin kurtuluş koşulunun, bütün katman ve düzenlerin ortadan kalkması olduğu gibi, işçi sınıfının kurtuluşunun koşulu da bütün sınıfların ortadan kalkmasıdır. Kendi gelişim süreci içinde işçi sınıfı, eski sivil toplumun yerine, sınıfları ve bunların antagonizmlerini dıştalayan bir birlik ge-

tirecektir ve *gerçek anlamıyla bir siyasi iktidar artık varolmayacaktır;* çünkü siyasi iktidar, sivil toplumdaki antagonizmin resmi iradesinden başka bir şey değildir.»[1] Ve Marx, şunu kategorik olarak ileri sürüyordu: «Proletarya muzaffer olduğunda, kesinlikle toplumun mutlak hakimi durumuna gelmeyecektir, çünkü onun *muzaffer olması, sadece kendisini ve kendi karşıtını ortadan kaldırmasına bağlıdır.* O zaman proletarya da, onu belirleyen karşıtı, yani özel mülkiyet de yokolur.»[2] Ama proletarya yokolmuyorsa, devrim-sonrası toplumlarda siyasi iktidar ne olacak? Üretim araçlarının özel mülkiyeti ortadan kaldırıldığı halde, proletarya varlığını sürdürüyorsa ve —kendisi dahil— tüm toplumu «proletarya diktatörlüğü» denilen yeni siyasi iktidarla yönetiyorsa, özel mülkiyet ve sermaye ne olacak? Çünkü Marx'a göre, karşıtlığın iki tarafı birlikte varolur ya da yıkılırlar ve proletarya, kendini ortadan kaldırmadan, tam olarak zafere ulaşamaz. Kendini, iktidarını güvence altına almak ve sürdürebilmek için yeni siyasi biçim olan proletarya diktatörlüğüne gerek duyan bir sınıf olarak aynı zamanda yok etmedikçe, karşıtını da tam olarak yok edemez.

Bu zorluklardan kurtulmak için yeni siyasi iktidarın «tam anlamıyla siyasi iktidar» olmadığını ileri sürmek, başka bir deyişle, kök salmış nesnel antagonizmlerin dışavurumu olmadığını söylemek, safsatadan başka bir şey olmaz. Çünkü böyle antagonizmlerin varlığı, kendini her yerde acılı bir şekilde duyurur. Bunların patlamasını önlemek için alınan önlemlerin keskinliği (ki hiçbir zaman başarılı olacağının garantisi yoktur), kaçamaklı safsataların apaçık bir yadsınmasıdır. Yine, devrim-sonrası toplumlarda siyasi iktidarın sürdürülmesinin (aslında yoğunlaştırılmasının), *uluslararası* belirlenmenin bir işlevi olarak gösterilip savunulması da, hiç ciddiye alınamaz. Bu şekilde, siyasi baskı «kuşatılma»nın zorunlu bir sonucu ve devrimin kazanımlarını dış saldırıya ve onun tamam-

1. **The Poverty of Philosophy, Karl Marx ve Friedrich Engels, Collected Works,** cilt 6. Londra 1976 s. 211 (abç.).

2. **The Holy Family, Karl Marx ve Friedrich Engels, Collected Works,** cilt 4. Londra s. 36 (abç.)

layıcısı olan iç yıkıcılığa karşı savunmanın tek mümkün biçimi olarak açıklanmış olur. Yakın tarih, devrim - sonrası toplumlardaki siyasi iktidarın «iç ve dış düşman»la açıklanmasının tehlikeli bir öğreti olduğunu açıkça göstermiştir. Bu doktrin, parçayı bütünün yerine geçirerek, kısmî bir belirlenmeyi, sosyalist hak ve değerlerin kurumsallaştırılmış yıkımını toptan ve *a priori* bir haklı göstermeye dönüştürür.

Yapılması gereken açıktır: devrim - sonrası toplumlarda ortaya çıkan özgün siyasi antagonizmleri, Marx'ın, eski sosyo - ekonomik formasyonun antagonizminin *her iki tarafının* da aynı zamanda ortadan kaldırılmasının, proletaryanın zaferinin zorunlu koşulu olduğunu söyleyen ilkesince dolaylı olarak özdeşlenen maddi temelleriyle birlikte —savunucu önyargıları dıştalayarak— incelemek. Bu, hiçbir şekilde, bir «yeni sınıf» teorisini önceden kabullenmek anlamına gelmez. Çünkü bir «yeni sınıf» postülatı, hiçbir şeyi açıklamayan, tersine kendisi açıklanmaya muhtaç, başka bir önyargıdır sadece. Sihirli bir örtü gibi her şeyi —ve bu arada, nitelikçe farklı toplumsal sistemlerin, Max Weber'den Troçki'nin izleyicilerine kadar çok değişik yaklaşımlarla tanımlanmasını— kapsayan «bürokratizm» terimi de, devrim - sonrası toplumlarındaki iktidarın doğası hakkında anlamlı bir açıklama sağlamaz. Çünkü sadece belirgin görünümlere işaret etmekle, onların nedenlerini açıkladığını zanneder, yani geniş ölçekli nedensel belirlenmelerin, etkisini, *nedensel açıklamanın* kendisi olarak sunar. Aynı şekilde, «devlet kapitalizmi» hipotezi de, yararsızdır. Çünkü hem sorunları en ileri kapitalist toplumların bugünkü eğilimleriyle karıştırır (ki bunlar, Marx'ın zaten çok kısa olarak değindiği eğilimlerdir), hem de bu şüpheli etiketi kabul edilebilir göstermek için devrim - sonrası toplumların çok önemli bazı nesnel niteliklerini analiz dışı bırakmak zorundadır. Ne kadar çekici olurlarsa olsunlar, etiketler, karmaşık teorik sorunları çözmezler. Yaptıkları, bir çözüm yanılsaması yaratarak onları geçiştirmekten ibarettir.

Proletarya diktatölüğünün geçmişe ait bir siyasi biçim olduğu ve bugün ile geleceğe —bir «tarihsel uzlaşma» yla iktidarın paylaşılmasını kaçınılmaz olarak çağrıştı-

ran— siyasi çoğulculuk ilkesiyle bakmak gerektiği söylenebilir. Böylece sorunların üstesinden geleceğimizi sanmak, biraz saflık olacaktır. Çünkü bu kavramın pragmatik geçerliğini ve görece tarihsel uygunluğunu kabul etsek bile, sosyalizmin gerçekleşmesini belirsizce ertelemek yerine ona aktif olarak katkıda bulunacak bir siyasi iktidarın nasıl oluşturulacağı ve yürütüleceği sorusu, yine cevapsız kalmış olur. Endişe verici bazı ikilemlere cevap getirmek gerekiyor. Yeni getirilen plüralizm çerçevesi içinde, aslında sermayenin toplum üzerindeki egemenliğinin sürdürülmesine yardım ederken «iktidarı paylaşma» yanılsamasına kapılmış olan Sosyal Demokrasi'nin bu iyi bilinen tarihsel kaderinden kaçınmak mümkün müdür? Eğer mümkün değilse, yani kimilerinin dediği gibi, bir siyasi biçim olarak plüralizm, doğası gereği, sınıf egemenliğinin hakim biçimine tabiyse, o zaman, inançlı sosyalistlerin onunla en ufak şekilde ilgilenmeleri için bir neden var mıdır? Buna karşılık, eğer plüralizm fikri, gerçek bir sosyalist dönüşüm perspektifiyle savunuluyorsa, *paylaşılan iktidardan sosyalist iktidara* geçişin nasıl mümkün olacağı açıklanmalıdır. Devrim - sonrası toplumlardaki siyasi iktidarın bunca dışavurumunu gördüğümüz aynı çelişkilerine düşmemek, nasıl sağlanacaktır? İşte bu, bütün tartışmaya acil bir güncellik kazandırmaktadır. Devrim - sonrası toplumlarda siyasi iktidar sorunu, akademik bir konu değildir artık. Tutucu siyasi propagandanın çıkarlarına terkedilemez ve Sol tarafından bir kenara bırakılamaz. Sözkonusu çelişkilerin gürültülü ve trajik bir biçimde patlak verdiği 1956'nın tersine, Sol'un hiçbir kesimi bu soruna sırtını dönemez. Bu sorunların üstüne gitmek, sermayenin giderek derinleşen yapısal krizinin ortasında, bazı ülkelerde iktidarı paylaşma sorumluluğunu üstlenmeye çağrılabilecek olan bütün işçi sınıfı hareketinin gelişimi için kaçınılmaz bir koşul olacaktır.

İDEAL VE «KOŞULLARIN ZORLANMASI»

İlk kaynaklara ve ilkelere dönüp ortaya kondukları koşulları bugünün koşul ve olgularına ilişkin sonuçlar çıkarmak üzere incelemek ihtiyacı doğmuşsa, böyle bir in-

celemenin konusu, kesinlikle sözünü ettiğimiz sorunlardır. Ancak, bunu kabul edip gerekli çalışmaya başlayınca, hemen çok büyük bazı zorluklarla karşılaşırız. Çünkü Marx'ın siyasi iktidarı sınıf antagonizminin zorunlu dışavurumu olarak tanımlaması ile sosyalizmin tam olarak gerçekleştiği sınıflı toplumun gerçekleri birbirine karşıttır Bunlardan ikincisinde, farklı iktidar organları varolamaz, çünkü «toplumsal hayat - süreçleri... *özgürce* işbirliği yapan insanların üretimi haline gelir ve onların bilinçli ve planlı denetimi altında bulunur.»[3] Ancak, bireysel üreticilerin bilinçle ulaştığı plan yerine, onlara yukardan kabul ettirilen bir plan sözkonusuysa, «*özgürce* işbirliği yapan insanlar» kavramı da atılarak yerini *zorunlu* birlikteliğe bırakmalıdır. Bu durumda, siyasi iktidarın işleyişinin üreticiler toplumundan kopuk ve ona karşıt olarak görülmesi kaçınılmazdır. Üreticiler, kendi bilinçli tartışmalarından kaynaklanmayan, tersine, özgür birliktelik ve bilinçli tartışma fikrini reddeden hedef ve amaçları kabul etmek ve yerine getirmek zorunda kalırlar. Aynı şey tersten de söylenebilir. «Özgürce işbirliği yapan bireyler» kavramı ortadan kaldırılırsa —ya da daha kötüsü, Stalinizm'in herhangi bir biçiminden ilham alınarak, böyle kavramların «ahlakçı burjuva bireyciliği»nin «ideolojik» kalıntıları olduğu keyfi bir şekilde ilan edilirse, Marx'ın eserinin önemli bir bölümünün aynı yaftayla bir kenara atılması (el altından olsa bile) anlamına geldiği halde, bu yapılırsa— o zaman, toplumsal planlamanın oluşturulması ve uygulanması, ancak yukardan zorla kabul ettirilen bir şey olarak görülür ve anlaşılabilir (ve şüphesiz, pratiği de bu nitelikte olur).

Böylece, Marx'ın idealinin, tamamen, özgürce bir araya gelen toplumsal bireylerin kendi durumunu belirleyen yaşama faaliyeti yerine, yabancılaşmış bir siyasi güç tarafından yönetilen insanların zorunlu birlikteliğini geçiren bir gerçekliğe dönüştürülmesine tanık oluyoruz. Aynı zamanda Marx'ın bilinçli bir *toplumsal* plan (özgürce bir araya gelen bireylerin tam bir katılımıyla toplumun yaşama süreçlerini düzenleyeceği varsayılan toplumsal plan)

3. Capital, Penguin/NLR baskısı, cilt 1, Londra 1976, s. 173 (abç).

kavramı ağır bir kısırlaştırmaya uğrar. Tek yanlı, teknokratça kavranan ve çoğunlukla tamamlanamayan bir *ekonomik* plan haline gelir. Böylece, topluma, aynı ekonomik belirlenmeler yeni bir biçim altında dayatılmış olur. Bu belirlenmelerin bütünü, zaten başlangıcından beri bilimsel sosyalizmin yöneliminin çerçevesi oluşturmuştur.

Üstelik, diyalektik bir birliğin iki temel bileşeni olan üreticilerin birlikteliği ile planın düzenleyici gücü birbirinden koparılmış ve karşıtlar olarak konmuştur. Bu yüzden, toplumsal belirlenmeler, tarihsel olarak nasıl değişirse değişsin, bu koparmanın nedeni değil zorunlu sonucu olan «koşulların zorlaması» koşulsuz neden, hatta aslında «kaçınılmaz neden» haline gelir. Ve «kaçınılmaz neden» aynı zamanda kendi kendisinin doğrulaması olduğundan, dönüşüm daha da ileri götürülür ve Marx'ın idealini gerçekleştirmenin tek mümkün yolu olarak çıkar ortaya: O, her türlü mümkün sosyalist gelişimin aşılamaz *modelidir*. Bu andan sonra, siyasi yönetimin egemen biçimi korunmak zorunda olduğundan ve dolayısıyla her şeyin olduğu gibi kalması gerektiğinden, belirsiz bir kavram olan «koşulların zorlaması»na başvurulur. Bu kavramla, kategorik olarak, *hiçbir şeyin zaten başka türlü olamayacağı* ve bu yüzden her şeyin olduğu gibi kalmasının *doğru* olduğu ileri sürülür. Başka bir deyişle, Marx'ın ideali, son derece sorunlu bir gerçekliğe dönüştürülmüş ve bu da, yeniden, elle tutulur olmaktan tamamen uzak bir model ve ideale çevrilmiştir. «Koşulların zorlaması»nın hem kaçınılmaz neden hem de ahlaki meşrulaştırma olarak, çok dolambaçlı bir kullanımıyla sağlanmıştır bu. Oysa asıl yapılması gereken, «koşulların zorlaması»nı, her iki açıdan da eleştirel tarzda incelemek ve zorlamaktı.

Şüphesiz, bu çift yönlü çarpıtma, tek yanlı teorinin ürünü değildir; ama teorinin, «koşulların zorlaması»na —böyle gerektiğine inanarak— teslim edilmesi anlamına gelir. «Koşulların zorlaması» ise, son derece karmaşık ve çelişkili toplumsal belirlenmelerin ve bu arada, sürecin bütünü üzerinde önemli bir etken olan teorinin iflasının bir sonucudur. Ne var ki, bu süreç tamamlanınca, çarpıtılmış idealin tek - sesli kutsanması, yasal zorunluluk ha-

line gelir, her türlü düşünce ayrılığı «sapkınlık» ve «yıkıcılık» olarak mahkûm edilir. O zaman eleştirel düşünce de, keskin ve kendi kendine acı veren bir alay biçimini almak zorunda kalır. Efsanevi «Yerevan Radyosu»nun, adı bilinmeyen bir dinleyicinin «ülkemizde sosyalizm olduğu doğru mudur?», sorusuna verdiği cevap bunun bir örneğidir. İmalı bir cevaptı bu: «Siz, Yoldaş, Cumartesi öğleden sonra, Kızıl Meydan'da lüks Amerikan arabalarının dağıtılacağının doğru olup olmadığını soruyorsunuz. Kesinlikle doğrudur; yalnız, üç koşulu var: Amerikan değil, Rus malı olacaklar; otomobil değil, bisiklet olacaklar; ve dağıtılmayacak, halktan toplanacaklar.» Alaycı, kötümser bir nihilizm gibi gözüküyor bu; ama sosyalizmin ideallerinin sistemli olarak bozulması ve yıkılmasına boş yere karşı çıkan bir güçsüzlüğün sesini duymamaya da imkân var mı? Devrim-sonrası toplumlardaki siyasi iktidar sorunlarının, bu konudaki orijinal formülasyonun idealini yeniden dile getirmek gibi kolay bir yoldan çözülemeyeceği besbellidir. Çünkü bu sorunlar, doğaları gereği, zorlu koşullarını hepimize yükleyen *geçiş* dönemine aittirler. «Yerevan Radyosu»nun öyküsünde, aslında bizim için de bir ders vardır: Doğruca ideali bozan ve onu kendi karşıtına dönüştüren «koşullar»a asla boyun eğmemeliyiz. «Koşulların zorlaması»nı bir kenara bırakmak, hayal dünyasında yaşamakla aynı şey olur. Ama koşullar ne olursa olsun, ideal, yolculuğun doğru yöne olmasını sağlayan hayati bir pusula gibi, geçerli kalır. O olmadığı zaman egemen olma eğilimi gösteren *vis major*'ün gerekli bir düzelticisidir.

GEÇİŞ TOPLUMUNDA SİYASİ İKTİDAR

Marx'ın orijinal formülasyonlarının özü için gerekli olan toplumsal-tarihsel koşulları, iki toplumsal formasyon arasındaki karmaşık, tarihsel geçişin somut gerçekleriyle özdeşlemek mümkün müdür? Bu geçişi, siyasi biçimin ilkesel olarak azalan öneminin sürekliliğini haklı gösterebilecek bir geçiş fikriyle çelişen ve aslında onu ortadan kaldıran, kendi kendini kalıcılaştırmamış bir siyasi biçim altında kavramak, nasıl mümkün olacaktır? Marx'-

ın teorik çerçevesini ve bu çerçeveden ele aldığımız sorun için çıkarılacak sonuçları sulandırmadan, böyle sınırlılıkları kabul etmek mümkün müdür?

Görmüş olduğumuz gibi, Marx'ın orijinal tanımı, siyasi iktidarı, sınıf antagonizminin doğrudan dışavurumu olarak ele alıyor ve onu kendi karşıtıyla, kesin anlamıyla siyasi iktidarın, tümüyle gerçekleştirilmiş sosyalist toplumda ortadan kalkmasıyla bir arada düşünüyordu. Ama bu ikisinin arasında, ne olacak? Güçlü ve donanımlı olan siyasi iktidarı, tümüyle bütünleşmiş bir siyasi iktidar sistemine başvurmak zorunda kalmadan yıkmak, mümkün müdür? Eğer mümkün değilse, bir «ara yol» ne şekilde düşünülebilir? Yani, *gücünü kendinden* alan ve tüm toplumu denetleyen güçlü bir siyasi iktidar sisteminin, *kendini aşan* bir organa, siyasi denetimin çok yönlü işlevlerini topluma aktaran, böylece insanların özgür birlikteliğine imkân veren, toplumun hayat sürecinin yabancılaşmış güçlerin egemenliği altında kalmayıp kendi kendini belirleme ve gerçekleştirme ideallerine uygun hareket eden toplumsal bireylerce bilinçle düzenlenmesini mümkün kılan, bir organa dönüştürülmesi nasıl sağlanacaktır? Bu radikal dönüşüm nasıl gerçekleştirilecektir? Ve son olarak, eğer siyasi iktidarın geçiş biçimleri, hiçbir şekilde «sönüp gitme» özellikleri göstermiyorlarsa, çelişkiler nasıl açıklanacaktır. «ütopik» bir Marksizm'in çöküşü olarak mı, yoksa, Marx'ın orijinal bakışıyla açıklanabilir olan nesnel antagonizmlerin, tarihsel zorunluluk halindeki dışavurumları olarak mı?

Marx'ın sosyalist toplumda siyasi iktidarın ortadan kaldırılacağı önermesi, iki önemli düşünceyle bir arada öne sürülmüştür. Birincisi, kendi hayat faaliyetlerini, oluşturulmuş bir plana göre, bilinçle düzenleyen toplumsal bireylerin özgür birlikteliği, gerekli «*maddi temel* ya da kendileri de *uzun ve acılı* bir tarihsel gelişimin doğal ve *kendiliğinden* ürünleri olan bir dizi maddi varoluş koşulu»[4] olmaksızın, mümkün değildir. Emeğin, sermayenin egemenliğinden kurtuluşu, ancak nesnel *kurtuluş koşulları* yerine gelirse, «doğrudan, maddi üretim süreci, *ihti-*

4. Aynı yerde (a.b.ç.).

yaç ve antitez biçiminden koparılır»sa ve böylece «*bireyselliklerin özgür gelişimi*»ne[5] imkân verirse, gerçekleşebilir. Demek ki, «ihtiyaç ve antitez» toplumun maddi temelinin nitelikleri olarak kaldıkça, siyasi biçim, bunların sonuçlarına maruz kalır ve «bireyselliklerin özgür gelişimi» engellenir, ertelenir.

İkinci nokta, birinciyle yakından bağlantılıdır. «İhtiyaç ve antitez» koşullarının aşılması üretici güçlerin en üst düzeyde gelişimini gerektirdiği için, Marx'ın başarılı bir devrimi ileri kapitalist ülkelerde beklemesi gerekiyordu, dünya kapitalist gelşiminin periferisinde değil. (Aslında Marx, sosyo-ekonomik bakımdan en dinamik olan merkezin dışında da devrimler olabileceğine değinmişti, ama bundan çıkacak sonuçları tartışmaya girişmedi.) Bir dünya sistemi olarak sermayenin gücü, analizinin konusunu oluşturduğu ölçüde, ağır bir yapısal krizin etkisiyle büyük kapitalist ülkelerde aşağı yukarı zamandaş olarak gerçekleşecek devrimlerden oluşan bir patlama beklemesi gerekiyordu.

Geçiş döneminin siyasi iktidar sorunlarına ilişkin olarak Marx, «proletarya diktatörlüğü» kavramını getirdi. Daha sonra da, *Gotha Programının Eleştirisi*'nde, bir geçiş toplumunun siyasi-hukuki alanda ortaya çıkan başka bazı sorunlarını ele aldı. Gerçi teorisinin bu ögelerinin, bir sistem oluşturmadığı bellidir. (Marx'ın global teorisinin siyasi sonuçlarını sistemli bir şekilde geliştirecek olan *Kapital*'den sonraki çalışmaları, tamamlanmadı, hatta bir taslak haline bile gelmedi.) Yine de, bu ögeler, önemli işaretlerdir ve teorisinin, birazdan göreceğimiz gibi, siyasi önem taşıyan başka ögeleriyle tamamlanmalıdır (özellikle, bireyle sınıf ilişkisi ve sermayeyle emeğin yapısal etkileşimi üzerine söylediklerıyle).

Bilindiği gibi, «zincirin en zayıf halkası»ndaki devrim stratejisini Lenin ortaya koymuştur. Lenin, özgürlük ilkesinin yerine getirilmesinin nihayet mümkün olacağı, komünizmin en yüksek aşamasına kadar süren bütün bir tarihsel geçiş dönemi için, proletarya diktatörlüğünün, tek geçerli siyasi biçim olarak görülmesi gerekti-

5. **Grundrisse**, Londra 1973, s. 706 (abç.).

ğini ısrarla belirtmişti. Analizindeki en önemli farklılaşma, «maddi temel»in ve bir bütün olarak «ihtiyaç»ın ortadan kaldırılmasının, oldukça düşük bir gelişim düzeyinden yola çıkan bir ülkede, proletarya diktatörlüğü altında sağlanabileceğini düşünmesiydi. Bununla birlikte, 1918 aralığında yeni devletin, «proletarya ve genel olarak mülksüzler için *demokratik* ve sadece burjuvaziye karşı *diktatörce*»[6] olacağını söylerken, bunda pek bir sorun görmüyordu.

Genellikle kusursuz olan düşünüşünde, bu kez şaşırtıcı bir hata vardı. Söylediği şuydu; «Kapitalizm sayesinde, büyük bankalar, sendikalar, demiryolları vb.nden oluşan maddi aygıt gelişmiştir» ve «*ileri ülkelerin* muazzam deneyimi, mühendislik harikalarının büyük bir birikimini oluşturmuştur; bunun kullanımı, kapitalizm tarafından engellenmektedir»; buradan da, aslında *geri bir ülkeyle* sınırlı olan Bolşeviklerin, «bu aygıtı elde edip harekete geçirebilecekleri»[7] sonucuna varıyordu. Böylece, tekil bir devrimden dünya çapındaki bir devrimin geri döndürülemez başarısına geçişin —ne kadar sınıf-bilinçli ve disiplinli olursa olsun, hiçbir unsurun tek başına denetleyemeyeceği— muazzam güçlükleri, kısmen örtük olarak bir kenara bırakılmış oluyor, Bolşeviklerin iktidarı alabilecekleri ve «dünya sosyalist devriminin zaferine kadar koruyabilecekleri»[8] voluntarist bir bakışla öngörülüyordu.

Böylece, zincirin en zayıf halkasında bir sosyalist devrimin olabileceği savunulurken, bunun başarı koşulu olarak bir dünya devriminin zorunluluğu, kendini en rahatsız edici bir biçimde, teorinin tam merkezindeki bir çözümsüz gerilim halinde kabul ettiriyordu. Peki ama, dünya sosyalist devriminin gerçekleşemeyip Bolşeviklerin iktidarı belirsiz bir süre için ellerinde tutmak zorunda kalışları karşısında ne söylenebilirdi? Lenin ve devrimci yoldaşları, yaklaşımlarının belli ögeleriyle çelişen bu soruy-

6 **Devlet ve İhtilal**'in ikinci baskısına eklenmiş bir bölümde; bak. **Collected Works**, cilt 25, s. 412 (abç.).

7. a.g.e., cilt 26, s. 130 (abç.).

8 Aynı yerde.

la uğraşma isteği duymadılar pek. Kendi güçlerinin hiç uzanamadığı alanlarda devrimci gelişmeler öngören biçimiyle stratejilerinin geçerliliğini savunmaları gerekiyordu. Başka bir deyişle, stratejileri, iki zorunluluk arasındaki çelişkiyi içeriyordu: Birinci zorunluluk, yalnız olarak devam etme gereğiydi, başarının (işi götürmenin) *anlık* (tarihsel) önkoşuluydu bu; ikinci zorunluluk ise, bütün girişimin başarısının nihai (yapısal) önkoşulu olan dünya sosyalist devriminin zafere ulaşmasıydı.

Bu yüzden, 1917 Ekimi'nde iktidarın fiilen alınması, yeni bir durum yarattığında, Lenin, yardım isteğini anlaşılır bir rahatlamayla dile getiriyordu: «Bir devrim deneyimi yaşamak, o konuda yazmaktan daha güzel ve anlamlıdır.»[9] Ve yine: «25 Ekim Devrimi, bu broşürde getirilen soruyu teori alanından pratik alanına aktarmıştır. Bu soru artık sözlerle değil, eylemlerle cevaplandırılmalıdır.»[10] Ama kendi başına eylemlerin, başarılı bir sosyalist dönüşümün önkoşulu olan gerekli «maddi temel»in sağlanmasına ilişkin ikilemi, sözler olmadan (yani, potansiyel tehlikeler yığınını kavrayan ve aynı zamanda, eğer mümkünse, bunların çözüm imkânlarını gösteren tutarlı bir teori olmadan) nasıl çözeceğini söylemedi Lenin. Proletarya diktatörlüğüyle proletaryanın kendisi arasında nesnel bir çelişki oluşması ihtimalini görmesine imkân yoktu.

Mart ve Nisan 1917'de Lenin, «sürekli ordusu *olmayan*, halk karşısında bir polis gücü *olmayan* ve halkın üzerinde bir memurlar örgütü *olmayan* bir devlet»i[11] savunuyordu hâlâ. «Nüfusun *bütün* yoksul ve sömürülen kesimlerini silahlandırmayı ve örgütlemeyi» öneriyor, «böylece onların, devlet iktidarının organlarını doğruca *kendi* ellerine alacağı»nı, «dolayısıyla, devlet iktidarının organlarını, onların kendilerinin oluşturacaklarını,»[12] söylüyordu. Ancak iktidarın alınmasından sonra, yönelimin-

9. **Collected Works** cilt 25, s. 412.
10. a.g.e., cilt 26, s. 89.
11. a.g.e., cilt 24, s. 49 (vurgu Lenin'indir).
12. a.g.e., cilt 23, s. 326 (vurgu Lenin'indir).

de, önemli ve görünür bir değişme oldu. *Devlet ve İhtilal*'in ana temasının düşüncesindeki yeri, giderek geriledi. Paris Komünü deneyinden çıkardığı olumlu sonuçlar (nüfusun *bütün* yoksul ve sömürülen kesimlerinin *doğrudan* iktidara katılımına ilişkin), konuşma ve yazılarında yer almamaya başladı. Artık başka bir noktayı vurguluyordu: «proletaryanın *öncüsünün*, bir yandan *iktidarın dizginlerini sıkıca tutarken, saflarını* sıklaştırmasını, *devleti geliştirmesini* ve yeni bir temele oturtmasını güvence altına almak için, *merkezi otoriteye*, diktatörlük ve birleşmiş iradeye duyulan ihtiyaç».[13] Böylece, «*tüm silahlanmış halk*»la[14] devlet iktidarının temelde özdeşliğini ilan eden ilk eğilimlerle karşıt olarak, devlet iktidarının «çalışanlar»dan ayrıştırılması çıktı ortaya. Artık «*devlet iktidarı*, büyük ölçekli üretimi *devletin sahip olduğu* toprakta ve *devletin sahip olduğu* kuruluşlarda ulusal boyutta örgütleyecek, *emek - gücünü* ekonominin çeşitli dalları arasında *dağıtacak* ve *devlete ait olan* büyük miktarlardaki tüketim maddelerini, *çalışanlar* arasında dağıtacak»tı.[15] Çalışanlarla devlet iktidarı arasındaki ilişkinin, *emek - gücünün merkezi dağıtımında* somutlaşmasının, yapısal bir bağımlılık ilişkisi olması, Lenin'i endişelendirmiş gibi gözükmüyor. O, bu sorunu devlet iktidarının bu ayrışmış biçimini, «proletaryanın devlet iktidarı»[16] olarak tanımlayıp, kısa yoldan halletmişti. Böylece, proletarya diktatörlüğü ile proletaryanın kendisi arasındaki nesnel çelişki, onun görüş alanından çıktı; oysa o sırada, emek - gücünün dağılımını belirleyen bir devlet iktidarı halinde, gerçeklik kazanmış oluyordu bu çelişki. Proletarya ile burjuvazinin kutupsal karşıtlığının yer aldığı sınıf ilişkilerinin en genel düzeyinde, böyle bir çelişkinin varolduğu gözükmüyordu. Yeni devlet, kendi maddi temelini sağlamak zorundaydı ve *artık varlık kazanmış bulunan devletin açısından*, emek - gücünün merkezi dağıtımı, bunu başarmanın tek geçerli

13. **Collected Works** cilt 30, s. 422 (abç).
14. a.g.e., cilt 23, s. 325 (vurgu Lenin'indir).
15. a.g.e., cilt 30, s. 108-109 (abç.).
16. a.g.e., s. 108.

ilkesi durumundaydı.* Ne var ki, «emek-gücü» durumuna indirgenecek ve dağıtılacak olanlar, aslında, «çalışanlar»ın kendileriydi. Merkezi olarak dayatılan bu dağıtım, bütün alan kaymaları ve karışıklıklarıyla çok büyük coğrafi uzaklıklarda gerçekleşmekle kalmayacak, aynı zamanda her bölgede, miras kalmış olan üretim yapılarının maddi koşullamalarına ve yeni oluşturulmuş ilkesi ve yönetim organlarıyla siyasi düzeyin koşullamalarına uygun biçimde, «dikey» olarak uygulanacaktı.

LUKÁCS'IN ÇÖZÜMÜ

Vardığı sonuçlar ne kadar tartışmalı olsa da, Lukács'ın büyük düşünsel başarısı, 1919'da yazdığı fazla bilinmeyen makalelerle, bu ikileme oldukça kesin biçimde açıklık getirmiş olmasıdır. Konu, düşüncesinin çizgisini doğrulukla aktarmak için, uzun bir alıntıyı gerektirecek ölçüde önem-

* Yeni kurulan devletin organlarının eski devlet tarafından yapısal olarak koşullandırılma düzeyi, azımsanmamalıdır. Lenin'in YEP'nin bir dökümünü yaptığı konuşmasında bu sorunu analiz edişi, açıklayıcıdır. «Eski devlet aygıtını devraldık ve bu, bizim talihsizliğimizdi. Bu aygıt, sık sık bize karşı işledi. 1917'de iktidarı almamızdan sonra, hükümet memurları bizi sabote etti. Bu durum bizi ürküttü ve yalvardık: 'Lütfen geri gelin'. Hepsi de geldiler, ama bu, bizim talihsizliğimiz oldu. Şimdi hükümet görevlilerinden oluşan büyük bir ordumuz var, ama bunların üzerinde gerçek bir denetim sağlayacak yeterince eğitilmiş güçlere sahip değiliz. Genellikle, siyasi iktidarı yürüttüğümüz tepede, makina, bir şekilde işliyor; ama aşağıda hükümet görevlileri keyfi bir denetim gücüne sahipler ve onu sık sık bizim ölçütlerimizle çelişen bir tarzda kullanıyorlar. Tepede, kaç kişi olduklarını tam olarak bilemediğim, ama birkaç bini geçmediğini sandığım, sayıları en fazla on binleri bulan, bizden insanlar var. Oysa aşağıda Çar'dan ve burjuva toplumundan aldığımız, kısmen bilerek kısmen de istemeden bize karşı çalışan yüz binlerce memur bulunuyor. (Collected Works, cilt 33, s. 428-9, abç.) Yeni devlet iktidarı böyle gerilimler ve çelişkilerle kuruldu ve sağlamlaştırıldı. Bu durum, onun yapısal bütünleşmesini her düzeyde derinden etkiledi. Kütlesel ataletiyle geçmişin mirası, Sovyet gelişmesinin birbirini izleyen aşamalarında, ağırlığını fazlasıyla duyuran bir etken oldu. Sadece «halkın üzerinde yer alan devlet memurları ordusu»nun siyasi iktidarın yürütüldüğü tepede alınan «iyi önlemler»in tersi yönde işleyebileceği anlamında değil; aynı zamanda ve daha da önemli olarak, — Devlet ve İhtilal'de, Paris Komünü'nün ilkelerine başvurularak anlatılan ve savunulan alternatifin çok uzağında kalan— bu karar-alma biçimi, bir ideale dönüştüğü için. Bu andan itibaren sorun, yerel memurların ve onların müttefiklerinin bilerek ya da istemeden devlet otoritesini engellemeleriyle özdeşlendi ve toplumsal hayatın bütün alanlarının mümkün olduğunca sıkı bir merkezi denetimi, çare olarak görüldü.

lidir: «Proletarya iktidarının en zorlayıcı olgularının (yani, her proleterin sonuçlarını kişisel olarak yaşadığı mal kıtlığı ve yüksek fiyatların), iş disiplininin gevşemesi ve üretim düşüşünün dolaysız sonuçları olduğu doğrudur. Alınacak önlemlerle bireyin yaşam düzeyinin yükselmesi, ancak bu olguların nedenleri ortadan kaldırılınca mümkün olur. İki çıkış yolu olabilir. Ya proletaryayı oluşturan bireyler, kendilerini ancak gönüllü olarak iş disiplinini güçlendirmekle kurtarabileceklerini *kavrarlar,* dolayısıyla üretim artışı sağlanır; ya da bunu başaramazlarsa, *bu gerekli durumu oluşturacak kurumları yaratırlar*. İkinci durumda proletaryanın kendi üyeleri olan bireyleri, yani proleterleri, sınıf çıkarlarına uygun biçimde davranmaya *zorlamasını* sağlayan bir hukuk sistemi meydana getirirler: *Proletarya, diktatörlüğünü kendine karşı yöneltir*. Sınıf çıkarlarının doğru olarak kavranıp bunlara yönelik gönüllü eylemliliğin olmaması halinde, bu önlem zorunludur. Ancak, bu yöntemin, *gelecek için büyük tehlikeler* taşıdığı gerçeğinden kaçmamak gerekir. Proletaryanın kendisi, iş disiplininin yaratıcısı olduğunda, proleter devletin çalışma sistemi *ahlaki* bir temele oturduğunda, sınıfsal bölünmenin ortadan kaldırılmasıyla birlikte, yasaların dışsal baskısı da *kendiliğinden* yok olur, yani devlet söner. Sınıfsal bölünmenin bu şekilde sona erdirilmesi, Marx'ın kehanetle söylemiş ve ummuş olduğu, insanlığın gerçek tarihinin başlangıcını ortaya çıkarır. Buna karşılık, proletarya, başka bir yol izlerse, tarihsel gelişimle kendiliğinden ortadan kaldırılamayacak bir hukuk sistemi yaratmak zorundadır. Bu yüzden gelişme, *nihai amacın ortaya çıkışını ve gerçekleştirilmesini tehlikeye düşürecek* bir yön alır. Çünkü, proletaryanın yaratmak zorunda kaldığı hukuk sisteminin yıkılması gerekecektir — ve zorunluluğun egemenliğinden özgürlüğün egemenliğine böyle bir *détour*'la yapılan geçiş, kimbilir nasıl fesat ve yaralara yol açacaktır? İnsanlığın gerçek tarihinin başlayıp başlamayacağı, yani *ahlakın kurumlara ve ekonomiye hakim* olup olmayacağı, proletaryaya bağlıdır.»[17]

17. «Az erkölcz szerepe a komunista termelésben» (Komünist Üretimde Ahlakın Rolü). Çeviri bana aittir, ama aynı zamanda, bak. George Lukács, **Political Writings 1919-1929**, Londra, s. 51-52.

Bu alıntı, Lukâcs'ın, belli bir tür gelişimin, oldukça soyut, felsefi bir bakışla formüle edilmiş nesnel diyalektiği konusundaki büyük kavrayış gücünü göstermektedir. Buna karşılık Lenin, 1919'da «eylemler»i «sözler»e tercih ederken, durumunun nesnel, araçsal koşullarından pratik sosyalist imkânların son damlalarını çekip çıkartmaya çalışmak işiyle, bu türden teorik öngörülerle uğraşmasını engelleyecek kadar meşguldü. «Zorunlu kurumlar»ın giderek sosyalizmin ideallerine egemen olması tehlikesi üzerinde, bu ölümcül tehlike üzerinde yoğunlaşmaya başladığında, gelişimin rotasını çevirmek için artık çok geçti — sadece kişisel olarak kendisi için değil, tarihsel olarak da. İşçi sınıfının özerk eylemi fikrinin yerini, «mümkün olan en büyük merkezileşme»nin savunulması almıştı.* Hem Sovyetler hem de fabrika konseyleri, tüm etki güçlerinden arındırılmıştı. Sendika tartışması sırasında, işçi sınıfı temeline çok sınırlı kendi kaderini tayin imkânları sağlama girişimleri bile, «sendikalist saçmalık»[18] ve «sendikalizm ve anarşizm yönünde bir sapma»[19] olarak bir kenara atılmış, proletarya diktatörlüğüne karşı doğrudan bir tehdit olarak görülmüştü. Bütün bunlardaki acı ironiyse şuydu: Kendini tümüyle sosyalist devrim davasına adamış olan Lenin, Rusya'daki Stalinizmi doğuran gelişmelerin öldürücü tehlikesini farkettiğinde yardım için başvuracağı işçi sınıfının kendine ait güçlerinin durdurulmasını fiilen desteklemişti. Bu temelde, bir gerçekçi strateji dehası olan Lenin'in, 1923'ten ölümüne kadar, hararetli bir

* «Komünizm, büyük ölçekli üretimin tüm ülkede mümkün olan en büyük merkezileşmesini gerektirir ve önvarsayar. Bu yüzden tüm-Rusya'nın merkezine, herhangi bir sanayi dalındaki bütün girişimler üzerinde doğrudan denetim yetkisi verilmelidir. Bölgesel merkezler işlevlerini, yerel yaşam koşullarına vb. dayanarak, merkezin genel üretimi yönlendirişine ve kararlarına uygun olarak belirlerler.» Bu merkezileşmenin dışına çıkan her şey, bölgesel anarko-sendikalizm» olarak mahkûm edildi. Bak. Lenin, Collected Works, Cilt 42, s. 96 (abç.).

18. «Üreticilerin emirle tayini hakkındaki bütün bu sendikalist saçmalık çöp sepetine atılmalıdır. Bu yolda yürümek, Parti'yi bir kenara itmek ve Rusya'da proletarya diktatörlüğünü imkânsızlaştırmak olacaktır a.g.e. cilt 32, s. 62 (abç.).

19. a.g.e. s. 246. ve yine, «Sendikalizm hastalığı iyileştirilmelidir ve iyileştirilecektir», a.g.e., s, 107

ütopyacı gibi davrandığını görmek, dokunaklıdır: ısrarla umutsuz tasarılar ortaya attı (Parti bürokratlarını dengelemek için Merkez Komitesi'nde işçi sınıfı kadrolarından bir çoğunluk oluşturmayı önermesi gibi); böylece, artık fazlasıyla gelişmiş olan bu tehlikeli eğilimi geri döndürebileceğini sandı. Lenin'in büyük trajedisi, eşsiz, somut araçlara dayanan, yoğun pratik stratejisinin, sonunda kendisini yenilgiye uğratmış olmasıdır. Hayatının son yılında, hemen hemen mutlak tecrit durumundan bir çıkış yolu kalmamıştı artık. Herkesten fazla kendisinin harekete geçirilmesine katkıda bulunduğu gelişmeler, onu tarihsel olarak gereksiz hale getirmişti. İçinde yaşadığı teori ve pratik birliğinin özgün biçimi onun büyüklüğünün bile sınırını çizdi.

Lukács'ın söylemindeki en şüpheli nokta, daha yüksek bir üretkenlik ve iş disiplini gereğinin kabul edilmesiyle (filozof'un bireysel proleterlerin bilincine ahlaki bir söylemle doğrudan seslenmesi sayesinde) adeta resmetmiş olduğu tehlikenin uzaklaştırılabileceğini ve zorunlu kurumların gereksiz kılınabileceğini söylemesiydi. «Maddi temel» zorunluluğunun son derece zorlayıcı ve acil koşulları altında, hangi düzeyde bir iş disiplini yeterli olabilir? «Sınıf çıkarının doğru kavranması», bireyle sınıf çıkarı arasında olabilecek bütün nesnel çelişkilerin *ipso facto* sonu mudur? Bu gibi sorular, Lukács'ın bakış açısında yer almadı. Onun bakışı, toplumsal pratiğin bireysel ama tutarlı bir ahlaki temelini, kollektif zorunluluğun *alternatifi* olarak koymakla, bir çeşit idealizmle gölgelenmiş oluyordu. Yine de o, sadece proletaryanın diktatörlüğünü kendine karşı çevirmesi ihtimalini değil, böyle bir gelişimin gelecekte, «proletaryanın yaratmak zorunda kaldığı hukuk sisteminin *yıkılması gerektiği zaman*» yol açabileceği acılı sonuçları da açıkça dile getirdi.

Belki de Lukács, 1968'de Çekoslavakya'ya yapılan askeri müdahaleyi şiddetle suçlamasının ardından yazdığı yayımlanmamış «siyasi vasiyet»nde, bu ilk düşüncelerini sonraki gelişmelerin ışığında çok daha ayrıntılı olarak genişletmeye çalışmıştı. Ne olursa olsun, ikilem, her zamanki keskinliğiyle sürmektedir. Proletaryanın, iktidarı üstlenmesinin aracı olan siyasi biçime bağımlı duruma

gelmesinin nesnel ve öznel belirleyicileri nelerdir ve bunları altetmek mümkün müdür? Siyasi egemenliğin ağırlıklı biçimlerini derinlemesine değiştirmeye zorlayan ihtiyacın yaratabileceği karışıklıklardan nasıl kaçınılabilir? Görüş ayrılığının bastırılmasını ve zor kullanımını içeren sağlam «zorunlu kurumlar»ı, toplumsal katılımın daha esnek kurumlarına dönüştürerek hâlâ uzağında bulunduğumuz «bireyselliklerin özgürce gelişimi»nin yolunu açmanın koşulları nelerdir?

BİREY VE SINIF

Bu noktada, Marx'ın bireyle toplum ilişkisi üzerine söylediklerine başvurmalıyız. Çünkü bu ilişki, yeterince kavranmadıkça, geçiş döneminin siyasi biçiminin, —kökenindeki demokratik amaca rağmen— proletaryaya da uygulanan bir diktatörlüğe dönüşmesi, kalın bir esrar perdesi altında kalacaktır. «Yozlaşma», «bürokratikleşme», «yetki ve insiyatifin başkasına devredilmesi» gibi görüşler, soruyu cevaplanmış saymakla kalmazlar, bir çözüm bulunduğu yanılmasını da doğururlar. Bu siyasi biçimin yıkılıp parti bürokratlarının yerine inançlı devrimcilerin geçirilmesi, sürecin tersine döndürülmesine yetecektir — ne var ki, lanetlenen parti bürokratlarının da, zamanında inançlı devrimciler olduğu unutulmaktadır. Bu türden hipotezler sorunu, idealist bir tavırla, nesnel çelişkiler alanından bireysel psikoloji alanına kaydırırlar. Bireysel psikoloji alanı ise, en fazla neden belli bir tip insanın, verili siyasi biçimin nesnel yapılarına en uygun aracı olabileceğini açıklar, ama bu yapıların kendi doğalarını açıklayamaz.

Yine, siyasi egemenliğin yeni yapılarının, proletaryanın yoğun bir iş disiplinini kabule yanaşmaması ve kendini fedaya zorlanmış olmasıyla birdenbire, kendiliğinden —ve esrarengiz bir şekilde— ortaya çıkacaklarını düşünmek de, çok safça olurdu. Tersine, sorunun bu şekilde konabiliyor olması, egemenlik yapılarının daha önceden, hatta bu sorunun akla gelmesinden de önce varolduklarının göstergesidir. Uyarı ve tehditler, eğer mad-

di güçten kaynaklanmıyorlarsa, boş sözlerdir. Ama maddi güce dayanıyorlarsa, *maddi zorlamaları ahlaki gerekler* olarak sunmak, gerçekte olup bitenin idealistçe tersine çevrilmesidir. Bu yaklaşım, ahlaki gereklerin, dikkate alınmadıkları takdirde, maddi zorlamalar ve yaptırımlarca izleneceğini kabul eder. Oysa aslında maddi zorlamalar, ancak *acil ve tehlikeli durumlarda,* gerçekliğin bir hareket seçeneği bırakmadığı anlarda ahlaki gerekler olarak içselleştirilir. İkisini özdeşleştirmek, yani, maddi zorunlulukları ahlaki gerekler gibi ele almak, toplumun hayat süreçlerini, sürekli aciliyet durumunun dayanılmaz ölçüde dar olan sınırları içine hapsetmek olacaktır.

Yeni siyasi biçiminin, sosyalizmin gerçekleştirilmesine sürekli bir engel olarak kalmamak için kurtulması gereken ve kendi temelini oluşturan egemenlik biçimleri nelerdir? Marx'ın devlet eleştirisi tartışılırken genellikle unutulan, onun sadece sınıf yönetiminin belli bir biçimiyle (kapitalist biçimiyle) ilgilenmiş olmayıp çok daha temel bir sorunu ele almasıdır: Toplumsal bireyin tümden kurtuluşu. Aşağıdaki alıntı bunu yeterince göstermektedir: «proleterler, eğer kendilerini *bireyler* olarak ortaya koyacaklarsa, şimdiye kadar hakim olan varlık koşullarını, yani emeği (üstelik bu, bütün toplumun o zamana kadar önde gelen varlık koşulu olmuştur) yok etmelidirler. Böylece kendilerini, doğrudan doğruya, şimdiye kadar toplumu oluşturan *bireylerin* kendi *kollektif ifadesi* olan biçimin, yani devletin karşısında bulurlar. Bu yüzden, *kendilerini bireyler olarak ortaya koymaları* için, devleti yıkmalıdırlar.»[20] Bu akıl yürütmedeki «bireyler» kavramını kaldırın, bütün çaba anlamsızlaşacaktır. Çünkü devleti kaldırma gereği, bireylerin «kendilerini bireyler olarak ortaya koyamamaları»ndan doğmaktadır, sadece bir sınıfın, bir başkasının egemenliği altında olmasından değil.

Aynı saptama, birey ve sınıf sorunu için de geçerlidir. Burada da, Marx'ın teorisi üzerine yapılan tartışmalar, daima, bu noktayı bir kenara bırakmakta ve onun,

20. **The German Ideology, Marx ve Engels, Collected Works, cilt 5, Londra 1976'da, s. 80 (abç.).**

proletaryanın burjuvaziden kurtuluşu üzerine söylediklerinde yoğunlaşmaktadır. Ama eğer, proletaryayı oluşturan bireyler, bir sınıf olarak proletaryanın egemenliği altında kalacaklarsa, bu kurtuluşun ne anlamı olacaktır? Proletarya diktatörlüğünün kuruluşunu *önceleyen* de, işte bu egemenlik ilişkisidir. Proletaryanın proleterler üzerindeki egemenliğini yeniden kurmaya gerek yoktur, çünkü bu egemenlik, farklı bir biçimde de olsa, tarihsel olarak iktidarın alınması gündeme gelmeden önce, zaten mevcuttur: «...buna karşılık sınıf, *bireyler karşısında bağımsız bir varlık* edinmiştir; bu yüzden bireyler ,yaşamı koşulları *önceden belirlenmiş* olarak bulurlar ve hayattaki konumları, dolayısıyla kişisel gelişimleri *kendilerine, sınıfları tarafından yüklenir;* böylece, ona bağlı hale gelirler. Bu, ayrı ayrı bireylerin işbölümüne *tabi oluşlarıyla* aynı şeydir ve ancak özel mülkiyetin ve *emeğin kendisinin ortadan kaldırılmasıyla* bertaraf edilebilir.»[21]

Sınıf egemenliğinin bu özelliği, özgün siyasi üstyapıları ne olursa olsun, bütün sınıflı toplum biçimlerinde kesinlikle geçerlidir. Uzlaşmaz sınıf antagonizmleri varoldukça, başka türlü de olamaz. Bireylerin sınıflarına boyun eğmesi, sınıfın varoluşunun zorunlu bir parçasıdır. Üstelik bu koşul, gelişmiş kapitalist ülkelerde de, bunların çeşitli azgelişmiş benzerlerinde de aynı ölçüde geçerlidir. Bu yüzden, sözkonusu nesnel, yapısal çelişkinin siyasi sonuçlarından, hukuki - siyasi üstyapı düzeyindeki yadsınamaz bazı farklılıklar sayesinde kaçınılabileceğini ummak, yanılgı olur. Çünkü, sözü edilen çelişki, kendini aynı zamanda siyasi alanda dışa vuruyor olsa da, hiyerarşik *toplumsal işbölümüne* uygun olarak yapılaşmış bulunan *sosyo - ekonomik temelin* nesnel bir antagonizmidir. Her «seçilmiş Bakanlar diktatörlüğü»nün altında (ya da liberal demokrasinin başka herhangi bir biçiminin altında), hiyerarşik - toplumsal işbölümünün «seçilmemiş diktatörlüğü» yatar ve hem bir sınıfı diğerine hem de bireyleri kendi sınıflarına tabi kılar; onları, hakim sosyo - ekonomik sistemin maddi zorunluluklarına göre belirlenmiş, dar bir toplumsal konuma ve role mahkûm eder. Böyle-

21. Aynı yerde, s. 77 (abç.).

ce, seçmenlerin isteğiyle bakanlar gelip gittiği halde, egemenlik yapısı dokunulmamış olarak kalır.

Paradoksal olarak, bireyin kendi sınıfına yapısal bağımlılığı ikilemi, devrim sonrasında keskinliğini yitirmez; tersine, daha çok şiddetlenir. Önceki toplumda sınıflar arası antagonizm, görünüşte —ve önemli bir ölçüde nesnel olarak da— bireylerin sınıflarına bağımlı oluşunu hayırlı bir özellik haline getirir, çünkü, sınıf, sadece bir sınıf olarak kendi çıkarlarını savunmaz, aynı zamanda öbür sınıfa karşı, bireysel üyelerinin çıkarlarını da savunur. Bireysel proleterler, sınıflarına bağımlılığı kabullenirler (sınıfın bölümleri arasında derin nesnel çatışmalar olsa bile). Çünkü sınıfsal dayanışma, kapitalist sınıfın hakimiyetinden kurtuluşları için *gerekli önkoşuldur — toplumsal bireyler* olarak kurtuluşlarının yeterli koşulu olmanın çok uzağında bulunsa da. Ancak, kapitalist sınıf yenilip mülksüzleştirildiğinde, sınıfla birey arasındaki nesnel yapısal çelişki, hareketlenerek en yüksek yoğunluğuna ulaşır. Çünkü kışkırtıcı bir etken olarak sınıflar arası antagonizm, etkisizleştirilmiştir, ya da en azından, uluslararası alana aktarılmıştır.

Sınıf ve birey arasındaki bu çelişki, devrim sonrasında yoğunlaşarak, eğer uygun düzeltici güç ve önlemler yoksa, proletarya diktatörlüğünün varlığını tehlikeye düşürecek ve toplumu *status quo ante*'ye döndürecek bir noktaya varabilir. Bununla birlikte, görüyoruz ki, siyasi ideoloji ve pratik düzeyinde, sınıfsal kurtuluşun bu gerekli - önkoşulu, tümden kurtuluşun yeterli - koşulu olarak alınmaktadır. Tümden kurtuluşun, sadece, «gemişin kalıntıları» ya da «sınıf düşmanının kalıntıları» tarafından engellenebileceği söylenir. Dolayısıyla, pek elle tutulur bir şey olmayan «iç düşman», mitsel bir güç haline gelir. Buna tekabül edecek bir ampirik varlığın icat edilmesi, milyonlarca sıradan insanın toplama kamplarına doldurulması gerekir.

İdeolojik - siyasi mistifikasyonun kendi kendinden değil, sosyo - ekonomik temeldeki nesnel bir çelişkiden beslendiği olgusunu ne kadar vurgulasak azdır (eğer tersi olsaydı, üstesinden gelmek görece kolay olurdu), «Bireysel proleterlerin varoluş koşulu, yani emek», Marx'

ın savunduğu biçimde ortadan kaldırılmamış olduğu için —başka bir deyişle, hiyerarşik toplumsal işbölümü toplumsal metabolizmanın temel düzenleyici kuvveti olarak kaldığı için— karşıt sınıfın mülksüzleştirilmesi dolayımıyla edindiği haklılıktan arınmış bulunan antagonizm, yoğunlaşır ve toplumu oluşturan bireylerle bunların ilişkilerini denetleyen siyasi iktidar arasında yeni bir yabancılaşma biçimi yaratır. Proletarya diktatörlüğü, toplumsal antagonizmin emek de dahil olmak üzere her iki tarafını da ortadan kaldırarak «sivil toplumun çelişkileri»-ni çözemediği için (tersine, mutlak bir gereklilik olan «maddi temel» için emeği daha fazla seferber etmeye çalışır) «proletarya, diktatörlüğünü kendine karşı çevirir».[22] Ya da, daha kesin konuşmak gerekirse, bir sınıf olarak toplum üzerindeki hakimiyetini sürdürebilmek için, proletarya diktatörlüğünü, proleterlerle beraber toplumu oluşturan tüm bireylere karşı yöneltir. (Aslında, parti ve devlet görevlilerinin durumu da esas olarak farklı değildir. Belirli işlevleri yürütme yükümlülüğünün dışına çıkamazlar. İçinde yer aldıkları kesimin özel çıkarlarını değil, varolan sistemin gerekliliklerini izlemek zorundadırlar. İktidar mekanizmasındaki ayrıcalıklı konumları sayesinde, toplumsal üretimin görece büyük bir parçasını alma imkânına sahiptirler sadece.)

Marx'ın sözünü ettiği karşıtlığın bir tarafı olan emek, kendi kendine varlığını koruyamayacağından, öbür taraf için de, devrim - sonrası toplumun koşullarında, yeni bir dışavurum biçimi bulunmalıdır. Kapitalist sınıfın mülksüzleştirilmesi ve meta toplumunu niteleyen olağan pazar koşullarının radikal biçimde parçalanıp değişikliğe uğratılması, proletarya devletine tamamen yeni işlevler yükler. Üretim ve dağılım sürecini *in toto* ve küçük ayrıntıda düzenlemiş, bunun için de toplumsal kaynakların kullanım alanlarını, emeğin koşullarını ve yoğunluğunu, artık üretiminin ve birikiminin oranını ve her bireyin toplumsal üretimin tüketime ayrılan bölümünden alacağı payı doğrudan belirlemesi gerekir. Bu andan itibaren en genel anlamda, *artık emeğe el konulmasının siyasi olarak*

22. Evvelce alıntılanan parçada Lukács'ın belirttiği gibi.

belirlendiği bir üretim biçimiyle karşı karşıya oluruz. Bu belirlemede geçerli olan ölçütler ekonomi-dışıdır (nihai amaçları devletin varlığının korunmasıdır). Belli koşullarda bu ölçütler, üretici güçlerin gelişimini bozabilirler, hatta zamansal olarak geciktirebilirler. Artık-emeğe el konulmasının siyasi olarak belirlenmesi aşırı ihtiyaç koşullarında ve düzenleyici ekonomik güç ve mekanizmaların yokluğunda tehlikeli boyutlara ulaşabilir; bundan sonra da, üretimi köstekleyerek kendi kendini yıkar hale gelebilir. Öte yandan, üretici bireylerle devlet arasındaki çelişkiyi keskinleştirir, *muhalefet* ihtimalinin en tehlikeli olacağı bir ortam oluşturur. Çünkü bu koşullarda muhalefet, artık-emeğe el konmasını (ve bunun üzerine kurulan her şeyi) doğrudan tehlikeye düşürür, böylece proletarya diktatörlüğünün maddi temelinden kopması ihtimalini yaratır ve onun varlığını tehdit eder.

Liberal devlet için ise, tersine, olağan koşullarda artık-değere el konmasını *doğrudan* düzenleme zorunluluğu yoktur, çünkü meta-üretiminin karmaşık mekanizmaları bu işlevi yerine getirmektedir. Liberal devletin yapması gereken, sadece, ekonomik sistemin korunmasını *dolaylı* olarak güvence altına almaktır. Meta-üretiminin kişisel-olmayan mekanizmaları olağandışı etkilere uğramadan işlevlerini sürdürdükçe, siyasi muhalefetin dışavurumlarından hiç endişe etmesi gerekmez. Tabii büyük kriz dönemlerinde, muhalefet, el konan artık-değerin *oranına* karşı çıkmakla yetinemeyip artık-değer üretimi ve sömürüsünün *tarzını* sorgulamaya başladığında, oldukça değişir bu durum. Muhalefetin herhangi bir başarısı, kapitalist devleti «liberal» biçimlerden oldukça uzaklaşmak zorunda bırakabilir. Benzer şekilde, dünya çapındaki kapitalist sistemin fazlasıyla «olumsuz işlevli» olma eğilimi gösterdiği bugünkü gelişme koşullarında, devlet, giderek daha doğrudan düzenleyici işlevler yüklenmek zorunda kalmaktadır ve bu, ayrılıkçılık ve muhalefetin ortaya çıkması ihtimalini ciddi şekilde arttırmaktadır. Bu koşullar altında bile, iki devletin yapıları, temelde farklıdır. Kapitalist devletin siyasi girişimi, tam kapsamlı bir meta-üretimi sistemine yöneliktir ve temel amacı, başarılsın ya da başarılamasın, bu sistemin kendi kendini düzenle-

yici işlevinin yeniden oluşturulmasıdır. Buna karşılık, devrim - sonrası devleti, *normal* olarak, yaygın siyasi denetimle, artık - emek çıkarımının, toplumun maddi hayat süreçlerinin sürdürülmesinin yeni bir tarzı halinde güvence altına alınmasını ve düzenlenmesini birleştirir. Ayrılıkçılık ve muhalefet için dayanılmaz görünen zorlukları, bu yakın birliktelik üretir.

SERMAYENİN EGEMENLİĞİNİ YIKMAK

Bütün bunlar, eğer altta yatan sorunlara sosyalist bir çözüm arıyorsak, karşılaşmak zorunda olduğumuz ikilemi çıkarır ortaya. 1957'de yetenekli, genç bir Alman yazar, Conrad Rheinhold, Yirminci Kongre sonrasında siyasi bir kabareyi yönetmiş olduğu DAC'nden kaçmak zorunda kaldı. Batı Almanya'da bir süre yaşayıp deneyim kazandıktan sonra, *Der Spiegel* ondan, eski ve şimdiki durumları arasındaki ana farkı anlatmasını istedi. Cevabı şöyleydi: «Doğu'da, siyasi kabarenin toplumu değiştirmesi gerekir, ama hiçbir şey söylemeye izni yoktur; Batı'da istediği her şeyi söyleyebilir, ama hiçbir şeyi değiştirmeye izni yoktur.» *(«Im Osten soll das Kabarett die Gesellschaft ändern, darf aber nichts sagen; im Westen kann es alles sagen, darf aber nichts ändern.»)* Bu acı verici ikilemden bir çıkış yolu var mıdır? Eğer varsa bu, siyasi hareketlerin kendilerini bağlayabileceği, açılımlarını büyük ölçüde ivmelendiren ya da güçlü bir şekilde engelleyen nesnel gelişim koşullarının olgunlaşması sayesinde olacaktır. Bu açıdan, devrim - sonrası toplumlarının, kapitalizmin yeni bir biçimini (örneğin, «devlet kapitalizmi») temsil edip etmedikleri, son derece önemlidir. Çünkü eğer ediyorlarsa, devrim sayesinde gerçekte hiçbir şey olmamış demektir; kurtuluş yönünde hiçbir gerçek adım atılmamıştır ve bütün biçimleriyle egemen olan kapitalizmin kırılmaz olduğu söylenen gücü, çok karanlık bir gelecek vadetmektedir.

Marx, *Kapital*'i, *sermayenin* egemenliğinin yıkılması amacıyla yazdı, sadece *kapitalizmin* değil. Ne var ki, çok garip bir şekilde, girişiminin bu en derin yönü, en büyük

ve zararlı yanlış anlamalarla değerlendirilmektedir. *Kapital*'in birinci cildinin 1. Kitap'ının başlığı, Engels'in denetimi altında İngilizceye «Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Analizi» olarak çevrildi. Oysa, orijinal başlık, tamamen farklı bir şeyden söz etmektedir: «Sermayenin Üretim Süreci» (*«Der Produktionsprozess des Kapitals»*). Marx'ın çalışması, bizzat sermayenin üretiminin ve yeniden üretiminin koşullarını ele alıyordu (hem sermayenin doğuşu ve yayılması hem de onun «uzun ve acılı bir gelişim süreci»nden geçilerek gelecek olan sonunu haber veren iç çelişkileri). Buna karşılık, hatalı çeviri, sermaye üretiminin sadece belli bir aşamasından söz etmekte, «kapitalist üretim» ve «sermayenin üretimi» kavramlarını birbirine karıştırmaktadır.

Sermaye kavramı, kapitalizmden çok daha temel bir kavramdır. Kapitalizm kavramı, görece kısa bir tarihsel dönemle sınırlıdır; sermaye ise, çok daha geniş kapsamlıdır. Verili kapitalist toplumun işleyiş tarzının yanısıra, sermaye üretiminin köken ve gelişiminin koşullarını ve bu arada, meta üretiminin, kapitalizmde olduğu gibi her tarafa yayılmış ve egemen durumda bulunmadığı aşamaları da ele alır. Öbür yandan, kapitalizmin yıkılmasıyla radikal biçimde çizilen toplumsal - tarihsel sınır çizgisi bakımından da, sermaye üretiminin, kapitalizm - sonrası toplumlarda, uzun ve acılı bir tarihsel dönem boyunca gerekliliğini sürdürüşünün biçim ve tarzlarıyla da, aynı ölçüde ilgilidir. Bu uzun ve acılı tarihsel dönem, hiyerarşik toplumsal işbölümünün başarıyla aşılmasına kadar ve toplum, kendi hayat faaliyetlerini bilinçle düzenleyen bireylerin özgür birlikteliğine uygun olarak, tümüyle yeniden yapılanıncaya dek, sürecektir.

Sermayenin egemenliği, genel işbölümü sisteminden kaynaklanır (işbölümünün, ne kadar radikal ve «yozlaşmamış» olursa olsun, sadece siyasi eylemle ortadan kaldırılacağı düşünülemez) ve geçiş döneminin önemli bir bölümünde ağırlığını korur (geçişin başarılı olması için *azalma eğilimi* gösteriyor olması gerekse de). Ama bu, devrim - sonrası toplumlarının «kapitalist» kaldığı anlamına gelmez; tıpkı feodal ve daha önceki toplumlara, parasal sermayenin az ya da çok kullanılmasına ve tabi bir

öge olan meta - üretiminin, az ya da çok bir payı bulunmasına dayanarak kapitalist denemeyeceği gibi. Kapitalizm, sermaye üretiminin özel bir aşamasıdır. Bunda, 1) *değişim için üretim* (ve dolayısıyla, değişim - değerinin kullanım - değerine aracı ve egemen olması), *her şeye yayılmıştır* (all-pervasive); 2) *emek - gücünün* kendisi de, diğer her şey gibi, bir *meta* olarak işlem görür; 3) *kâr* güdüsü, üretimin temel düzenleyici kuvvetidir; 4) hayati artık - değer çıkarımı mekanizması, yani üretim araçlarının üreticilerden radikal biçimde ayrıştırılması, *doğası gereği ekonomik bir biçim alır;* 5) ekonomik yoldan el konulan artık - değer, kapitalist sınıfın üyelerince *özel mülk edinilir;* ve 6) büyüme ve yayılma yönündeki kendi *ekonomik zorunluluğunu* (economic imperative) izleyen sermaye üretimi, tamamen karşılıklı bağımlılık halindeki bir egemenlik ve tabilik sistemi olan dünya pazarı dolayımıyla, *global bir bütünleşmeye* yönelir. Devrim - sonrası toplumlarda, bu temel, tanımlayıcı özelliklerden sadece biri, dördüncüsü kalmıştır ve o da, artık - değer çıkarımının ekonomik değil, siyasi olarak düzenlenmesi gibi radikal bir biçim değişikliğine uğramıştır. Sözkonusu toplumlarda yine de kapitalizmin varolduğundan söz etmek, ancak gelişimin nesnel koşulları bir kenara bırakılarak ya da yanlış yorumlanarak mümkün olabilir ve gündemdeki zorlu sorunların niteliği hakkında bakış açıklığı kazanma imkânlarını tehlikeye düşürür.

Sermaye, devrim - sonrası toplumlarda —hiç de sınırlı olmayan— egemenliğini, temel olarak şu etkenler aracılığıyla sürdürür: 1) hayat - süreçleri bütünlüğünün imkânlarını belirleyen maddi zorunlulukları; 2) geçirdiği önemli değişikliklere rağmen «özgür bireyselliklerin gelişmesi»yle çelişen toplumsal işbölümü mirası; 3) eldeki (fabrika ve makinalarıyla) üretim aygıtının ve tarihsel olarak gelişmiş ve sınırlanmış bulunan bilimsel bilgi biçiminin nesnel yapısı — bunların her ikisi de, sermaye üretimi çerçevesi içinde ve toplumsal işbölümü koşullarında ortaya çıkmışlardır; 4) devrim - sonrası toplumlarının kapitalizmin global sistemiyle olan bağları ve etkileşimi — bunlar da, «barışçıl rekabet» (örneğin, ticari ve kültürel değişimler) ya da yıkım potansiyeli taşıyan bir

karşıtlık (silahlanma yarışından belli bölgelerdeki bir ölçüde sınırlı fiili çatışmalara kadar) biçimlerini alabilirler. Dolayısıyla sorun, şimdi «sosyalist birikim» denilen sermaye birikimi zorunluluğunun geleneksel nitelenişiyle karşılıştırılamayacak ölçüde karmaşık ve geniş boyutludur.

Sermaye, hayli çelişkili bir dünya sistemi meydana getirir. Bunun kutupları olan kapitalist «metropol» ülkeler ve büyük devrim - sonrası toplumları, karma bir gelişim göstermiş bulunan çeşitli derece ve aşamalardaki birçok başka toplumla ilişki halindedir. Bu dinamik ve çelişkili bütünlük, görüş ayrılığı ve muhalefet imkânlarını, kapitalizmin gücünün sarsılmaz bir bütün olarak kavranışına göre, çok daha umut verici kılmaktadır. Devrim - sonrası toplumları, nesnel yapılarının kapitalizmin restorasyonunu yeterince önlemesi anlamında, aynı zamanda gerçekten kapitalizm - sonrası toplumlardır. Daha kesin konuşursak, kapitalist ülkelerle ilişkileri nedeniyle daha da karmaşıklaşan ve yoğunlaşan iç çelişkileri, yapılarında, meta - üretimi lehine kayma ve düzenlemelere yol açabilir. Ancak, bu tür kayma ve düzenleme imkânları, oldukça sınırlıdır, artık - emeğe siyasi olarak el konmasının, varolan siyasi iktidar esaslı bir etkiye maruz bırakılmadıkça (hatta aslında, tehlikeye düşürülmedikçe) radikal biçimde değiştirilemeyeceği olgusuyla koşullanmıştır. Görüş ayrılığının sistematik olarak bastırılması ve engellenmesi, üretimin tüm yapısına kesin ekonomik mekanizmalar sağlamaya yönelik son zamanlardaki girişimlerin büyük başarısızlığıyla yakından ilgilidir. Şimdiye kadar devrim - sonrası toplumları, ayrılıkçıların, «hiçbir şeyi değiştirmeden, istediklerini söylemeleri»ni güvence altına alacak, kendi kendini düzenleyen böyle mekanizmalara sahip olmadı. Aslında, devrim - sonrası toplumlarında muhalefetin, güçlü kapitalist mekanizma ve kurumların oluşturulmasına paralel olarak gelişmesi, bir Pyrrhus zaferi olurdu. Ancak sistem, siyasi güç dağılımının etkili, kurumsal temellere oturtulmuş bir yolunu bulabilirse, (başlangıçta çok sınırlı olsa bile) bu bağlamda olumlu gelişmelerden söz edilebilir. Üstelik bunun, varolan artık - emek çıkarımı tarzını tehlikeye düşürmemesi gerekecek-

ti — kaçınılmaz olarak onun tekil dışavurumlarını ve aşırılıklarını sorgulasa da. Başka bir deyişle, «yetkinin dağıtımı», «çoğullaştırma», «özerklik» gibi şeyler, devrim - sonrası toplumlarında, —öncelikle— siyasi ilkeler olarak ortaya konulmalıdır, yoksa tamamen anlamsız kalacaklardır.

Yukarda sözü edilen dinamik, çelişkili bütünlük, aynı zamanda, tümüyle bir *karşılıklı bağımlılık* bütünlüğüdür. Bir yerde olan şey, başka bir yerdeki gelişme ihtimalleri için önem taşıyabilmektedir. Batı'da görüş ayrılığı ve muhalefetin daha büyük bir etkililik kazanması talebi, kapitalist sistemin, sonuçları hayli geniş boyutlu olabilecek bir krizin ciddi belirtilerini gösterdiği koşullarda ortaya çıkmaktadır. Meta toplumunun —olağan işleyişlerinde görüş ayrılığı ve muhalefeti en ufak bir baskıya gerek duymadan geçersizleştirebilen— hayati denetim mekanizmalarının zayıflaması, etkili alternatiflere daha geniş bir gelişme alanı bırakmaktadır. «Plüralizm» tartışması da bu sorunsala oturtulmalıdır. Aynı zamanda, hemen tüm sol güçlerin, devrimi - sorası gelişmeler karşısında eleştirel olmayan bir tavırdan bütünüyle sıyrılmış olmaları da oldukça önemlidir. Geçmişte bu tavır, zorunlu bir *hareketsizlik* halini yansıtıyordu ve tarihsel bir deneyin, somut görevler çıkartmak üzere gerçekçi olarak değerlendirmesini üstlenmek yerine, —ne kadar uzak olursa olsun— gelecek hakkında bir «niyet ilanı»nı kendi ideali olarak tekrar tekrar ileri sürmekten başka bir şey getirmiyordu. Tümüyle karşılıklı bağımlılık içinde bulunan bir dünyada, —aynı zamanda, kaçınılmaz olarak kendi kendimizi ele almış olacağımız— bu eleştirel incelemeden etkili sonuçlar çıkacaksa, bunun, devrim - sonrası toplumlarda ayrılıkçılık ve anlamlı muhalefetin gelişimine olumlu katkıları da mutlaka olacaktır.

DOĞU'DA VE BATI'DA DEVLET VE BÜROKRATİK SINIFLAR

Francesco Cavazzuti

1939'da doğan Francesco Cavazzuti Modena Üniversitesi Ekonomi ve Ticaret Okulu'nda hukuk dersleri vermektedir. Özellikle, kurumlarla ekonominin ilişkisi üzerinde durmaktadır. Sendika yayınlarına, İl Manifesto'*ya ve birçok başka İtalyan yayın organına yazılar verir. Bir de kitabı vardır:* Capitale monopolistico, impresa, e istituzioni, *Il Mulino, 1974.*

Bettelheim'ın Sovyetler Birliği'ndeki gerçek durum hakkında sonuçlar çıkarmamıza yarayacak ögeler içerdiğini düşündüğüm konuşmasına dönmek istiyorum. Bu sonuçlar, sadece sosyolojik tartışma eğiliminin ürünü değildir. Daha kapsamlı bir siyasi yaklaşımın yolunu açmaktadırlar.

Bettelheim'ın konuşmasında Sovyet devletine ilişkin bir nokta, sabah değinmediği ama başka yazılarında yer alan bir konuyla ilişkilendirilirse, bir hayli önem kazanabilir.

Bettelheim, resmi mülkiyet kavramını hukuki anlamında eleştirerek başlıyor. Mülkiyet haklarından söz edildiğinde, bir iktidar sistemini özetleyen bir ifade kullanıldığını kavramanın, burjuva bakış açısı için bile pek güç olmadığını hatırlatmak isterim. Gerçekte varolan, soyut mülkiyet değil, mülk sahipleridir. Soyut mülkiyet, ancak mülk sahiplerinin belirlediği oyun kurallarında vücut bulur.

Bettelheim'ın devlet kapitalizmi dediği bir sisteme tercüme edildiğinde, bu söylenenin anlamı ne olur? Cevap şudur: özetleyici bir ifade olan «devlet kapitalizmi» ile anlatılabilecek olgular varsa da, kapitalistlerin varolup olmadığı sorusu, ayrı bir analizi gerektirir.

Başka bir deyişle, geleneksel anlamda mülkiyetin resmi meşruiyeti sayesinde üretim araçlarına sahip olmayan ama yine de, geleneksel mülkiyet haklarını hemen

tümüyle sağlayan bir iktidarı elinde tutan bu yönetici grupları, bu toplumsal sınıfları nasıl tanımlayacağız?

Eserlerinden birinde Bettelheim, başka bir kavram kullanmıştır: «Sahip olma». Bu sabah, Bettelheim dağılımın düzenlenmesinden söz ederken, 19'uncu yüzyıl liberalizminin ekonomik kuruluşunun, Napolyon yasalarında eksiksizce içerildiğini farkettim. Orada, sahip olma, tamamen, malların dağılımı üzerinde güç sahibi olma diye tanımlanmıştı.

Öyleyse, birtakım toplumsal sınıflar, üretim araçları üzerindeki güçlerini, verili bir siyasi yapıya dahil olmaları ve bu yapı içinde oynadıkları rol sayesinde edindikleri meşruiyetten alabiliyorlar.

Bence burada, tüm solun, devleti ve onun işlevlerinin kapsamını analiz ederken önemini küçümsediği bir nokta var (Sovyetler Birliği'ni bu konuda bir model olarak alabiliriz): doğruca devletin işlevlerinin yarattığı toplumsal sınıfların ortaya çıkışı ve gelişimi. Başka bir deyişle, devlet, bir soyutlama değildir; bu sınıfların büyüyüp gelişmesi, devletin niteliğinde içerilmiştir.

Böylece, Edoarda Masi'nin Çin üzerine söylediklerinin anlamlılığı ve önemi de ortaya çıkar.

Bir olayı hatırlatmak istiyorum: 1974 dolaylarında Çin'de, devlet üzerine yapılan tartışmalar sırasında, «dörtlü çete»nin destekçilerinden Chiang Chiung Chiao, sosyalist toplumda kapitalizmin, kapitalist biçimlerin var kalabilmesini analiz eden bir makale yazmıştı. Yazısında, Lenin'in tanımladığı kapitalizmin klasik biçimlerinin yaşamasından söz etmediğini açıkça belirtmişti; bununla kastettiği, geçişten sonra kalmış olan, dükkan sahipleri, köylüler gibi tarihin artıklarıydı. Ona göre asıl önemli olan, devletin kamusal eylemiyle bu sınıfları ortaya çıkarışının incelenmesiydi.

Sonuçta, güçlerini mülkiyet haklarından değil, belli kurumlara üye olmalarından alan sınıflar gelişmektedir.

Bence bu nokta, sadece Sovyetler Birliği ve sosyalist ülkelerdeki durumun tartışılmasında değil, Batı Solu'nun teorik ve siyasi zorluklarıyla mücadele ederken de son derece önemlidir.

Devlet kapitalizmi sorunu ve güçlerini kurumsal ilişkilerden alan sınıfların bunda oynadıkları rol, güncel siyasi tartışmamızın ögelerinden biri olmalıdır. Fazla basit sentez ve karşılaştırmalar, elbette kabul edilebilir değildir, ama kamusal faaliyetin genişlemesinin, böyle sınıfları Batı'da bile geliştirdiği su götürmez. İtalya'nın, bu konudaki analizimizin önemli bir parçasını oluşturacağı, söylenebilir. Bütün bunların anlamı şudur: Sol, devlet üzerine düşünürken, Sovyetler Birliği'nin sadece bir araştırma nesnesi olmayıp Batı'da devletle ekonomi arasındaki ilişkinin muhtemel gelişme eğilimlerini de yansıtan bir ayna olduğu sonucuna varabilir.

Bu noktada neden ısrar ediyorum? Çünkü geçtiğimiz aylarda, Fransa ve İtalya'daki devlet hakkında büyük bir tartışma oldu. Ve örneğin, klasik liberal devletin krizi üzerine yapılan önemli ve güvenilir sunuşlarda, varolan sosyalizm gerçeğinden yararlanıldı. Noberto Bobbio, aklımdaki örneklerden biri. Bu kişiler, devletin genişleyen rolüne ve sosyalist dünyanın tarihsel gelişiminin bir model halinde idealleştirilmesine işaret ederek, burjuva - demokratik haklar ve geleneksel özgürlükler sisteminin, tüm sonuçlarıyla ya da daha iyisi, varoluşunu sağlayan tüm ögelerle birlikte, yeniden aklanması gerektiğini ileri sürdüler. Dolayısıyla, pazar, girişim özgürlüğü gibi konular öne çıktı. Sol'un her zaman açık, tam ve inandırıcı cevaplar getiremediği bir sorundur bu. Bence hem Komünist Sol hem de yeni Sol, bu kışkırtmalar sonucu, gerçek bir açmazla karşı karşıya kalmaktadır. Bu açmazın sınırlarını ve önemini, tekil sorunları ele alarak kavrayamayız.

Şüphesiz, buna cevap olarak, —burjuva - demokratik hakların, kurumsal çoğulculuğun ve parlamenter sistemin kökeninde bulunan— serbest girişim ve pazar sisteminin, kapitalist yoğunlaşma süreci ve devletle ekonominin bütünleşmesi nedeniyle kriz içinde bulunduğu söylenebilir. Ama çoğu kez, bu gözlemin ötesine geçemediğimizi görüyoruz ve kapitalist devletin başkalaşma süreçlerini geri - dönüşsüz bir tarzda ele alan bir siyaset teorisi ile bir devlet teorisi yapıyoruz.

Bence, bu başkalaşmanın temel ögelerinden biri, sözünü ettiğim devlet tarafından meydana getirilen sınıfların varlığıdır. 1950'lerde kapitalist mülkiyetin kişisel niteliğinden arındırılması ve yönetsel bürokrasinin doğuşu üzerine yapılan tartışmayı hatırlıyorum. 1930'larda da Sovyetler Birliği ve Batı'daki planlama girişimleri hakkında benzer bir tartışma olmuştu. Şimdi yine aynı tartışma çıkıyor ortaya, ama farklı bir kılıkla. Tarafsız bir bürokrasinin yönettiği herhangi bir girişimin nesnelliği vurgulanıyor. Zaten Batı'da ortaya atılan birlikte-yönetim önerilerinin altında da bu yatmıyor mu?

Ve bu önerilere, ideolojik yönleri bir yana, hep anayasal formüller eşlik ediyor — yani, kurumlarla bireysel özgürlükler ilişkisi düzeyindeki fikir birliğinden çok örgütlenmeyi vurguladıkları için otorite kokan formüller.

Bu, başka bir noktayı daha öne çıkarır: Polisiyeleştirme ve normalleştirme. Sovyetler Birliği bu açıdan, Sol için canalıcı bir sorun oluşturuyor; sadece büyük bir hayal kırıklığı olarak değil, aynı zamanda kendi tarihimizi yansıtan bir aşama, geleceğin bir tasarımı olarak; ekonomiyle siyasetin tümüyle kaynaştığı, görüş birliği arayışının her türlü siyasi ve ekonomik topluluğun temel hedefi haline geldiği bir durumun tablosu olarak.

Dolayısıyla, sendikaların rolü de, üzerinde düşünülmesi gereken bir konu oluşturuyor. Unutulmamalıdır ki, Sovyetler Birliği'nin siyasi ve anayasal temelindeki değişimin dönüm noktalarından biri de, 1920'lerin başlarında sendikalar üzerine yapılan tartışmayla birlikte gerçekleşti.

Bütün bu nedenlerle, Sovyetler Birliği tartışması, Batı'nın, bizlerin kaderini de kapsamaktadır. Planlamanın yöntemlerini *tout court* taklit etmekle yetinmeyen bir geçiş tasarlamalıyız.

Yeniden incelenmesi gereken başka bir nokta da, Sovyetler Birliği'nin kendi sınırlarının ötesindeki varoluşudur. Sadece alışılmış terimlerle («sosyal emperyalizm» ve Çin'li polemikçilerin getirdiği türden sorunlar gibi) yapılmamalı bu. Aynı zamanda, kolayca ihraç edilebilirlik özelliği taşımadıkça, Sovyet modelinin bir hiç olduğu da akılda tutulmalı. Gerçekten de bu model, bugün devlet bur-

juvazisinin egemen sınıf durumunda bulunduğu birçok üçüncü dünya ülkesine ihraç edilmiştir. Sözkonusu burjuvazi meşruiyetini, toprak üzerindeki özel mülkiyetten değil (toprak dememin nedeni, bunların, sınai ürünlerin pek zayıf kaldığı ülkeler olmalarıdır), tek partinin oynadığı kurumsal rolden almaktadır.

Bazı örneklerde yeni bir «komprador» devlet burjuvazisinin geliştiğine tanık olduk. En azından yasaların izin verdiği ülkelerde özel mülkiyet, bu devlet burjuvazisiyle birlikte yeniden serpilme eğilimi göstermektedir. Bu sürecin mekanizması oldukça basittir: devlet, sermayenin özel birikiminin aracı olarak kullanılmakta ve bu sermaye taşınmaz mala yatırılmaktadır. Söz konusu ülkelerde eski kabile kökenli ya da sömürgeci toprak beylerinin yerine, ülkeyi yöneten tek partinin sekretaryasından gelme yeni toprak beyleri geçmektedir.

Burada da önemli olan, soyut bir model oluşturmak değildir. Sınıf egemenliğini yeniden kurmak için devleti meşruiyet kaynağı olarak kullanan sınıfların, devlet konusunun incelenmesinde merkezi sorulardan birini oluşturduğu kavranmalıdır. Özellikle, bir sosyalizme geçiş stratejisi geliştirmek isteyen Batı'daki partiler için önemlidir bu.

BATI'DA VE DOĞU'DA SINIF MÜCADELESİ

Elio Giovannini

1929'da Roma'da doğan Elio Giovannini, 1950'ye kadar İtalyan Sosyalist Partisi gençlik komitesinin öğrenci çalışmalarını yönetti. Daha sonra, PSI'nin Varese ve Como federasyonlarının önderlerinden biri oldu. 1957'de Merkez Komitesi üyeliğine seçildi. Altmışların başlarında PSI bölününce, PSIUP'a, daha sonra da PDUP'a katıldı. Bir sendika önderi olan Giovannini, metal işçileri sendikasının ulusal sekreteryasında üye olarak bulunmuştur. 1970'ten beri, İtalyan İşçileri Genel Konfederasyonu (CGIL) Ulusal Sekreteri'dir.

Rossanda'nın açış konuşmasında ortaya koyduğu hipotezi ele almanın ne kadar güç olduğunun, sanırım hepimiz farkındayız. Bu hipotezin özelliği, tüm işçi hareketini, Doğu Avrupa'nın devrim - sonrası toplumlarına karşı tavrını yeniden ve ciddiyetle gözden geçirmeye yöneltmesidir.

Zorluk, bizim, Batı işçi sınıfının mücadele geleneğinden gelmemizden kaynaklanmaktadır. Doğu Avrupalı dostlarımız, bu olgunun önemini her zaman yeterince değerlendiremediler. Sovyetler Birliği, dramatik çelişkilerden derinlemesine etkileniyor olsa da (ayrıca, genel özgürlüklerin korkunç bir şekilde ortadan kaldırılışı da gözardı edilmiş değildir), iki dünya savaşı arasında ve II. Dünya Savaşı sonrasında, uluslararası sınıf mücadelesinin «kalesi» olarak görüldü. Bu tavır, sözünü ettiğimiz hareketin sadece Komünist, Üçüncü Enternasyonal'ci ifadesi için değil, Sosyalist ifadesi için de geçerliydi (Otto Bauer'in *İki Dünya Savaşı Arasında* adlı kitabındaki saptamaları hatırlatmak yeterlidir).

Ama bu eski geleneğin yanısıra, son yıllarda İtalyan solunda, özellikle solun tarihçi kesiminde Sovyetler Birliği hakkında birden ortaya çıkan yeni bir tavırla da karşı karşıyayız. Tümüyle savunucu nitelikte bir historisizm

bu. Ekim Devrimi'ne götüren süreçleri, Rus Komünistlerinin devrimi içinde gerçekleştirdikleri uluslararası bağlamı anlaşılamaz kıldığı ölçüde Rusya'nın geri kalmışlığına ve Rus proletaryasının siyasi bakımdan yeterince olgunlaşmamış oluşuna da bağlı olarak görme eğilimindedir.

Bugünlerde, sözünü ettiğimiz —deyim yerindeyse— historisizm, belli bir tahminde ifadesini buluyor: Doğu Avrupa ülkelerinin ve Sovyetler Birliği'nin sosyalist olduğu iddia edilen yapısı, sonunda özgürlüksüz üstyapıyı değiştirecek ve Doğu'da şimdiden varolduğu kabul edilen sosyalist toplumun embriyosundan tamamlanmış bir sosyalist topluma geçişi etkileyecektir.

Bu yaklaşımın, içeriği bir yana bırakılırsa, bence en olumsuz özelliği, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da bugün işlerlikte olan süreçleri, İtalya ve öbür Batı Avrupa ülkelerindeki işçi hareketinin mücadelesini örgütlemek ve bakış açısını belirlemek için kullandığı yorumlayıcı ölçüt ve çerçevelere başvurmadan inceleme eğilimidir.

Sadece eski solun değil, yeni solun da tarihi mirası olan, başka bir korumacı yaklaşım daha var. Bu yaklaşım, Sovyet toplumu ve Doğu Avrupa toplumlarının sorunlarının çöümünü ya idealleştirilmiş bir Çin devrimine ya da bir Batı devrimine bağlıyor. Birinci şıkta, Çin devrimi, sosyalist devrim modelini ve devletin sosyalist dönüşümünü kendiliğinden düzeltecektir. Batı'daki bir devrim ise, burada bir patlamaya yol açarak, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerindeki bunalımın tarihsel düğümlerini kendiliğinden çözecektir.

Bu yaklaşım, Doğu Avrupalı dostlara ve işçilere sanki bir tavsiyede bulunuyor gibidir: Batılı taktikçileri fazla rahatsız etmesinler ve aydınların liberal taleplerini yumuşatsınlar, onları hayali bir dünya devriminin çerçevesi içine yerleştirsinler — evvelce tümüyle Sovyetler Birliği'nin anti-emperyalist mücadeledeki merkezi rolüne dayandırılıyordu bu dünya devrimi, şimdi de, Doğu toplumlarında hiç yoktan bir bunalım yaratacağı düşünülen Batı'da olacak yine hayali bir devrimci patlamaya bel bağlanıyor.

Rossanda'nın çağrısını dikkatle dinlemeliyiz. Bu çağrıyı yapmakla o, tüm sola yararlı bir hizmette bulundu: İşçi hareketi aydınlarının görüşlerini incelemenin ötesine

geçebilmeliyiz ve bu ülkelerin tarihlerini, parti merkez komitelerinin tarihinden ve yönetici grupların iç çekişmelerinden süzülmüş haliyle görmekten kurtulmalıyız. Bunun yerine, gerçek sınıf süreçlerini daha yakından incelemeye çalışmalı, devrim - sonrası toplumlarının yeni bir Marksist analizini oluşturmak üzere, eleştirel bir yaklaşım getirmeliyiz.

Herhalde Bizans'ta mavilerle yeşiller arasındaki mücadelenin siyasi önemi ya da Roma İmparatorluğu'nun krizinde *colonat*'ın rolü hakkındaki bilgimiz, son otuz yılda Sovyetler Birliği'nde meydana gelen sınıf süreçlerinden daha fazladır.

Sadece eski aksiyomatik önermeler listesinin yerine bir yenisini koymayıp kapsamlı bir analiz ve Doğu Avrupa'daki sınıf mücadelesinin gelişiminin bir teorisini sunan yeni bir yorumu, karşılaştığımız muazzam güçlüklerin sınırlaması içinde oluşturmak, bizlere, İtalyan ve Batı soluna düşen bir görevdir. Amacımız, kendi ülkelerimizdeki ve Doğu'daki süreçler arasındaki ilişkiyi kavrayışımızı geliştirmek ve Plyushch'un örneğini alırsak, Ukrayna'daki sınıf mücadelesinin gelişimi arasındaki ilişkiyi daha kesin açıklayabilmek olmalıdır.

Bence burada söylediklerimizin özü, Batı soluyla devrim - sonrası toplumlardaki sol arasındaki ilişkinin, bu süreçlerin gerçek olgunlaşma düzeyine dayandırılması gerektiğidir. Şüphesiz bu noktada, Doğu Avrupa, Çin ve Sovyetler Birliği arasındaki büyük farklılıkları dikkate almamız gerekir. Ama aynı zamanda, Franz Marek'in yaptığı saptamayı da benimsemeliyiz: Doğu Avrupalı dostlarımızdan bekleyebileceğimiz en ileri devrimci tavır, belli bir özgürlüğün hemen ve somutta geliştirilmesi talebidir. Bürokratik toplumlarda gerçek bir gediğin açılmasının önkoşuludur bu.

Sözkonusu toplumlarda böyle bir çatlağın, Çin'de ya da Batı Avrupa'da önceden çizilmiş ideal bir modele uygun bir biçimde açılmayacağının kesinlikle farkına varmalıyız. Çatlak, kaçınılmaz olarak toplumsal karışıklığın yoğunluğu içinde gelişecek ve hem hoşumuza giden hem de gitmeyen, bu toplumlar için hem yeni hem de eski olan unsurlar içerecektir. Ama işçilerin, bu ülkelerin ileri ve

devrimci güçlerinin sınıf insiyatifinin gelişebileceği önkoşullar, oluşabilecektir.

Ülkelerindeki siyasi mücadelenin yer aldığı trajik koşulları anlatırken, Doğu Avrupalı dostlarımızın biraz daha Marksist bir terminoloji kullanmalarını, bir kaç kızıl bayrak daha taşımalarını istemek hatasına düşmeyeceğiz.

Bunun yerine onlardan, sadece bir kaç aydının kafasında gelişen süreçleri değil, ülkelerinde işlerlikte olan temel süreçleri anlamamıza yardımcı olmalarını isteyebileceğimize inanıyorum. Bu şekilde, dost ve aydınlar olarak, mücadelenin bugünkü süreçleri hakkında daha ayrıntılı bir bakış ve yorum geliştirebileceğiz. Bürokratik toplumlarda yarıklar açıldığında, işçi hareketinin, büyük zorluklarla da olsa, belli bir eylem alanı fethedebildiğini kavrayacağız. Prag Baharı'nda böyle oldu: sendikaların kurulmasına doğru ilk adımlar atıldı, meclisler oluşturuldu, işçi sınıfına yeni bir öncü rolü sağlayan bir siyasi yeniden - gruplaşma süreci başlatıldı. 1956'da, Budapeşte'nin çalkantılı günlerinde de olan, aynı şeydi; bu olgular, Cepal'deki fabrika meclisinin faaliyetlerinde, embriyo biçiminde ortaya çıkmıştı. Yine, 1956'daki ünlü Polonya Ekimi'nin ve 1976'daki işçi hareketlerinin öğrettiği dersler de, aynıydı.

Bu dostlardan istememiz gereken, Doğu'daki her türlü yenilenme sürecinin önkoşulu olan özgürlük mücadelesini üstlenmemize, onu en zayıflar için bir iktidar mücadelesi, bu toplumdaki toplumsal bölünmeleri ortadan kaldıracak bir rejim mücadelesi halinde sürdürmemize yardımcı olmalarıdır.

Bazılarının yaptığı gibi, Yeni Ekonomik Politika'nın özel pazarla devlet denetimini dengeleyen ideal bir çözüm olduğunu iddia etmek, Lenin'in YEP'i seçtiği sırada, fabrikalarda ve genel olarak üretim ilişkilerinde kapitalist işbölümünü yeniden üretme ve yoğunlaştırma kararının zaten alınmış bulunduğunu unutmaktır. Taylor'cu model, Sovyetler Birliği'ndeki fabrikalarda ekonomiyi ve hayatı örgütleme tarzı olarak, zaten benimsenmişti. Alman fabrika - barakaları modeli de, sosyalist devletin muhtemel kuruluş modeli olarak benimsenmiş bulunuyordu.

Bu yüzden, şuna inanıyorum ki, emek-gücünün sömürülme mekanizmasının ve bir meta olmasının reddedilmesi, uzun ve titizce işlenmiş bir süreçle, solun bürokratik topluma meydan okuması ve bu ülkelerdeki sınıf mücadelesinde yeni bir yükselme sonucuna götürebilecektir.

Ama sadece Doğu Avrupalı dostların sorunu değil bu; bizim için de bir faaliyet odağı. İşte burada, bu toplantının açımlanması gereken bir belirsizlik içerdiğini düşünüyorum.

İster istemez, yirmi yıl önce Venedik'te toplanan başka bir kongreyi hatırlama gereğini duyuyorum. O sıralarda Doğu Avrupa'da, Budapeşte ayaklanması, Polonya'da eski düzenin tehdit edilmesi gibi önemli olaylar yaşanıyordu. İtalyan işçi hareketinin düşünüşünde de önemli yenilikler ortaya çıkmaktaydı —sosyalizm, devlet, iktidar ve demokrasi hakkında. Hatırlamaktan kendimi alamadığım bir başka şey de, bu düşünüşün çok olumsuz bir biçim almış olması: Doğu'da yapmış olduklarımızın özeleştirisi, baştan savma bir şekilde dile getirildi; buna karşılık Batı'da yaptıklarımız, oldukça radikal bir tarzda eleştirildi ve bugün bize çok yanlış gelecek ifadelerle ülkelerimizdeki sınıf mücadelesinin «demokratikleştirilmesi» fikri öne sürüldü.

Bence, bugün Doğu Avrupa'da böylesine gayretli bir mücadele verenlerin Doğu toplumlarına karşı daha eleştirel bir tavra, Batı toplumlarının eleştirisinde bir hafiflemenin eşlik etmesi yolundaki herhangi bir düşünceyi kabul etmeleri, inanılmaz ve utandırıcı bir yanılgı olur.

Bu, sadece bizi, özellikle de sendikaları ilgilendiren bir sorundur, Doğu Avrupalı dostları değil. CGIL üyeleri olan bizleri, uluslararası bir sendikalar kongresine katılarak Prag Baharı'nın onuncu yıl anma toplantısına gitmememiz gerektiğini kabul ediyorum. Ama aynı zamanda, Washington'a gidip bir tip Amerikan uluslararası sendikacılığının kurduğu dünya emperyalizminin alt-hükümetinde bir dişli olmayacağımızı da ilan etmemiz gerektiğine inanıyorum.

Sol, toplumsal çatışmayı, İtalya'da bastırırken, Polonya'da olumluyarak karşılayamaz. Bir yandan bugün

İtalya'nın büyük şehirlerinden birinde uygulanmakta olan Alman ortak - yönetim modelinin yaygınlaştırılmasını önerirken, bir yandan da Sovyet sendikalarının ve şirket yöneticilerinin ortak - yönetimini kınayamayız. Batı'da birikim ve sömürü mekanizmalarının yeniden kurulması talep edilirken, Doğu'daki işçi sınıfı için özgürlük istenemez.

Bence Edoarda Masi'nin hakkı var. Dünya, göründüğünden daha çok birleşmiş bulunuyor. Sınıf mücadelesi, onu kovmaya çalışan eski ve yeni bütün dualara rağmen, temel motor gücü olmayı sürdürüyor. Bu yüzden, Doğu'daki sınıf mücadelesinin hatlarını belirginleştirmek için her türlü siyasi çabayı göstermeliyiz; ama aynı zamanda, Batı'dakini de bulanıklaştırmamalıyız.

İŞLER TÜMÜYLE NASIL DÖNÜŞTÜRÜLEBİLİR? NE YAPMALI? KİMİNLE?

K. S. Karol

Polonya asıllı olan K.S. Karol, uzun bir süre Sovyetler Birliği'nde yaşadı ve savaş sırasında Kızıl Ordu'da hizmet etti. Gazeteci ve yazardır, çeşitli kitapları yayımlanmıştır: Polonya Vizesi; İktidardaki Gerillalar; Mao'nun Çin'i; Öbür Komünizm; İkinci Çin Devrimi.

Benim yapacağım kısa sunuş da, kişisel gözlem niteliğinde olacak. Rastlantı sonucu, buradaki Sovyet konuşmacılarının en yaşlısıyım: 1939'da, yani Plyushch ile Weil'ın doğdukları yıl, istediğim şeyin, kalıcı bir Sovyet pasaportu olduğunu anladım. Polonya yoktu artık. Ama benim de Sovyet vatandaşı olmaktan çekindiğim yoktu, çünkü kendimi yeni sosyalist anavatanla iyice özdeşleştirmiştim. Şüphesiz benim deneyimlerim, Plyushch'unkin-

den çok farklıdır ve Weil'inki kadar da kapsamlı değildir. Ancak, onlardan farklı olarak, savaşa katıldım.

Ayrıca, son otuz yılda Batı'da yaşamış biri olarak, buradaki insanların Doğu'daki ülkeler hakkında bilip düşündüklerine ilişkin belli bir deneyim edindim. Hem buradaki, hem de Doğulu dostlarla Batı üzerine nasıl konuşmak gerektiğini öğrendim. Bu nedenle, sunuşumda, kişisel geçmişimi aktarmak istiyorum. Ancak, amacım, geçmişi anlatmaktan çok, kafamdaki bugüne ilişkin bazı soruları ortaya koymak.

Birincisi, Batı'daki hem geleneksel hem de yeni Sol hareketi zenginleştiren yeni mücadele anlayış ve biçimleri, nasıl olup da Doğu'ya sızmamıştır. Şurada, ilk sırada, Fiat Mirafiori'den Gianni Usai oturuyor. Onu görünce, aynı Fiat'ın, Togliattigrad'da da bulunduğunu düşünmekten kendimi alamadım. Tamamen aynı modele göre kurulmuş; bir farkı varsa bu, Turin'dekinden daha hiyerarşik bir yapısı olması. İki fabrika arasında ilişki de eksik değil, karşılıklı gidip gelen kişiler var. Öyleyse, tüm İtalyan metal işçilerinin mirasının bir parçası haline gelmiş olan Turin'deki yankı uyandıran mücadele ve taleplerin, SSCB'nde hiç bilinmemesi nasıl mümkün olabiliyor? Şüphesiz, haber almanın bazı sorunları olduğunu biliyoruz; ve Plyushch, bilginin önemini vurgularken tamamen haklıydı. Ama bildiğimiz bir şey daha var: Eğer bir kimse bir şeyleri bulma gereğini duyarsa ve bir takım düşünceler zaten mevcut bulunuyorsa, sonunda onları keşfeder ve açığa çıkarmaya çalışır.

Ne var ki, Sovyetler Birliği'nde işler böyle gitmiyor: Böyle düşüncelere orada hiç ilgi duyulmuyor sanki. Bir süre önce, Paris basınının bir toplantısında, Agnelli'den, Turin'deki Fiat'la Togliattigrad'daki Fiat arasındaki farkı açıklaması istenmişti. Patronlara özgü bir nükteyle cevap verdi: «Dondurucu bir günde Togliattigrad'da da, Napoli'deki kadar hızlı çalışıyorlar.» Belirtelim ki, pek başarılı bir cevap sayılmaz: Turin'deki Fiat'ta pek az Napoli'li göçmen işçi bulunur! Gerçek farklılığın, iklimle bir ilişkisi yoktur. Asıl söylenmesi gereken, Sovyet işçileri için mümkün tek direnme biçiminin düşük emek üretkenliği olduğudur. Turin'deki mücadelenin ayırdedici özellikleri

(niteliksel talepler, işin eşitlikçi örgütlenmesi, siyasi sınıf bağımsızlığı biçimleri), Togliattigrad'daki iş-gücünün edilgenliğine ulaşamıyor, nüfuz edemiyor.

İkinci anlaşılmaz nokta ise, Çin önerilerinin, özellikle Kültür Devrimi'ni ortaya çıkaranların, Sovyetler Birliğindeki halka ulaşmamış gözükmesidir. Edoarda Masi'nin dün söylediklerinden pek çoğuna katılıyorum; Edoarda da, SSCB'nin ne gelişim modeli ne de değerler sistemi bakımından Çin'e benzemediği konusunda bana katılacaktır. Çin'de, toplumsal işbölümünü, kol ve kafa emeği ya da kent ve kır ayrımını sona erdirmek üzere, eşitlikçilik sorunları ortaya atılmıştır. Çin propagandası tiksindirici, bulanık ve Stalinist belirsizlikle yüklü olabilir (özellikle biçimi Doğu Avrupalı kitleler için ürkütücüdür). Ama bu, onun, her devrimci kültürde kökenleri ve yankıları bulunan temel sorunsalına karşı SSCB'nin tamamen duyarsız kalışını açıklamaya yetmez. Teoride, Sovyetler Birliği halkının, Çin'in getirdiği tartışmaya bizlere göre daha açık olması gerekir, çünkü başlangıç noktaları aynıdır. Sovyetler Birliği'nde yaşayanların konumları, Çin'in tekrarlamamaya çalıştığı hataları, çarpıştığı hayaletleri, kitle mücadelesini ya da Parti'yi eleştirme gerekliliğini vurgulamasının anlamını kavramaya daha uygundu. Bu düşüncelerin yaygınlaştırılması ne kadar zayıf kalmış olsa da, Batı'daki işçi hareketinde hızla bir yarık açabildiler. Öyleyse, aynı şeyi neden SSCB'nde yapmadılar? Tek nedenin, bilgi eksikliği olduğunu sanmıyorum. Derinlere kök salmış bir ideolojik kalkan da, Çin'den gerçekten farklı olan bu toplumun yalıtılmasına hizmet etti.

Boris Weil, haklı olarak bizi, «varolan sosyalizm»den ya da tırnak içinde sosyalizmden söz etmekten vazgeçmeye çağırdı. Gerçekten de, Sovyet toplumunun niteliğini tanımlamamız gerekir. Ancak, onu, tekelci devlet kapitalizminin bir türü olarak tanımlamanın uygun olduğundan emin değilim. Belki böyle olma yolundadır; ama bugünkünden çok daha büyük bir yapılaşma ve oturuşmuşluk düzeyine ulaşması gerekecektir. Hangi ismi verirsek verelim bu toplum, bizimkilere çok benzeyen bir sömürü ilişkisini sergilemektedir; bütün fark, bu ilişkilerin başka bir ideolojik çerçevede işlemesidir. Ancak, bu son noktanın

önemini hiç azımsamamalıyız: Batı'da kitleler, uzun zaman, kendilerine biçilen rolü, iş sağlayan patrona teşekkür ederek kabullendiler; bazı ülkelerde hâlâ böyle bu. Şüphesiz, mülkiyetin kaldırıldığı ve fabrika sahiplerinin artık varolmadığı SSCB'nde, üretim ilişkilerinin altında yatan ideoloji, Batı'dakinin aynı olamaz. Peki ama, neden toplumsal işbölümü var? Bir gecede kaldırılamazdı elbette; ama toplum, onun giderek azaltılmasına doğru yöneltilemez miydi? Ekim Devrimi'nden altmış yıl sonra, bir kişinin kol işçisi, başka birinin memur, bir başkasının da aydın olması, hangi ilkeye göre belirleniyor? Toplumsal akışkanlık neden bu kadar azalmış bulunuyor ve iş seçeneği neden bu kadar sınırlı?

Stalinizm, toplumsal ilişkilerin süregiden bölünmüşlüğüne ideolojik bir temel kazandırma girişimiydi. Gelişme adına, üreticiler arasında, ülkeye hizmet etme maskesi takılmış rekabet ideolojisini güçlendirdi. Bu bağlamda Stakhanovizm, hem bir ödüllendirme sistemi hem de toplumun kavranış biçimiydi. Buna rağmen, Plyushch ve Weil'ın bana inanacaklarını umarak belirteyim ki, bu ideoloji, çatlakları kapatan bir çimento olma amacını hiçbir zaman gerçekleştiremedi. Sovyetler Birliği'nin Stalin'in ölümüne kadar gönüllü bir kitle fanatizmi içinde yaşadığı ve ancak 1956'dan sonra herkesin, hayal kırıklığına uğrayarak çıkarcı hale geldiği doğru değildir. İşler böyle değildi. Daha baştan itibaren işçiler, özellikle «bireysel» biçimler alan inatçı bir sınıf direnci koydular ortaya: Herkes elinden geldiğince kendi emek - gücünü korumaya çalışıyordu, üstelik, onun bir meta olduğunu bile bilmeden. (Marksizmin bu yanları Sovyet okullarında öğretilmez, metinlerin gizlice okunmasıyla bulunması gerekir böyle şeylerin — tıpkı Boris Weil'ın yaptığı gibi.) Marksizmin resmi devlet felsefesi olduğunu ilan ettiği halde bu donuk toplum, aslında, kendi yurttaşlarınca anlaşılmasına izin vermez.

Ancak, Stalinist ideoloji, toplumu yapıştıramadıysa, bu, iç tutarlılığa sahip olmamasından değil, oluşturduğu rejimin hiçbir zaman uygun ekonomik mekanizmalara gerçek bir temel sağlamayı başaramamasındandı. Geçiş yılları boyunca, bir yandan devrimle savaş komünizmini

ayrıştırma eğilimi, öbür yandan da Stalin'in planlamayı başlatma kararının etkisiyle, Sovyet iktidarı, ileri doğru sıçramalar yapma ve evvelki uygulamalara geri dönüş arasında sallantıda kaldı. (*Les Luttes de classes en USSR, 1923 - 1929* adlı kitabının ikinci cildinde Charles Bettelheim, farklı bir üretim, para ve değişim sistemi kurmakta karşılaşılan zorlukları öğretici bir biçimde açıklar.) Bu geçiş döneminin sonunda, Ekim Devrimi'nin ve Sovyetlerin istek ve umutlarına ters düşse de, bir tekelci devlet kapitalizmi sistemi getirilebilirdi. Toplumu birleştirmenin ve düzenlemenin bir yolu bulunduğu takdirde, kitlesel teröre de başvurmak gerekmezdi bunun için. Böyle bir sistem, toplumsal işbölümünün sürmesini, hiyerarşinin yüceltilmesini («Kadrolar her şeye karar verir») ve devletin sönmeyip, ulusal mülkiyetin büyümesiyle kaçınılmaz olarak güçlenmesini haklı gösterebilirdi. Ancak, böyle bir yola gidilmesi için bunun, daha etkili bir düzenleyici dinamizm oluşturabilmesi gerekiyordu.

Oysa yeni sistem, ücretlerle pazar arzı arasında hiçbir zaman bu dünyaya ait bir ilişki oluşturmayı başaramadı — en azından, belli toplumsal ihtiyaçları bastırması ve toplumun bir kesimiyle bir başkasına karşı uzlaşmaya gitmekten kaçınması mümkün olmadığı için. Böylece önderler, çabucak, muhtemelen geçici bir çözüm olarak gördükleri bir seçim yaptılar. Buna göre, mutlak ihtiyaç olan belli mal ve hizmetlerin işçilere sağlanması garanti ediliyor, gerisi kendilerine bırakılıyordu. Derhal iki ayrı ekonomi çıktı ortaya: bunlardan resmi olanını niteleyen özellik, sabit fiyat ve dağıtım mekanizmalarıydı; öbürü ise, buna paralel olarak, arz ve talep yasasına göre işliyordu. Kendi deneyimimden bir örnek vereyim. Savaşın sonunda, Rostov'da, ulusal savunmaya hizmet eden büyük bir fabrikada çalışıyordum. Eğer tüketim malları mekanizması, vadedilen malları edinmemi sağlayabilseydi, resmi ücretim yaşamama yeterdi. Ama böyle olmadığı için, bir kilo ekmeğin fiyatının bir aylık ücrete eşit olduğu karaborsaya yönelmek zorunda kaldım. Bütün Sovyet işçileri gibi ben de, karaborsa ekonomisinde geçerli olan değişim araçlarını bulma sorunuyla karşı karşıyaydım.

Düşük üretkenlik ve işe gelmeme oranının yüksekliği,

insanların güçlerini, başka yerlerden bir şeyler kazanmak için saklama ihtiyacı duymalarıyla açıklanabilir. Ben, Rus işçilerinin düşük üretiminin, onların köylü kökeninden ya da «sanayileşme-öncesi davranış kalıpları»ndan kaynaklandığına hiç inanmıyorum. Asıl kaynak, kişinin kendini bir sisteme (fabrikadaki yönetici kadrolar, parti ve devlet) karşı savunma ihtiyacıdır, Varolan yaşam düzeyinin sürmesini garanti etmeyen ve kişiyi, ihtiyaçların, fiyatların ve rejimin kendi hakkındaki resmi tanımıyla çelişen değişim araçlarının oynamalarına uymaya zorlayan bir sistemdir bu.

«Kollektif mülkiyet»e karşı egemen tutum bakımından da aynı şey geçerlidir: Eğer hiç kimse ona aldırış etmiyorsa, bu, geleneksel bir anti-sosyal kafa yapısından dolayı değil; kimse onun gerçekten kollektif olduğunu düşünmüyor da ondan. Bildiğim kadarıyla hiçbir toplum, sırtındaki hırsızlık kamburunu, böyle bir ılımlılık ve sessizlikle taşımaz. Rostov'ta öğrencilik yaptığım sıralarda, bir öğrencinin derse gelip «Allah kahretsin! Bir saat çalmaya çalıştım, ama beceremedim,» demesi, çok olağan bir şeydi. Sınıftaki herkes, sakince şu cevabı verirdi ona: «Vah vah! Ne şanssızlık!»

İş ve mülkiyetin bu şekilde kavranması, her zaman gelişti ve paralel ekonomiyle el ele gitti. Ne zaman Moskova'ya dönsem (ellilerde ya da yetmişlerde) birisi çıkıp sanki yeni bir şeymiş gibi bana «Bir resmi ekonomi bir de ona paralel ikinci bir ekonomi olduğunu kavramadıkça, bizi anlayamazsın», demiştir. İşler zaten hep böyleydi ve herkes de bunu gayet iyi bilirdi. İnsanların olağan alışverişlerini *Univermag*'da, geri kalanını da küçük bile olsa her kentte bulunan *tolkuchka*'da yaptıkları besbellidir. Bu dükkanların nereden mal buldukları pek belli değildir, ama bir parça altın, en zor bulunan, yabancı malların bile yolunu açar. Zoschenko'nun, hayvanat bahçesinden kaçan bir maymunu, *tolkuchka*'ya satmak için kayıtsızca kovalayan kalabalığı anlatan öyküsünü hatırlarsak, sistemin ne kadar eskilere uzandığını görebiliriz. Tabii maymun, aşırı bir örnektir ve öykü, kıtlığın istisnai ölçüde sert olduğu yılları yansıtmaktadır. Ama bugün de, önderlerin ve devlet görevlilerinin oturduğu yerlerde bile

merdiven ampulleri, tel kafeslerle korunur. Aksi halde, mutlaka, birinin cebine inip karaborsayı boylarlar.

Günlük hayatın bu gerçeği, ülkeyi çivisinden çıkarır, şüpheciliği besler, hatta bazan, çılgınlık sınırına varır. Erişilebilecek her şeyi kapma zorunluluğu öylesine büyüktür ki, birçok kimse savaş sırasında, bu yüzden hayatını tehlikeye atmıştır. Hava kuvvetlerinde bulunduğum sırada, henüz tamamlanmamış olan uçak motorlarının, yüksek yerlerde donmayan özel bir alkol - gliserin karışımıyla soğutulması gerekiyordu. Hem mürettebatın hem de uçağın güvenliği sözkonusu olduğundan, yetkililer bu sıvının bir onsunun bile harcanmaması için uyarıda bulunurlardı. Ama bir gün, birinin aklına, bunun tadına bakmak geldi. O andan itibaren bütün uçaklar, yedek depolarında bu karışımdan bir damla bile bulunmadan kalkmaya başladılar. Sıvının adı da, «şasi likörü» oldu.

Şimdi, Plyushch ne demişti? Bütün bunların, kütlesel, karşılıklı, döngüsel bir yalanın parçası olduğunu söylemişti. Yalan, her iki tarafça da bilinir ve böylece yönetenlerin, yönetilenlere yalan söylemesi mümkün olur. Ama aslında toplumsal bir olgudur bu, ülkenin temellerini kemiren bir olgu. Bir akşam, Althusser ve ben, Moskovalı bir aydınla birlikte yemek yiyorduk. Bir çokları gibi o da, fıkra anlatan birinin neşesiyle, bu «aşırma» işlerinden söz ediyordu. Bir ara Althusser, «ama bu ciddi bir toplumsal sorun,» dedi. Adam şaşırarak, bunun bir «toplumsal olgu» olmadığı cevabını verdi. Haklılığını göstermek için de, ekledi: «Ne de olsa, yasal olmayan bir şey. Yakalanırsan, hapsi boylayabilirsin.» Sanki sırf bu nedenle toplumsal bir olgu sayılmazmış gibi! Sanki «toplumsallık», Sovyetler Birliği'nde «hapsi boylama» ihtimalinin algılanışını içeremezmiş gibi! Aslında hapse girme, alışılmış bir şey haline gelmiştir ve ciddiyetini yitirmiştir. Geçmişte baskı o kadar yoğun ve olağandı ki, artık bireyler için caydırıcılığı kalmamıştır. Sovyet yurttaşları, kimsenin istemediği ağır ve pis işler için her kentin zaman zaman 50 000 kişi vermesinin emredildiğine ve KGB'nin de bu toplamı neredeyse rastgele seçerek sağlamak zorunda olduğuna inandığı sürece, baskı kabusuyla ve rasyonel bir öz - savunmanın mümkün olmadığı zaman ortaya çıkan

bir tür fatalizmle yaşadı. Tek şansları, çok fazla tehlikeye maruz kalkmaktan kaçınmaktı. Ama şimdi, baskı azalıp daha seçmeci bir nitelik alınca, hiçbir zaman yumuşak başlı olmayan Sovyet insanları, güç sahiplerinin denetiminden daha da çok kaçıyorlar. İkinci bir iş, çeşitli malları aşırmak ve belli tüketim kalıpları gibi yollarla, bu denetimden kaçınıyorlar; resmi toplumun sınırlarında, önderliğin bir kabusu haline gelmiş bulunan paralel, «gizli» bir yeraltı yaşamı örgütlüyorlar.

Bettelheim ve ben, altmışların ünlü «reformcular»ıyla, Lieberman'lar ve Nemksimov'larla tanışmıştık. Paris'e geldiklerinde, ekonomiyi birleştirmenin ve rasyonelleştirmenin, onun vahşi, denetimsiz mekanizmalarını durdurmanın aciliyetinden başka bir şeyin sözünü etmemişlerdi. İşte onların kâbusu buydu: Hiçbir toplumun yarı - planlı olamayacağını ve işler yeniden düzene sokulmadıkça, bütün planlamaların'n gerçeklerden kopacağını biliyorlardı. Ama bu birleştirme işi başarılamadı. Paralel ekonominin tırmanışı, önder kadroların bile şu şakayı yapmaktan geri duramadığı bir düzeydedir: «Sosyalizm, hepimizi üretici yapacaktı; ama bunun yerine, hepimizi, küçük - tüccar yaptı.»

Batı Solu ve en çok da Yeni Sol, bu ekonomik reform tasarılarını, özünde, kapitalist pazar mekanizmalarının, «yeni yönetici sınıf»ın ve onun teknokrat müttefiklerinin lehine, arka kapıdan geri çağrılması girişimi olarak gördü. Ama bence, daha karmaşık bir sorun vardı ortada. Reformlar yerine getirilseydi, Sovyet toplumuna biraz olsun saydamlık sağlayacaklardı. Ekonomik kuruluşların müdürlerinden tezgâhtarlara kadar, çeşitli toplumsal figürlere, sadece görünüşte birbiriyle çatışmayan mistikleştirilmiş resmi görevleri yerine, nesnel rollerini kavrama imkânı tanıyarak, topluma ışık tutabileceklerdi. Siyasi sistemin, böyle bir riske girmekte zorluk çekmesi, rastlantı değildir. Ama tartıştığımız konu, bu değil. Sadece şunu söylemek istiyorum: Bence «reformlar» o zamanki bir başarısızlıktı; bunun en azından nedenlerinden biri, ayrıcalıklı tabakaların, eski sistemin korunmasında çıkarı olmasıydı. Neden böyleydi peki?

Dün Daniel Singer, Sovyet ekonomik büyümesinin zorlu bir düşüş içinde olduğunu gösteren bir dizi olgu ve sayı aktardı. Bunlara göre, gelecek, önderliğin gözünde de her geçen gün pembe rengini yitirmektedir. İster Doğu'da, ister Batı'da olsun, böyle bir olgu, sadece ekonomik alanla sınırlı kalmaz, derhal toplumsal hareketliliğin azalmasına da yol açar; gençler için iş imkânları azalır, enflasyon büyür. Batı'da enflasyon, açıkça ortaya çıkar; oysa Doğu'da, özellikle de Sovyetler Birliği'nde, sistemle bütünleşir. Ayrıca, ikinci ekonomi, sürekli enflasycnun resmi tabloyu bozmaması için çıkartılmış olan bir biçiminden başka nedir ki?

Benim Sovyetler Birliği'nde yaşadığım dönemden beri toplumsal yükselme imkânları, hatırı sayılır ölçüde geriledi. Gerçekçi olalım: Sovyetler Birliği'nde bile, hiç kimse işçi olmak istemez. Üretkenlik düşük, iş-temposu yumuşak olsa bile, fabrikada çalışanların sayısı hiçbir zaman kabarık değildir. Benim zamanımda, hiç değilse. yüksek büyüme oranı, daha büyük bir toplumsal akışkanlık sağlıyordu. Bir tezgahtar, bu işten ayrılabilir ya da oğlunun da işçi olmayacağını umabilirdi. Bugün işler böyle değil. Oğulları üniversiteye giden işçilerin sayısı hakkındaki istatistikleri fazla önemsememeniz gerekir. Alt tarafı, Brejnev'in oğlu da resmi sayıda yer alıyor, çünkü babası bir zamanlar işçiydi. Gerçekte, yüksek öğretim için yapılan seçme, pek amansızdır: giriş sınavları çok sıkıdır ve geleceğin üniversite öğrenci adaylarını hazırlayan okullar arasında büyük nitelik farkları vardır. Moskova'nın «zengin» bir kesiminde okula gitmekle. Kiev'in bir işçi banliyösünde okula gitmek, başka başka şeylerdir.

Böylece, ülkede okur-yazarlığı yaygınlaştırmak ve toplumsal yükselme için eşit şanslar sağlamak amacıyla kurulan Sovyet eğitim sistemi, küçüklü büyüklü ayrıcalıkları aktarmanın yetkin bir aracı olmuştur. Bir yüksek öğretim diploması, herhangi bir önderlik konumu için zorunlu bir belgedir artık. Ve girişteki amansız seçme, onu, ortalama gelir düzeyindeki insanlardan giderek uzaklaştırmaktadır.

İkili ekonominin kendisi de, önceleri «zayıflar»ın yararına getirilmiş olup, sonradan «güçlüler»ce kendi lehleri-

ne çevrilen ilkelerin bir başka örneğidir. Toplumsal merdivenin tepesindeki herkes, ücretin tüm toplumsal özelliklerinden yararlanır: Şu ya da bu düzeyde ücretsiz hizmetler, çok düşük kiralar, kamu ulaşım araçlarının gülünç ucuzluğu ve devlet mağazalarından düşük, sabit fiyatlarla alışveriş yapma hakkı. Böyle bir kişi ayrıca, özel dükkanlardan yararlanabilir ve birçok mal için sırasını bekleyenlerin önüne geçebilir (örneğin, bir apartman dairesi ya da *dacha* almak için kredi sırası beklerken). Maaşları sürekli arttığı için, tepedeki kadroların, paralel pazardaki malların çoğunu silip süpürmeleri şaşırtıcı değildir. Tabii bu da, *tolkuchka*'daki fiyatların yükselmesine yol açar.

Ortalama tüketim ihtiyaçlarındaki artışa ilişkin sayılar da yakından incelenmeli ve açıklanmalıdır. Boris Weil dün, *my yescho nye nayelis*, dedi, yani, daha karnımız doymadı. Kim bu biz? Dükkanlarda kuyruk olanlar, ikinci ekonomiden besin maddesi satın alamayanlar, et, hatta sebze bulamayanlar — kısacası, olağan ölümlüler safı. Sovyetler Birliği'nde her şeyin şakası yapılır: «Voronej mi? Kahraman bir kenttir o. Üç yıl boyunca et bulamadılar. Ama yine de teslim olmadılar!» Dağıtım planı *(raznaryadka)*, Voroneji unuttuğu için olmadı bu: et tahsisi ancak, ünvan, mevki, prestij, yüksek ücret ve öncelik kartı sahiplerinin masalarına yetiyordu.

Tabii hepsi bu kadar değil. İşgücünün bazı alanlarda aldığı ücret yüksektir ve tam istihdam (daha doğrusu yetersiz emek arzı), işçilerin daha yüksek ücret alabilecekleri ve fabrika dışında en kolay biçimde yaşayabilecekleri işler aramalarına izin verir. Bu sistem, bir ölçüde Stakhanov'cu geleneğin devamıdır (parça başına ücret, hâlâ hem Sovyetler Birliği'nde hem de halk demokrasilerinde geçerli kural durumundadır), bir ölçüde de, sağlığa elverişsiz iklime sahip bölgeler için emek-gücü sağlamanın zorluklarından kaynaklanır. Örneğin, ülkenin doğal zenginliklerinin dörtte üçünün yer aldığı Sibirya'da, 1953'ten beri zorunlu çalıştırma yoluna gidilmemiştir. Siyasi düşüncelerle gönüllü olacak kimse de yoktur. Bu yüzden, Sibirya'ya gidenlere, yüksek üretkenlik ödülleri ve birçok maddi çıkar biçimlerini alan yüksek bir ödeme yapılır.

İhracat ya da ulusal savunma için hayati bir önemi olan teknolojik bakımdan gelişmiş sanayilerin durumu da, böyledir. Ama bütün bunlarda, hiçbir kesin kural ya da ölçüt yoktur: hiçbir şey açıkça belirtilmez ve tartışılmaz; bütün bu karmaşanın gerçek mekanizmalarını anlayan yok gibidir.

İnsanların açık seçik görebildiği tek şey, toplumu felce uğratan ve hemen tüm üyelerinin, kendilerini onun içinde kavramalarını engelleyen bir sistemin doğurduğu rekabettir. Moskova'da (ya da Prag'da, Varşova'da) ortalama bir aydınla konuşacak olursanız, size «fazla ücret alan» bir kaç işçi gösterecek ve büyük çoğunluğun yetersiz ücret aldığı olgusunu inkâr edecektir; daha sonra da geleneksel yoksulluğu ve doktorlar gibi bazı toplumsal kesimlerin az ücret alışını eleştirir (bunlardan özel bakım yaparak fazla ücret alan ve sayıları giderek artmakta olan kısmını dışarda bırakarak). Aydınları işçilerden ve geniş halk kitlelerinden ayıran duvar, Rus işçi sınıfında sendikal ya da siyasi geleneklerin bulunmayışından ya da daha genel olarak, belli ulusal özellik'lerden çok, işte bu maddi durumdan kaynaklanır Doğulu intelijensiya, Stalin'in eşitlikçiliğe - karşı kavramlarını içselleştirmiş, kendisinin toplum için gerekli ve kol işçilerinden «üstün» olduğuna inanmıştır. Kendisine «orta sınıf» demek için (Andrei Amalrik'in açıkça belirttiği gibi), fazla düşünmeye gerek duymaz. Gelir hiyerarşisini ve kendi lehine daha büyük ve sağlam bir ayrıcalığı açıkça savunur.

Bununla birlikte, aydınların da hoşnutsuzluk ve ihtiyatı birleştirme tarzları, etkileyicidir. Rejimin işleyişine aktif olarak katılanları bile, kendilerini onunla özdeşlemezler. Yönetimde yer alanlar, iktidardan sanki dışsal bir şey gibi söz ederler: *onlar*'dan bahsederler (Polonya'da bir Parti Sekretaryası üyesi, bana şöyle bir şey söylemişti: «Yo, hayır, ümidimizi kaybetmeyelim. Sonsuza dek kalmayacak *onlar*.») Üstelik, aydın ve teknik kadro'lar daha çok bilgi edinme imkânına sahip oldukları için, hoşnutsuzlukları büyür, açıklık kazanır ve hattâ, ilginç analizlere oturtulur. Yine de, ihtiyatlı ve çekingen kalırlar. Bence bunun nedeni, hiç kimsenin soruna, sistemin kendini ağrısızca düzeltmesi açısından yaklaşmamasıdır; bu yüzden herkes,

sistem birden yıkıldığı takdirde olabileceklerin korkusunu duymaktadır. Bildiğim kadarıyla Medvedev kardeşler, hâlâ Parti'nin kendisini değiştirebileceğini uman son idealistlerdir. Bundan dolayı eleştirmiyorum onları; bakış açıları pek az kimse tarafından paylaşılsa ve kabul edilmesi çok güç olsa bile, saygıyla karşılanmalıdır. Genel izlenim ise, tersine, parti içi mücadelenin, Kruşçev'in zamanından beri geri planda kaldığıdır; bugün tanık olduğumuz çekişme hakkında bir şey bilinmemektedir ve olsa olsa durumu daha da kötüleştirmesi beklenebilir. Brejnev'in halefi daha az konuşma yapacak ve daha da sert olacaktır — insanların hissettikleri, bunlardır. Hiç kimse, şiddetli ayaklanmalar dışında bir çıkış yolu görmemekte, bu ayaklanmaların yine aynı şiddetle bastırılacağını bilmektedir.

Toplumun neden tıkanıp kaldığını kavrayabilmemiz için, bu noktanın anlaşılması gerekir. Batı işçi hareketinde insanlar, reform ve devrimden söz eder, ama devrimi kanlı bir çözüm olarak görmezler. Devrim fikrinin artık, Jakoben, bir azınlığa dayanan, ya da Plyushch'un diyeceği gibi, «Çekist» bir iktidar gaspıyla ilgisi kalmamıştır. Buna karşılık, Rusya'nın tarihsel anılarında devrim, Kışlık Saray'ın alınmasıyla, iç savaşla, Gulag Takımadaları'yla aynı anlama gelir. Toplumsal patlamalar onlara, her açıdan, Ekim Devrimi'nin bir tekrarı olarak gözükecektir — çok daha şiddetli ve ilkel bir tekrar; ilkel, çünkü, Bolşevikler gibi çok yüksek entelektüel kapasiteye sahip bir öncü grubun aracılığı olmayacaktır bu kez. Parti'den devrimci çıkmamaktadır artık. Bunun dışındaki salt öfke ortamı ise, ağır ağır kaynayan bir ayaklanmayı içermektedir — aydınları ürkütse de, konuşamadığı için, kitle içinde patlak vermeyen bir ayaklanma. Sistemin reformla düzeltilmesine yönelik hiçbir güven duygusunun kalmamış oluşu, onun devrimle dönüştürülmesi seçeneğinden duyulan korkuyla birleşince, tam bir perspektif yokluğu çıkmaktadır ortaya. Geriye sadece insan hakları için mücadele kalmaktadır: Özgürlük ve hukuk için küçük bir alan sağlamayı amaçlayan bir baskı.

Ama böyle bir yöneliş, Sovyetler Birliği'ni asıl tıkayan unsuru karşısına almaz. Merkezi soruyu cevapsız bırakır: İşler tümüyle nasıl dönüştürülebilir? Ne yapmalı?

Kiminle? Ve bu, muhalif dostlar, bize, sizin mücadelenizin sınır taşı gibi gözüküyor. Sizlere destek vermek, dilekçelerinizi imzalamak, Sovyetler Birliği'ndeki insan hakları davasına katılmak, zor bir şey değil bizim için. Aslında bunu yıllardan beri yapıyoruz ve yapmaya devam edeceğiz. Ama Sovyetler Birliği'nde kimsenin size insan haklarını vereceği yok, tıpkı Batı işçi sınıfına kimsenin onları altın tabakta sunmamış olması gibi. Cömert bir parlamentodan ya da bütün parlamentoların babası Oliver Cromwell'den gelecek bir hediye değildir bu. Böyle haklar, egemen sınıfları onları tanımak zorunda bırakan uzun toplumsal mücadelelerin meyvasıdır. Sendika kurma hakkı da, uzun ve kanlı bir tarihsel mücadeleyle kazanıldı. Her şeye rağmen, SSCB'nde insan haklarını talep edelim, hem de şimdiye kadar olandan daha büyük bir enerjiyle. Ama, Plyushch ve Weil onların, *bizim* dışardan baskımız sayesinde çiçek açacağını sanmayın. Dünyanın hiçbir yerinde böyle bir şey olmadı. İnsan haklarının yolu, siyasi kitle eylemiyle açılacaktır — sadece rejimin işleyişinde esaslı bir değişimle değil, kitlelerin ona karşı çatışmaya girdiği ve gerçek, kaçınılmaz bir sorgulayıcı haline geldiği bir süreçle olacaktır bu. O gün gelene kadar, kimse sloganınızın farkında olmayacak.

Zaman sıkıştırıyor: SSCB ve Sovyet bloğunda tehlikeler, dağ gibi büyümekte. Yönetenlerle yönetilenler arasındaki kopuş, daha ben SSCB'ndeyken bile ortadaydı. «Tepedekiler»in, «aşağıdakiler»in sempatisini kazanmaktaki yetersizliklerinden, korkularından, Stalin'in «kişiye tapma»nın etkililiği hakkındaki gerçekçi görüşlerinden, hiç de popüler olmayışından ve onun zamanında rejimin işleyişinin zayıflığından, durmamacasına saatlerce söz edebilirim.

Böyle bir durumun sonsuza dek sürmesi mümkün müdür? Yönetenlerle yöneticiler arasındaki bu zorunlu uzlaşma, sonsuza dek korunabilir mi? Buna inanan pek az kişi var. Çinliler, Brejnev ya da halefinin, iç zorluklardan kaçmak için yayılmacılığa başvuracağını, hatta Avrupa ya da başka bir yerde askeri bir maceraya atılacağını düşünüyorlar. Başkaları, denetimsiz patlamalarla, ulusal savaşlarla ve Sovyet bloğunu oluşturan halklar arasında,

vahşi çatışmalarla dolu bir gelecek görüyorlar. Ben daha az karamsar bir düşünceyi dile getirmek istiyorum. Plyushch'un alarm zillerini çaldıran tahmininin gücünü ve değerini küçümsediğimden değil; tüm Doğu Avrupa'da, işçilerin pasif direnişinin, bizimkine benzeyen ve yarın aynı şekilde muzaffer olacak daha gelişkin, daha etkili sınıf mücadelesi biçimlerine dönüşeceğine inandığım için.

Sözkonusu toplumların niteliğini araştırmak ve özgün sömürü, baskı ve entegrasyon mekanizmalarını incelemek üzere burada bulunuyoruz. Ama amacımız, sadece kavrayışımızı geliştirmek değil. Hem burada hem de orada bir şeyleri değiştirmeye çabalayan militanlar durumundayız — besbelli bir şey bu, kaderlerimiz birbirine bağlı. Bu toplumları tekelci devlet kapitalizmi kavramıyla analiz eden tezin mi, yoksa onlarda, siyasi çelişkilerin egemen bir konumda bulunduğu kapitalizmin özel bir biçimini gören tezin mi daha doğru olduğu, fazla önemli değil. Önemli olan, sınıf farklarının var kaldığı ve kaba, rezil bir haksızlığın hüküm sürdüğü her yerde işçilerin örgütlenmesi ve hakları, değerleri ve özgürlükleri için mücadele etmeleri. Bu ülkelerde yaşayan dostlar aracılığıyla, Batılı işçi hareketiyle ortak bir platformun ögelerini belki fazla aktaramayız (çünkü aradaki farklar çok büyüktür), ama hiç olmazsa, son yıllarda burada kazanılmış olan kitle mücadelesi mirasının bir parçasını aktarmaya çalışacağız. Bu, Doğu'daki kitlelere, kendilerini tanımaları ve yeniden örgütlenmeleri için gerçek bir yardım olabilir. Böyle bir işin ne kadar büyük zorluklar içereceğini biliyorum. Ama SSCB halkları daha geniş bir bakış edinmedikçe, —hepimizin kabul ettiği gibi— burjuva demokrasisinin bir görüntüsü değil, gerçek ve kalıcı değerler olan hak ve özgürlükleri elde etmek için harekete geçmekte güçlük çekeceklerdir. Çünkü bence, gerçekten de, «eşitliksiz özgürlük ve özgürlüksüz eşitlik olamaz». F. Fortini'den aldığım bu sözlerle, konuşmamı bitiriyorum.

«PATRİSTİK MARKSİZM» MİRASINA SON VERELİM

Alfonso Carlos Comin

Alfonso Carlos Comin, İspanya'daki anti-faşist mücadelede yer almış ünlü bir Katolik'tir. Bandera Roja grubunun önderiydi. Daha sonra PSUC'ye (Katalonya'daki Komünist Parti) katıldı. Bu partinin yürütme komitesi üyesidir. Aynı zamanda İspanya Komünist Partisi'nin (PCE) yürütme komitesindeki dört Katalan üyeden biridir.

Konuşmalar boyunca bir kaç kez, biz İspanyollar'ın, faşizme karşı yıllarca sürdürdüğümüz yeraltı mücadelesi sırasındaki duygularımızı hatırladığımı itiraf etmeliyim. Yurtdışındaki kitle faaliyetlerine katılarak (tabii sahte isimlerle), İspanya'daki anti-faşist mücadele hakkında açıklamalar yapardık.

Kişisel gözlemlerimizi öne sürerek uluslararası solu, İşçi Komisyonları'nın, komünistlerin, demokratik güçlerin ilerleme sağladığına ikna etmeye çalışırdık; kırk yıl, yani bir nesilden daha uzun sürmüş bir sisteme karşı umutlu olunabileceğini anlatırdık. Bu sistem, belki 1939'da bir dev gibi görünmüyordu, ama daha sonra, öldürülmüş, işkence edilmiş, hapse atılmış on binlerce, yüz binlerce İspanyol'un bedenleri üzerinde yükselerek, gerçek bir dev oldu.

Zulüm ve baskı, faşizm ve Francoculuk adına uygulanıyordu — İkinci Dünya Savaşı'nda yenilmiş, ama yine de iktidarda kalmış gerici güçlerdi bunlar. İktidarda kalmayı, sadece Francocuların toparlayabildiği toplumsal temel ya da fikir birliği, sadece canavarca ve kurnazca uygulanan baskı sayesinde değil, aynı zamanda, belli bir uluslararası duyarsızlık ve hareketsizlik sayesinde başardılar.

Francoculuğu yenilgiye uğratmanın, görevimiz olduğunun bilincindeydik; ama mücadelemizi ileri götürebilmek için uluslararası dayanışmaya çağrıda bulunmamız gerektiğini de biliyorduk.

Doğu Avrupalı konuşmacıların gözlemlerini dinleyince insan, birden şaşırıyor ve derinden sarsılıyor. Çünkü bunların çoğu, biz İspanyollar'ın bu tür toplantılarda sunmaya alıştığımız gözlemlere benziyor. Ancak, o ülkelerde baskı, sosyalizm adına uygulanıyor — ya da bu toplantıda verilen ismiyle: «varolan sosyalizm». Başka bir şekilde de söyleyebiliriz: bu bakış, çağdaş insanlığın en derin umudu adına, sömürülen sınıfların mutlak kurtuluşu adına sürdürülüyor.

Tabii niyetim, salt ahlaki ve tarihsel düşünceleri dile getirmek değil. Avrokomünist bir partinin militanı ve önderi olarak üstlendiğim rolün sorumluluğunu eksiksizce yerine getirmeliyim. Bu yüzden, PSUC'nin Katalan Komünistleri ve PCE adına konuşacağım. Ama son bölümde, Hıristiyanlık'la ilgili kısa bir saptama yapmama da izin vereceğinizi umuyorum, çünkü ben, bir Hıristiyan komünistim.

Sabahki basın toplantısının sonuna doğru, herkes yorulmaya ve acıkmaya başlamışken, *Corriere della Sera*'dan bir muhabir, Fernando Claudin'le bana, toplantının ana konusuna ilişkin bir soru sordu. Avrokomünistler olarak, Doğu Avrupa'daki muhalefet karşısında tavrımızı sorduğunda ben de kendime Fortini'nin çok etkili biçimde çizdiği Brecht'vari senaryoda rolümüzün ne olduğunu sormak zorunda kaldım.

İspanya ve Katalonya sözkonusu olduğunda Avrokomünizm, tarihsel bir ütopya olarak nitelenebilecek bir umudu temsil eder. Ama ben, bugün, bazı kazanımlar elde edilebileceğine kuvvetle inanıyorum; kesinlikle savunmacı olmayan bir yaklaşımla (tersi bana tamamen yabancıdır), PCE'nin ve Katalan Komünist Partisi'nin evriminin bazı özelliklerini aktarabilirim.

1968'de partilerimiz, Prag Baharı'nın ezilmesini açıkça mahkûm etti. O sırada yeraltında olduğumuzu hatırlatmalıyım; zayıf ve bastırılmış bir durumdaydık, kadrolarımızın çoğu hapis ya da sürgündeydi. Bu tavrımızın, uluslararası komünist hareket içinde bize getirebileceği zorlukların farkındaydık. Faşizme karşı mücadelemizde ihtiyaç duyduğumuz dayanışmanın sağlanması, zaten yeterince güçtü.

Bence bu, Avrokomünist partilerin geçirdiği derin değişimin başlangıcıydı (ya da hızlandırıcısı, çünkü değişim dinamiği bir süredir oluşum halindeydi). Akdeniz bölgesindeki öbür partilerle birlikte biz, sosyalizmin inşasında geçerli tek bir modelin olmadığını belirtmiştik; ayrıca iddia ediyoruz ki, tek modelin reddedilmesi, hiçbir şekilde, sosyalizmin niteliği hakkında kavramsal bir bunalım doğurmaz.

Kilise gibi komünist partilerinin resmi dilinin de kendi tarihi vardır ve bu dil, Salvadori'nin diyeceği gibi, Katolik bilgeliğiyle bezenmiştir; bütün sonuçlarına hiçbir zaman hakim olunamayacak terimler kullanır. Biz de, tek model olmadığını söyleyip sosyalizmin inşasında ulusal yolların olabileceği görüşünü savunmakla, aynı zamanda Sovyet modeline diyalektik bir eleştiri getirmiş olduk.

Ancak, bu ikinci noktayı yeterli açıklıkla belirtemedik. Basın toplantısında da söylediğim gibi, Doğu Avrupa ülkelerinin toplumsal niteliğinin eleştirisini geliştirmemiz gerektiği kanısındayım. Şüphesiz hepiniz, Santiago Carrillo'nun kitabı *Avrokomünizm ve Devlet*'i* bilirsiniz. Kitap, bir kişinin görüşlerini dile getirir, ama o kişi, partimizin ulusal sekreteridir. Tek modelin ve Doğu Avrupa ülkelerindeki koşulların doğrudan ve dolaylı eleştirileri yer alır kitapta.

Yine, bu kitabın Sovyetler'le önemli bir uyuşmazlık yaratmış olduğunu da bilirsiniz. Ama asıl amacım, ulusal sekreterimizin kitabını savunmak değil, özgür siyasi eleştiri yapmaya çalıştığımızda, uluslararası komünist harekette hâlâ karşılaştığımız zorlukları açıklamak.

Başka bir noktadan daha söz etmem gerektiğini düşünüyorum. Partimiz, ancak altı ay kadar önce yasadışılıktan çıktı. Hemen bir buçuk ay sonra da, 15 Haziran 1977'de seçimlerle karşılaştık. Bir çoğumuz için ilk kez yaşanan bir deneydi bu. Seçim kampanyasında, basında yayımlanan makalelerde ve tüm İberya yarımadasında yaptığımız tartışmalarda, demokratik niteliğimize duyulan güven, büyük ölçüde, tek modelden uzaklaşmış olmamızdan kaynaklanıyordu.

* Santiago Carrillo, **Eurocommunism and the State, Lawrance and Wishart, Londra, 1977.**

Kırk yıllık faşist propagandanın ardından, gerçekten bağımsız bir parti olduğumuzu, hiçbir dış merkezin denetiminde bulunmadığımızı ve sosyalizm ve demokrasi için kendi yolumuzu oluşturmaya çalıştığımızı göstermek zorundaydık.

Aynı zamanda, parti içinde, demokratik hakları, yeniden temel ve özsel önemde bir konuma ulaştırmak için çaba harcadık. Eğer gerçek bir sosyalizmden söz edeceksek, zorunluydu bu. Kendi payıma, çalışanları ezmek, grev hakkını kabul etmemek, sendikaların bağımsızca örgütlenmesini yasaklamak, özgür ifadeye izin vermemek gbi özellikler taşıyan bir sistem için, «gerçek sosyalizm» terimini asla kullanamam.

Bu yüzden, nesillerin mirasının bir parçası olan, Fransız Devrimi'nde sadece burjuvazinin mücadelesiyle değil, halk güçlerinin de katılımıyla kazanılmış demokratik hakları, sosyalizmin yeniden özümlediğini görebilmek için, çaba gösterdik.

Francoculuğa karşı sürdürülen kırk yıllık mücadelenin, her geçen gün özgürlüğümüzün elimizden alındığı bu kırk yılın, demokratik hakların değerini derinden kavramamızı sağladığını söyledik. Sosyalizm ve komünizm kelimelerinin, demokratik haklardan koparılmasını asla kabul edemezdik.

Bu toplantının yaklaşımının bilincinde olarak, muhalif dostlarımızla dayanışma içinde, burada bulunuyoruz. Dayanışmamız sadece insani ve ahlaki değildir, aynı zamanda tarihsel ve siyasidir de. Ve sınırlarının bilincinde olarak, onu tüm genişliğiyle kucaklarız.

Dostumuz Franco Fortini, bir Brecht trajedisi anlattı. Durağan, kalıcı değil, dinamik bir senaryo çizmeyi amaçladığını biliyorum. Hangi rollerden oluşacağını, kaç sahnesinin olacağını, kaç adım ileri, kaç adım geri atılacağını kendi kendimize sormalıyız. Bu toplantıyla ileriye doğru bir kaç adım atıldığına kesinlikle eminim. Sol, buradaki çoğulculuğa saygı göstererek, temel bir sorunla, «varolan sosyalist» adıyla anmış olduğumuz toplumların niteliğinin analiziyle uğraşıyor. Şüphesiz, bu tavrın çeşitli sınırlılıkları vardır; uluslararası durum da bunlardan biridir. Marksist bir Sol - kanat analizi yapmaktayız. Ama bence, eğer

tamamen dürüst olmak istiyorsak, yirmi - otuz yıl önce Manişeist bir anlamda burjuva diye niteleyip reddettiğimiz birçok eleştiriyi yeniden keşfedip doğruluklarını kabul etme süreci içinde olduğumuzu belirlemeliyiz. Zaten Marksistler olarak, Manişeist kalmaya devam edemezdik.

Üçüncü Enternasyonal'in tarihsel gelişiminde Manişeist ölçütlerin, kültürel, bilimsel ve ideolojik alanlarda ağır bastığı bir dönem olmuştur. Bu dönem, Enternasyonal partilerini, gerçek devrimci güçler olmaktan çıkarıp engizisyon kiliselerine çevirmişti.

Louis Althusser, uluslararası komünist hareketin, hatalarını, baskıları, ihanetleri hatta Lysenko olayı kadar boyutlu hataları, geç de olsa kabullenebildiğine dikkat çekmişti. Bence bu, oldukça önemli bir adımdır. Böylece «özeleştiri» yapmış olduk; ama sözkonusu bozuklukların köklerine kadar inebildik mi?

Tarihsel Sosyalist ve Komünist partiler, uluslararası tarihsel süreçte, Doğu - Batı lişkilerinde ve «varolan sosyalizm» ülkelerindeki gelişmelerin eleştirisinde yapılan hataların nedenlerini derinlemesine analiz etmelidir.

Daha derin ve belki daha az hesaplı bir analiz oluşturmaya çalışmalıyız. Bu noktada, bazı kişisel düşüncelerimi katacağım; çünkü, her ne kadar bir parti üyesi ve önderi olsam da, partiyi, benzer şekilde düşünmek zorunda olan kişilerin yatay bir ilişkisi olarak görmüyorum. Partiler, düşünen insanlar, kaçınılmaz olarak, farklı şekillerde düşünürler.

Katalan Komünistleri'nin dördüncü kongresinde, İspanya'daki Komünist Parti'lerimizin içinde fikir ve oy birliği döneminin sona ermiş bulunduğunu belirttik. Birçok öneri oylandı ve sadece brinde oy birliği oluştu. Azınlıklar ve çoğunluklar çıktı ortaya. Tam anlamıyla iç demokrasiye ulaştığımızı söyleyemem, ama bu hedefe yaklaştıran ögeler geliştirdiğimize de inanıyorum. Parti aygıtı, kelimenin en derin anlamıyla liberalleştirilmemiş olsaydı, parti, her militanının, eğer Marksistseler (ki öyleler), salt yönetsel yollarla çözümlenemeyecek farklılıklar, çatışmalar ve tartışmalar getirmesi kaçınılmaz olan katkılarını özümlemeyi başaramasaydı, nasıl bu toplantıya gelip Doğu Avrupalı dostlarımıza hitap edebilir, onlara, ken-

di ülkelerinde demokratik hakları kazanmak için mücadele etmeleri gerektiğini söyleyebilir, çok-partili bir sistemi, sendikal özerkliği ve demokrasi içinde sosyalizmi tartışabilirdik?

Doğu Avrupa ülkelerinde mücadele veren muhalif dostlara ve içinde bulundukları koşullar, burada böylesine sarsıcı biçimde anlatılmış bulunan işçi sınıflarına sağlayacağımız en iyi dayanışmanın, kendi devrimimizi ilerletmek olduğunu, çeşitli fırsatlarda anlattık. Bu konuda bir hipotez getirmek istiyorum: Bence, SSCB'nin Avrokomünizmin muhtemel gelişmeleriyle ilgilenmesinin en büyük nedeni, bunların, Doğu Avrupa toplumlarına bulaşma tehlikesidir.

Polonya'yı ziyaret ettiğimde, gençliğin olağanüstü bir ilgiyle, Karol'un sözünü ettiği iki büyük kavramın, özgürlük ve eşitliğin uzlaştırılması üzerinde durduğunu gördüm. Sosyalizm ve özgürlüğün özdeşleştirilmesinin, mümkün olup olmadığını soruyorlardı kendilerine.

Prag Baharı'nda Sovyet önderlerini en çok rahatsız eden şeyin, onun, başka ülkelere de sıçraması ihtimali olduğunu, hepimiz biliyoruz. Gerçi, bunun, tankların Prag'a gönderilmesinin tek nedeni olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmem. Ama kesin olan bir şey var: Sovyetler, tek model siyasetini savunuyorlar.

Konuşmamın ikinci bölümüne geçmeden önce, partilerimizde, özellikle eski nesillerde, Üçüncü Enternasyonal'in iyi ve kötü birçok geleneğinin izlerinin bulunduğunu belirtmek istiyorum. Ve bir Hıristiyan olarak ben, kilisenin engizisyoncu geleneğini omuzlarımda taşıyorum. Kilisemde olan iyi ve kötü şeylerle bir dayanışma duygusu içinde bulunduğumu, sık sık söylerim. Aynı şekilde, bir Komünist olarak, tarih boyunca sınıf mücadelesinin karmaşıklığı içinde olup bitenlere karşı da bir çeşit dayanışma duygusu besliyorum. Bence dün başlatılan tartışma, hepimizi, patristik Marksizm mirasını yıkmaya zorluyor. Patristik Marksizm, skolastik bir şeydir ve şüpheye yer bırakmayan tüm olgu ve analizlere rağmen, Avrupa Solu'nun kimi bölümlerinin ilerlemesini engellemektedir.

Bu noktada, dün Girardet'in mükemmel raporunu

dinlediğimiz konuya, Marksizm ve Hıristiyanlık arasındaki ilişkiye girmek istiyorum. Girardet, Evangelik Baptist kilisesi vb. ne değinerek, sorunun kurumsal yanı üzerinde durdu.

Onun bu katkısından sonra, Protestan geleneğinden Hıristiyanların, hatta bazı Katolik azınlıkların, Marksist kökenli muhaliflerle birlikte mücadele ettiklerinden söz edildi. Bence bu, Rossana'nın konuşmasının kültürel boyutu diyebileceğimiz bir açıdan, son derece önemlidir. Sorun sadece kurumsal açıdan, yani kiliseyle partilerin ilişkisi açısından ele alınıp, kültürel ve ideolojik kavramlara başvurulmadıkça, gerçek bir kültürel tartışmayı nasıl yapabileceğimizi, doğrusu anlayamıyorum. Yaptığımız, Katoliklerle Marksistler arasındaki resmi bir diyalogdan, 1968 öncesinde Salzburg ya da Marienbad'da örneklerini gördüğümüz bir dostluğun kutlanmasından ibaret olmamalı. Kültürel tartışmaya parti içinde de girişerek, çok daha gelişkin bir süreci başlatmalıyız. Sadece Doğu'da değil, Batı'da da resmi olarak kabul edilen Marksist din eleştirisini yeniden gözden geçirmek, bunun önkoşuludur. Hem PCE hem de Katalan Komünist Partisi, programlarını açıklarken, bu sorunu ele almışlar, Lenin'in «inancın özelleştirilmesi» tezini aşmak gerektiğini açıkça belirtmişlerdir. Partimizin Hıristiyanlara (tabii ilerici, sosyalist, Marksist olanlarına) açık olduğunu ilan ettik. İnançlarını koruyabileceklerini, yine de tüm üyelik haklarına sahip olacaklarını söyledik. İnancın, bir parti toplantısına girerken vestiyere bırakılacak, çıkışta da tekrar giyilecek bir palto olmadığını saptadık. Eğer parti, Kutsal Kitap'ta bildirilen ve sosyalizmin büyük tasarısında topluca içerilen —eşitlik, kardeşlik, doğruluk, dayanışma gibi— bütün ilerici kültürel değerleri birleştirmek istiyorsa, eğer geniş kitlelerin, sadece Latin Amerika'da değil, Francoculuğa karşı İspanya'da, İtalya ve Fransa'da da sol hareketle omuz omuza uğruna mücadele ettiği bu değerleri toparlamak istiyorsa, parti önderleriyle piskoposlar arasındaki resmi görüşmelerle yetinilemez. Hıristiyan Komünistlerin ve parti saflarının vicdanlarına seslenilmelidir.

Program niteliğindeki böyle açıklamaların, kendi sonuçları olacağı besbellidir. Bunları burada tartışmayaca-

ğım. Ama bu kültürel tartışmaya katıldım; öğle yemeğinde Plyushch ve Weil'la, başka fırsatlarda da, İspanyol Komünistlerinin fazla aceleci davrandığını söyleyen PCF ve PCI'li arkadaşlarla tartıştım. (Ve sanırım bu konuda, bütün parti adına konuşabilirim.) Bizimki gibi, Hıristiyan geleneğine sahip ülkelerde, bir kitle partisinin kurulması bakımından, hayati bir öneme sahiptir bu konu. Çünkü Hıristiyan mücadele geleneğinin, sosyalizmin inşasında bir payı olacaktır. Bu yüzden Komünist Partiler, özgün bir tarihsel veri oluşturan bütün bu sosyalist mücadele geleneğinin hasadını toplamalıdır.

Bu konuda Bloch'u, Marksist din eleştirisinin gelişiminde belirleyici bir dönüm noktası olarak kabul ederim genellikle. Bence Bloch'tan önce Marksist din eleştirisi, sosyalizmin inşasına hizmet etmemişti. Marksist yazarlarımızın bir çoğu, Kutsal Kitap'tan bir şey anlamamışlar, kendi dönemlerinde kilisenin sunduğu sosyolojik görüntünün tutsağı olmuşlardı. Ama özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu olgunun, komünist ve sosyalist çevrelerce, daha dinamik bir tarzda ele alınması gerekti.

Konuşmamı, iki küçük notla ve kısa bir metni aktararak sonuçlandırmak istiyorum. Bu toplantıya bir yazı göndermiş olan Adam Michnik, Marksist kökenli bir muhaliftir ve Polonya'daki mücadele üzerine çeşitli kitaplar yazmıştır. Resmi devlet ateizmi ideolojisini, kendisine aykırı bularak reddetmişti (devlet aygıtını partiyle özdeşleyen devlet ideolojisinin açığa vurulmuş bir uyarlamasıdır aslında bu). Öte yandan, bazı Hıristiyanların, kendisiyle aynı hedefler için mücadele ettiklerini gördü. Michnik, bu konuda güzel bir yazı yazdı. Bu kısa metinden bir bölümü aktarmak istiyorum: «İnsanlar sosyalizm ve demokrasinin büyük değerleri için mücadeleye giriştiklerinde ateistler, insanlığın, gericiliğe karşı mücadelenin, özgürlük, adalet ve eşitlik mücadelesinin büyük değerlerinin, Hıristiyanlara yabancı olmadığını, tersine, Hıristiyanlığın en derin köklerinde yer aldığını farkettiler.»

Sonuç olarak şunu söyleyeceğim: eğer belli bir tarihsel süreçten miras olarak kalan skolastik Marksizmi ve yüzyıllarca burjuvazinin tekelinde kalmış olan Hıristiyanlığı, ideolojiden arındırabilirsek ve bu kaynaşma sürecini

geliştirebilirsek, kültürel bir tartışma sayesinde Marksizm ve Hıristiyanlığın, hem Doğu'da hem de Batı'da sınıf mücadelesini ilerletebilecek bir yorumu elde edilebilir. Çünkü bu sorun, Madrid, Roma ya da Paris'te ele alınacak olursa, Moskova, Prag ya da Varşova'da da bir kenara bırakılamaz. Hem uluslararası komünist ve sosyalist hareketi hem de kiliseleri etkileyen bir sorundur bu; Girardet'in söylediği gibi, sözcüğün tarihsel anlamında da uluslararası niteliktedir. Konuya burada gösterilen ilgi, benim için doyurucu oldu. Her iki tarafı da dogmatizmi aşmaya çağırıyorum ve hem kendi ülkelerimizde hem de Doğu Avrupa'da, Kutsal Kitap'taki sözlerin taşıdığı ilerici gücün yeniden kavranmasının, hepimizin oluşturmak istediği gerçek sosyalizmin inşasına bir katkı yapacağına inanıyorum.

AVROKOMÜNİZM VE MARKSİST, SOSYALİST VE DEMOKRATİK MUHALEFET AKIMLARI

Rosario Villari

Komünist bir parlamento üyesi ve tarihçi olan Rosario Villari, Floransa Üniversitesi'nde profesör olarak görev yapmaktadır. Birçok tarih eseri vermiş, özellikle Güney İtalya üzerinde durmuştur. İtalyan Komünist Partisi'nin araştırma merkezi olan Gramsci Enstitüsü'nün yayın organı Studi storici'*nin editörüdür. Ayrıca, Sovyet muhaliflerinden Roy Medvedev'in* Sovyet Devrimi Zorunlu muydu? *adlı kitabının İtalyanca baskısına önsöz yazmıştır.*

Sovyet sisteminin değerlendirilmesi, kaçınılmaz olarak, ülkelerimizdeki sosyalist düşünce ve eylemin temel bir bileşenini oluşturur. Bugün, kapitalist dünyanın yapılarını sarsan, işçi sınıfının karşısına yeni ve zorlu sorun-

lar çıkartan derin bunalımın ortasında, analizimizi derinleştirme ve geçmişin mitlerini ve şemalarını eleme konusunda göstereceğimiz kararlılık, daha da acil hale gelmiştir.

Bununla birlikte eklemeliyim ki, örgütlenmiş bir gruplaşmanın dar ufkundan bakanların sandıkları gibi, sıfır dan başlıyor değiliz. Amacım, bu toplantıyı düzenleyen ve gerçekleştirenleri küçümsemek değil. Ama konunun, bir süreden beri, siyasi ve ideolojik düşünce sürecinin bir parçasını oluşturduğu kavranmalıdır. Bugün, daha önce olmadığı kadar, sol güçler ve kuruluşlar, bu sürecin içine girmiş bulunuyorlar.

Dün Jiri Pelikan, bu girişimin en büyük Sol güç tarafından, İtalyan Komünist Partisi tarafından örgütlenmiş olmamasının kendisini şaşırttığını belirtti. Bununla, PCI'yi, bu toplantıda getirilen sorunlar hakkındaki tavırları aktarmaktan ve paylaşmaktan ya da özellikle, Doğu Avrupalı dostlarla ve muhalefetin demokrat temsilcileriyle bir toplantıdan ve açık bir karşılaşmadan kaçınmak istemekle suçlamayı düşündüğünü sanmıyorum. Gerçekten de, önemli olan, şu ya da bu insiyatifin biçimi, seçilmesi değildir. İtalyan Komünistleriyle Marksizm ve sosyalizme yakın ya da uzak muhalefet temsilcileri arasındaki diyalog ve karşılaşmanın doğrudan ve dolaylı olarak ne gibi koşul ve biçimler altında geliştiğini tekrarlamaya gerek duymuyorum. Ama tekil durum ve olayların ötesinde, İtalyan Komünist Partisi, sosyalist ülkelere ilişkin soruların analiz ve tartışmasına doğrudan katılmıştır ve çoğu kez bu tartışmaya öncülük etmiştir. Şüphesiz, bu çabadaki gecikmeler ya da Sovyet gerçekçiliğinin bir bütün olarak ve tekil yönleriyle değerlendirilmesindeki boşluklar, belirsizlikler ve çelişkiler karşısında kimse sessiz kalamaz ve kalmamalıdır.

Ancak, PCI'nin, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri karşısındaki tavrının değerlendirilmesinde asıl çıkış noktası, Batı Avrupa'da sosyalizmin ilerlemesi için yeni bir stratejinin ortaya çıkarılmasında, İtalyan Komünistleri'nin katkısı olmalıdır. Batı'da sosyalist devrimin bu kavranış biçimini yakından tanıyorsunuz: Odak noktası, demokrasi, özgürlük ve sosyalizmin ayrılamaz oluşudur.

Demokrasinin, toplumsal, siyasi ve sivil özgürlüklerin zaferinin ve eksiksizce gerçekleştirilmesinin, toplumu sosyalist bir yönde dönüştüreceği inancıdır. Çeşitli eğilimlerdeki demokratik güçler ve halk güçleri kendi bağımsızlık ve özgünlüklerini koruyarak kaynaşmadıkça, bu sürecin gerçekleşemeyeceğinin kavranmasıdır. Avrokomünizm denilen hareketin yönü ve stratejisinin ardında yatan siyasi ve ideolojik görüş ve pratik faaliyet birikiminin incelenmesi konumuzun dışındadır. Bu sosyalizm anlayışının açıklığa kavuşturulması, partinin kendi yapısını, siyasi eylemini, başka partilerle ve bütün olarak İtalyan toplumuyla ilişkilerini, devletle ilişkilerini, vb. ilgilendiren pek çok sorun doğurmuştur. Bu sorunlar ancak kısmen çözülmüş bulunmaktadır ve geniş kapsamlı, yeni bir teorik ve siyasi düşüncenin hedefini oluştururlar. Başka şeylerin yanısıra bu, çağdaş dünyada demokrasinin tarihsel gelişim sürecini yeniden düşünmeyi ve Plyushch'un dünkü ilk konuşmasında sözünü ettiği «burjuva demokrasisi» kavramını eleştirel olarak yeniden incelemeyi gerektirmiştir.

Plyushch, SSCB'nde, tarihsel sürecin, bizim olağan anlayışımıza göre tersine işleyeceğini ummaktadır: Sosyalist devrimden *sonra*, onun bir tamamlayıcısı ve gerçekleştiricisi olarak bir çeşit «burjuva - demokratik» devrim. Oysa, çağdaş tarihin genel hatlarını izlersek, demokrasinin zaferinin ve gerçekleşmesinin ne liberal - burjuva istemin doğal ve kendiliğinden evriminin bir ürünü ne de burjuvazinin verdiği haklar olmadıkları açıkça görülür. Tersine, halk sınıflarının çok yönlü ve muazzam mücadelesinin ve özellikle örgütlü işçi hareketinin gelişiminin ve bu gelişim nedeniyle güçler arasındaki ilişkide oluşan kaymanın sonucuydular.

Bu sorunun analizi, bizi bir hayli ileri götürebilecektir. Karşılaştığımız sorunlardan biri olarak belirtmeyi yeterli görüyorum. Ancak bu toplantının konusundan uzaklaşmamak için, çabuklukla ve kısaca, Sovyet gerçekliği ile sosyalist ülkelerin ve bu gerçeklikle bizim ilişkimizin yeniden incelenmesi bakımından Avrokomünizmin taşıdığı anlamdan söz edeceğim. Sözkonusu olan yeniden incelemenin gelişimi kabaca izlendiğinde, İtalyan Komünist Partisi'nin, tüm çabalarını Sovyet modelini reddetmeye

yönelttiği bir aşamadan kendi sosyalizm kavramının bağımsızlığını öne sürdüğü ikinci bir aşamaya, sosyalizme giden demokratik yolun özgünlüğünü vurguladığı üçüncü bir aşamaya ve şimdi de, sosyalist toplumun bir temeli olarak demokrasinin evrensel değerini ortaya koyduğu bir aşamaya geçmiş olduğu söylenebilir. Bu aşamalardan herbirine, SSCB'ndeki devrimden sonraki tarihin ve değişmelerin belli bir değerlendirmesi eşlik etmiştir. Ekim Devrimi'nin muazzam tarihsel önemini ve hem uluslararası alanda hem de Sovyet toplumundaki ilerici etkisini hiçbir zaman sorgulamamıştır bu değerlendirme. Ama hata ve sapmaların açıklanması bakımından, rejimin otoriter ve bürokratik yapısı ve siyasi demokrasinin gelişememesi koşullarında Sovyet toplumunun temel çelişkiler ve hatta trajediler yumağını her zaman açıklıkla belirlemiştir. Bugün ulaşmış bulunduğumuz ve kısa bir süre önce Enrico Berlinguer tarafından Moskova'da, biraz yapay ama oldukça anlamlı bir biçimde açıklanmış olan tavrın, şüphesiz, daha da geliştirilmesi ve derinleştirilmesi gerekmektedir. Bunun yapılabilmesi, sorunun global boyutlarının ve İtalya'daki iç gelişmelere, Birleşik Devletler'le, Sovyetler Birliği ve öbür Avrupa ülkeleriyle ilişkilere olan aynı önemdeki etkisinin bilincine sahip başka siyasi ve kültürel güçlerle karşılaşmaya bağlıdır. İtalyan Komünistleri, böyle bir analizin, kilitli ağızlarla ve yumuşakbaşlılıkla yürütülmeyeceğini, ama aynı zamanda, işçi sınıfına ve sosyalizme bağlı olduklarını söyleyen partiler arasında yeni bölünmelere yol açılmaması gerektiğini savunuyorlar. Her eğilim, kendi özerkliğini savunmalıdır ama kendini yalıtmamalı ve farklı tavırların mümkün olduğunu reddetmemelidir. Yararsız ve zararlı çatışmalara girilmemeli ve dünya devrimine ya da yeniden doğuşlara ilişkin çekingen umutlara kapılınmamalıdır; Batı Avrupa işçi hareketinin kendi mücadelesini sürdürmekle, varolan sosyalist toplumların yenilenmesine katkıda bulunabileceği akılda tutulmalıdır Bu bağlamda, SSCB ve öbür sosyalist ülkelerde ortaya çıkan kültürel ve siyasi ayrılıkçılığı, ideolojik, siyasi ve dini nitelikleri ne olursa olsun meşru olarak görmeli, devlette köklü bir demokratik reform yapılmasını isteyen güçlerin varlığını ve geçerlili-

ğini kabul etmeliyiz. Sanırım, Doğu Avrupalı dostlarımızın burada sundukları gözlem ve düşünceler, bir noktada birleşiyor: Sözkonusu toplumların sosyalist olup olmadığı tartışması, soyut ve genel kalma ya da bizi yanlış bir yöne saptırma tehlikesi taşısa da, temel sorun, demokratik yapıların ve özgürlüğün eksiksizce gerçekleştirilmesidir ve bu, Ekim Devrimi'nin yarattığı muazzam ekonomik, kültürel ve siyasi potansiyeli fiilen gerçekleştirmenin zorunlu koşuludur. Bu açıdan, Avrokomünizm ile Marksist, sosyalist ve demokratik muhalefet akımları arasında bir birleşme noktasının ortaya çıktığını sanıyorum. Başka temel sorunlardaki görüş ayrılıklarını gidermiyor bu birleşme, ama bence, farklı deneyimlerden doğmuş olduğu için önemli. Bu özelliğin de, Avrokomünizmin yolunu doğruladığına ve bizden hayli farklı koşullarda gelişen demokratik ve sosyalist unsurlarla bağ kurma gücünü gösterdiğine inanıyorum. Geçilmesi gereken yolun zorluğunu gözden kaçırmamalıyız. Ama bugün, bizzat bu yeni araştırma sayesinde, hem kapitalizmin bunalımı hem de sosyalizmin iç sorun ve çelişkileriyle uğraşmanın daha elverişli koşulları yaratılmaktadır.

KAPİTALİZMDE VE «GERÇEKTEN VAROLAN SOSYALİZM»DE SİYASET VE EKONOMİ

Ursula Schmiederer

Ursula Schmiederer, Federal Alman Cumhuriyeti'nde, Osnabruck Üniversitesi'nde profesördür ve Sozialistisches Büro'nun dergisi Links'*le yakın bir işbirliği içindedir. R. Rotermundt ve H. Becker Panitz'le birlikte* Detant, Rekabet Sistemi ve Varolan Sosyalizm *adlı kitabı yazmıştır.*

Sovyetler Birliği ve öbür «gerçekten varolan sosyalizm ülkelerinde sol muhalefetten söz ederken Weil, bilimsel sosyalizm, işçi sınıfı teorisi ve sınıf mücadelesi bi-

limi olarak Marksizm'in yeniden keşfedilmesinin önemini vurguladı. Gerçekten de, Marksizm'in yeniden verimli olabilmesi için «Marksizm - Leninizm»den kurtarılması gerekmektedir. «Gerçekten varolan sosyalizm»in altmış yılı, bir mücadele bilimini, meşrulaştırıcı bir ideolojiye dönüştürdü. Geride kalan bu yıllar, sanki atılması gereken tarihsel bir kabuk gibi. Bunalımda olan, —Althusser'in söylediği gibi— Marksizm değil, «Marksizm - Leninizm»dir.

Eski kategorilerin yeni gerçekliklere uygulanması, üretken olmayan bir işlemdir. Bettelheim'ın «gerçekten varolan sosyalizm» toplumu için «devlet kapitalizmi» kavramını kullanmasını kabul etmeyen Karol'a katılıyorum. Hatta bence bu kullanım, Batı işçi sınıfını, Doğu işçi sınıfıyla aynı tarzda tanımladığı için yanlıştır. Eğer bu kavrayış geçerli olsaydı, Marx'ın analiz ettiği sömürü ve yabancılaşma ilişkisi, proletarya için her iki toplumsal bağlamda da varolurdu. Anladığım kadarıyla, Rossana Rossanda'nın görüşü, tam da böyle.

Bu konuya açıklık getirmek ve kurtuluşun toplumsal ve siyasi taşıyıcısı olan devrimci özneyi tanımlamak, önemlidir. «Gerçekten varolan sosyalizm» ülkelerindeki aydın muhalefetinin bakış açıları ve kaderi, «sınıf bilincinin yeniden elde edilmesi» sürecinin, üreticilerin karşısına çıkış biçimine yakından bağlıdır. (Rossanda'nın «Gierek ve Polonya işçileri» adlı yazısına bakın.) «Varolan sosyalizm»in toplumsal çelişkilerinin üreticileri nasıl ve nerede toplumsal ve siyasi alana sıçratacak bir noktaya ulaşacağını bilmemiz gerekir. Sistemli bir analiz gerekli olduğuna göre, yanlış kavramların, toplumsal süreçleri maskelememesini sağlamalıyız.

Rossanda'nın «kapitalistleri olmayan bir kapitalizm» görüşüne katılmıyorum. Bu terimi kabul edecek olursak, «varolan sosyalizm»in üreticileri salt ücretli - emekçiler olarak tanımlanır ve ücretli emek ile sermaye arasındaki uzlaşmaz çelişkiyle karşı karşıya buluruz kendimizi. Oysa gerçekte, kapitalizme özgü sömürü ve yabancılaşma ilişkisi, Sovyet tipi toplumlarda görülenden farklıdır. İkinci durumda, değer yasası aracılığıyla topluma bütünlük sağlayan bir «iç bağ» yoktur. Kapitalizmin kendine has

bir özelliği, ekonomik yasaların «üreticilerin zararına» işlemeleridir. Buna rağmen önemli bir aksamaya uğramazlar ve kendilerini doğal zorunluluk olarak kabul ettirirler (toplumsal bütünleşmenin, büyük bir kriz tarafından zayıflatıldığı durumlar dışında). Sovyet toplumunun *kapitalist olmaması*, işte tam da böyle bir iç toplumsal bütünleşmenin olmayışından anlaşılır: Hem emeğin hem de baskının niteliği farklıdır.

(Sovyetler Birliği'ne ilişkin olarakl ne kapitalist ücretli emekten ne de sınıfsız bir toplumda insanların özgür işbirliğinden söz edebiliriz. Daha çok, bir tür *zorunlu emek* sorunu vardır ortada. Baskı biçimini aldığında emek, kapitalizm-öncesi toplumlardaki gibi bir doğrudan egemenliğin varolduğunu gösterir. Bu aynı zamanda, «gerçekten varolan sosyalizm» toplumlarında devletin, neden *sönemediğini*, tersine, *sürekli daha çok güçlenmesi gerektiğini* de açıklar. Böyle toplumlarda ekonomik bütünleşme, hiçbir bakımdan «doğal» olmadığından, *siyasi* bir tarzda gerçekleştirilmek zorundadır. Kapitalizmde *toplum*, kendi yasalarına göre yaşar. *Devletin* yapması gereken, sadece bu yasaları kollamak ve toplumsal yeniden-üretim koşullarını güvence altına almaktır. Buna karşılık «gerçekten varolan sosyalizm»de bu anlamda bir toplum yoktur: *Siyasi* bir biçimde hem oluşturulur hem sürdürülür. Polis, silahlı kuvvetler, gizli servisler ya da hatta hukuk ve ideoloji gibi baskı kurumlarının gerekliliği, bundan kaynaklanır. Bürokrasi de, *raison d'être*'ini buradan alır.

Egemenliğini sürdürmek için bürokrasi, *kendi* sosyalizm modelini («üretici güçlerin gelişmesi», «kapitalizmi yakalamak ve geçmek»), sosyalizm olarak kabul ettirmek zorundadır. Herhangi bir alternatife hoşgörü gösterilemez, çünkü böyle bir şey bütün baskı yapısını sarsar ve toplumun varlığını tehlikeye düşürür. Bu yüzden bürokrasi, başka sosyalizm modellerinin tartışılmasına izin veremez (ister Çin modeli, ister Prag Baharı, ister bir çeşit konsey komünizmi olsun). Bu yüzden, her türlü muhalefetin bastırılması gerekir.

Söylediğim gibi, emeğin zorunlu biçimi, doğrudan *egemenlik* gerektirir; egemenliğin olduğu yerde de baskı

vardır. Baskının varlığı, üretlcilerin bir azınlık konumunda bırakıldığı anlamına gelir. Sosyalizm modelleri üzerindeki tekelini elden bırakmamak ve «sosyalizm»i üreticilerin yaygınlaşması olarak kabul ettirmek zorunda olan Parti, «sosyalizmin yerine geçen» bir şey haline gelir. «Kendi» sosyalizmi ile Parti ve devlet bürokrasisi, üreticilerin, özgür birliktelik içinde gerçek kurtuluşunu engeller ve üretim sürecindeki yabancılaşma ilişkisini alabildiğine sağlamlaştırır. Ayrıca, sürekli bir toplumsal bunalım çıkar karşımıza, çatışma ve çelişki, «gerçekten varolan sosyalizm»in asli unsurları durumundadır.

Toplumun olgunlaşmamışlığı ve üreticilerin yabancılaşmış yaşama ve çalışma koşulları, aynı ölçüde yabancılaşmış başka bir biçimde ifadesini bulur: Olgunlaşmamış üreticiler kendilerini, tüketiciler olarak avuturlar. Daha büyük bir tüketim hacmi ve iş sırasında daha çok boş zaman talep ederler — başka bir deyişle istedikleri, yabancılaşmış emek ve üretim koşullarından doğan yozlaşmış ihtiyaçların yabancılaşmış tatminidir. Böylece üretici direnişi, her şeyden çok, «tüketici protestosu» biçimini alır. Sovyetler Birliği'nde, toplumsal ve ekonomik bunalım evreleriyle böylesi sorunlar etrafında oluşan karışıklıkların artması arasında ilişki olduğu kuşkusuzdur: Örneğin, altmışların başında, Kruşçev reformları başarısızlığa uğradığında ve altmışların sonunda, «sosyalizmin ekonomik sistemi»ni kurmayı amaçlayan büyük ekonomik reformların sürekli toplumsal bunalımı altedemeyeceği belli olduğunda. (Karol'un hatırlattığı gibi, Novocherkassk' taki 1963 olayları, yüzlerce ölüyle son buldu; Odessa, Gorki, Rostov ve başka yerlerde de karışıklıklar oldu; altmışların sonlarında, özellikle Sverdlovsk, Gorki, Kaunas, Taşkent ve Kiev'de yeni bir grev ve huzursuzluk dalgası yaşandı; 1972'de de Ukrayna'nın sanayi bölgelerinde —en çok Kiev'de, ama aynı zamanda Dinyepropetrovsk ve Dinyeprodzerjinsk'te— şiddetli mücadeleler patlak verdi.) Olayların kısa vadeli nedenleri, arz sorunları, genel *biçimiyle* «tüketici grevleri» ve «besin eksiklikleri»dir. 1970 - 71 Polonya tersane işçileri grevleri, biçim ve içerik ilişkisini açığa vurmuştu: grev, yiyecek fiyatlarından kaynaklandığı halde işçiler, Gierek'i çağırırken ve dolaylı olarak,

Parti ve Devlet'in işçi çıkarlarını tanımasını talep ederken, özgürleşmiş üreticiler olarak hareket etmişlerdi. Böylece, henüz bilincinde olmasalar da, bürokrasinin egemenliğini sorgulamış oluyorlardı. Bu mücadele bir kez bilinçle yürütülmeye başlayınca, «varolan sosyalizm»den gerçek sosyalizme geçiş, gündeme gelecektir.

Bürokrasi, belli bir ikilem içinde sıkışmış durumdadır: Sosyalizm modelini değiştirmeden sürekli bunalımın üstesinden gelemez. Birinci sektöre (ağır sanayi) ağırlık verildiği sürece, tüketici ihtiyaçları karşılanamaz. Zorluk sadece, reform ve kriz döngüsünün yapısal sorunları çözememesi de değildir; bir geçiş toplumuna artık inanmayan bürokrasi, «ileri sosyalizm sistemi»ni yarattığından beri, tüm reform reçetelerini tüketmiş bulunmaktadır. Altmışların sonlarından bu yana bürokrasi, bunalıma karşı girişimini iki yönde geliştirmeye çalışmıştır: *birincisi,* dünya pazarına karşı «teknolojik açığı» kapatmaya ve içteki yenilenmenin uyuşuk gidişini kapitalist teknolojinin ithaliyle hızlandırmaya yönelik bir saldırı *ve ikinci olarak,* üretkenlikte bir artış. Kapitalist teknolojinin yanısıra, kapitalist iş örgütlenmesi de ithal edilmektedir. «Üretkenlikte bir artış»ın anlamı ise, emeğin yoğunlaşmasından başka bir şey değildir. Bu yüzden her iki yön de, emek gücünün daha fazla ezilmesini, yani işçilerin daha fazla sömürülmesini içermektedir. Bir taraftan da tüketicinin desteklenmesinde esaslı bir gelişme sağlanamadığından, üreticiler, tüketici olarak tatmin olmamakta ve yeni çatışmalar ufukta beklemektedir. Çünkü eğer «daha iyi yaşamak» mümkün olmayacaksa, daha çok ve sıkı çalışmak neye yarar? Bu toplumsal çelişkiler, gelecek dönemde daha da keskinleşecektir.

Bu noktada, hem Doğu'daki hem de Batı'daki sosyalistler için doğrudan siyasi sonuçları olan özgün bir diyalektiği gözlemleyebiliriz. Bürokrasinin, dünya pazarında yapacağı ithalat ve ihracatla toplumsal sorunları çözmeyi umuyor olması, detanta gösterdiği ilgiyi büyük ölçüde açıklar. Avrupa güvenliği üzerine Helsinki Konferansı'nda getirilen siyasi detant önlemlerinin, ekonomik alış - verişin kurumsal çerçevesini yaratacağı varsayılmıştır. Aynı zamanda, kapitalist ülkelerde başlayan bunalım

da, yeni pazarlara ve yatırım alanlarına duyulan ilginin büyümesine yol açmıştır. Her iki tarafta da yöneticiler, hem ekonomik ilişkileri geliştirerek bunalımı hafifletmek hem de toplumsal statükoyu kalıcılaştırarak egemenliklerini güçlendirmek istemektedirler. Bu aynı zamanda, toplumsal çelişkilerin denetim altında tutulmasını ve sınıf mücadelesinin bastırılmasını da gerektirir.

Plyushch, Avrupa detantının «varolan sosyalizm» ülkelerindeki sol muhalefet için sonuçta olumlu koşullar yaratacağını dikkatle vurgularken, kesinlikle haklıydı. Aydın muhalefeti için detant, belli avantajlar getirmektedir: Protesto hareketlerinin ve aydınların tavırlarının Batı'da daha yaygın olarak duyulması, bürokrasinin sert baskısını daha çok sınırlama şansı ve böylece açık terörün bir ölçüde azalması. (Ama belki de psikiyatri klinikleri, içten pazarlıklı bir Doğu - Batı detantı döneminin en «uygun» baskı biçimleridir?)

İşte bu nedenlerle, Batılı sosyalistler olarak görevimiz, bu diyalektiğin içinden çıkmak için bir strateji ve siyasi bir yol göstermektedir. Detantın belirsiz heveslilığini silememiz için kesinlikle hiçbir neden yoktur. Çünkü hem detant hem de «rekabet» sistemi, statükoyu korumanın ve sınıf mücadelesini dondurmanın araçlarıdır. Detant, «varolan sosyalizm»deki aydın muhalefeti için yararlı olsa bile, onun, üreticilerin direnişini engellediği ve sınıf bilincinin gelişimine zincir vurduğu gerçeğine gözlerimizi kapayamayız. Ve bu sorun, henüz çözülmüş değildir.

«Varolan sosyalizm»deki aydın muhalefetin sosyalist niteliği geliştikçe ve bu hareket, —Rudolf Bahro'nun analizinde derinlemesine yaptığı gibi— kendi mücadelesi ile proletarya direnişinin doğuşu arasındaki ilişkiyi hesaba katabildiği ölçüde, hem Doğu'da hem de Batı'da, işçi sınıfının kurtuluşuna yönelen birleşmiş bir sosyalist siyasetin gerçekleşme ihtimali de güçlenecektir.

BİR BASKI ARACI OLAN PSİKİYATRİ

Hrayr Terzian

Hrayr Terzian Ermeni asıllı bir psikologdur. Padua Üniversitesi Nöroloji Kliniği'nin yöneticisidir ve 1976'dan beri Psichiatria Democratica*'nın önderlerindendir. Sağlık hizmetleri alanında, sendika federasyonu CGIL ile işbirliği yapmaktadır. Avrupa ve Amerika'da yüzden fazla bilimsel eser ve makalesi yayımlanmıştır.*

Devrim-sonrası toplumlarda iktidar ve muhalefeti konu alan bu toplantıda, Doğu'da psikiyatrinin bir baskı aracı haline gelmesinden, kısa da olsa söz edilmemesi, düşünülemezdi. Sadece genel, gazeteci türü diyebileceğim bilgilere sahibiz. Bunlar da her zaman ilk elden gelmiyor. Doğu'daki, özellikle Sovyetler Birliği'ndeki psikiyatrik baskının tartışılmasına gerçekten tatmin edici bir analizle katılmamızı engelliyor bu durum.

Bu toplantıya sadece kendi adıma gelmiş değilim; «Psichiatria Democratica» grubunun da selam ve desteğini getirdim. Aslında *Psichiatria Democratica*'nın sizlerden bir isteği var: Bu fırsattan yararlanarak hem Doğu hem de Batı toplumlarındaki psikiyatri sorununun ayrı bir tartışmasını başlatmanın kararlaştırılması. Böyle bir tartışma, çeşitli ülkelerdeki uygulamaları, ortaya çıkardıkları sonuçlarla ilişkilendirerek analiz edecektir.

Bildiğiniz gibi *Psichiatria Democratica*, özellikle Gorizia Psikiyatri Hastahanesi'nde başlatılan mücadelelerden doğmuştur. Geçen Eylül'de, psikiyatrinin alternatiflerini ele alan Trieste konferansında son derece önemli bir eşik aşılmıştı. Trieste'de, Batı tarihinde ve şüphesiz dünya tarihinde de ilk kez, psikiyatrinin araçlarından biri, akıl hastahanesi, ortadan kaldırıldı. Geçen Eylül, bir akıl hastahanesinin kapatılarak yüz elli yıldır orada hapsedilen insanların tam anlamıyla serbest bırakılmasını izlemek üzere dört-beş bin kişi toplandı bu kentte. Bu önemli gelişme aşamasına ulaşmış olan *Psichiatia Democratica,* Doğu'da olup bitenlerin analizini yapmadığının da farkına varmış bulunuyor. Bugün kendini yeterince güçlü ve

yetenekli görüyor; hiçbir şey onun bu analizi başlatmasını engelleyemez.

Son zamanlarda iki kitabı inceledim: Biri, psikiyatri üzerine bir Sovyet incelemesi; yazarı (adını unuttum), herhalde başka bir çokları gibi, geri kafalı bir psikiyatrist; öbürü ise, Bukovsky'nin Sovyetler Birliği'ndeki sayısız muhalif aydının karşılaştığı uzman müdahalelerini konu alan bir kitabı.[1] Her ikisi de, Batı psikiyatrisinin en geri kalmış sektöründe çalışan biri için bile, unutulamayacak kadar rahatsız edici kitaplar. Edition de Moscou tarafından Fransızcaya çevrilmiş olan psikiyatri incelemesi, gerçekten ürkütücü bir kitap, özellikle de resimleri. Çünkü basmak için seçmiş olduğu resimlerdeki yüzler, bugün İtalya'da en geri psikiyatristin bile yayımlamaya kalkışmayacağı türden. Gerçekten de, böyle bir psikiyatrist, bu Sovyet eserindeki gibi örnek yüzleri bulup fotoğraflayamaz. Ve hiçbir Batı incelemesi, insanı, böyle aşağılık bir şekilde, nesne düzeyine indirgemez. Kitabın önsözü, Pavlov ve Marksizm - Leninizme bağlılık gösteren belli bir tür Sovyet psikiyatrisini yüceltmektedir. Ama metinde, ne Marx'ın ne de Lenin'in izini bulmak kesinlikle mümkün değildir.

Bukovsky'nin yayımladığı kitap ise, bazı psikiyatrik uzman raporlarına yer vermektedir. Dil ve çözümleme yöntemi bakımından Batı dünyası için düşünülemez raporlardır bunlar. Hemen her olayda, ele alınan hastalığın, reform manisinin eşlik ettiği paranoid şizofreni olduğu söylenmektedir. Hastalıklara konan teşhislerin esası budur.

Sorun hakkında derin bir bilgim yok. Ama incelemeyi okurken, Sovyetler Birliği'nde (ve sanırım birçok başka ülkede de) hastaların yatırılmadan bakıldığı nöro - psikiyatrik kliniklerin ilkel bir düzeyde olduğu izlenimini edindim. 1919 - 1925 arasında, psikiyatrik ve benzer başka kurumların temizlenmesine girişildi. Ama yine de, bu klinikler, tümüyle olumsuz bir yönde, polisle tam bir uyum içindeki bir denetim sistemi olarak kullanıldı.

1. V. Boukovski, Une nouvelle maladie mentale en URSS: l'opposition, Paris 1977.

Bu sistem bir ölçüde, bugün İtalya'da, iyi bilinen psikiyatrinin bölgeselleştirilmesi girişimiyle oluşturulmaya çalışılan sisteme benzetilebilir. Resmi psikiyatri burada, bölgeleri «psikiyatrikleştirme»ye çalışmaktadır. Buna karşılık, sahip olduğumuz çok sınırlı bilgilere göre, Sovyetler Birliği, bölgenin «psikiyatrikleştirilmesi» sözkonusu olmasa da, şimdiden psikiyatrinin bölgeselleştirilmesini gerçekleştirmiştir.

Sovyetler Birliği'ndeki ikinci bir sistem de aşağı yukarı bizim yerel akıl hastahanelerimize denk düşer (ancak sayı ve boyutları hakkında bilgim yok). Bunlar, üniversite psikiyatri klinikleri olarak bilinirler ve içlerinde çeşitli uzmanları barındırırlar. Daha üst bir düzeyi de, bizim kriminal akıl hastahanelerimize tekabül eden kurumlar oluşturur. Kriminal ya da cezai akıl hastahaneleri gibi isimlerle anılırlar. Bunlar, Batı'dakilerden çok daha fazla ve yaygındır ve sadece zorunlu tedavi gören bir kaç aydın muhalifin değil, birçok kategoriden kişinin, zorla tedavi için kapatıldığı yerler olarak gözükmektedirler. Bu kategorilerin neler olduğunu ve nasıl tanımlandıklarını belirleyemedim. Ancak sözkonusu kriminal akıl hastahanelerinin, psikiyatrikleştirilmiş siyasi hapishanelerden başka bir şey olmadığı bellidir. «Medeni hukuk suçluları» bulunmaz burada, sadece «siyasi suçlular» ve ayrılıkçılarla haklarında hemen hiçbir şey bilinmeyen başka tür muhalifler kapatılır.

Yapmak istediğim, içinde bulunduğumuz bilgi boşluğunun üstesinden gelerek, bir kimsenin, bu üç düzey arasında yaptığı geçişin işleyişini anlamamızı sağlamaktır: Klinikten psikiyatrik öğretim yapılan asıl akıl hastahanesine ve kriminal ya da cezai akıl hastahanesine. Aslında sonuncusu, çoğunlukla bir hapishane bölümüdür; öbürleri ise, aynı zamanda polis ajanları olan psikiyatristlerin bulunduğu ayrı hastahanelerdir. Bukovsky'nin kitabındaki metinlerin birçoğu, beyaz gömleğin altına polis üniforması giyen ya da bazen birini bazen ötekini giyen kişilerden söz etmektedir.

Sovyetler Birliği'ndeki psikiyatriyi analiz etmek üzere, bu kısıtlı ve dağınık bilgilere dayanarak İtalya'daki 1968 sonrası hareketini oluşturmaya çalışıyoruz. Kendi

hareketimiz, akıl hastahanelerinin ortadan kaldırıldığı Trieste'deki yankı uyandıran konferansa ulaşmıştır. Mücadele zor olsa ve sık sık ileri düzeydeki deneylere yer verse bile, etkisiz kaldığı söylenemez. Bugün, tüm İtalyan psikiyatri sistemi dağılmaktadır ve artık geçmişteki araçlarını kullanamaz. İtalya'da en kötü psikiyatristler bile, ensülin komasına başvurmaktan vaz geçmişlerdir. Oysa Sovyetler Birliği'nde bu yöntem, Küba'da da olduğu gibi, kitlesel boyutta kullanılmaktadır. «Gerçekten işe yarayıp yaramadığını anlamak için bunu daha iki yıl denemeliyiz.» — Kübalı bazı psikiyatristlerin kamu hastahanelerinde ve Havana psikiyatrik hastahanesinde koma uygulamalarını haklı göstermek için bana söyledikleri, işte budur.

Üstelik, elektrik şoku tedavisi ve benzer başka yöntemler gibi koma uygulaması da, çok şiddetli bir biçimde kullanılmaktadır. Tuhaf ama, övünçle, Sovyetler Birliği'nin psikolojik cerrahiye 1950'de son verdiğini söyledik hep. Ancak, yeniden getirildi, üstelik, bunu yasaklayan yasanın değiştirilmesinden de bize bahsedilmeden. Psikolojik ameliyatlar, son zamanlarda hâlâ uygulanıyordu; özellikle sabit fikirli hastalarda. Başka hangi tür hastalara yapıldığı hakkında ise bir bilgimiz yok. Belki muhalif «hasta»lara da uygulanıyorlar. Bu noktada da, daha çok bilgimiz olmasını isterdik.

Geleneksel psikolojik ameliyatların yeniden getirilmesi, çoğu kez, saraya karşı bir uygulama olarak sunulur. Oysa aslında bu, sadece bir psikolojik müdahale sorunudur, yani davranışları değiştirmeyi amaçlar.

Sovyet psikiyatrisinin bir başka düzeyinden de, psikolog Giorgio Rignami söz etmektedir. Kendisi bu toplantıya katılamamış olduğundan, bana gönderdiği bir raporu çabucak okuyacağım:

«Yıllar boyunca eczacılık araştırmalarında çalıştım. Doğrudan deneyimlerimize ve elde bulunan tıbbi literatüre dayanarak şunu söyleyebilirim: En azından 'biyolojik psikiyatri' ve nöro-psikofarmakoloji gibi alanlarda, işlerliği olan hipotezler, bilimsel-kültürel şemalar, pratik hedefler ve Sovyet bloğunda ağır basan sonuçların değerlendirilmesinde başvurulan ölçütlerle bunların Batı blo-

ğundaki karşılıkları arasında esaslı bir farklılık yok. Çeşitli uluslararası dergilerde yayımlanan ve psiko-farmakolojik deneylerin nasıl yapıldığını konu alan yazılar, sorunun bir yönünü aydınlatıcıdır. Varolan yöntemler, kısıtlamaları ele almayı ve atanmış uzmanla ayıplanan hasta arasındaki güç ilişkisinde yeni bir denge sağlama girişimlerini imkansızlaştırmaktadır. Sovyet heyetlerinin düzenledikleri seminerlere katılanların raporları, orada, ciddi ve nesnel olarak belirlenebilir bir organik duruma dayanarak gerekli görülebilecek beyin ameliyatları ile böyle bir organik duruma doğrudan bağlanmayan semptomları gidermek üzere yapılan ameliyatlar arasındaki sınırın aşıldığını gösteriyor. Psikolojik ilaçların kullanımının arttığını gösteren birçok belge vardır. Sadece gerçek psikiyatrik olaylardaki semptomların giderilmesinin değil, ama aynı zamanda kitlelerin günlük hayatının, en başta uyuşturucu, yatıştırıcı ve sakinleştirici haplarla, tıp ve psikiyatri tarafından işgal edildiğinin açık bir işaretidir bu. Sayısız toplantı raporlarına ve kültürel ve bilimsel değişimi amaçlayan resmi programlara (Yüksek Sağlık Enstitüsü, Ulusal Araştırma Birliği ve üniversiteler gibi İtalya'nın kamu kuruluşlarının programlarından söz ediyorum) bakıldığında, Batı'nın bilimsel sektörleriyle Doğu Avrupa'nınkiler arasında giderek büyüyen bir ortak yaşama olduğu açıkça görülür. Ya da daha da kötüsü, ikinciler, gittikçe birincilere ayak uydurmaktadır. Her şeyden önce, sapkın davranışın indirgemeci yorumuna ya da mistifike edilmiş çeşitli tedavi önerilerine hiçbir gerçek eleştirinin yapılmaması, bunun göstergesidir. Evvelce, semptomları giderici olarak düşünülen ilaç, artık herhangi bir akıl hastalığının iyileştiricisi haline gelmiştir. Aynı zamanda, görünür Doğu-Batı bağlantıları da artmaktadır: Kültürel ve bilimsel değişim programları; akıl hastalığının psikolojik ve biyolojik modelleri ve psikolojik ilaçların iyileştirici etkisinin temeli olduğu varsayılan mekanizmalar üzerine Batı'da seçilip geliştirilmiş olan konularda ortak araştırmalar. Özel ilaç tekelleri ve bunların sözde yetkililerivle artan bağlantılar, Batı'nın psiko-farmakolojik yeniliklerinin, Doğu Avrupa pazarlarında hızla egemen olmasına yol açmaktadır.»

Şimdi, konu hakkında bilgimiz az olsa da, devrim sonrasında, 1919 - 1925 arasında Sovyetler Birliği'nde, psikiyatrinin bir araç olarak büyük ölçüde ortadan kaldırıldığını biliyoruz. Birçok akıl hastahanesi, tamamen ortadan kaldırılmasa da, tartışma konusu yapıldı ve psikiyatri bütün bir sorunsal olarak sorgulandı. 1925'ten sonra bu kurumlar, bizimkilere çok benzeyen geleneksel akıl hastahaneleri halinde, eski işlevlerini yeniden kazandılar. Bence bugün, Batı'dakilerden de daha kötüler; Batı'da giderek daha az kullanılan araç ve yöntemleri acımasızca kullanıyorlar. Psikiyatristlerin, hastaların kendi kendilerine psikiyatri uygulamalarını getiren daha ılımlı yöntemlere dönmeleri de, sorunun üzerini örtmekten başka bir şey değildir. İlaç düşkünlerinin, ilaç alma ihtiyacı duyduklarında, bir uzmanın karışmasına gerek olmadan kendilerine elektrik şoku verdikleri Amerikan yöntemlerine benzer bu.

Plyushch, Sovyetler Birliği'ndeki kriminal akıl hastahanelerinin, başka hiçbir ülkede olmayan bir Sovyet buluşu olduğunu söyledi. Bunun tam olarak doğru olduğunu sanmıyorum. Bugün artık geleneksel Sovyet tarzında kullanılmasa bile, kriminal akıl hastahanesi, Batı'da da benzer bir rol oynamıştır. Hayatta kalan Paris komünarlarından çoğunun, alkolik, sapık ya da homoseksüel oldukları ileri sürülerek akıl hastahanesine gönderildikleri, herkesçe bilinir. Ayrıca, Lombroso'yu ve onun, sendikaların, işçi ya da köylü birliklerinin önderleri hakkındaki sayısız raporlarını hatırlamamız yeterlidir — «İtalyan usulü» uzman bilgisinin bir parçası olmuştur bu raporlar.

Sonuçta, sizlerden mümkün olduğunca çok belge toplamanızı isteyeceğim: bakmaya bile değmeyecek bayağı uzman raporlarından çok hastaların yatırılmadan bakıldığı kliniklerden kriminal akıl hastahanelerine kadar psikiyatrinin tüm yapısı ve işleyiş tarzına ilişkin gerçek analizleri. Aynı zamanda, mümkün olursa, bu bilgilerden kalkınan ve buradaki kendi pratiğimizi Doğu'dakiyle karşılaştıran bir konferans düzenlenmesini önereceğim.

FİAT MİRAFİORİ İŞÇİLERİ ARASINDAKİ TARTIŞMADA SSCB, GEÇMİŞİ VE BUGÜNÜ

Gianni Usai ve Marcello Capri

Sardinyalı bir metal işçisi olan Gianni Usai, Fiat sendikasının temsilcilerindendir ve Mirafiori'deki fabrika konseyinin yönetim komitesi üyesidir. PDUP merkez komitesi üyeliği yapmıştır.

Fiat karoser bölümünde işçi olan Marcello Capri de sendikanın bir temsilcisidir ve Fiat Mirafiori'deki fabrika konseyinin merkez komitesi üyesidir.

Gianni Usai

Bu toplantı ilk kez, işçilere, Doğu Avrupa ülkelerindeki muhalefet üzerine bir tartışmaya doğrudan katılma imkanı veriyor. Son zamanlarda fabrikalarda, bu konu üzerine konuşmalar oldu. Ama doğrusu, soldaki bu yeniden değerlendirme ve düşünme süreci, işçilerden çok önderler arasında başlatıldı. Fabrikalarda bulunan bizler için, bu tartışmaların, tutucuların ellerinde oynamış olduğu rolün sorumluluğundan kaçmak güçtür. Şimdiye kadar, ellilerin, yani soğuk savaş döneminin alternatiflerini aşmayı başaramadık: Ya Sovyetler Birliği'nin ya da kapitalizmin, emperyalizmin ve Birleşik Devletler'in yanındasın.

PDUP - Manifesto grubuna bağlı olarak hareket ettiğimiz Fiat Mirafiori'de, Ekim Devrimi'nin altmışıncı yıldönümünü kutlayan bir duvar gazetesi astık. Yazdıklarımız, son derece olağan ve genel şeylerdi. Ekim Devrimi'nin özünü yeniden ele geçirmemiz, onun gelişimini anlamaya çalışarak kapitalizmle daha iyi mücadele etmemiz ve solun yozlaşmasına, gerilemesine yol açan ve böylece en çok işçilere zarar veren uygulamalardan kaçınmamız gerektiğini söyledik. Bu ılımlılığa rağmen, işçilerin geniş bir direnciye karşılaştık.

Bunun nedeni nedir? Bence, her gün fabrikalarda işverenlere, toplumda da hayatın burjuvaca kavranışına karşı çarpışan (böylece kendi pratiklerinde, insanlar arasında yeni ve eşitlikçi ilişkileri, «sosyalizmin gerçek un-

surlarını» önceden canlandıran) birçok işçi arkadaş, aynı zamanda, bir dizi hayati kararı siyasi partilerine, «böyle şeyleri daha iyi bildikleri» kabul edilen kişilere bırakıyorlar. Sovyetler Birliği'nin niteliği ekonomi politikası, reform girişimleri devlet yönetimi gibi sorunlara yaklaşımı etkileyen bu yetki devretme işlemi, yanlış ve tehlikelidir. Çünkü, küçük, dışsal, çelik iradeli bir öncünün devrim sürecini yürüttüğünü kabul eden geleneksel anlayışın serpilmesine uygun zemin sağlamaktadır.

Biz bu çelişkiyi, fabrikalarda her gün somut olarak görüyoruz. Gerçi temsilci konseyleri hâlâ var. Ama bir örnek verecek olursak, Mirafiori'de, sadece solun stratejisi değil, aynı zamanda herkesi uyuşukluğa sürükleyen ve toplumu gerçekten değiştirme imkanına olan inancın yavaş yavaş azalmasına yol açan bu «çifte gerçek» anlayışı ne kadar çok zarar vermiştir? Bununla birlikte, fabrikalarda insiyatif olmadığı söylenemez. Buna dayanarak, ekonomik politikayı, ihtiyaçların karşılanmasını ve üretme ilişkin tercihlerin sözkonusu olduğu kararları denetlemeye çalışıyoruz.

Ancak, fabrika konseylerinin devamını sağlamış ve sağlamakta olan etken nedir? Bence, mücadele içindeki işçiler, İtalya'daki uzun sınıf mücadelesi tarihine bağlı olduklarını bilinçle hissediyorlar. Başka bir deyişle, hem yenilgiler hem de anılar, olumlu sonuçlar ve geleceğe ilişkin ihtimallerle dolu olan bu uzun tarihe olan bağlılığı unutturmaya çalışan burjuva oyununa karşı yaygın bir bilinçlilik var. Kendimi bu tarihin ayrılmaz bir parçası olarak görüyorum; Marcello Capri de öyle. Ama yine de, farklıyız, çünkü öncü işçiler olarak, Fiat Mirafiori'nin ayrı bölümlerinde yetiştik. Bu anlamda da, toplantıya katkımız, işçi sınıfı içindeki farklı bilinçlilik düzeylerinin analiziyle başlıyor.

Sonuca geçerken, fabrikada yaşanan küçük bir olayı aktaracağım size. Geçen gün, işten çıkarken, Komünist Partisi'nin eski üyelerinden bir arkadaşla, yoğun bir tartışmaya girdim. Tarihsel uzlaşmayı kabul etmediği için üyeliğini yenilememişti. İkimiz de kızgındık. Sorun, Rus devriminin altmışıncı yılıyla ilgili duvar yazısıydı. Arkadaşım, bu yılki tatillerini Rusya'da geçirmiş ve çok

mutlu olarak dönmüştü. Rusya'da işsizlik olmadığını, ulaşım sisteminin çalıştığını, sağlık hizmetlerinin iyi işlediğini söylüyordu. İsteyebileceğimiz en iyi toplum, böyleydi ona göre. Ayrıca şunu ekledi: «Birçok Rusla konuştum. Muhaliflerin, Soljenitsin'e çok benzediğini söylediler bana.» Sonra da, çok çarpıcı bulduğum için tekrarlayacağım bir terim kullandı: «kıçı boklu Katolikler»; nesnel olarak işçilere karşı olan kimseleri kastediyordu bununla. Ben de, Rusya'daki ve öbür Doğu Avrupa ülkelerindeki bazı muhaliflerin arkadaşlarımız olduğunu, sosyalizm için mücadele ettiklerini söyledim. Bunun üzerine, öfkeyle uzaklaştı ve bağırdı: «İtalya'da da işleri düzeltmek için Kazakları yollamalılar».

Dikkat edin buna. Yıllarca fabrikalarda çalışmış bir arkadaştır bu kişi; patronların baskısına karşı kendi varlığından bir şeyler vermiştir; 1968 - 69 öncesinde Fiat Mirafiori'deki çalışma koşullarını iyi bilir; Fiat'ın Mirafiori'de kurduğu zorunlu çalışma atölyelerinde çalışmıştır. Ama bu geçmişine rağmen (hem de bugününe rağmen çünkü hâlâ mücadelenin ön safındaki örgütleyicilerinden ve teşvikçilerinden biridir), Kazakları çağırmaya kadar vardırıyor işi. Benim için tehlike çanlarını çaldıran bir olgu bu; çünkü bu ülkedeki devrim sorununu bütün kapsamıyla ele alabilecek bir düşünüş tarzını, bir kavrayışı, bir sınıf bilincini tam olarak geliştirmek için daha ne kadar çok şeyler yapılması gerektiğini gösteriyor.

Marsello Capri

Gianni, işçiler arasındaki farklılıkların bir kısmını dile getirdi. Sözünü ettiği ilk noktaya, yani işçilerin, «varolan sosyalizm» tartışmasına katılmakta yavaş kalmalarına «açıklık» getirmeye çalışacağım. Bir ertelemeden çok, doğrudan bir reddediş, derhal gelişen savunmacı bir tepki, sorunun karşısına çıkmada temel bir yetersizlik olduğunu söylemeliyim.

Deneyimlerim, bunun özellikle «yaşlı» işçiler arasında geçerli olduğunu gösteriyor. Onlar, Fiat'taki baskı yılları-

nı yaşamışlar, yıllar boyunca ortak bir hedefe götüreceği düşünülen bir mücadeleyi sürdürmeye çalışan sosyalist ülkeler mitine bağlanmışlardır. Bu mit, direnme güçlerinin anahtarı olmuştur; bu yüzden de, sorgulanması, derinlemesine tartışılması, son derece zordur. Üstelik, bugün sözkonusu tartışma, İtalya'da daha önce görülmemiş özgün bir bağlamda çıkmaktadır ortaya. İşçi hareketi, sendikalar ve sol partiler, giderek daha büyük siyasi girişimlerde bulunuyorlar ve çok büyük bir ağırlık kazanmaktalar. Aynı zamanda, çelişkiler ve dengesizlikler de büyüyor. Kısacası, tam da toplumun ve devletin köklü bir değişim sürecine daha yaklaşmış bulunduğumuz için, gerçek tarihsel deneyimle yapılan karşılaştırma, daha da dramatik bir nitelik kazanıyor. Bunu gözlerden saklamanın bir yararı yok.

Sözkonusu sürece olağan insanların katılma ve onu denetleme mekanizmaları güçlendirilmediği takdirde, bürokratik bir baskı, hemen hemen kaçınılmaz olacaktır.

Bu nedenle, sol örgütlenmelerin, karışıklık ve parçalanma yaratıcı olmayan ama tartışmayı sürdüren ve ilerleten girişimler için çaba göstermeleri gerektiğine inanıyorum. Doğru ya da yanlış, araçsal olan ya da olmayan, kesinleşmiş birtakım özellikleri bugün, burada tartışılan bütün bir tarihsel deneyimi yeniden kavramanın bir yolu bulunmadan bir anda sarsmayı umamayız. Bu kesinlikler, işçi hareketi tarafından yıllar boyunca fabrikalarda geliştirilmiş, işçilerin direniş ve mücadele yeteneklerinin temel direklerinden biri olmuştur çünkü.

Bu tartışma ve toplantının, başka herhangi bir zamanda da yapılabilecek bir şey olduğunu düşünmüyorum. Bugün yapılıyor olmasının nedeni, tarihsel gerçekliğin bizi, sorunu bütün boyutlarıyla ele almaya zorlamasıdır. Tümüyle soyut olarak tartışamazdık bu soruları.

Konumuz, Batı'da, özel olarak da İtalya'da oluşturduğumuz ve devrim dönemlerinde ve daha sonrasında Doğu Avrupa ülkelerinde geliştirilenden farklı olan işçi hareketi mücadelesidir. Esas olarak farklı ve ayrı iki gerçekle mi uğraşıyoruz, yoksa kesişen ve karşılıklı birbirini besleyen iki gerçekle mi?

Ekim Devrimi olmadan, İtalyan işçi hareketi bugünkü durumunda olur muydu? Ya da tersine, Italyan ya da Fransız işçi hareketinin son yıllardaki deneyimi olmadan, Doğu Avrupa ülkelerindeki muhalefet üzerine yapılan tartışma, bugünkü biçimini alır mıydı?

Yapılan devrimin bir kısmının, bizim yapmış olduğumuzla aynı tarzda gerçekleştirildiğine inanıyorum. Bence, birbirinden bağımsızca, tamamen ayrı yollardan yürümüş iki toplumun, iki mücadele deneyiminin, iki sınıf hareketinin olduğunu söyleyemeyiz.

Ama geride bıraktığımız bu yıllardaki deneyimimiz ne oldu? Gianni Usai'nin söylediği gibi bir patronumuz var; işçi sınıfının hükümeti olmayan bir hükümetimiz var: bir burjuva hükümeti o; ve bu patronla bu hükümet, ülkeyi yönetmek için yakın bir işbirliği yapıyorlar. Öyleyse sendikalar ve partilerdeki tartışma, karşıtlaşma ve çatışmanın şiddeti dolayımıyla da olsa, öbür tarafa karşı birlik sağlamayı amaçlamıştır her zaman. Daima bu dinamik varoldu: Sol'un sorunları açması, tartışması ve zorlaması gerekiyordu; ama nihai amacı, patronlara ve hükümete karşı birleşik bir cephe oluşturmaktı.

Kanlı devrim aşamalarından geçmiş, iktidara el konmuş olan, işverenin ya da demokratik bir hükümetin bulunmadığı ülkelerde işler başka türlüdür. Birlik, acil bir sorun değildir burada ve tartışmanın bütünleştirici, kesin sonuçlara ulaşması gerekmez. Belki tam da katılımın ve kitlelerin denetim gücünün olmayışı yüzünden hareket, başkalarının egemenliğine girmiştir.

Bütün bunlar çok şematik tabi. Zamanımız çok kısa. Ama bence, temel çabamız, şu iki yönde ilerlemelidir: Doğu Avrupa ülkelerindeki hareket nasıl gelişti ve Doğu Avrupa işçi hareketinin kapitalist ve burjuva bir düşmanla uğraşmak zorunda olmaması, hangi sınırlılıkları yarattı (ki bu, gerçekten büyük bir ikilemdir). Sözünü ettiğim sınırlılıklar, bugün bürokratik bir yönetim sürdüren belli bir iktidar biçiminin baskısıyla sonuçlanmıştır

Aynı zamanda, bu işçi hareketinin baskıya rağmen oluşan deneyimlerinin anlamını yeniden kavramayı, gerçekten gerekli buluyorum. Böyle bir inceleme ve tartışmanın taşıdığı potansiyel, dolaylı olarak, çalışan kitlelerin

sınıf örgütlenmelerine katılım düzeyinin yükselmesini sağlayacaktır.

Temel bir noktadır bu. Aksi takdirde, zayıf, daha ılımlı ve yumuşak biçimler alsa bile, aynı şeyi bir daha yaşayacağız. Şimdiden bu durumda bulunduğumuz, basitçe kendi yolumuzda yürüyor olmadığımız ve bürokratik baskı süreçlerinin kendi sınıf örgütlerimizde de şimdiden ortaya çıktığının üzerinde ısrar edeceğim.

Bugün solun ele alması gereken temel konu budur.

BEŞİNCİ OTURUM

Batı Avrupa Solu ve Doğu'da Politik ve Toplumsal Çelişki

REEL SOSYALİZM VE MÜMKÜN SOSYALİZM: DOĞU AVRUPA TOPLUMLARININ VE AVRUPA SOLUNUN SORUNLARI

Lucio Magri

İtalyan Komünist Partisi'nin önde gelen bir üyesi ve teorisyeni olan Lucio Magri, 1969'da il manifesto *gazetesinin öbür kurucularıyla birlikte partiden çıkarıldı. 1971'den bu yana,* il manifesto *etrafında toplanan örgütün, daha sonra da PDUP'nin sekreterliğini yaptı. PDUP Manifestosu'nun önderlerindendir ve 20 Haziran 1976 seçimlerinde parlamento üyesi olmuştur.*

İznizle, bu toplantıyı düzenleme nedenlerimize dönmek istiyorum. Ya da daha doğrusu, onları daha açık bir şekilde ifade edeceğim. Bunun acil bir siyasi nedeni var:

Avrupa işçi hareketi, tarihinde, yeni ve kritik bir noktaya ulaşmış bulunuyor. Bir kez daha, büyük imkânlar ve tehlikelerle karşı karşıya. Kapitalist toplum, tekrar kriz içinde. Üretici güçlerin durgunluğuna bakılacak olursa, geçmiştekiler kadar ağır bir kriz bu. Ama daha derin ve köklü, çünkü organik bir nitelikte ve devletin, ideolojinin ve egemen değerlerin bunalımıyla doğrudan bağlantılı. Geçmişteki krizlerden, kitlelerin daha yoğun bir dalgalanma içinde olması bakımından da ayrılıyor. Eşitsiz ve karışık, ama daha güçsüz değil; demokrasinin genişlemesine ve yeniden tanımlanmasına yönelik. Kitle baskısı

burjuvazinin, karşı saldırıya geçmek ve iktidarını yeniden kurmak üzere güçlerini birleştirmesini, hatta toparlamasını zorlaştırıyor. Geçmiş devrimlerin —bu toplantı boyunca bizlere aktarılan— sınırlılık ve çelişkileri ne olursa olsun, kuvvetler arasındaki bugünkü genel, uluslararası ilişkiler farklıdır; sadece işçi sınıfının bilinçlilik ve örgütlenme düzeyi bakımından değil, aynı zamanda yönetici sınıfların harekete geçirebildikleri toplumsal ve ideolojik yedekler bakımından da. En azından Avrupa ve İtalya açısından baktığımızda, zafer anından hâlâ çok uzak bulunmakla birlikte (çünkü çatışmanın sonucu henüz belirsiz), onyıllar boyunca boş yere mücadele etmemiş olduğumuzu hissediyoruz.

Son yıllarda, Avrupa Sosyal Demokrasisi'nin, refah devletinin sınırlılıklarını kavramakta ve artık kapitalist toplumu yönetmekten ibaret olmayacak bir politikayı ürkekçe aramakta olan bazı parçalarını bile olumlu bir bunalıma sürükleyen temel durum, işte böyledir.

Daha önemlisi, bu, aynı zamanda Avrokomünizm'in de nesnel temeli, niteleyici öncülüdür. Birçok ülkede Avrupa Komünist Hareketi, yönetimde bir rol üstlenme noktasına yaklaşıyor. Geçmişteki sosyal demokrat deneyimin bir tekrarı olarak değil, derin bir krizin ortasında, gerçek kitle insiyatifinin baskısı altında ve arkasında çözülmemiş bir mücadele geleneği bulunarak yapıyor bunu.

Avrupa'daki durum, bu yüzden ilginçtir. Belki de ilk kez, dünya mücadelesinin teoride değil, gerçekte en dinamik ve ileri cephesi olarak çıkıyor ortaya. Ama büyük tehlikeler de burada beliriyor. Tarihin derslerinden bildiğimiz bir şey bu; çünkü Batı'da, yirmilerdeki yenilginin, bütün dünyada yarattığı felaketleri hatırlıyoruz. Ama kendi gözlerimizle de görebiliriz bunu. Geçen yılın olaylarına bakacak olursak, gerçekten de, zafer sarhoşluğu, hatta iyimserlik için hiçbir zemin bulamayız.

Fransa'da solun birliği öylesine bozulmuş bulunuyor ki, gelecek seçimleri, belki de çok daha fazlasını tehlikeye düşürüyor. İspanya ve Portekiz'deki hızlı gelişme umutları, değişik nedenlerle ve değişik ölçülerde boşa çıktı. İtalya'da 20 Haziran 1976 zaferinden sonra, bir yandan köklü toplumsal dönüşümleri başlatmanın zorluğuyla kar-

şılaşırken bir yandan da solun siyasi ve toplumsal bloğundaki ilk çatlamaları yaşıyoruz. Almanya'da genel bir sağa kayışın yanısıra Sosyal Demokrat Parti'nin gerilemesine de tanık oluyoruz. Her tarafta Sosyalistler'le Komünistler'in arası gergin; yeni sol her yerde bunalım içinde. Ve en önemlisi, kitle hareketi, hiçbir yerde tekil talepler etrafındaki etkili mücadeleden ekonominin ve devletin dönüşümüne yönelik, aynı ölçüde etkili bir mücadeleye geçmeyi başaramadı.

Çeşitli biçimlere bürünseler de, tüm bu zorlukların ortak bir kökeni var: Sistemin son derece ağırlaşmış bulunan krizi. Yirmi yıl boyunca demokrasinin sistem içinde genişlemesini sağlayan, hatta demokrasiyi, büyümenin bir güdüsü haline getiren ekonomik ve toplumsal gelişme imkanları, artık kurudu.

Kapitalist sistemin varlığını koruyabilmesi (yeniden canlanmasının sözü bile edilemez), kitlelerin güç odaklarının parçalanmasını, ücret artışlarının geri dönmesini, toplumsal ve siyasi baskının yoğunlaşmasını gerektiriyor. Kitlelerin demokrasi hamlesi bile, eğer farklı bir üretme, yaşama ve yönetme tarzına dönüşmemişse, korporatist oluşumlar ya da bilinçsizce ayaklanmalar halinde dağılma tehlikesini taşıyor.

Bir örnek alacak olursak, Fransa'da solun birliği parçalanıyorsa, bunun tek nedeni, PCF'ın, ittifakın temellerini yapay bir konu olan ulusallaştırma etrafında yükseltiyor olması değildir. Gerçek ve belli açılardan anlaşılabilir bir «zafer korkusu» yatmaktadır altta. Zafer korkusunun anlamı, kriz içinde sarsılan bir ülkeyi siyasi birlik, program ya da çatışmayı giderecek bir kitle desteği olmadan yönetmek zorunda kalmaktır.

Eğer, ileri süreceğim gibi, bu zorlukları, onları örtbas ederek karşılamak, yani yönetim gücünü azaltmak ya da daha kötüsü, sadece bir normalleşme sağlamak amacıyla yönetmek, intihar sayılacak bir hataysa, Avrupa Solu, koşulların baskısıyla, farklı bir toplumsal sisteme geçiş sorununu, beklediğinden ya da istediğinden daha önce ortaya atmak zorundadır. Böyece, en ileri ülkelerde devrim sorunu, açıklıkla tarihsel gündeme getirilmiş bulunuyor. Ve eğer onu çözmeye başlamazsak, dünya çapında, tah-

min edilemeyecek kadar önemli ve sürekli bir yenilgi yaşayacağız.

Doğu Avrupa'ya ilişkin soru da, acil sorunlarımızdan biri olarak, bu noktada karşımıza çıkar. Bize ait bir sorundur bu. Çünkü, birincisi, Batı'da sosyalizme geçiş önerisi, Doğu'daki varolan sosyalizm gerçekliğiyle hesaplaşmadan, bizim istediğimiz toplumun ondan nasıl ve ne ölçüde farklı olduğunu açıklamadan, düşünülemez; ikincisi, güçlü komşumuz Sovyet bloğunda ne gibi süreçleri serbest bırakacağını düşünmeden, Batı Avrupa'nın toplumsal ve siyasi dengesine karşı radikal bir ayaklanma başlatmamız sözkonusu olamaz.

Bizi bu toplantıya yönelten, işte budur. Genel olarak muhalefet üzerine bir konferans değildir bu toplantı. Ne de tek başına Doğu Avrupa'daki muhalefeti konu almıştır. Doğu Avrupa toplumunun bunalımı ve çıkış yolları üzerine bir konferanstır ve bu konu, kendi toplumumuzun krizi içinde, eylemimizi ve bakış açılarımızı belirlemeyi amaçlayan bir teorik araştırma sürecinin bir parçası olarak görülmelidir. İstediğimiz şey, bir muhalefet enternasyonali değil, proletarya enternasyonalizmini tartışmanın yeni bir yolunu bulmaktır.

Öyleyse, Avrupa Solu'nun bu konuda hayli ağır kaldığını kavramalıyız; gerçekten de, eylemlerini bugüne kadar dayandırdığı varsayımlar, ciddi bir bunalımla sarsılmıştır.

Önce, işçi hareketinin büyük geleneksel güçlerinin durumuna bakalım. Son bir kaç yıl boyunca Sosyalist ve Komünist partiler, Sovyet bloğuna karşı, anlaşılır taktik farklılıklarla da olsa, ortak bir genel çizgi izlediler. Bu çizgi, belli bir görüşe, inanca dayanıyordu (örneğin Deutscher ve Togliatti'de) Rus devriminin içinde geliştiği geri kalmışlık ve kuşatılmışlık durumuyla yakından bağlantılı olan Stalinist modelin, sanayileşme, kentleşme ve okur-yazarlık oranının yükseltilmesi işleri tamamlandıktan ve uluslararası detant yolu açıldıktan sonra, demokratikleşmesi, kaçınılmazdı.

Daha derin bir inanç da, Doğu Avrupa ülkelerindeki siyasi yetkeciliğin ve yönetsel merkeziyetçiliğin, üstyapının altyapının düzeyine ulaşmakta geri kalmasını yan-

sıtan kurumsal olgular olduğudur. Kerteli bir reformun gerekli yürütücüsü sayılan Sovyet yönetici grubunun, uzlaştırıcı, aracı olarak kalmış olmasının nedeni budur.

Togliatti tarafından 1956'da, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin yirminci kongresinde formüle edilen bu çizgi, yirmi yıl boyunca ağırlığını korumuştur ve hâlâ egemen yaklaşımı oluşturmaktadır. Bu durum, sadece sözkonusu çizginin tüm işçi sınıfınca paylaşılan eski ve oldukça oturmuş bir kültürden kaynaklanıyor olmasından ileri gelmemektedir; ortadan kaldırılması kolay olmamış ve olmayacak, siyasi nedenleri de vardır. Tarihsel partilerin politikasının ve kalıcı gücünün gerçek nedenlerini anlayamazsak, bunu değiştirmemiz de mümkün olmaz.

Gerçek tarihsel süreçlerin yerine ilke tanımlarını geçirmek, bizi pek ileri götürmez. Sözünü ettiğimiz çizgi, bir gerçekçilik eğiliminden, dünyanın iki büyük gücü arasındaki dengeyi gözetme düşüncesinde «sosyalist kamp»taki ağır bir bunalım sonucu bu dengenin tehlikeye düşeceği korkusundan ve uluslararası bağlamdaki Rus - Amerikan ortaklığını, Avrupa toplumlarında, tüm ılımlı güçleri yeniden sağ kutba kaydıracak fazla hızlı ve tehlikeli patlamalardan kaçınmak için bir araç olarak kullanma isteğinden kaynaklanmıştır (ve bu temelde gelişmiştir).

Togliatti'nin çizgisinin ikinci bir kaynağı da sosyalizmle demokrasi arasındaki ilişki sorununu, kitlelerin anlayabileceği görece basit bir tarzda çözme isteğidir. Buradaki yanılsama, bu sorunun, yüksek gelişme düzeyi nedeniyle Batı'da daha kolay olacağının ve aynı nedenle, Doğu Avrupa'da da giderek çözülebileceğinin sanılmasıdır. Böylece bu çizgi, Çekoslavakya'nın işgali gibi dramatik «olaylar»a rağmen, bugüne kadar kalabilmiştir. Bugün bile, sadece komünist partiler için değil, sosyal demokrasi için de Sovyet yönetici grubu, kendisiyle mesafenin korunacağı ama «olumlu evrim»ine de selam durulacak gerekli bir aracı durumundadır.

Ancak, son yıllarda ortaya çıkan yeni ögelerin de önemsiz kaldıkları, bir gerçektir. Berlinguen'in Moskova'da, demokrasinin sadece bir uluslar sorunu olmayıp bir ilke sorunu olduğunu söyleyerek Sovyetler'in iç işlerine müdahale etmiş olması, anlamlıdır. Ancak, temel varsa-

yım değişmemiştir: muhalefet, tarihsel olarak geri kalmış üstyapının bir göstergesi ve Sovyet toplumunun kerteli evrimi için bir güdü sayılmaktadır. Bütün umutlar hâlâ buna bağlanıyor. Demokrasi ve sosyalizm ilişkisi yine, ekonomik planlamayı pazar mekanizmalarıyla yumuşatma ya da proletarya diktatörlüğünü siyasi pluralizm getirerek düzeltme anlamında sunuluyor.

Avrokomünistlerin Sovyet bloğu karşısındaki siyasi tercih ve eylemlerinin önemini inkâr etmek, aptalca olur bence. Çünkü Üçüncü Enternasyonal'in büyük partileri, insan hakları ve özgürlükleri konusunda sadece tavır açıkladıklarında bile, esaslı bir etki sağlıyorlar; öbür yandan, Sovyet toplumunda demokrasi sorunu, tümüyle yeni ve belirleyici bir önem kazanmış bulunuyor (üstelik sadece Sovyet toplumunda da değil). Geride bıraktığımız onyıllarda demokrasi kavramının, giderek işçiler ve halkla ilişkili bir içerik kazanmış olması, rastlantı değil. Proletaryanın toplumsal güçlerinin dar grupçuluktan, tâbi olma ideolojisinden, boyun eğme duygusundan ya da kapitalist toplumsal ilişkiler içindeki konumlarının kendilerine aşıladığı aciz başkaldırmalardan kurtulmaları, en klasik anlamında bile olsa, demokrasiyle gerçekleşebilir ancak. Devrimci toplumsal öznenin, kendi birliğini sağlayabilmek için her zaman daha gelişmiş kültüre, örgütlenmeye ve mücadeleye ihtiyacı vardır. Ve eğer SSCB'ndeki gerek aydın gerekse halk muhalefeti, sık sık —grupçuluk, irrasyonalizm, pasif direniş gibi— yalıtılmış protesto biçimleri alıyorsa, bunun nedeni, içinde büyüyebileceği, kendini tanımlayabileceği ve rasyonel bir alternatif haline gelebileceği demokratik bir ortamın bulunmayışıdır.

Demokrasi, aydınların bir şeyler söylemesine izin verir; ama aynı zamanda, işçilerin ve köylülerin de bir sınıf olarak söyleyecek şeyleri olmasını mümkün kılar. İşte bu yüzden, Avrokomünizmin uygulayacağı baskı önemlidir ve sınıf mücadelesinde çok değerli bir öge oluşturabilir.

Ancak bence, Avrokomünizm hareketi muhalefette kaldıkça ve kapitalist sistem güçlü oldukça duyarlı ve yararlı olabilen bu çizgi, yoğun bir kriz içinde bir geçiş sürecinin getirdiği sınavla karşılaştığında, gücünü yitirir. Bunun başta gelen nedeni şudur: «sosyalizmi demokrasiyle

birlikte istiyoruz» demek, demokrasinin kitle insiyatifinin sürekli genişlemesi anlamına geldiğini ekleyerek bile olsa, yeterli değildir. Yirminci kongreyi izleyen yirmi yılın açıkça gösterdiklerini, Batı'daki kriz bir kez daha ortaya koyuyor. Çünkü hem Brejnev hem de *nouveaux philosophes,* bir noktada haklıydılar: demokrasinin üst bir biçimi olarak sosyalizmin inşası, karmaşık bir sorundur ve hâlâ çözülmesi gerekmektedir. Ve sadece belli toplumların geriliği ve geçmişlerinin yüklediği ağırlık nedeniyle değil, aynı zamanda yapısal ve kalıcı nedenlerle de böyledir.

Hem bazı Batı ülkelerindeki kırk yıllık sosyal demokrat yönetimlerin sistemin temellerini kaydırmayı başaramaması hem de ekonomik gelişme, siyasi istikrar ve askeri güvenliğin, SSCB'ni otoriter kurumlardan kurtarmaya yetmemiş olması, bunu göstermektedir. Neden? Rossanda ve Bettelheim'ın benim yapabileceğimden daha iyi açıkladıkları gibi, burada ele aldığımız olayın, sınıflı toplumun restorasyonu olduğunu kavramak önemlidir. Yetkeciliğin kökeni, budur. Yine de insan, sınıf egemenliğinin bu yeni biçiminin nasıl olup da plüralizmi hiç olmazsa görünüşte getiremediğine ve kendi kendine yarattığı tüm sorunlara rağmen çekişmeli bir baskı aygıtı ve yetkeci bir ideoloji gerektirdiğine şaşıyor.

Dikkat edilmesi gereken olgu, Batı'nın kapitalist toplumunda pazarın ve özel mülkiyetin hem gerçek baskı mekanizmaları hem de faaliyet için en etkili güdüleri oluşturduğudur. Sanki doğanın ürünleriymiş gibi görünecek kadar eski olan çeşitli kurumlar (aile, iş ahlakı, din, seçmeci eğitim sistemi), şimdiye dek kuralların, kitleler tarafından akılcı, neredeyse kendiliğinden bir şekilde kabul edilmesinin güvencesini sağlamışlardır. Liberal - burjuva plüralizminin gizli temeli, bireyselciliğin, rekabetin ve dünyeviliğin parçalayıcı, ya da felç edici etkilerini önleyen gerçek etken, işte budur. Oysa kollektif mülkiyet ve planlanmış ekonomi, bu mekanizmaları yıkar. Onu izleyen sanayinin gelişmesi de, eski temel kurumların etkisini siler. Böyle bir durumda, eğer kollektif katılımın yeni yapıları, emeğin nitelik ve amaçlarının yeni ve esaslı güdüleri ve yeni topluluk değerleri ortada yoksa, toplumsal bütünleşmenin ve (sözde) hareketliliğin tek aracı ancak siyasi to-

taliteryanizm, ideolojik devlet ve yönetsel bürokrasi olabilir. Bugünkü yetkeciliğin sarsılmaz güç kaynağı da, işte budur. Aynı olgu, rastlantısal olarak, Batı'da, refah devletinin krizinde de görülebilir.

Böylece, bir kısır döngü çıkar ortaya: Tam bir uzlaşma ve pazarla kârın, baskı mekanizmaları ve verimlilik ölçütleri olarak yeniden kurumsallaştırılması olmadan, siyasi plüralizmi, bir devlet kapitalizmi sistemine geri getirmek mümkün değildir; ama böyle mekanizmalar da, yetkeci araçlarla denetlenmeyi zorunlu kılabilecek kadar yoğun toplumsal ve siyasi çatışmalara yol açmadan getirilemez (nitekim, bunların zaten varolduğu ülkelerde, uygun bir şekilde işlemelerini sağlamak bile, yeterince zor olmaktadır)!

Yani, üretici güçlerin artan gelişmesi, demokrasi ve sosyalizm ilişkisini basitleştirmemiş, tersine, daha karmaşık hale getirmiştir. Çünkü bu gelişme, maddi kaynakların salt nicel büyümesindeki açık ilerici unsuru ortadan kaldırmış, kitlelere davranış kuralları getiren «iç bağları» koparmış, yeni ve radikal ihtiyaçlara yönelik bir dalgalanma başlatmıştır.

Ama hepsi bu değil. Bugünkü uluslararası denge ve Sovyet bloğunun iç istikrarı, giderek zorlanmaktadır. Carter yönetiminin SSCB'ne karşı —ihtiyatlı bir şekilde de olsa— aldığı tavır rastlantısal olmadığı gibi, bence, geçici de değildir. Birleşik Devletler'in belli bir ihtiyacını yansıtmaktadır: Kissinger'ın bir yarı-emperyalist devletler ağı oluşturarak üçüncü dünyada istikrar sağlamak ve böylece yeni alanlar kazanma girişiminin başarısızlığından sonra doğan bunalıma karşı, yeni bir strateji oluşturma ihtiyacı. Ayrıca, Birleşik Devletler, Sovyet bloğunda bir iç kararsızlık farketmeye başlamıştır ve baskı uygulayarak bunun üzerine gitmektedir. Aynı şekilde, Çin'in, büyüyen Sovyet saldırganlığıyla uğraşması da, bana salt ideolojik şemacılığın bir ürünü olarak gözükmüyor. Daniel Singer'ın, Brejnevciliğin son kriziyle ilgili gözlemlerini oldukça yerinde buluyorum. Şüphesiz Brejnev, yönetici sınıflar arasında istikrar sağlayan, köylüler üzerindeki baskıyı kolaylaştıran ve işçilerle teknik yöneticiler arasında

sabırla bir uzlaşma arayan kendine özgü bir iç dengeyi ustalıkla oluşturmayı başarmıştır.

Ancak, gerilimin arttığı da açıktır. Tüketimdeki hızlı bir büyüme sayesinde yeni bir denge sağlama girişimi, üretimin görece durgunluğuyla çelişmektedir. Bu çelişkiden kaçınmak, işçilerle olan uzlaşmanın bozulmasını gerektirir. Teknik adam ve aydın gruplaşmalarının istekleri —ve güçleri— de, sürekli artmaktadır. Daha da önemlisi, kitlelerle ilişkiler sorununun (depolitizasyon ve korporatizm) Stalin ve Kruşçev sonrası çözümleri, artık toplumsal parçalanmaya ve milliyetçiliğin gelişmesine yol açmaya başlamıştır.

Eğer bu gerilimler, bugünkü biçim ve yönelimleriyle patlayacak olurlarsa ve eğer bizim yardımımızla gerçek bir siyasi muhalefete dönüşmezlerse, ne bir alternatif oluşturacaklar hatta ne de reformist düzenlemeleri zorlayacaklardır. Böyle bir durumda, yetersiz ekonomik ve toplumsal istikrarla yüksek askeri güç arasındaki oransızlık düşünülürse, tehlikeli bir dışa yönelik saldırganlık eğilimi yok sayılamaz.

Barışı tehdit eden ve şüphesiz kaçınmak isteyeceğimiz bu tehlike, işleri kendi haline bırakarak ya da açıkça varolan bir krizi defetmeye kalkışarak uzaklaştırılamaz; krizin kör ve kendiliğinden bir şekilde yayılmasını zamanında önlemeye çalışmak gerekir. Avrupa solunun Doğu Avrupa'daki duruma ilgisiz kalışı, muhalefetin evrimini ağırdan alıcı, hatta aldırışsız bir tavırla izlemesi, özellikle, onun toplumda ne gibi biçimler alarak yayıldığına dikkat etmeyişi, tam da bu ihtiyatlılığı nedeniyle maceracı olma tehlikesi taşımaktadır. Rus - Amerikan ilişkilerinin gelişimine dışardan bakmak da, aynı ölçüde maceracılıktır. Oysa yapılması gereken, gerilimin muhtemel aşamalarını karşılamak, hatta iki kamptaki iç karışıklık ve dönüşümlere aktif ve olumlu bir tarzda müdahale etmek üzere, Avrupa'nın bağımsızlığını daha etkin bir çizgiye ulaştırmaktır.

İşte tüm bu nedenlerle, geleneksel solun Doğu Avrupa politikası, bir açmaza, bir bunalım noktasına varmıştır. Ve bu bunalım, kısa zamanda, normalleşmeye ya da cılız liberal radikalizme doğru geri çekilme sonucunu verebi-

lir. «Varolan sosyalizm»in, iktidarı aldığı zaman geri çekilmeye başladığını unutmuş değiliz. Şimdi Avrupa Solu da, gerçekliğin bu anına yaklaşıyor. Bu yüzden, «varolan sosyalizm»in sadece geçmişimizi mi dile getirdiği, yoksa, samimi açıklamalara rağmen, geleceğimiz için bir tehlike mi oluşturduğunu sormak, yernde olacaktır.

Ancak yeni sol, rahatsız edici sorularla da karşılaşmaktadır ve her zaman sıkıca bağlanmış olduğu önkabulleri yeniden düşünmek zorundadır. Tabii sözünü ettiklerim sadece, ideolojik kimliklerini 1968'den sonra ihanete uğramış devrim tezine ve Leninist Ortodoksluğun yeniden kavranmasına dayanarak oluşturan ya da dogmatik bir tarzda, Çin'i yeni bir model olarak alanlar değil (ki bunların sayısı da hayli fazladır). Aynı zamanda, yeni yollarda yürümek ve bana hâlâ doğru gözüken bir yönde çözümler aramak isteyenleri de kastediyorum.

1968'in hemen öncesi ve sonrası, büyük bir dönemdi; hem Prag'ın işgal edildiği hem de Batı'da işçi ve öğrenci mücadelelerinin Çin'de de kültür devriminin olduğu bir dönem. Bu deneyimlerde, Stalinist modelden kaçınmanın değerli bir örneğini ve somut imkanını gördüğümüzü düşündük. Çin kültür devrimini, taklit edilecek bir model olarak almayı her zaman reddettik; çünkü nesnel geri kalmışlık ve yalıtılmışlık koşullarının ona, en başarılı olduğu anlarda bile getirdiği büyük sınırlamaların farkındaydık. Hemen hemen dini bir tarzda kullanılan Mao'nun otorite ve ideolojisinde dile geliyordu bu sınırlamalar. Böylece Mao, kitlelerin sürekli olarak voluntarizm, moralizm ve hatta korporatizm ve anarşi sınırlarında, kendiliğinden ve düzensizce gerçekleşen direnişinin gerekli dengeleyicisi oluyordu. Aynı şekilde, Batı'daki muhalefet hareketlerinin gücünü de mitleştirmedik; çabucak ortaya çıkmış bir alternatif gibi görmedik onları. Ayaklanma ve toplumla bütünleşme arasında gidip gelen toplumsal öznelere dayanmasının getirdiği ütopik sınırlılıkları da inkâr etmedik. Ancak, bugün de olduğu gibi, bu hareketlerle, bir strateji görüşünün öne sürüldüğünü, «Stalinizm'den sol kopma» diye özetleyebileceğimiz yeni bir devrim fikrinin getirildiğini düşündük. Bu formülün anlamı neydi? Sadece yeni ayrıcalıklı sınıflara karşı yeni bir sınıf mücadelesi-

nin başlatılması gerektiği mi? Hayır, sadece bu değil. Formülün anlamı, Sovyet modelinde eleştirilmesi gerekli ve mümkün olanın ve yetkeciliğin kökeninin, kapitalist üretim ilişkilerinin dönüşümü sürecinin çok çabuk durdurulmuş ve sonra da tersine çevrilmiş olduğuydu; sosyalizmin, hiçbir zaman bir komünizme geçiş toplumu olarak kavranmadığı ve bu yolda oluşturulmadığıydı; bu yüzden, sanayileşmenin amacının mutlaklaştırıldığıydı; maddi temelin inşasının, insanlar arasında komünist ilişkiler kurulması sürecinden koparıldığıydı; devletle toplumun hâlâ ayrışmış bulunduğuydu; kol ve kafa emeği ayrımının yeniden yaratıldığıydı; eğitimin, başarıya göre seçme sistemine dayandırıldığıydı, vb.

Tekrarlayayım: bence, asıl önemli nokta budur. Pazar özelliğinin gerçekten yok olma yolunda olmadığı bir ekonomide, planlamanın demokratik bir yönetimi mümkün değildir. Kendini tekrarlayan işler gerçekten ortadan kalkmaya yüz tutmadıkça, ya da en azından, bunlara ayrılan zaman azaltılmadıkça ve tüm toplumda yeniden dağılımı sağlanmadıkça, ücretli emeğe son verilemez. Toplumsal temel yeniden düzenlenmedikçe, ne siyasi eşitlik, ne de devletin sönmesi gerçekleşemez. «Eğer gerçekten bir aşçı devleti yönetecekse, artık hiç kimsenin aşçı olarak kalmamış olması, zorunludur.» Ayrıca, baskı ve her türlü iktidar biçiminin araçsal kullanımı alışkanlıkları ortadan kaldırılacaksa, bunları besleyen aile kurumunun iç yapısına da saldırmak gerekir. İşte 1968'de bizim için yeni olan, bütün bunların artık kibirli bir Marksist ütopya olarak değil, gerçek bir imkan, kapitalist çelişkilerin gelişimiyle belirlenen fiili bir süreç ve devrimci mücadelelerin tarihsel sonuçları olarak gözükmesiydi. İlk kez, milyonlarca insanın ihtiyaç ve pratikleri temelinde tarihsel olgunluk kazanmış bir şey çıkıyordu ortaya. Bunun pek çok öznel ve nesnel nedenleri vardır; aynı zamanda çok maddi nedenleri de. Bir kaçını şöyle özetleyebiliriz:

1. Bugün artık bellidir ki, SSCB'nin yaptığı gibi kapitalizmin, özellikle de zengin kapitalist toplumların teknolojik modellerine dayanarak üçüncü dünyada üretici güçlerin gerçek bir gelişimini güvence altına almak, neredeyse fiziken imkansızdır.

2. Tek hareket ettirici gücü, pazar ya da plan dolayımıyla malların ve ücretli emeğin nicel büyümesi olan bir üretim örgütlenmesinin giderek belirginleşen olumsuz sonuçları, yani: asalaklığın ve savurganlığın, işe gelmemenin, çevrenin tahrip edilmesinin, üretim ve ihtiyaçlar arasında uyumsuzluğun vb. artması.

3. Devletin etkililiği ve birleştirici gücü açısından krizde oluşu ve bunun giderek artan belirtileri: bürokratizm, ayrıcalıklı teknokratik birimler ve devletin, toplum gövdesinin korporatist tarzdaki bölünmüşlüğüne gerçek bir denetim getiremeyişi.

4. Gerekli - emek zamanının kısaltılması ve buna uygun olarak toplumsal emeğin yeni, özgür ve yaratıcı biçimlerinin hızlı bir gelişiminin önkoşulu olan üretim potansiyelinin olağanüstü büyümesi.

5. Artık burjuva ve tüketimci ufkuyla sınırlanamayan nitelikçe yeni ihtiyaçların gelişmesi. Bu ihtiyaçların ortak paydası, artık ayrı ve rekabet eden bireyler halinde kavranmayan bireysel özerklik ve yaratıcılığın onaylanmasıdır.

6. İşbölümüne, rollerin tabakalanmasına, bilimin ve teknolojinin tarafsızlığına yapılan kitle eleştirisi ve giderek daha çok rastgele kabul edilen güce indirgenen bir hiyerarşinin reddi.

7. Dünya çapında yeni bir kuvvetler ilişkisinin doğması. Bunun nedeni, sadece yeni güç dengesi değil, aynı zamanda sayısız kitlelerin ve bütün halinde kıtaların, tarihin gerçek diyalektiğine katılmış olmalarıdır.

Bütün bunların, kitle mücadelelerinin hem biçiminde hem de içeriğinde görülebileceğini hissediyorduk; özellikle, Çin ve İtalya gibi, işçi hareketinin, bunların öncüllerini taşıdığı yerlerde böyleydi.

Burada, en azından işler bir hipotez olarak vurgulamak istediğim, devrim girişiminin yeni bir yükselişinin ve niteliklerinin temelini oluşturmuş bulunan bu nesnel olguların önemidir. Çünkü her ikisini de, maruz kaldıkları baskıyı dramatik bir şekilde anlatan Doğu Avrupalı arkadaşlara ve onyıllardan beri Batı'da savaş veren işçi dostlara borçluyuz.

Onların devrim ve mücadelelerinin (ve yenilgilerinin de), gerçek bir sosyalist topluma ulaşamamış ve bizi, yeni bir dönem başlatan tarihsel bir yenilgiden koruyamamış olsalar da, mücadelenin cephesini ilerletmiş ve yaptıkları hataları öğrenerek bunları tekrarlamamamızı sağlamış olduklarını, elimizden geldiğince açıklamalı, duyurmalıyız. Bence, toplantımızda yapmamız gereken çok kesin bir ayrımdır bu. Ekim Devrimi'nin, Stalingrad zaferinin ya da Avrupa-merkezli dünyanın çöküşünün tarihe karışmasına yakınmak için bulunmuyoruz burada.

Ancak 1977 yılında, artık, Stalinist modelin bunalımına böyle bir cevap getirmenin yetersizliğinin görüldüğünü belirtmek zorundayız. Neden? Masi'nin dün söyledikleri (belki bir tek-yanlılıkla — aynı ölçüde tek-yanlı bir inanca sahip çıkanların hayâl kırıklığından doğan bir tek-yanlılık), oldukça açıktır. Kültür devriminin yenilgisi (kısmi ya da bütünsel, geçici ya da kalıcı olması önemli değil), özellikle canalıcı bir sonuç getirdi. Kültür devrimi sırasında kitlelerin, olaylara müdahale ederek kurulu düzene sadece ideolojik olmayan, gerçekten radikal bir tarzda karşı çıkmış olduklarını kimse inkâr edemez. Mao'nun Çin'i, Stalin'in Rusya'sı değildi. Ancak, bu kadarı yeterli olmadı. Gerçekten de bu aktif kitle tavrı, paradoksal bir şekilde, adeta bir var kalma içgüdüsüyle, belki de devrimci Çin'de daha önce hiç görülmemiş bir rejimin ve ideolojinin canlanmasına yol açan bir zincirleme reaksiyon başlattı.

Yeni solda bugün egemen olan bir eğilim, işte bu yenilgiden kaynaklanmıştır: Güçler ilişkisine, gerçek tarihsel sürece ve ekonomi, devlet ve uluslararası ilişkilerin dönüşümünün güncel sorunlarına karşı örgütlü bir tasarı ve eylem halinde siyaset yaparak çıkmayı reddetmeye yönelik bir eğilim. Kültür devrimini «soldan» eleştiren ve daha çok radikalizme, daha büyük bir ahlakçı ve voluntarist sapmaya kayan tavırların kökeninde böyle bir siyaset anlayışı yatar.

Marksizm'i «aşma» eğilimi de buradan çıkar. Marksizm'in analitik yetersizliklerini inceleyip eleştirerek değil, onu, sınıf mücadelesinin, tarihin motoru olduğu bulgusuna indirgeyerek (oysa burjuva kültüründe zaten var-

olan bir bulgudur bu) yapılmak istenir bu aşma. Böylece tarih, her türlü maddi etkenden bağımsız bir çeşit kukla tiyatrosuna indirgenir. Yoksul zengine, hizmetkâr patrona karşı çıkar, Gulag, bireyi ezmeye devam eder ve geleceğinin kesinliği, salt bir inanç meselesi olan, nihai kurtuluş gününe kadar, her şey aynı kalır. Sınıf mücadelesi öncelikle, kalplerdeki bir devrim olarak görülür ve eğer bu, acil ihtiyaçlar için yeterli olamıyorsa, terörizmin, darbeciliğin ya da benzer hareketlerin kestirmeciliklerinden başka bir yol kalmaz.

İşte bu yüzden, «varolan sosyalizm» karşısında duyduğumuz açmaz, çok ağırdır. Avrupa solunun atıllığı aşmasının ve bu açmazdan kurtulmasının mümkün olup olmadığını ve bunu nasıl yapacağını tartışmayacağım. Açıkçası, yapabileceğim bir şey değil bu.

Yine de, özetlemeye çalıştığım analiz, hem bir araştırma ve deneyleme yönü önerir hem de kesin bir siyasi tercihin gerekliliğini ileri sürer.

1. Teorik araştırma ve pratik deneylemenin yönü: Avrokomünizm ve yeni sol, varolan sosyalizm sorununu ele alırken, bence aynı hatayı yaptılar. İkisi de, geçiş kavramı üzerine ciddi bir düşünüşü, bu konudaki tarihsel deneyim yeterince zengin olduğu halde, sonuna kadar götürmedi. Avrokomünistler bu kavramı, devrimin bir süreç olduğu yolundaki historisist yavanlığa indirgediler; onun dünya çapındaki değişimlerini bilimsel olarak saptama, yönünü güvence altına alan mekanizma ve yapıları giderek tanımlama ve barbarlığa yönelen karşıt eğilimleri belirleme çabasından vaz geçtiler böylece. Öbür yandan yeni sol, komünizmin elimizin altında olduğunu ileri sürerek, geçiş sorununu basitçe silip attı ya da en iyi ihtimalle, onu, işçilerin özerkliğinin mekanik bir uzantısına ve böyle bir özerkliğin ortaya koyacağı mücadelenin potansiyellerine indirgedi.

Her ikisi de, işçi sınıfı alternatifini bilinçli bir girişim halinde örgütleme çabasını göstermedi. En önemlisi, anti-kapitalist istek ve kitle davranışlarının en ileri ve radikal olanlarının ekonomi, devlet ve örgütlenme biçimlerinin gerçekten değiştirilmesi yönüne çevrilmesi için bir çaba gösterilmedi; böylelikle, işçilerin egemenliğinin sa-

dece siyaset göklerinde ve bireysel bilincin derinliklerinde değil, gerçeklikte gelişip sağlamlaşması ve giderek maddi bir güç halini alması sağlanmaya çalışılmadı. Örneğin, deneylemenin kurumsal kanal ve alanları açılarak bilimin tarafsızlığının eleştirisinin ya da emeğin örgütlenme biçimine karşı mücadelenin yeni bilim, yeni teknoloji, yeni iş örgütlenmesine dönüşmesi için ne yapıldı? Ya da doğrudan demokrasi kurumlarının, geleneksel kurumlarla birlikte varolmayla sınırlanmayıp, devletin ve toplumsal yönetimin sönmesi sürecinin bir parçasını oluşturması için ne yapıldı? Eğitim sistemine, onu sadece felç etmek ya da düzeltilebileceği yanılsamasını yaratmak üzere değil, toplumdan kopukluğunu gidererek kafa emeğini artan bir biçimde toplumsallaştırmak üzere saldırmak için ne yapıldı?

Bence, varolan sosyalizmi ve mümkün olan sosyalizmi, işte bu açıdan düşünmeye başlamalıyız. Tekrar ideolojiye dönerek değil, çok somut bir biçimde şöyle sorulara eğilerek: bugünkü üretici güçler düzeyi ve siyasi koşullar verili olduğunda, tarihsel olarak belirlenmiş kapitalist üretim modelini aşmak, ne anlama gelecektir? Ve hangi toplumsal güçler, hangi örgütlenme yapıları harekete geçirilebilir, geçirilmelidir? Kısacası, demokrasi ve komünizm ilişkisinin, bunların birliğini koruyan ama birin öbürüne tâbi kılmayan bir denklemini geliştirmeliyiz.

Varolan sosyalizm deneyimi, böyle sorular çıkartmaktadır karşımıza. Onları karşımıza almakla, çok önemli bir katkı yapmış oluyoruz; vurgulayarak belirteyim, ideolojik ve açımlayıcı değil, somut ve siyasi bir katkı. Çünkü gelişme modelimizi, kapitalizmin dışına çıkan bir yönde değiştirmeye girişerek bu toplumların birçoğuna, özellikle periferi durumundakilere, Amerikan modeline teknik ve kültürel bağımlılıktan kurtulabileceklerini gösterebiliriz. Önemli olan, ütopyayı bilime dönüştürmenin, bir çırpıda çözümlenecek bir iş olmadığını kavramaktır.

2. Öbür yandan gerekli gördüğüm siyasi tercih, Sovyet bloğuna ilişkin somut bir siyasi mücadele tavrı almaktır. (Sovyet bloğu dememin nedeni, sadece onun bize coğrafi bakımdan yakın oluşu değil; Çin'in hâlâ önemli ölçüde farklı olduğunu düşünüyorum.) Neden siyasi mücadele?

Çünkü artık bu sistemde içerden bir reform olacağını varsaymak anlamsızdır. Ancak gerçek toplumsal çatışma ve muhalefetin ortaya çıkması, bir alternatif oluşturabilir. Toplumsal çatışmanın gereklilik ve aciliyetini kavramak, Doğu Avrupa'daki mitsel bir işçi sınıfının devrimciliğine bel bağlamak değildir. Tersini, tüm aracı ve müttefik silsilesi üzerine, Doğu Avrupa toplumunda bir bunalım doğrubilecek yakın hedefleri ciddi olarak düşünmektir. Rejim değişikliğinin her ülkede aynı şekilde gerçekleşmemesi, bir patlama yerine, örneğin son zamanlarda Francoculuğun bunalımı gibi karmaşık bir biçim alması oldukça muhtemeldir. Ama bu, solun, çizgisini belirlemesini partiler düzeyinde ve gelecekte de devlet politikası düzeyinde bir insiyatif geliştirmesini daha da zorunlu kılar. Salt suçlamalar ve ayaklanma çağrıları ile bugünkü sistemin evrimine uysallıkla iman etme arasında bir alternatif vardır: siyasi müdahale. Hiç de imkânsız değildir bu.

Brejnev'i olduğundan daha güçlü göstermenin hata olacağı konusunda Karol ve Singer'e katılıyorum. Sovyet rejiminin tarihi, terörden ibaret değildir. Hem içte hem de uluslararası düzeyde işçi sınıfıyla uzlaşmalar yapmak zorundadır. Stalin zamanında Rus işçilerine, sadece ideolojik bir aldatmaca olmayan toplumsal bir role sahip olacaklarının güvencesi verilmişti ve uğradıkları korkunç zararlara karşılık, sanayileşme, okur-yazarlık, Nazizme karşı kazanılan zafer gibi, belli kazanımlar elde etmişlerdi. Ve rejim, SSCB'ni, çoğu kez doğrulukla, Stalingrad ülkesi ya da sömürgeciliğin mezar kazıcısı olarak gören, dünyadaki milyonlarca insanın desteğini kazandı. Yakın zamanlarda da uzlaşma, daha alt bir düzeyde tekrarlandı: İçerde, aşırı bir zorlayıcılığı olmayan iş koşullarına karşılık ılımlı bir tüketim imkânıyla, dışarda ise, Amerika'nın dünya hakimiyetinin yıpranmasıyla.

Ne var ki, uzlaşmanın temeli, bugün artık sarsılmaya başlıyor. Avrupa solu, kendini giderek radikalleşen ideolojik suçlamalarla sınırlamak yerine aracılar seçmiş, bir politika oluşturmuş, ayrılıkçılığa muhalefet, muhalefete de farklı bir rejim için bir program ve mücadele haline gelebilmekte yardım etmiş olsaydı, bu konuda kesinlikle bir rol oynayabilirdi.

Bütün bunlar, çok açık gözükebilir; ama aslında hiç de öyle değildir. Büyük sol güçler, hatırı-sayılır engellerle karşılaşmaktadır. PCI'nin Sovyet siyasetinin değerlerini tartışmaya kalktığında karşılaştığı engeller bellidir. Ama başkalarının handikapları da çok zorludur. Belki bir bir rastlantıdır ama bana öyle geliyor ki, PSI sekreterliği, zor anlarda Schmidt'in yardımına koşarken ortaya koyduğu uluslararası dinamizmi bu toplantıda göstermemiştir.

Yine de, birçok şey değişiyor. Hem de olumlu yönde. Bu toplantı, bir göstergesidir bunun; sadece söylenenler değil, söyleyenlerin kimliği açısından bakıldığında da böyledir. Tüm işçi hareketinin birleşik bir kararına ulaşmaya çalışmadan, en azimli kişileri basitçe bir araya toplamakla, Doğu Avrupalı dostlara yardım edilebileceğini düşünmek çok saçma olurdu.

Konuşmamı bitirmiş bulunuyorum. Söylemek istediğim, temelde, şundan ibaretti: «varolan sosyalizm»e temel eleştirimizi getirirken, düşmana sunabileceğimiz en büyük armağan, Marksizm'in en hayati ögesinden vazgeçmek olurdu: toplumun değişebileceği ve onun ahlakçı bir gözleyişle değil, gerçek çelişkileri temelinde, yapılarının dönüştürülmesiyle değiştirilmesi gerektiği inancı.

Acı deneyimler ve teorik düşünce, çoktandır bizi historizme ve determinizme karşı aşıladı. Komünizmin, içinde bulunduğumuz tarihsel aşamanın biricik mümkün sonucu olduğuna inanmıyoruz artık. Şimdi bile, barbarlık ve felâket yönünde açık ve güçlü baskılar var. Ama şu günlerde historisizmi karşıt yönüyle de reddediyoruz: gözleri cennete çevirten ya da daha kötüsü, kefaret ödemenin estetize edilmiş büyüsüne kaptırtan, dünyanın ve özel olarak siyasetin, hiçbir zaman değişmediği yolundaki kaçak inanç.

DOĞU'DA VE BATI'DA ANCAK ÇEKİŞMELİ DEMOKRASİ ÖZGÜRLÜK SAĞLAYABİLİR

Bruno Trentin

Bruno Trentin, CGIL uluslararası sekreterliğine katıldığı 1977'ye kadar, on üç yıl boyunca, İtalya'nın en büyük sendikalarından olan metal işçileri sendikasının önderiydi. Parlamentoda yer aldı ve Komünist Partisi Merkez Komitesi üyeliği yaptı. Aynı zamanda hem siyasi partilerde hem de sendikalarda görev almanın yasaklanmasından sonra, sadece sendika önderi olarak çalışmaya başladı. İtalya'daki büyük işçi mücadelelerinin öncülerindendir. 1969 - 77 dönemindeki yazılarını, Da sfruttati a produttori *adlı kitapta topladı.*

Bence bu toplantının değeri, temel olarak hayli farklı deneyimlere sahip kişilerin zorlu bir karşılaşmasını sağlamış olmasında yatıyor. Katılanlar, ortak bir dil arıyorlar ve bunu bulmakta hâlâ güçlük çektikleri halde, ortak bir sorunlar kümesi ve en önemlisi ortak bir kaderle karşı karşıya olduklarını daha baştan kavramış bulunuyorlar. Ne kadar önemli de olsa, fikir ayrılığı hakkını savunan tüm güçlerle dayanışmamızı duyurmakla yetinmemeli, her yerde demokrasinin ve bireysel özgürlüğün alanını genişletmeye çalışan özgür, yaratıcı faaliyete yönelmeliyiz.

Sosyalist toplumu kurma deneyine girmiş ülkelerde, yani «varolan sosyalizm» ülkelerinde özgürlüğü genişletmek, insan haklarını savunmak amacıyla verilen her savaşı destekleme gereğini vurgulamak, şüphesiz doğru olur. Çünkü özgürlüğü genişletmeye yönelen her savaş, sosyalizm için, kapitalism - sonrası toplumu bir geçiş toplumuna dönüştürecek, geri dönüşü olmayan bir süreci başlatmak için verilen bir savaştır. Marek'in bizlere yaptığı çağrı, hiçbir şekilde gözardı edilemez.

Ama ben, başka bir gerekliliği de vurgulama ihtiyacını duyuyorum (ve böylece, Rossanda'nın konuşmasındaki temel noktaya dönüyorum): Batı Avrupa'nın sol

güçleri için, —sosyalizmin Avrupa'da inşasına yönelik eleştirel araştırma ve girişimlerle— kapitalizm-sonrası toplumlarının sorununun aynı zamanda kendi sorunları olduğunu fiilen göstermek, her şeyden çok, bir zorunluluktur. Hiç şüphesiz bu, Doğu Avrupa'da sosyalist demokrasinin ilerlemesine, biz Batı Avrupalılar'ın yapacağı en büyük katkıdır.

Batı'da bir sosyalist devrim başlamadan (kolay ve çabuk olması beklenemeyecek, Jakoben ve yetkeci olmayan bir devrim), kapitalist üretim sistemiyle bir kopmanın zaten gerçekleşmiş bulunduğu ülkelerde, toplumun ve devletin örgütlenmesinde yeni bir aşamanın oluşmasının kolay olmayacağı söylendi.

Ama bu süreç, liberal-demokratik geleneği bir şekilde aşılayarak Doğu Avrupa ülkelerinin toplumsal örgütlenmesini tamamlama girişimleriyle sınırlı kalacak olursa, pek yoksul sonuçlar verebilir sadece.

Böyle bir girişimin boş yere ve tamamen yanıltıcı olmasının çeşitli nedenleri vardır.

Birincisi, dünyada demokrasinin gelişmesinin, liberal-demokratik düşüncenin ve en çok da işçi hareketinin tarihinde görülen siyasal demokrasinin içerik ve biçimlerini iyi ve kötü diye sınıflamanın ürünü olduğunu ileri sürmek, giderek güçleşmektedir. Çünkü bir buçuk yüzyıldan beri dünyada demokrasi, işçi hareketi ve onun mücadeleleriyle birlikte ilerlemektedir. Hatta, Batı'da düşündüğümüz anlamıyla demokrasinin özgün kurumları bile, artık işçilerin verdiği savaşların damgasını taşıyor. İşçi sınıfı ve sınıf mücadelesi, evrensel olgular haline gelmeye yüztuttuğu için, demokrasi de, bir kez daha evrensel bir değer olarak kondu. Bu öncü olmadan, daha fazla bir ilerleme de olmaz. Tüm dünyada özgürlüğün yayılması, artan bir ölçüde, işçi hareketinin somut tarihine, onun ilerlome ve gerilemelerine dayanmaktadır; liberal demokrasinin erdemleriyle bir ilgisi yoktur. İşçi hareketinin, geçiş stratejisi için vazgeçilmez miras saydığı temsili demokrasinin kurumları ve işçi hareketinin demokrasi anlayışının direklerinden biri haline gelmiş bulunan çok-partili sistem bile, sınıf mücadelesinin ve emekçi hareketinin siyasi eyleminin kaderinden ayrıla-

maz. 1917'den bu yana, anti-kapitalist devrimlerle sağlanan sıçramalar, işçi hareketinin demokrasi savaşının gelişimine muazzam bir etki yapmasına yol açmıştır.

İkincisi, «varolan sosyalizm» ülkelerinde demokrasinin bunalımının kökenlerinden biri de, Batı işçi hareketinin kültürel ve siyasi mirasının esaslı sınırlılıklarında yatar. Bu sınırlar, emekçi hareketinin liberal-demokratik düşünceden kopmasıyla açıklanamaz. Böyle bir açıklama fazla kolay olurdu. Hatta, gerçekte de olduğu gibi, bu sınırların bazıları (pratikte en önemlileri), işçi hareketinin, «sosyalizm» ve «liberal demokrasi» arasında bir bağ oluşturmaya çalışmakla nitelenen bölümlerinde görülüyor olsa bile, böyle bir önerme yanlış olurdu.

Bu değerlendirmeleri yaparken, Avrupa ve Latin Amerika'da anti-kapitalist devrimler yaşayan toplumlardaki yetkeciliğe geri dönüşün de, sözkonusu devrimlerin içinde oluştuğu özel tarihsel çerçeve ve toplumsal koşullardan ileri geldiği gerçeğini gözden kaçırıyor değilim. Bununla birlikte, onların aynı zamanda, şu ya da bu ölçüde, Batı Avrupa'dan, İkinci ve Üçüncü Enternasyonalin işçi hareketinden, özgürlük, demokrasi ve ezilen kitlelere daha büyük güç talebinin olağan taşıyıcısı olan bu işçi hareketinden kaynaklanan bir modeli, bir kültürel ve siyasi temeli de barındırdıklarını kavramak gerektiğine inanıyorum.

Üzerinde durmamız gerekebilecek bir olgu da, yetkeciliğe geri dönüşün, İkinci ve Üçüncü Enternasyonallerin Batı Avrupa'dan kaynaklanan siyaset ve devlet modelinin geçiş toplumunun yaşandığı ülkelerdeki etkilere karşı duyarlı sivil toplumlarla çarpışmasından ötürü, daha ciddi bir nitelik kazanmış olabileceğidir.

Tüm bu nedenlerle (ve sorumluluktan kaçınmanın ya da aradaki ilişkiyi inkâr etmenin yararsız olacağı nedeniyle), «varolan sosyalizm» ülkelerinin kurumsal olanları dahil bütün dışavurumlarını diyalektik ve bağımsız bir tavırla, derinlemesine ele almak zorundayız. Villari'nin konuşmasında haklı olarak belirttiği gibi, aynı nedenle, «farkımızı ortaya koyma mantığı»nı aşırı sonuçlara vardırmak da, zarar verici olacaktır.

«Varolan sosyalizm» ülkelerindeki partiler ve sen-

dikal güçlerle ilişkilerimiz, deneyim ve tavırların özgürce bir araya getirilmesi, salt diplomatik olmaktan öte bir anlam taşıyan siyasi tercihi koymaktadır ortaya (Berlinguer'in Moskova'da bulunması, CGIL'in FSL'nin son toplantısına katılması ve bizim, Doğu Avrupa'nın sendikal örgütleriyle eleştirel ilişkileri korumakta ısrar edişimiz de, bence bu açıdan önemlidir). Bu, aynı zamanda, burada konuşan birçok konuşmacının da dile getirdiği gibi, sözkonusu oluşumlarda, bizi ilgilendiren gerilimler bulunduğunun farkında olduğumuzu da göstermektedir. Bu oluşumları, içinde yer aldıkları toplumlara yabancı unsurlar olarak gösteren Manişeist bir şemaya kapılmamalıyız. Böyle bir açıdan bakarak, Karol'un yapmış olduğu gözlemi anlamlı buluyorum.

Ama tekrar, ilk öncülüme dönmek istiyorum: sözkonusu toplumlarm kaderi, bizi de doğrudan kapsamaktadır. Böyle bir toplantıda çok zaman alabilecek bir tartışmanın (neyse ki olmadı bu), ele alınan toplumların sosyalist nitelikte olup olmadığı sorusunun beni fazla etkilememesinin nedenlerinden biridir bu. Çoğunluk'a yenilerine sahip olmadığımız için eskimiş kategorilere dayandırılan bu kavramlar üzerine atışırken yeni bir dogmatizme düşmemiz tehlikesi değil sadece sözkonusu olan, etiketleri değiştirmekle sorunun çözüleceğini düşünme tuzağına düşme tehlikesi de var. Hâlâ analiz ve açımlamanın tutarlı araçlarına sahip olmadığımız için son derece saptırıcı olabilecek böyle terminolojik bir tartışmanın ötesine geçmeliyiz. Bunun yerine sosyalizmin, bir geçiş aşaması olarak, mücadele içindeki araştırmamıza ve bilgimize açık bir süreç olduğunu, cesaretle kabul etmeliyiz. Şüphesiz, pek çok ulusal boyutu vardır bu sürecin, ama aynı zamanda genel, evrensel özellikleri de vardır ve bunların bir kısmının, hâlâ tanımlanması, yeniden tanımlanması ve keşfedilmesi gerekmektedir.

Dolayısıyla, Doğu Avrupa ülkeleri ve son altmış yılda dünyayı değiştirmiş olan tarihsel olaylar üzerine eleştirel düşünüş, Batı'nın, İkinci ve Üçüncü Enternasyonaller'in işçi hareketi geleneğini ele almayı gerektirir Sovyetler Birliği, Çekoslavakya, Polonya ve öbür ülkelerden konuşmacıların burada sundukları gözlemlere kaçamak

bir cevap olduğuna inanmıyorum bunun. Tersine, verebileceğimiz en dürüstçe cevaplardan biridir ve onu sadece belgelere aktarmakla yetinmemeli, gerçek kitle deneyimine sahip bir hareketin eleştirel düşünce ve yaratıcı gücüne de katmalıyız.

Bu eleştirel düşüncede sık sık getirilen en zorlu sorunlardan biri de, parti ve sendika arasındaki ilişkidir. Özel, dar çerçeveli bir konu değildir bu. Fazla uzun bir süre için işçi hareketinin teorik tartışmalarında gömülü kalmış bir buzdağının sadece görünen ucunu oluşturur.

Dünkü konuşmasında Bettelheim, Marksizmin «üretim araçlarının mülkiyeti» kavramının sınırlayıcı, «hukuksal» bir yorumunun çok olumsuz etkilerini hatırlattı. Bu «hukuksal» yorum, kamulaştırma, üretim araçlarının devlet (ya da kamuyu temsil eden başka bir organ) tarafından mülkedinilmesi edimiyle daha derin bir süreç olan toplumsallaşmadan koparma sonucuna yol açmıştır. Toplumsallaşma, Marx'ın bakışında da işbölümünü aşmaya yönelik doğrudan çabalar gerektiren karmaşık ve kerteli bir girişimdir. Bu kopartmanın belirtilmesi, yerinde bir gözlemdir. Ancak, Bettelheim'ın da iyi bildiği gibi, üretim araçlarının hukuksal mülkiyeti ile sözü edilen toplumsal işbölümü arasındaki kopmanın kökleri hayli derindir (ve bu, Marx'ın yazılarında da açıkça belirtilir). Stalin'e yüklenemeyeceği açıktır. Büyük ölçüde vülger Marksizm'in ama kısmen de Batı Avrupa işçi hareketinin «pratik» Marksizm'inin bir mirası olarak kabul edilmiştir.

Ama bence, Marx'ın bazı temel düşüncelerini çarpıtmış olan bu miras, bu kadarla kalmıyor. Batı Avrupa işçi hareketinin de, yetmiş yıldan uzun bir süredir, Marx'ın artık-değerin özel mülkedinilmesi üzerine analizinin indirgeyici ve çarpıtılmış bir yorumunu benimsemiş olduğunu gözönüne almalıyız. Gerçekten de, on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar sömürü ilişkisinin bu yönü, sadece kapitalist üretim ilişkilerinin niteleyici, ağırlıklı unsuru olarak kabul edilmekle kalmıyor, aynı zamanda bir geçiş toplumunda, kısa vadede, hiç değilse kısmen çözülebilecek tek öge olarak da görülüyordu. Yirminci yüzyı-

lın başında Marksist harekette patlak veren bunalımın kökeni, belki de bu değil miydi? Ve bu bunalım, bugün, sözkonusu sorunu çözmemize imkân bırakıyor mu? Marx'ın bu şekilde okunması, bence özetlemeci ve çarpıtıcı nitelikteydi; ama yine de, İkinci ve Üçüncü Enternasyonaller'in «pratik» Marksizm'inde ve hatta Bernstein'cılık üzerine yapılan tartışmayla başlayan Marksizm'in «bunalımında» içkindi. Böyle bir okuyuşun, işçi hareketinin siyasi bilincinde, giderek üretim sürecinin temel çelişkisi haline gelen ve daha genel bir toplumsal işbölümünün yeniden üretiminde bir etken oluşturan teknik işbölümü hakkında bir karışıklık yaratmış olup olmadığını, kendimize sormamız gerekir. Aynı soruyu, üretim ve kültür araçlarının bizzat üreticilerin elinden sürekli alınıyor olmasına ilişkin olarak da sorabiliriz. Başka bir deyişle, sömürü sistemindeki baskı unsuru sözkonusudur. Belki burada, Togliattigrad'la Torino'daki Mirafiori arasındaki benzerliğin ve Giovannini'nin sözünü ettiği «Alman fabrikası»nın reel sosyalizm toplumları için bile bir model olarak kalmış olmasının daha az yapay bir açıklamasını bulabiliriz.

Kısacası, onyıllardan beri süregelen ve Ekim Devrimi'nin ardından girişilen somut deneylerde ağır basmış olan teorik ve siyasi bir boşlukla uğraşmamız gerektiğini, artık kavrıyoruz.

Böyle bir şema benimsenirse, sosyalist bir toplum, artık-değerin dağılımının (tabii eğer bu, çözülmesi gereken ana çelişki olarak görülüyorsa), ulusal bütünlüğün, hatta fabrika düzeyindeki kollektivitenin bilinçli seçimleri temelinde belirlendiği bir toplum olarak tanımlanması, tamamen uygun olacaktır. Belki ücretli emek, Sovyetler Birliği, Çin ya da Küba'daki gibi, ilk aşamada ortadan kalkmayacaktır. Ama bu bana, bir felaket gibi görünmüyor.

Aynı şekilde, bundan sonra artık-değerin dağılımının, sendikanın mücadele eden aracılığıyla belirlenmesi (ya da öncelikle bundan etkilenmesi) gerekmeyeceğini kabullenmek de, tümüyle yerinde olacaktır. Sendikanın varlığı, en fazla, hataların düzeltilmesi ya da karar alma sürecindeki darboğazların geçilmesi için bir araç olarak

sürdürülebilir. Lenin'in «aktarma kayışı»ndan söz etmesinin bütün anlamı, NEP dönemi boyunca sendikayı, bürokrasiye karşı mücadelede görece özerk bir araç olarak tanımlamasında yatar. Bunu unutmayalım.

Ne olursa olsun, bu görüş kabul edildikten sonra, sınıf mücadelesinin ve toplumsal üretimin yeniden dağıtımının bir aracı olan sendikanın antagonist rolü, zorunlulukla, tamamen eskimiş olarak gözükür. Bu işlev artık, daha etkin bir şekilde, salt siyasi organların bilinçli eylemiyle yerine getirilebilir. Bunlar da, servetin üretimini etkileyebilen organlardır: partiler, devlet ve hatta, çoğunlukla devletin fabrikalardaki yansıması olan girişim konseyleri.

İşçi devletinin yönetimindeki bir geçiş aşamasında, Taylorizmin tarafsız bir araç olduğu varsayımı, geçiş döneminde sendikayı bir «sosyalizm okulu»na indirgeyen, *bu yüzden* de partinin işçi sınıfına aktarma kayışı olarak gören Lassalle'cı görüşten farklı mıdır? Ve esas olarak, üreticilerin demokrasisinden, işçiler *için* demokrasi uğruna vazgeçmek anlamına gelmez mi? Bunun, önemli etkileri olduğu belirtilmelidir. Örneğin, demokratik gerilimin ortadan kaldırılması; başka bir deyişle, fabrikalardaki ya da ulusal birliği temsil ettiği varsayılan organlar tarafından belirlenen öncelikleri sürekli ve eleştirel bir şekilde sorgulayarak *artık-değerin yeniden paylaşımında* bir araç rolü oynayan çatışmalı demokrasinin son bulması.

Poznan olaylarından hemen sonra Di Vittorio, basit ama çok yerinde bir gözlemi dile getirdi: Bir geçiş toplumu, üstelik savaş yıkıntıları üstüne kurulmuşsa, işçilerden zorlu fedakarlıklar beklemek durumundadır «Bugün» ile «yarın» arasında acı verici seçimler yapmak gerekir. Di Vittorio'nun sert eleştirisinde getirilen temel sorun şudur: «Bugün»ün fedakarlıklarının kapsam ve *niteliğini,* hangi araçlar belirleyecektir? Oysa hiç kimse, bu fedakarlıkları, «işçi sınıfı adına» tanımlama yetkisine sahip olamaz Onların kapsam ve niteliği, işçi sınıfının öz-yönetim organlarınca ve bunların çatışmasından doğan gerilimle belirlenmelidir.

Bundan dolayı, çatışmalı demokrasinin bir aracı, kollektif bir sentezin inşasında çatışmalı bir evre olarak sen-

dikanın ortadan kalkması, artık-değerin yeniden dağıtımını belirleyen ölçütler açısından anlamlıydı. Ama aynı zamanda ve daha önemli olarak, bir demokratik gerilim merkezinin, özgürlüğün ve siyasi, kültürel bir yaratıcılık alanının da ortadan kalkmasına yol açtı. Oysa, son yıllarda Batı'daki deneyimin gösterdiği gibi, bu, emek örgütlenmesinde, girişimlerin ve hatta devletin hiyerarşik yapısında, fabrika ve okullardaki teknik işbölümünde ve sonuçta, bir bütün olarak toplumsal işbölümünde, ılımlı bir düzeyde bile olsa, sürekli değişiklikler yaratma potansiyeline sahiptir.

Nitekim, Marx'ın bütün gelişkin sanayi toplumlarında bir sorun olarak gördüğü işçi emeğinin yeniden düzenlenmesi, ertelendi. Kapitalist yeniden yapılaşmanın anarşik bir tarzda çözme eğilimi gösterdiği, ama okulların ve kültürel kurumların «proleterce» kullanımıyla bilinçli bir girişime dönüştürülebilecek olan bu sorun, başka bir evreye, komünizmin inşası sürecinin sonuç aşamasına bırakıldı. Bence böylelikle, geçiş toplumunun *motor* gücü olan bir şey, salt bir eklenti, devrimci sürecin son aşamasının muhtemel bir tamamlayıcısı haline getirilmiş oldu.

Sendikaların ve sivil toplumun öbür örgütlenme biçimlerinin (merkezsizleştirilmiş, çatışmalı demokrasinin ekonomi ve kültür alanlarındaki muhtemel biçimleri de dahildir buna) «geçici niteliği»nden çıkartılan bu indirgemeci kavrayış, kaçınılmaz olarak, demokrasi ve sosyalist birikim arasındaki özel bir ilişkiyi feda etti. Aynı zamanda, yöneticilerle yönetilenler ya da merkezi devletle toplumsal işbölümü arasındaki ayrımın kalıcılığı (ya da en azından varlığını sürdürmesi), yeniden onaylandı (bunu, sadece Doğu Avrupa ülkelerine değil, Batı'ya da ilişkin olarak söylüyorum).

Şüphesiz böyle bir kavrayışın, Stalinizm'in yol açtığı olaylardan bağımsız bir şekilde, eski ve yeni temsili kurumların işlevleri ve canlılığı üzerinde kaçınılmaz etkileri oldu. Belki bu temsili kurumlar, parlamentolar ve yerel meclisler, vazgeçilemez unsurlardır (ve işçi hareketi, bunları yeniden sahiplenmiş, değerlerini yükseltmiştir). Ancak, kendi başlarına, baskıya yönelinmeden, —belli dö-

nemlerde mümkün olan konsensusa değilse de— geçiş ve kapitalist birikim mekanizmasından kopuş aşamasında, üreticiler arasında çatışmalı bir demokrasiye güvence sağlamada yetersiz kalmışlardır. Oysa, böyle bir demokrasi, özgürlüğün (bireysel özgürlüğün de) güvencesi ve toplumun yenileşmesinin «motoru» olmalıdır.

Batı Avrupa işçi hareketi, sendikalar sorununu yeniden düşünmeye, henüz başlamaktadır. Aynı şey, ekonomi» kalan ve total kurumlara dönüşmeyen, özerk ve çatilerden farklı bir tarzda— yeniden bütünleştirebilen ve böylece tek başına bir girişimdeki birlikte yönetimi değil ama tüm toplumun yönelişini sorgulayabilen, yine de «kısmi» kalan ve total kurumlara dönüşmeyen, özerk ve çatışan örgütlerin doğasına ilişkin olarak da geçerlidir. Bu sorunun, daha bir kaç yıl önce, solun ve işçi hareketinin çeşitli kesimlerini epeyce uğraştırmış olduğunu unutmamalıyız. Bugün bile, Batı ülkelerindeki solun temel güçlerinin bir mirası olmamıştır bu konu. Örneğin bu noktayı, Sosyal Demokrasi geleneğinin kökleştiği toplumlarda öne çıkartmak, hayli güçtür. Belki bunu, parti ve sendika arasındaki ilişkinin egemen kavranışının, çeşitli biçimler alarak da olsa, tümüyle, Kautsky, Lenin, Luxemburg ve bütün İkinci Enternasyonal'de ortak olan bir temelden çıkarıldığı toplumlar için genelleyebiliriz.

Ama bir noktadaki eleştirel düşünce, kaçınılmaz olarak, başka noktalara da yönelir. İşte bu yüzden, bir buzdağının görünen ucundan söz ediyorum. Burada, sadece bazı uzantılara değineceğim.

Sendika ile parti arasındaki «işbölümü»nün ortadan kaldırılması olarak anlaşılan sendika özerkliği, ister yasalar ister fiili durum tarafından dayatılmış olan tek sendika modelinin de ortadan kaldırılmasını zorunlu kılar. Aslında böylece, vülger Marksizmin ve işçi hareketi geleneğinin çok eski bir önkabulü, tersine çevrilmektedir: İşçi sınıfı, uzun ve dolambaçlı bir süreç bile gerektirse, kesinlikle *tek bir* sınıf örgütüyle donatılmalıdır. İtalyan işçi hareketinin geniş kesimlerindeki eğilimin tersine, hiçbir zaman gelir dağılımı alanıyla sınırlanamayan sendikanın özerklik ve birliği için yapılan mücadele, farklı siyasi programları bulunan örgütlerin varolma hakkını red-

detmeyi gerektirmez. Tersine, bu mücadele, yeni örgütlerin ve girişimlerin her an, hatta varolan sendika yapısı içinde bile, ortaya çıkabileceği bir alan oluşturur.

Aynı şekilde, uzun zamandır can çekişen başka bir şema daha sorgulanmaktadır: tek parti anlayışı. Tek sendika görüşü gibi «tek parti» ve onun devletle bütünleşmesi görüşü de, ağırlıkla eski bir dogmaya dayandırılır. Buna göre, her toplumsal sınıf, eninde sonunda, *tek bir* siyasi oluşuma, ya da en azından, *egemen* bir oluşuma bağlanmak zorundadır. Bu görüş de, bugün Batı Avrupa işçi hareketinin çeşitli ideolojik eğilimleri arasında yaygın olan veya başka bir eski düşünceden kaynaklanır: Bir sınıf içinde partilerin ve dolayısıyla siyasi girişimlerin çokluğu, bir durumdur — eğer yönetici sınıfların bir oyunu değilse.

«Her sınıfa tek parti» modelinin kabul edilmesi, tüm işçi sınıfını temsil etme iddiasındaki bir partiye, bir tek-parti devleti kurma hakkını verecektir. Çünkü öbür toplumsal sınıfların ortadan kalkması bir kez tamamlandıktan sonra (ya da böyle olduğu varsayılınca), bütün öbür partiler sınıflarından koparlar, böylece toplumsal temellerini kaybederler ve en azından yararsız, en kötü ihtimalle de açıkça zarar verici hale gelirler.

Bu noktayı ele alırken, sadece «varolan sosyalizm» ülkelerindeki saptamaları değil, ancak son yıllarda esaslı biçimde sorgulanmaya başlayan, Batı Avrupa işçi hareketinin bazı kökleşmiş inançlarını da sözkonusu etmeliyiz.

Bugün için bir tehlike var. Gramsci'nin Batı'ya getirdiği devrim anlayışı ve İtalyan Komünist Partisi'nin geliştirdiği araştırmalar, şüphesiz, çok önemli sonuçlar sağlamıştır. Ancak bunlar, salt taktik bir uyarlamaya yol açabilirler ya da liberal-demokratik devleti, kendi iç dinamiğinin bazı temel ögelerini yitirmiş bulunan «varolan sosyalizm»e eklemek isteyen bir bayağılığa indirgenebilirler.

Kapitalist Batı'nın bunalım içinde sarsıldığı bugünkü dramatik aşamada varmış olduğumuz dönüm noktası, farklı tavır ve noktalardan başlamamıza rağmen, ele aldığımız konu hakkında belli bir iyimserlik getirebilir bizlere. Edoarda Masi'nin haklı olarak belirttiği gibi, içinde

bulunduğumuz dönem, tüm geçiş sorunlarını doğası gereği içermekte ve önümüze koymaktadır.

Bir yandan, bugünü yarına feda edebilen işçi hareketinin çeşitli kesimleri için bir stratejiye ihtiyacımız var. Herhangi bir toplumsal dönüşüm sürecinin kaçınılmaz bedelidir bu. Bir toplumun bugünü feda ederek yarını belirlemeye çalışması, bir hayat belirtisidir.

Öbür yandan, toplumsal güçlerin çok büyük bir bölümünün bu stratejiye çekilmesi gerekmektedir. Bunalımdan değişik biçimlerde etkilenen, ama hepsinin de değişimde çıkarı bulunan tüm güçler için geçerlidir bu. İşçi sınıfı ve öbür emekçi sınıflarla birlikte toplumsal güçlerin geniş bir kesiminin, bir dönüşüm projesi, bir «plan» etrafında, siyasi olarak yeniden birleşmesi gerekmektedir — hem toplumsal dönüşümün sağlanması hem de ezilen sınıflar arasında ağır bölünmelerden kaçınabilmek için. Ama geçiş döneminin bu tipik ve hayati ihtiyaçları, bireysel özgürlük ve yaratıcılığın önemli alanlarıyla, *nesnel olarak* çatışabilir (bunlar hakkında geniş bir fikir birliği bulunsa bile). Üstelik, sonunda, toplumsal ve siyasi temelin köklü ve sürekli dönüşümünde rol oynayan etkenler olarak, kendilerini olumsuzlayabilirler. Bu yüzden, bir yandan da, özgürlük ve iktidarın, bir çatışma süreciyle, Gramsci'nin dediği gibi, bir «kargaşa»yla, devlette ve fabrikalarda yeni bir önderliğin oluşumunu sağlayabilecek bütün biçimleri, gerçekleştirilmelidir. Sözünü ettiğim şey, iktidarın daha da geniş bir eklemlenmesi, *çatışmalı biçimleriyle bile*, demokrasinin yayılmasıdır. Bunlar, siyasi proje ve planlamayı, hedefe doğru sürekli yaklaşmalar halinde ilerleyen bir sürece dönüştürürler ve sürekli denetim, bu özgürlük ve iktidarın katı bölünmeler, ayrışmalar ya da gruplaşmalar oluşturmasını engeller. Siyasi demokrasiden ayrılmış bir sanayileşme demokrasisi olamaz; fabrikalarda, sadece merkezi devlet planlamasıyla uyum içinde işleyen bir birlikte yönetim sistemi, kabul edilemez.

Bu yüzden, geçiş döneminde işçi sınıfının egemenliği sorunu, Batı'da oldukça karmaşık bir nitelik alır. Burada işçi sınıfı egemenliğinin, ekonomik ve kültürel durulmanın bile öncesinde ağır bir uyumsuzluk bunalımına düş-

memek için başarması gereken sınavlar, her yerde olduğundan daha çoktur.

Gerçekten de, tehlikede olan sadece özgürlük ve dolayısıyla geçişe açık bir sosyalizm değil, aynı zamanda hareketin kendisidir: Toplumsal temellerini ve siyasi sistemlerini dönüştürerek bunalımın içinden doğan olgunlaşmış sanayi toplumlarının bir yandan da, vazgeçilemez olan çatışmalı demokrasiyi sürdürüyor olmaları imkânı, yani, eski yorumcul şemalardan bağımsızlaşmış kalıcı fikir ayrılığı imkânı, varolan modelleri sürekli olarak yeni test ve sorgulamalara tabi tutan bileşik bir toplum imkânı.

Sosyalist bir toplumda, yani, kârın, kapitalizmin gelişim aşamasında ağır basan güdülendirici ve harekete geçirici rolünü giderek kaybettiği bir geçiş toplumunda (ki bu, ileri sanayi toplumlarında şimdiden olmaktadır), hazır bir modelimiz olmasa bile, üreticilerin çatışmalı demokrasisinden başka bir zembereğin bulunmayacağından emin olabiliriz. Geri dönüşü önlemenin ve bu toplumun hareketliliğini, dolayısıyla özgürlüğünü güvence altına almanın başka bir yolu yoktur.

Bu konulardaki düşüncemizi derinleştirmekle, sözünü ettiğimiz sorunlara yaklaşımımızı tartışmakla, anti-kapitalist devrimlerin gerçekleştiği ülkelerde mücadele eden çeşitli güçlere olan büyük borcumuzu, en dürüst bir şekilde ödeyebileceğimize inanıyorum. Bu güçler, —değişik biçimlerde de olsa— özgürlüğü genişletmeye ve dolayısıyla o toplumların gelişmesine, dinamizmine ve yaratıcılığına giden yolu arıyorlar.

SOVYET MODELİ VE KÜBA'DA «CAUDİLLOCULUK»

Carlos Franqui

Carlos Franqui, Küba devriminin önde gelen kişilerindendi. Devrimden sonra da, Sierra'daki bir radyo istasyonu olan Rebelde Radyosu'nda ve günlük Revolucion' *da görev alarak, kültür alanında önemli bir rol oynadı. Ancak, iç gelişmeler ve Castro'nun, Çekoslavakya'nın işgalinde Sovyetler Birliği'ni destekleyen tavrı, onu Küba' yı terketmeye ve Avrupa'ya yerleşmeye yöneltti.*

Küba Devrimi, üç aşamadan geçti: 1952 - 1958 arasındaki birinci dönem, anti - militarist ve özgürlükçü nitelikteydi; ikincisi, 1959'dan 1960'a kadar sürdü, anti - emperyalist ve özgürlükçüydü; 1961'de başlamış olan üçüncü dönem ise, «sosyalist» olarak adlandırılır. İlk aşamada, savaş ve devrimci mücadele, hiçbir zaman terörist bir biçim almadı: tutuklulara tıbbi bakım yapıldı ve serbest bırakıldılar, binlerce gerilla ve sabotaj eyleminde bir tek kişi bile öldürülmedi. Aslında, terör kelimesini Batista diktatörlüğüyle birleştiriyorduk ve devrimin anti - militarist ve hümanist oluşunun nedeni de buydu. İkinci aşamada, «26 Temmuz» hareketimiz, anti - emperyalist bir platformu benimsedi — ama bunun, kesin bir tanımı yapılmış değildi. Daha o zamandan, bazılarımız Marksist'ti; ayrıca, Küba Komünist Partisi'ne üye olan bazıları da, tehlikelerin farkındaydı ve bugünkü toplantıda tartıştığımız sorunları paylaşıyordu.

Hem ideolojik hem de örgütsel bakımdan yeterince tanımlanamamış olan bu görkemli aşamada, devrimin ilk araçlarını yarattık: Sendikalar, öğrenci hareketleri, kitle örgütleri, devrimci bir kültür, devrimci bir basın. Küba gerçekliğinin çelişkili çerçevesi içindeki faaliyetimiz, baştan itbaren, *caudilloculuğun* tehlikelerine karşı uyarmıştı bizi.

Bu ikinci aşamada baskı, esas olarak sınıf düşmanlarına, yenilmiş olan burjuvaziye karşı yöneltilmişti. Şüp-

hesiz, adil olmayan bazı şeyler de yapıldı; örneğin, *commandante* görevini terkettiği için, Hubert Matos'un yirmi yıl hapse mahkûm edilmesi. (Matos, Marksizm'deki uzun çıraklık dönemini orada yaşadı: hapishaneler her zaman devrim okullarını andırmıştır, hatta «sosyalist» ülkelerde bile.) Ancak, böyle olaylar, Küba'da bir kuraldan çok istisna oluşturuyordu. Ulusallaştırma hareketleri sayesinde Küba halkı, ülkesindeki arazilerin, denizlerin ve toprakaltının doğal zenginliklerine yeniden kavuştu. Küba halkı, burjuvaziyi, toprak sahiplerini ve kapitalist kültür aygıtlarını ortadan kaldırdı, cehaleti yendi ve yeni sağlık kuruluşları oluşturdu. Önceleri, gerçek bir özgürlük bayramı yaşanıyordu. Küba devrimi, tarihte ilk kez, tümüyle halk tarafından yapılmış bir devrimdi: Başında bir komünist parti bulunmadan yıktı kapitalizmi. Batista'ya karşı mücadelede en büyük rolü, yeni yaratılmış olan kurumlar oynadı. Bu en çok, sendikalar (1959'da yapılan serbest seçimlerde «26 Temmuz» hareketi, sendikaların oylarının % 95'ini almış, PCC'ye ise sadece % 5 kalmıştı) ve basın için geçerlidir. Devrimin, aynı zamanda hem radikal hem de baskıcı olmayan bir nitelik almasının güvencesini sağlamıştır bu kurumlar.

Bu süreç boyunca Birleşik Devletler'e sığınan Batista'nın yandaşları, küçük bir ülkenin, Amerika kıtasının devine direnemeyeceğini umdular. 1961'de, hava kuvvetlerine sahip olmamamızdan yararlanarak giriştikleri Domuzlar Körfezi çıkartmasının, Küba için çok tehlikeli bir savaşın başlangıcı olacağını sandılar. Oysa bu olay, Amerikan emperyalizminin ilk felaketi oldu.

1965'e kadar süren karşı - devrimci faaliyetler, devrimci gücü hiçbir şekilde tehlikeye düşüremedi. Anlamsız deniz saldırıları ve karada, kolayca denetlenebilecek, küçük, yalıtık eylemlerden ibaret kalıyorlardı. Yine de, 1961'de, devrimi yapmış olanlara karşı acımasız bir baskı başladı: Teknisyenlere, işçilere, köylülere, aydınlara ve sıradan insanlara karşı. Baskıya dönüşün iki etkeni vardı: Bir yanda *caudilloculuk*, öbür yanda da Sovyet modeli.

Caudilloculuk, Latin Amerika'nın esas olarak sömürgeci nitelikteki bu eski hastalığı, kitlelere, meşru kurumlara, yasalara ve kamu kuruluşlarına güvensizliği tem-

sil eder. Ordu ve polise dayanan bir tek kişinin, iktidarı ellerinde toplaması demektir. Amerika'nın en son *caudillo*'su olan Fidel Castro da, halka karşı derin bir güvensizlik duymaktadır. Onun, sosyalizm için (kendi sosyalizmi için) olgunlaşmamış olduğunu ve devrimci azınlığın, halk üzerinde diktatörlük kurması gerektiğini düşünür. Fidel'in ilk işi, devrimi yapan «26 Temmuz Hareketi»nin sahip olduğu çoğunluğu ortadan kaldırarak yerine yeni bir ordu kurmak oldu.

SSCB'nden ithal edilen *Sovyet modeli*, bir devlet güvenlik gücünün yaratılması ve çok zayıf, itibarsız bir durumdaki eski Küba Komünist Partisi'nin canlandırılmasıyla, hemen gerçekliğe dönüştürüldü. Kısacası, *caudillo-culuk* ve Üçüncü Dünya için benimsenen Sovyet modeli arasında, tam bir uyum vardı.

Castro, halkla Batista ve Birleşik Devletler'e karşı savaşmış güçleri birbirinden ayırarak işe başladı. On *commandante*'yle birlikte Komünist Parti'ye girerken, bir milyon devrimci militanın aynı şeyi yapması yasaklandı. Bu andan itibaren sosyalizm için çalışacağı «belirlenmiş» olanlar, sadece KP'nin eski militanlarıydı.

Baskının ilk dönemi, bölücü bir nitelik taşıyordu. Çalışma Bakanlığı, sendikaları safdışı etti ve «26 Temmuz» hareketinde yer almış, kitlelerce desteklenen önderlerini temizledi. Sierra döneminin milis önderleri ve *commandante*'leri de aynı akıbete uğradı. Hatta Fidel'in muhafızı ve özel sekreteri Celia Sanchez bile, PCC militanlarıyla değiştirildi. Hemen tümüyle marjinal unsurlardan oluşan savunma komiteleri, teknisyenlere, serbest meslek üyelerine, küçük burjuvaziye ve hatta işçi sınıfına amansız bir baskı uyguladılar. Bu dar çevre, herkese karşı ellerindeki polis gücünü kullanmış olmalarından dolayı uğradıkları kınamaların öcünü alıyordu. Bir yandan da, devrimin küçük köylülere vermiş olduğu topraklar geri alındı.

Lunes de revolucion, yani tüm devrimci aydınların öncü yayın organı, PCC'nin günlük gazetesi olan *Hoy*'un eline geçti. Yaygın baskının sonu gelmiyordu: Giron olayından (Domuzlar Körfezi) sonra 100 000'den fazla insan, hiçbir kanıt olmadan tutuklandı; köyler, bütün halinde göçe zorlandı. Daha sonra da homoseksüellere, sürekli bir

işi olmayanlara, dini pratiklere ve Afrika kökenli Kübalıların âdet ve törenlerine karşı kampanya başlatıldı. Bu bölücü davranışlar, sınai ve tarımsal örgütlenmelerde dağınıklığa yol açtı, büyük bir ekonomik kargaşa doğurdu. Ulusallaştırma, aşırı bir ölçüye vardırılarak tüm ekonomik kaynakların, arazilerin ve başka faaliyetlerin % 80'den fazlasını kapsar hale getirildi.

PCC Sekreteri Anibal Escalante, denetimini güçlendirebilmek için, bir tütün işçisini bir şeker rafinerisine, bir şeker işçisini bir tütün fabrikasına, bir kimyageri bir çiftliğe, bir köylüyü bir ayakkabı fabrikasına ya da bir eczacıyı kahve üretimine yönetici olarak atayabiliyordu. Fidel'in kendi büyük hataları da buna eklenmelidir: Bir konuşmasında, şeker kamışı plantasyonlarının kazılması emrini verdi (% 50'lik bir üretim düşüşüne yol açtı bu), sonra da aynı şeyi, kahve ve pirinç için yaptı.

Yine de, mücadele etmek hâlâ mümkündü: İnsanların enerji ve güçleri tükenmiş değildi ve teröre tümüyle boyun eğmiş değildik. Eski illegal savaşçılar tarafından çıkarılmaya devam eden *Revolucion*, mücadelenin başını çekiyordu. Kitle direnişi büyüdü ve «Che» Guevara gibi bazı önderler, bizim tarafımıza geçti. Nitekim, 1962 Mart'ında yaptığı çok sert bir konuşmada, Fidel Castro'nun kendisi de, bölücülüğü lanetledi ve olanların bütün sorumluluğunu Escalante'ye yükledi. Yeniden bir özgürlük rüzgarı esti. Ancak derin yara, tamamen kapanmamıştı ve sonradan tekrar azdı. Böylece, 1965'te kurulan zorunlu çalışma kampları (UMAP'lar), on binlerce insanla doldu.

1968'de Fidel, küçük-ölçekli ticaretin, bunların ve toprakların, tümüyle ulusallaştırılmasını emretti. İçki kullanımına karşı aşırı sertlikte bir yasa çıkarıldı, gece klüpleri kapatıldı, halk festivalleri ve dans salonları baskı altına alındı. 1971'de, büyük *zafra* girişiminin başarısızlığı ve bu genel felakete karşı yapılan kitle protestolarından sonra, işe gelmeme eğilimine karşı yasal önlemler alındı. Sonuçta, resmi sayılara göre 100 000'den fazla işçi, köylü ve genç, yıllarca kalmak üzere tarımsal çalışma kamplarına gönderildi. Küba'da hayat, giderek askerileşti.

Angola Savaşı, yeni bir baskı dönemi getirdi. Fidel'in eski bir mücadele arkadaşı olan ve onu 1955'te, ilk kez

olarak komünistlerle ilişkiye geçiren, sonra da Küba'nın UNESCO ve Fransa elçiliğini yapan Dr. Marta Frayde, altmış yaşında olduğu halde tutuklandı ve 29 yıl hapse mahkûm edildi. Küba hapishanelerinde binlerce insan, çok ağır koşullar altında çalışmaktadır: İki komünist önder öldü orada; «26 Temmuz» ve daha önceki «Directorate» hareketinin birçok üyesi de (*commandante*'ler, köylüler, işçiler, devrimciler, aydınlar), insanlık dışı koşullarda, önlerindeki uzun yılları geçirmeye çalışıyorlar.

Bugün Küba'nın karşı karşıya bulunduğu sorunlar nelerdir? Sovyet etkisinin ağır basması. Devletçilik. *Caudilloculuk*. Militarizm. Şekere bağımlı ekonomi. Tam bir özgürsüzlük.

Birçok temel sorun çözülmemiş durumda. Devrimden on yedi yıl sonra Fidel, halkın yaşam düzeyi için çok önemli olan dokuz maddeye sıkı kısıtlamalar getirdi: Şeker, kahve, et ,süt, vs. 1971'den beri vesikaya bağlanmış bulunan bazı başka maddelerde de, daha büyük bir darlık var. Aylık 3 kg. pirinç hakkının sadece yarısı dağıtılıyor bugün. Zaten düşük olan kahve payı % 50, et de % 20 oranında azaltıldı. 1960'ta bir Kübalı'nın ortalama et tüketimi yılda 22 kg.dı; bugün 17 kg.dan az. Bütün bu malların, ülkede üretilebildiğini de unutmamalıyız.

Küba'nın ulusal kaynaklarını yeniden kazandığı doğrudur. Ama elde etmek başka şey, onlardan nasıl yararlanılacağını, nasıl kullanılacaklarını ve geliştirileceklerini bilmek başka. Birinde bunlara devlet sahip olur, öbüründe ise halk.

Askeri, caudillocu Küba devleti, bürokratik Sovyet modeline göre kurulmuştur ve Küba halkıyla çelişir İktidar aygıtında yer alanlar, on milyonluk nüfusun sadece bir milyonudur. Ordu, polis, gizli örgütler, savunma komiteleri, kısacası tüm baskı aygıtının üyeleri, yarım milyondan fazladır. Geri kalan yarım milyonu ise yöneticiler, bürokratlar, Parti görevlileri, yeni teknisyenler, serbest meslek sahipleri ve seçilmiş öğrenciler oluşturur. Bu bürokratik burjuvazi, kapitalist rejimden koparılıp alınmış olan ayrıcalıklardan yararlanır: evler, plajlar, villalar, otomobiller, restoranlar, seyahatler, daha yüksek bir yaşam düzeyi. Üstelik, emir verme ve söz geçirme ayrıcalığına

da sahiptir. Halk çalışır ve itaat eder: ne düşünebilir ne de eleştirebilir.

Her türlü muhalefet, direniş ve fikir ayrılığı biçimi yok edilmiştir. Tarihsel öncülleri bulunmayan bir iktidar, tüm üretim araçlarına, başlıca ekonomik güce, tek Parti'ye, tek ideollojiye hakim olanların ellerinde toplanmıştır. Bunlar, devleti, orduyu, polisi, kitle iletişim ve bilgilendirme aygıtlarını denetlerler.

Bu durum, bir dizi çelişkiye yol açmıştır. Kapitalist rejim yıkılmıştır ama yeni iktidarın niteliği belirgin olmaktan uzaktır. İşçiler, köylüler ve aydınlar, patronun, toprak sahibinin ve burjuva kültürel aygıtının ortadan kalkışına tanık oldular; ama bunların yerine, halkın temsilcileri olduklarını söyleyen yeni yöneticiler çıktı ortaya. Fabrika, toprak ve kültür, işçi, köylü ve aydına, eskiye göre daha fazla ait durumda değil. Bu unsurlara dış bir tehdit ve içerden bir tepki eklendiğinde, karışıklık tam kapsamına ulaşıyor. İktidarın niteliğinin kavranabilmesi için çok yıllar gerekti. Ama SSCB ve Doğu Avrupa'da olduğu gibi bu rejimde de halk, sistemli bir şekilde politikasızlaştırılıyor ve siyasi hayatın marjinal yönleriyle sınırlandırılıyor: tarihin artık öznesi değil, nesnesi durumuna gelmekte. Halkla yeni, baskıcı devlet arasındaki çelişkinin açığa çıkması için, akıl karışıklığı, terör, depolitizasyon ve özgürlük yokluğundan doğan eylemsizliği altetmek gerek.

İşte bu nedenlerle, fikir ayrılığı olgusu çok önemlidir. Toplum hakkında belli bir bilinç sağlar, baskı aygıtının yarattığı itaat, güçsüzlük ve terör gibi koşullanmaları engeller. Tarihteki bütün devrimleri, sanat, edebiyat ve felsefe öncelemiştir. (Fransız Devrimi'ni, Çarlığın devrilmesini, vb.) Asıl sorun, Balzac'ın bir muhafazakâr, Soljenitsin'in bir gerici olup olmadığı değildir; önemli olan, onların yazdığı kitaplarındaki gerçekliktir. Batı Solu, sosyalist ülkelerde, belki uzak ama kaçınılmaz olan devrim patlak verdiğinde neler olacağını, ciddiyetle düşünmelidir.

Kimileri, böyle bir durumda, eski, yok olmuş mülk sahiplerinin iktidarını diriltme girişiminin ortaya çıkabileceğinden korkuyorlar. Oysa, kesinlikle yok böyle bir ihtimal. Kapitalizm tehlikesi, kurulu iktidardan kaynak-

lanıyor, muhalefetten değil. Devrim sırasında, gerçekle karşı karşıya kalman bir an yaşanacaktır. Üretim araçları mülkiyetinin yeni biçimlerini bulmak, devleti değiştirmek, yeni siyasi ve kültürel kurumlar yaratmak gerekecektir. Plyushch, konuşmasında, Sovyetler Birliği gerçekliğinden sözetti. Ama Prag Baharı da gerçekti, —(Baluka'nın anlattığı)— Polonyalı işçilerin halk tarafından desteklenen ve Gierek'in polis ve ordusunun saldırısına uğrayan grevi de. Bunlar, «sosyalist» ülkelerdeki sınıf mücadelesinin niteliğini ortaya koymaktadır: Bugünün sahibi kim, devrimci yarının sahibi kim; doğmakta olan kim, ölmekte olan kim.

Eğer bugünkü rejimi sosyalizmle özdeşlersek, eğer bu muazzam kavrayışsızlıkta ısrar edersek, dünya ve devrim tarihi için hayati önemdeki ittifakı gerçekleştiremeyiz. Çünkü bu ittifak, kapitalizmin dünyadaki üç biçimini de karşısına almak zorundadır: Sanayi kapitalizmi, onun meşru uzantısı olan sömürge kapitalizmi ve üretim araçlarının eski bir sosyalizm maskesinin arkasına saklanan bürokratik burjuvazinin eline geçmiş bulunduğu, gittikçe güçlenen devletin gittikçe zayıf düşen halkı ezdiği yeni devlet kapitalizmi.

KADINLAR, «REEL SOSYALİZM» VE SİYASİ ALANIN ÖZERKLİĞİ

Anna Maria Crispino

1951'de Napoli'de doğan Anna Maria Crispino, bu kentteki Doğu Araştırmaları Enstitü'sünü, uluslararası politika konusunda verdiği bir tezle bitirdi. Şimdi, Napoli'deki bir lisede İngiliz dili ve edebiyatı dersleri vermektedir. Siyasi faaliyetine 1968'de, Napoli'deki öğrenci hareketine katılarak başladı. Daha sonra Manifesto'*ya katıldı ve 1976'ya kadar buradaki çalışmasını sürdürdü. Napoli'deki feminist hareketin kurucularındandır.*

Bence bu toplantı, çok fazla soruyu cevapsız bıraktığımızın kabul edilmesi ve geri dönmemek üzere kavranması anlamını taşıyor. Marksistler olarak, devrim - sonrası toplumlarının niteliğine ilişkin bugünkü sorunlarımız, son kertede, çeşitli tarih ve koşullara sahip oldukları halde, kapitalist ülkelerle ilgili, solun çözümsüz bıraktığı sorunlardan farklı değildir.

Marksizm'in bunalımı, esas olarak, solun Marx'tan çıkararak benimsemiş olduğu siyasi kategorilerin ve çerçevenin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Çeşitli öznelerin farklı başkaldırı ve taleplerindeki özdeş ve benzer noktaları değerlendirmemize elverişsiz kategorilerdir bunlar. Kısacası, gerçekliği çok kısıtlı ve dar bir şekilde kavrayabiliyoruz ancak.

Sözkonusu olan, kitlelerin *radikal değişim* arayışını artık ifade edemeyen bir teorinin bunalımıdır. Çünkü bu teori, yeni tarihsel öznelerin sorularına yeterli ve güvenilir cevaplar verememektedir ve baskının her günkü, maddi gerçekliğiyle komünizm düşüncesi arasındaki uçurumu kapatmayı başaramamıştır.

Marksist teorinin tarihine, sadece «reel sosyalizm»in nasıl oluştuğu açısından değil, sosyalizm ve kapitalizm arasındaki uluslararası çelişkinin Batı solunda nasıl dile getirildiği açısından da bakalım. O zaman göreceğimiz, hem bireysel hem de kollektif günlük bilinçle bu bilincin

teoride temsil edilmesi arasında giderek büyüyen teorik ve pratik bir kopukluk olduğudur. Teori, siyaseti, ihtiyaçların bir sentezi ve ifadesi olarak değil, onlardan bağımsız olarak koymaktadır. Devleti, sivil toplumdan ayrı ve ona karşı bir şey olarak sunmaktadır. Ekonominin sadece maddi yönüyle ilgilenir; toplumsal, bilinçdışı, duygusal, cinsel ve bedeni olanı, «üstyapısal», ikincil diye ayırır, hatta bazan, yok sayar. Sonuçta bu teori, savaşa burjuvazinin seçtiği alanda girer ve böylece, ne bireyin çıkarlarına ne de onun ihtiyaçlarının karmaşıklığına dayanmayan bir politika çıkartır ortaya.

Bence, eğer farklı cevaplar istiyorsak, soruları da farklı bir biçimde koymalıyız.

Burada iki soruyu ele alacağım; bir kadın, feminist ve komünist olarak, aralarında yakın bir bağlantı bulunduğunu düşünüyorum. Benim için çok zor bir konu bu; hatta, kişisel bir zorluk var. Feminizm kritiği, bizi içermedikleri için bize at olmayan kategorileri reddetmemiz, biz kadınları başka br dil kullanmaya yöneltti. Ancak bu çift-dillilik durumu, iletişim ve anlaşmayı gerçekten zorlaştırıyor, feminizm ve komünizmin en azından şimdilik, hiçbir zaman birleşmeyen, paralel iki yol olduğu düşüncesini doğuruyor. Ama bunların biri, diğerinin varlığını inkâr edemiyor. Bu yüzden, hareketin bütünü tarafından sahiplenilmiş olmadıkları için rastgele ve şematik gözükebilecek mantıki geçişler yapmak zorunda kalacağım. Üstelik önerdiğim, belki de, bir tekilliğin bakış açısıdır; ama bence, karşı karşıya bulunduğumuz sorular açısından, ne kısmi ne de marjinaldir.

Birinci soru, Sovyet toplumunun örgütlenmesinden doğan günlük yaşama ilişkin. Belirtilmiş olduğu gibi, sözkonusu örgütlenme, ekonomik alandaki işbölümüne dayanır. Çalışan kadınlar kitlesinin ağırlık ve önemi ne olmuştur, diye soruyorum kendime. Kadınların üretim faaliyetine katılması, eldeki insan kaynaklarından, mümkün olduğunca yararlanma politikasıyla tam bir uyum gösterir. İki savaş döneminde Sovyet ekonomisini ayakta tutan, kadın emeği olmuştur aslında.

Ancak, kadınlar için iş hayatına girme, biçim, tempo ve örgütlenme açısından erkeklere uygun sayılan işlere

kabul edilme anlamına geliyordu. Nitekim, erkekler gibi kadınlar için de, günlük yaşamın temel belirleyicisi haline geldi. Ama işbölümüne dayanan toplumsal üretim ilişkileri sürdüğünden, aile de, bir başka belirleyici etken oldu — önce kadınlar, sonra da herkes için.

Ekim Devrimi'nin başlarında, temel toplumsal çekirdek olan aile, ortadan kalkacağa benziyordu. (1917'de evlilik ve gayrı-meşru çocuklara ilişkin olarak getirilen önlemler de, aile yapısının geçiciliğini doğrulayıcı niteliktedydi.) Ancak, Sovyetler'in ilkili güçlerini yitirmelerine paralel bir süreçle, yeniden, bireylerin hayatının biricik örgütenme biçimi oldu.

Çocuk bakımının bir devlet hizmeti haline getirilmesiyle kadınlar, iş ve aile arasında tercih yapma imkânını kazandılar. Çocuk bakımına yönelik hizmetler, aile yapısının tamamlayıcısı olarak görülüyordu ve buna göre örgütlendirilmişti aile yapısına da, çocukların eğitilmesi, sosyalleştirme ve günlük hayatın fiziki ortamının (yani evin) uygun bir şekilde sağlanıp korunması işlevleri yeniden yüklenmiş bulunuyordu. (Bebekler yerine çocuklar demenin nedeni, aile sözkonusu olduğunda, kadın yerine anne deme gerekliliğiyle aynı. Kadın çocuk yerine ana/kız'dan söz etmek, burjuva ailesinin rol ve işlevlerini yeniden tanımlar. Terminolojik olarak bile böyledir.) Sovyet kadını çalışır ve iş saatlerinde çocuklarına sosyal kuruluşlar bakar. Sonra evine gider ve ailenin sürmesi için gerekli gündelik ev işlerini yapar. Bunlar, «asıl» işinden kalan beş saatlik boş zamanının üç saatini çalar.

Baranskaya'nın *Herhangi Bir Hafta* adlı kitabında getirdiği kanıtlar, beni kadınların, emek sürecine katılarak elde ettikleri kurtuluşları karşılığında çok yüksek bir bedel ödemek zorunda kaldıklarına inanmaya yöneltiyor, — resmi sayılar ne derse desin. Resmi açıklamaların belirsizliğinin ardında, ezici ve tüketici bir günlük yaşam buluyoruz. Erkek-kadın çelişkisini, koşullardaki farklılığı gözardı ederek ortadan kaldırıyor bu günlük yaşam.

Rahatsız edici iki olgu var. Birincisi, kadınlar, erkeklerle aynı nitelik düzeyindeki işlerde yer aldıkları (eğitim imkânları ve çocuk sahibi olduktan sonra da kari-

yerlerini devam ettirmeleri sayesinde) ve kafa emekçilerinin % 54'ü kadın olduğu halde, Komünist Parti'nin olağan üyeleri arasında pek az kadın bulunur; yüksek önderlik kademelerinde ise hemen hiç yoktur. Komünist Parti, toplumsal kararlarda mutlak bir egemenliğe sahip olduğuna göre, bunun anlamı, kadınların iktidardan fiilen dıştalanmış olduklarıdır; nedeni ise, herhalde, günlük programlarının siyasetle ilgilenecek zaman bırakmamasıdır. Günümüzde SSCB'nde ortaya çıkan fikir ayrılığıyla ilişkili bir durumdur bu.

İkinci olgu, rejimin aile ve analık ideolojisini desteklemekte gösterdiği ısrarlılıktır. Yetmişlerin başlarında «her aileye üç çocuk» sloganıyla girişilen kampanya, giderek ağırlaşan nüfus sorununa yönelik değildi sadece, ailenin bunalımını da çözmeyi amaçlıyordu. Bu bunalımın, öncelikle kadınların kurtuluşundan kaynaklandığı düşünülüyordu: Sadece çalıştıkları için değil; daha çok, aile yükümlülükleri ve cinsel âdetler karşısında erkeklerle aynı tutumu benimser göründüklerinden. Kadının bağımlılığına ve ikili işgününe dayanmadan, aile nasıl ayakta kalabilirdi ki?

Bu düşünüş beni, kısaca değinmek istediğim ikinci soruya götürüyor. Ekonomik modellerin, çeşitli kurumların üretkenliğine dayandırıldığı Sovyetler Birliği gibi bir toplumda, cinsellik, aşk, kişisel ilişkiler ve mutluluk isteği nasıl yaşanmaktadır? Bu sorunlar, Marksizme yabancı değildir. Bolşevik Partisi'ndeki tartışmalarda, özellikle Kollontai tarafından ele alınmışlardır. Aile, «kanatlı Eros», kadınların kurtuluşu gibi konulardaki tartışmalarda, yarı-feodal nitelikteki ekonomik, kültürel ve toplumsal koşullardan sosyalist bir düzene geçmeye çalışan Sovyet toplumunun gerçek sorunlarıyla uğraşılıyordu. Kadının, iş sürecine katılımıyla sağlanan kurtuluşu bugün canlılığını yitirmiş gözüken ama aslında aile mekanizmasında ve erkek-kadın ilişkisinde içkin olan çelişkileri çözmüş değildir. Eğer annelik, dışarda çalışma ve gündelik ev işlerinin birleştirilmesiyle pratikte yadsınmışsa ve bu yüzden bir yükümlülük ve engel olarak yaşanıyorsa, neden ve kimin için çocuk yapılacaktır? Neden Sovyet kadınları, kendi cinsel özgünlüklerini inkâr ederek cinselli-

ğe karşı erkekçe bir tutumu benimsiyorlar? Aşk ilişkisi neden sadece ailede buluyor yansımasını? Bu sorunlara çözüm getirilmemiş olması, daha ötesi, burjuva varoluş biçimlerini yeniden üretme yönünde yapılan bilinçli tercih, tüm yurttaşların günlük hayatlarını etkileyen sonuçlara yol açmaktadır, sadece kadınların değil. İş hayatında belirlenen roller, ailenin belirledikleri gibi (baba, anne, çocuk, karı, koca), gerçek ve bütün bireylerden çok, işlevleri tanımlıyor.

Dün bir konuşmacı, Sovyet halkının hâlâ tam anlamıyla tahammül sınıra gelmemiş olduğunu söyledi ve bunu, fikir ayrılığının yaygınlaşmamış olmasının nedeni olarak gösterdi. Bu noktayı kadınlar açısından düşünelim. Batı'da feminizmin, kurtuluşa erişmiş bulunan ve kendi deneyiminden, bu kurtuluşun, toplumsal düzenle tam bir uyumsuzluk gösterdiği sonucunu çıkaran kadınların bilinçliliğinden doğduğunu hatırlayalım. O zaman, bu tür çelişkilerin, Doğu Avrupa ülkelerinde de keskinleşeceğini varsayabiliriz. Nitekim, Çin kültür devrimide de böyle olmuştur. Herkes sosyalizmi, giderek daha çok. özgürlük, eşitlik ve değişik bir hayata duyulan ihtiyaç olarak düşünüyor.

Bilinçli ve yerinde bir tavırla, «bilimsel» bir teori olmaya yeltenmeyen feminist hareketin, yine de bu sorunlar hakkında söyleyeceği çok şey var. Onun materyalist düşünüşü, sadece «akla» dayanan, solcu uyarlamalarında bile erkeksi ve burjuva olan bir politikanın biçim ve mantığını reddetmesinde temelleniyor. Kişisel çıkar ve bununla çelişen şeyler arasındaki ilişkinin siyasi nitelikte olduğunu saptamasında, doğrudan doğruya ekonomik görünmeyen yönleriyle bile maddi olan günlük baskıdan yola çıkmasında yatıyor. Batı'nın ve burjuvazinin kalıcı düalizminde kadının, irrasyonel ve olumsuz cins olarak gösterilmesi, tümüyle Marksist bir tavırla reddedilerek kadınlar ve herkes için, öznenin maddi birliği talep ediliyor.

Siyaset, Rasyonallik ve Devlet'in örgütsel yöntemleri ve dilinin dışında kalma; başkalarının belirlediği ayrıcalıkları ve uyum gösterme kararlarını kabul etmeme; toplumsal çatışmanın her türlü düzene sokuluşunu, yani iktidarı reddetme; hiç kimseyi dışarda bırakmayan ve kendi

hiçbir yanımızı dıştalamayan bir komünizmin inşası için, kendi özgünlüğüne dayanarak taraflar, araçlar, dil ve zaman oluşturma — kadınların düşünüşü ve bilinci, işte böyledir; ama bu, pekâlâ başkalarının da bilinci olabilir.

AVROKOMÜNİZM VE YENİ TİP ANTAGONİSTİK TOPLUMLAR

Fernando Claudin

Fernando Claudin, 1964'e kadar, İspanyol Komünist Partisi;nin önemli bir üyesiydi. SSCB'ne karşı alınacak tavır ve PCE'nin İspanya'da izleyeceği çizgi üzerine çıkan ayrılıklar sonucu, yazar Jorge Semprun'la birlikte Parti'den atıldı. Şimdi, İl Manifesto'*da çalışıyor. Claudin, Üçüncü Enternasyonal'in tarihini analiz eden önemli bir kitabın yazarıdır:* Komünist Hareket. Comintern'den Cominform'*a (İngilizce baskısı: Penguin, London 1975). 1978' de* Avrokomünizm ve Sosyalizm *adlı kitabı çıktı (NLB). Marx ve Engels ile 1848 Devrimi'nin ayrıntılı bir incelemesi olan üçüncü kitabı, henüz İngilizce'ye çevrilmedi.*

Bu toplantının siyasi önemini vurgulayan Rossana Rossanda ve öbür konuşmacılara tamamen katılıyorum. Sadece yapılıyor olması bile, Avrupa'da sosyalizmin geleceğinin, ne kadar cansıkıcı olsa da, bazılarının ileri sürdüğü ölçüde karanlık olmadığının göstergesi sayılır. Başka şeyler gibi kötümserlikte de, ılımlı olmak lâzım.

Batı'da devrimin yenilmesi, böylece Rus Devrimi'ni yalıtılmış bir durumda bırakması ve daha soraki yozlaşmasının temel koşullarından birini yaratmasından bu yana hiçbir zaman, Doğu'da ve Batı'daki sosyalizm mücadelesi bugünkü kadar ilişkili ve birbirine bağımlı olma-

mıştı. Yirmilerde ve kırklarda olduğu gibi, bu yakınlaşmanın tarihsel temeli, kapitalizmi sarsan dünya krizidir. Ancak bu kez, sözkonusu kriz, Ekim Devrimi, Çin Devrimi ve emperyalist sistemin periferisindeki öbür devrimlerden doğan yeni sınıflı toplumun —farklı mekanizmaları bulunan— bunalımıyla bütünleşmektedir. İnsan toplumu daha önce, en azından modern dönemde, böylesine derin ve genelleşmiş bir krize girmemişti. (Krizin, dünya çapında bir çatışma içermemesine rağmen, söylenebilir bu.) Sadece eski ve toplumsal sistemlerin muhafazakâr güçleri, denetleyemedikleri sorunlarla karşı karşıya bulunmuyor; radikal bir değişim arayan güçler de, nereye gittiklerini tam olarak bilmiyor. Sonu gelmiş mitler, başarısız deneyler, gerçekleşmemiş öngörüler, teorik ve pratik çıkmazlar içinde bulunan bizler de, bir istisna değiliz. Adeta eski yıkıntıları temizleyerek, sıfırdan başlamanız gerekiyor.

Bu toplantıyı sadece gerekli değil, aynı zamanda mümkün kılan unsurlardan biri de, bu durumun bilincidir — ya da gelişmekte olan bilinci. Yanılsamalar zamanı geçti artık: Marksizm'in eleştirel esinine yeniden başvurmanın bütün koşulları var. Marksist eleştirinin bu dirilişi, Doğu'daki yönetici gruplar için tehlike çanlarını çaldırıyor. Çünkü onlar, Marksizm'i kendi karşıtına, sınıf baskısına dayanan yeni bir toplumun meşrulaştırma ideolojisine döndürmüş olan yeni bir sınıfın temsilcileridir. Avrokomünizm karşısındaki tepkileri, bu toplumların yöneticilerinin, bugünkü açmazı giderebilecek bir teori ve pratiğe yönelen ve sosyalizme doğru ilerleyen her adımın, kendi ülkelerindeki etkisinden ne kadar korktuklarını göstermektedir.

Avrokomünizmin sınırlılık ve yetersizlikleri ne olursa olsun, onun eleştirileri, Doğu'daki bürokratları, solun öbür kesimlerinden gelen eleştirilerden çok daha fazla korkutmaktadır. Çünkü komünist partiler, Marksizm - Leninizm'in Batı'daki başlıca temsilcileri olarak görülür ve bu yüzden de, eleştiri ve girişimlerini reddetmek oldukça güçtür; hatta bunlar, yönetimdeki komünist parti üyelerine bile inandırıcı gözükebilmektedir. Bunların, Doğu'da çok daha büyük ve çarpıcı bir etkisi olabileceği olgusunu

gözardı edemeyiz. Bunun için, Comin ve Villari'nin bu toplantıda yer almış olmaları çok önemlidir. Doğu Avrupa' daki sosyalist muhalefette yer alanlar, zorlu mücadeleleri için Avrokomünizmin oluşturduğu büyük destek ve yardımı sık sık belirtmişlerdir. Belki beklediklerini büyük ölçüde bulamadılar. Ama bence, fazla olumsuz sonuçlar çıkarmak yanlış olur. Belli iniş - çıkışlara rağmen, Batı'daki komünist harekette bölünmeler giderek derinleşecektir.

Ne olursa olsun, sözkonusu ülkelerde, sosyalizm yönünde bir siyasi ve toplumsal dönüşümün, Batı'daki sosyalist güçlerin aktif siyasi dayanışmasını ve teorik işbirliğini gerektirdiği, her geçen gün belirginleşiyor Gerçi, Avrokomünistlerin girişimleri şimdilik, öbür kaynaklara göre daha etkili oluyor. Ancak Avrokomünizmin, Doğu bloğu sorunsalını incelemekte büyük bir teorik atılım göstereceği beklenemez. Bu alanda, Marksizm'in başka kesimlerinin, daha büyük bir katkı yapabileceği şüphesizdir.

Giderek açığa çıkan bir şey daha var: Doğu'da özgürleşme ve demokratikleşmenin bir ilk *modicum*'u oluşmadıkça ve uydu ülkeler belli bir özerklik kazanmadıkça, Batı'daki sosyalist bir dönüşüm çabası da tıkanık kalacak ve tehlikeye düşecektir. Tıpkı altmış yıl önce Ekim Devrimi'nin başına gelen gibi. Böyle bir çaba, askeri bakımdan da tehdit altında kalacaktır. Stratejik teorilerimizi ve taktik tercihlerimizi belirlerken, Rus askeri gücünün varlığını bir an bile unutmamalıyız. Tarihin bir ironisi bu: bir zamanlar Marx'ta bir sabit fikir haline gelmiş olan Rus jandarması, bir yüzyıl sonra, Marksist - Leninist üniformayla, sosyalizmin yolunu kesmeye hazır olarak yeniden çıkmıştır ortaya.

Doğu sistemlerinin Avrokomünizm kaynaklı her türlü eleştirisinin sahip olduğu önem, onun tutarsızlık ve kararsızlığını ele alırken, bizi duraksatmamalı, göz yummaya yöneltmemelidir. Tam tersine. Eleştirilerinin etkinliği nedeniyle, Avrokomünist partilerin her kesimiyle, Doğu Avrupa ülkeleriyle ilgili sorunlar üzerine diyalog ve tartışmaya girmekte ısrar etmeliyiz. Bizi, sözkonusu partilerin ulusal önderliklerinden ayıran farklılıklardan bağımsız olarak düşünülmesi gerekir bunun; hattâ bu so-

runda onlardan farklılaşmak, her zaman istenir bir şey olmasa bile.

Şimdiye kadar Avrokomünist partiler, (Moskova'yla arasına en büyük mesafeyi koymuş olan PCE dahil), Doğu'daki siyasi baskının en berbat örnekleri karşısında bile, sınırlı bir sözlü protestoyla yetindiler. Aslında biz de, daha fazlasını yapmadık pek. Rossana'nın belirttiği gibi, birtakım çok küçük gruplar ve belli yalıtılmış bireyler dışında Batı solunun Doğu'daki rejimler karşısında tavrı, bir karmaşa içindeydi. Bu yüzden, sözkonusu ülkelerin devrimcilerine ve işçilerine borcumuz büyüktür.

Kendi devrimini yapamamış olması bir yana, Avrupa Solu, Orta Avrupa'nın en iyi devrimcilerine ve milyonlarca işçiye uygulanan Stalinist baskının başlıca suç ortağıydı. *Gulag*'ın da suç ortağı oldu. En büyük sorumluluk komünist partilerinin olsa bile, sosyalist partiler ve solun öbür kesimleri, hiç de masum değildir.

Pek çok nedeni var bunun; bazıları özellikle ağırlıklı. Ama olguyu inkâr etmek mümkün değil. Çok olumsuz sonuçları var üstelik, sosyalizm mücadelesinin bugünkü bunalımını belirleyen unsurların odağını oluşturuyor. Hatta aynı olgu, Doğu'daki, özellikle, SSCB'ndeki sosyalist muhalefetin bugünkü güçsüzlüğüyle ve bu muhalefetteki (en çok SSCB'nde olmak üzere) gerici akımların etkisiyle de ilişkili. Batı'daki sosyalizm mücadelesinin gerçek geri kalmışlığını ağırlığını da unutmamalıyız — hem tarihsel hem teorik hem de pratik bir geri kalmışlık bu.

Marksizm, bu temel gerçekleri anlamamızı sağlamak yerine, onları karıştırmaya yaradığı sürece, herhangi bir yönde emin bir adım atmak çok zordu. Rossana, solun «gerçekten varolan sosyalizm»in niteliğini uzun süredir bildiği halde, iki savaş arasında, daha sonra da soğuk savaş döneminde ve sömürge devrimleri sırasında onun yanında yer almaya devam ettiğini söyledi. Öyleyse, öbür tarafta da emperyalizmin varolmadığı söylenebilir mi?

Bu son etkenin önemini inkâr etmek niyetinde değilim. Ama bence, yakın zamana kadar solun çoğunluğu, «varolan sosyalizm»i yanlış analiz ediyordu (bazı kesimleri için bu hâlâ böyle). En çok da komünist partiler Sözde-Marksist bir ideolojinin unsurları (bunları açma-

ya zamanım yeterli değil), böyle bir ideolojik yabancılaşmayı mümkün kıldı.

«Varolan sosyalizm»le anti-emperyalist mücadeleler arasında yeni bir bağlantının oluşabileceği ihtimalini önceden yadsıyamayız. Gerçekten de, böyle bir gelişme bana, oldukça mümkün gözüküyor. Böyle bir bağ, geçmişte de olduğu gibi, «varolan sosyalizm»in sosyalist olmayan niteliğiyle tam anlamıyla uyuşabilir. Çünkü «varolan sosyalizm»le herhangi bir kapitalist güç (özellikle Amerikan emperyalizmi) arasında, bu sosyalizmin gerçekliğinden çok daha gerçek olan çelişkiler vardır. Avrupa'da ya da dünyanın başka bir yerinde sosyalizm mücadelesine girişenler, bu çelişkilerden mümkün olduğu ölçüde yararlanmaktan vaz geçemezler.

Bu çelişkilerin çeşitli kökenleri vardır. Biri de «büyük gücün çıkarları» diye bilinir (karşıt anlamlar taşıyabilecek belirsiz bir kavram bu). Ama bence, bu kökenlerden biri, toplumsal sistemler arasındaki nitelik farkıdır — başka bir deyişle, sosyalist olmayan Doğu sistemlerinin, Batı kapitalizmi tarafından özümsenebilir olmamasıdır.

Burada, tüm tartışmamızın odağında yatan temel bir soruna geliyoruz. Bu yeni toplumsal formasyonların niteliği nedir? Temel önemdeki bu soruya verilecek cevap, Elbe'den Pasifik'e kadar uzanan alanda, kör bir ayaklanma ve patlama olmayan bir sosyalizm mücadelesine girişmenin mümkün olup olmadığını esas olarak belirleyecektir. Sorun hayati bir önem taşıyor; çünkü getirilecek teorik cevap, «sosyalist toplum»un tanımlanmasında sağlanacak ilerlemeyi ve Rossana'nın işaret ettiği durumdan, sosyalizm denince neden söz edildiğini hiç kimsenin kesin olarak bilememesi durumundan, kaçınabilmeyi de derinden etkileyecektir.

Son bir kaç yılda, bu alanda belli bir gelişme sağlandı. İlksel nitelikteki soruya, bunların sosyalist toplumlar olup olmadıklarına açıklık getirdik. Burada bulunan herkes, sosyalist olmadıklarında anlaşıyor. Komünist partiler bile, pratikte aynı sonuca varıyorlar: bir yandan sosyalizm ve demokrasinin ayrıştırılamaz birliğini vurguluyorlar, bir yandan da Doğu ülkelerinde demokrasinin varolmadığını belirtiyorlar.

Gerçi bu sistemleri hâlâ sosyalist olarak tanımlıyorlar; ama böyle yapmakla, eninde sonunda çürüğe çıkacak apaçık bir çelişkiye düşüyorlar. İspanyol Komünist Partisi'nde şimdiden oldu bu. Öbür Avrokomünist partilerde olması da, bir zaman ve koşul meselesi sadece. Sözkonusu toplumlarda üretim ilişkilerinin sosyalist olup siyasi üstyapının ise sosyalist olmadığını söyleyen eski Troçkist tavır gibi onlar da, bugünkü konumlarını sürdürmek için geri çekildiler. Bu tezin eleştirisine girmeyeceğim: başka bir yerde yaptım bunu; Bettelheim ve başkaları da bu konuda zaten konuştular. Üstelik asıl tartışma, sözkonusu toplumların sosyalist olmadığını belirlememizden sonra başlıyor. Çünkü, sosyalist olmadıklarına göre, tam olarak nedirler?

İki karşıt görüşten haberdarız: Birine göre bunlar, sosyalizmin özel bir biçimini, bir devlet kapitalizmini ya da tekelci devlet kapitalizmini temsil ediyorlar; öbürüne göre ise, antagonistik çıkarların bulunduğu, ne sosyalist ne de kapitalist yeni tip bir sınıflı toplumdurlar. Herhangi bir şüpheyi ortadan kaldırmak için böyle analizlerin, bir tür «ileri demokrasi»den ya da kapitalizmden sosyalizme bir sözde-geçiş biçiminden söz etmediklerini vurgulamalıyım. (Burada sosyalizm kavramını Marksist anlamıyla, kapitalizm ve komünizm arasındaki bir geçiş toplumu olarak kullanıyorum.)

Şimdilik benim hipotezim, bunlardan ikincisiyle uyuşuyor. Kapitalist modelce özümsenemeyecek yeni tip bir antagonistik sınıflı toplumla karşı karşıya bulunduğumuza inanıyorum. İki hipotez üzerine yaygın tartışmalar, şimdiye kadar çeşitli fırsatlarda yapıldı; özellikle Bettelheim ve Sweezy arasında. Kişisel olarak ben, Sweezy'nin görüşlerine daha yakınım. Ama belki Bettelheim'ın yapmakta olduğu tarih araştırması, düşüncelerimi değiştirmeme yol açabilir.

Çok şematik olarak, şimdilik, özel mülkiyetin ortadan kaldırıldığı ve üretim araçlarının devletin elinde bulunduğu bu toplumlarda, kapitalist üretim ilişkilerine benzeyen birçok biçimin varolduğunu düşünüyorum. Ama bu benzerlik, onların aynı türden olduklarını gösterir mi? Değer yasası, ne ölçüde ve hangi sınırlar içinde işliyor?

Ücret, nereye kadar gerçekten ücret? Kelimenin kapitalist anlamında bir emek pazarından söz etmek, ne ölçüde doğru olur?

Aslında bu ülkelerde birden çok bağımsız sermaye yok artık; sadece bir tek sermaye var. Aynı şekilde, üretim araçlarına gerçekten sahip olan bağımsız fabrika yöneticileri de, emek-güçlerini, yerleştirildikleri işyeri dışında bağımsızca «satabilecek» işçiler de bulunmuyor.

Böyle ilişkilerin tümü, siyasi yetki yasasına bağlıdır. Bu yasa ifadesini, sadece planda değil, ekonomi ve siyaseti büyük ölçüde kendi içinde birleştiren o tek ve soyut sermayeyi temsil eden kural ve yükümlülüklerde de bulur. Bu ilişkiler sistemi içinde, devlet ve üretim birimi ilişkisinin kendisi de, değer yasasını giderek bağımlı bir konuma iten belirleyici bir üretim ilişkisidir.

Toplum, sadece onu düzenleyen bir mekanizmanın varolmasıyla sosyalist nitelik kazanmaz. Ancak iktidar her düzeyde işçilerin kollektif varoluşuna ait olursa, böyle bir düzenleme sosyalist nitelik taşıyabilir; çünkü o zaman, toplumsal ihtiyaçların karşılanması ölçütüne dayanacaktır. Ama eğer iktidar, işçilerin kollektif varlığına egemen olan ve onlar tarafından denetlenemeyen bir görevliler ve yöneticiler çekirdeğine aitse, bu çekirdek, üretim araçlarının da *de facto* sahibidir. Bu sayede, üretim araçları üzerindeki denetim gücünü artırır, yani toplumsal düzenleme mekanizmaları üzerinde etkili bir denetim kurar. Ama bunu, kendi çıkarları için ve egemen sınıf olarak konumunu sürdürmek üzere yapar.

Bu soruna şimdilik, daha fazla zaman ayırmayacağım. Yeni araştırma ve tartışmalar gerektiriyor ve bugün bir çözüm bulamayacağımız da belli. Tartışmanın akademik nitelikte olmadığı açıktır; ama teorik ve siyasi önemi son derece büyüktür. Öte yandan, Rossanda'nın, konuşmasının sonunda söz ettiği ikilemi tam olarak anlamış değilim. Eğer diyordu bunların, kapitalist ilişkilerin ikincil kaldığı yeni toplumsal ilişkiler olduğunu söylüyorsak, ilgili hükümetlere daha büyük bir özgürleşme için başvuruda bulunabiliriz. Ama eğer kapitalist oluşumlarla karşı karşıyaysak, hükümetlere başvurmamalıyız ve demokratikleşme ve insan haklarının korunmasından çok

sınıf mücadelesinin yeniden başlatılması için çağrıda bulunmalıyız.

Bence, bu iki tür toplumsal formasyonun mekanizmaları farklı da olsa, her iki durumda da sınıf mücadelesinden söz etmemiz gerekir. Her iki durumda da antagonistik sınıf çıkarları içeren, dolayısıyla, sınıf mücadelesi sorununun varolduğu toplumlar sözkonusudur. Her iki durumda da, demokratik özgürlükler, insan hakları vb. için mücadelenin, birincil önemde hedefler olduğunu düşünüyorum. Hatta şunu da söyleyeceğim: bu toplumların yolunu sosyalist dönüşüme açmaya yönelen her sınıf mücadelesinin ilk hedefi budur. Özel bazı fırsatlarda hükümetlere başvurmamız gerekip gerekmediği, taktik bir sorundur. Stratejik bakımdan vurgulanması gereken nokta ise, demokratik özgürlükler için mücadelenin, her türlü sosyalizm mücadelesinde birincil önemini koruyacağıdır.

MARKSİZM'İN BUNALIMI

Louis Althusser

İçinde bulunduğumuz durum üzerine kısa bir bakışla kendimi sınırlayacağım. Çünkü Doğu Avrupalı sürgünlere duyduğumuz ilgi sadece bilgi edinme ihtiyacına ve bir dayanışma duyurusuna dayanmıyor. Doğu ülkelerinde olup bitenler, bizi de doğrudan ilgilendiriyor. Çünkü orada olan, aynı zamanda bize de oluyor. O ülkelerde olup bitenler, bizimle yakından ilişkilidir; bakış tarzlarımızı, mücadele hedeflerimizi, teorimizi ve pratiğimizi etkiler.

Çok kısa bir zaman içinde görüşlerimi, oldukça kaba ve şematik bir biçimde, aslında gerekli olan ayrıntılara girmeden sunacağım için şimdiden özür dilerim. Ama belki bir süreden beri. *Marksizm'in bunalımından* söz edil-

meye başlandı. Açış konuşmasında Rossana Rossanda da bu kavramı kullandı.

Bazı kavramlar, toplumsal mücadeleler tarihinde öylesine şüpheli bir rol oynarlar ki, bunları kullanmakta çekingenlik duyulur. Bir yüzyıl boyunca, «Marksizm'in bunalımı» kavramı, işçi hareketinin düşmanlarınca tekrar tekrar kullanılmıştır — ama kendi amaçları için, işçi hareketinin çöküşünü ve ölümünü kehanetle ilan etmek için. İşçi hareketinin güçlükleri, çelişkileri ve başarısızlıklarından, burjuvazinin sınıf emelleri yönünde yararlanmışlardır. Bugün de, Sovyet kamplarının dehşetini ve bunların Marksizm'e karşı yarattığı sonuçları sömürüyorlar. Gözdağcılığın da bir yeri vardır sınıf mücadelesinde.

Bu göz korkutmanın meydan okuyuşunun karşısına, «Marksizm'in bunalımı» kavramını alarak ama ona çöküş ve ölümden tamamıyla farklı bir anlam vererek çıkmalıyız. Terimden korkmamız için bir neden yok. Marksizm başka bunalımlar da yaşadı: örneğin, İkinci Enternasyonal'in «iflası» ve sınıf işbirlikçiliğine teslim oluşu. Ama ayakta kaldı Marksizm. Bu kavramı kullanmaktan korkmamalıyız: Marksizm'in bugün tekrar bir bunalım içinde bulunduğu ve bu bunalımın çeşitli sonuçlara açık olduğu, birçok göstergeden bellidir. Herkesin görebildiği bir şey bu. Düşmanlarımız da görüyorlar ve durumdan yararlanmak için ellerinden geleni yapıyorlar. Ama biz bu şaşırtma taktiklerine alışığız. Bunalımı kendimiz de *görmekle* kalmıyoruz; uzun bir süredir *içinde de yaşıyoruz*.

Nedir Marksizm'in bunalımı? Dünya tarihi düzeyinde kavranması gereken ve Marksist geleneğe bağlı devrimci örgütlerin içinde bulunduğu zorluklar, çelişkiler ve ikilemlerle ilişkili bir olgu. Sadece Uluslararası Komünist Hareket'in birliği sarsılmıyor, sadece onun geleneksel örgütleri parçalanmıyor. Aynı zamanda, geleneksel strateji ve pratikleriyle tüm tarihi de sorgulanıyor. Paradoksal bir şekilde, emperyalizmin, tarihinde gördüğü en ciddi krizi yaşadığı, işçi sınıfının ve halkın mücadelelerinin tahmin edilemeyen düzeylere ulaştığı bir anda, çeşitli komünist partiler de kendi ayrı yollarında yürüyor. Farklı strateji ve pratikler arasındaki çelişkinin, Marksist teori üze-

rinde kendi etkisini yaratması, bu derin bunalımın ancak ikincil bir yanıdır.

«KOPAN» BİR ŞEY

En doğrudan, en görünür düzeyde bu bunalım, Mirafiori'li işçi dostlarımızın dün burada yaptıkları türden belirlemelerde ifade edilmiş oluyor. Şunu söylediler: bir çoklarımız için, işçi hareketi tarihinin dünü ile bugünü arasında bir «kopukluk» oldu; onun geleceğini de belirsizleştiriyor bu. Alışılmış bir şekilde geçmişle bugünü «bütünleştirmenin», 1917 Ekimi'yle, Sovyet Devrimi'nin dünya çapındaki muazzam rolüyle ve Stalingrad'la Stalin rejiminin dehşetini, Brejnev sisteminin baskısını «bütünleştirmenin» mümkün olmayışı, bugün *bir olgudur* artık. Aynı konuşmacılar, alışılmış olduğu gibi, geçmişle bugünü bir arada tutmak mümkün değilse, bunun nedeninin, kitlelerin zihninde «ulaşılmış bir ideal», sosyalizm için yaşayan bir örnek bulunmayışı olduğunu söylediler. Doğu Avrupa ülkelerinin sosyalist ülkeler olduğu söylendi bize, ama yine de bizim için, sosyalizm çok farklı bir şey.

Tabii bu basit gerçek, farkedilmemiş değildir: SBKP'nin Yirminci Kongresi'nin yarattığı şok etkisine yol açtı; Batılı Komünist Parti önderlerinin yinelenen açıklamalarında da ifade edildi ve onları «sosyalizmin tek bir modeli yoktur», «modeller fikrini reddediyoruz» gibi duyurular yapmaya yöneltti. Bütün bunlar doğrudur ama kitlelerin sorusuna bir cevap getirmez. Çünkü sadece «sosyalizme giden birçok yol» bulunduğunu söylemekle, bugünkü durumu kavramayı umamazsınız. Son kertede kaçınamayacağınız başka bir soru çıkar karşınıza: Başka bir yoldan ulaşılan bu «farklı tip sosyalizm»in, varolan sosyalizm biçimleriyle aynı sonuca varmasını engelleyecek olan nedir? Bunun cevabı da, başka bir soruya dayanır: Sovyet sosyalizmi, neden ve nasıl Stalin'e ve bugünkü rejime yol açmıştır?

Ama bu son, temel soru, uygun bir şekilde cevaplandırılmamıştır henüz.

Yaşadığımız bunalımı ağırlaştıran özel bir koşul var. Sadece Komünist hareketin tarihinde bir şey «kopmadı», sadece SSCB Lenin'den Stalin ve Brejnev'e «geçmedi». Marx'a dayanma iddiasındaki sınıf mücadelesi örgütleri olan komünist partilerin kendileri de, bu dramatik tarihin bir açıklamasını yapmış değiller — hem de Sovyet Parti'sinin Yirminci Kongresi'nden yirmi yıl sonra! Ya yapmak istemediler, ya da yapamadılar. Suskunluk ya da siyasi nedenli kaçınmalar var. Fazlasıyla bildiğimiz gülünç açıklamalar var («kişiye tapma», «sosyalist meşruiyetin ihlâli», «Rusya'nın geri kalmışlığı» bir de bize *durmadan verilen güvence:* «SSCB, demokrasinin temellerini kurdu — biraz bekleyin, çiçek açacak»). Ama bütün bunların ardında, çok daha ciddi bir şey yatıyor: Marksizm adına yapılan bir tarihin, gerçekten doyurucu Marksist bir açıklamasını getirmenin son derece zor oluşu (sorunu ciddi olarak ele alan herkes, bunu çok iyi bilir) ve belki de, teorik bilgimizin bugünkü düzeyinde imkânsız oluşu. Eğer bu hayali bir zorluktan ibaret değilse, Marksist teorinin sınırlarını ve bu sınırların ötesindeki büyük güçlükleri gösteren bir durumu yaşıyoruz demektir.

Marksizm'in bunalımının, Marksist teoriyi de kapsadığını söylememiz gerekir: teorik düzeyin dışında, rastlantı ve dramların salt tarihsel alanında yaşanmıyor sadece. Marksistler olarak, Marksist teorinin bir yerlerde saf haliyle varolduğu, doğrudan doğruya bir «eylem kılavuzu» sayıldığı tarihsel mücadelelerin ve bunların sonuçlarının zorlu sınavına katılmadığı ve uzlaşmalara girmediği yolundaki bir düşünceyle yetinemeyiz. Marx'ın da usanmadan belirttiği gibi, bir teori olan Marksizm'i, kendi adına yapılan tarihten sorumlu tutmak, çok idealistçe olurdu: tarihi yapan, Marksist bile olsalar, «fikirler» değildir; bir kişiyi ya da bir örgütü tanımlayan öz-bilinç de (Marksist adının alınması) değildir. Ama Marksist teorinin, Marksizm'den esinlenen ya de kendilerine Marksist diyen örgütlerin eylemlerinin önemli ya da belirleyici bir rol oynadığı bir tarihte içerilmediğini ve zorlanmadığını söylemek de, aynı ölçüde idealistçe olurdu. Bir Marksist ,ancak, pratiğin teoriye öncelliği görüşünü ciddiye alır ve Marksist teorinin, esin verdiği ya da ken-

disini kılavuz alan bir siyasi pratikte, bunun araç ve amaçlarında içerildiğini kavrar. Bu içerilmenin biçimleri ve etkileri, zorunlulukla yansır teoriye, çatışmaları, değişmeleri ve etkileri, farklılıkları ve sapmaları kışkırtır ya da giderir: bu biçim ve etkilerin de siyasi bir boyutu vardır. İşte bu anlamda, Fernando Claudin, bundan sekiz yıl önce, Uluslararası Komünist Hareket'in bunalımını analiz etmek için, bir «teorik kriz»den söz etmişti; biraz önce de Bruno Trentin, örgütsel sorunları (parti ve sendikalar arasındaki ilişki), teorik anlamı ve önemi olan sorunlar olarak koydu.

Bugün bence, olabildiğince siyasi anlamıyla, Marksizm'de bir teorik bunalımdan söz etmek zorundayız. Ancak böylece, sözkonusu bunalımın Marksist teorinin kendisine yaptığı etkileri açıklayabiliriz. Özellikle, İkinci ve Üçüncü Enternasyonal'den devralınan ve değişmez sanılan bir dizi ilke üzerinde şüpheler doğmuştur. Uluslararası Komünist Hareket'in bunalımının yarattığı şok etkilerinden kaçamayacağımız, fazlasıyla açıktır — bu etkiler ister Çin - Sovyet çatışmasındaki gibi belirgin, isterse Çekoslavakya'nın işgalinden bu yana Sovyet ve Batı Komünist Partilerinin arasındaki gibi örtük olsun. Aynı şey, «proletarya diktatörlüğü» gibi çok önemli ilkelerden gürültülerle ya da sessizce ve hiçbir teorik ya da siyasi neden göstermeden vazgeçilmesinin ve bugünkü mücadelelerde yer alan bulanık bakış açılarının getirdiği sorunların yarattığı şoklar için de geçerlidir. Belirgin siyasi çıkmazlar, stratejilerin çeşitliliği ve çelişikliği, kullanılan dil ve kaynakların farklılığından doğan karışıklık — bütün bunların, Marksist teoriyi de etkilemesi zorunluluk olan, gözükür bir siyasi anlamı vardır. Gerçekten de bunlar, Marksist teori için bir dizi sorun çıkarmıştır; sadece bugünkü tarihsel duruma değil, onun kendi niteliğine de ilişkin olarak.

MARKSİZMİN BUNALIMINA ÜÇ TEPKİ

Marksizm in, düşmanlarınca kullanılmasını bir kenara bırakacak olursak, çok şematik olarak bu bunalıma üç tepkinin varolduğunu söyleyebiliriz.

1. Belli Komünist Partiler için tipik olan birinci tepki, gözleri yummak ve sessiz kalmaktır: Doğu Avrupa'da. kitlelerin ve genç insanların ilgisizliğine rağmen Marksizm, resmi teori ve ideoloji olmaya devam etmektedir. Marksizm'in bunalımı, resmi olarak kabul edilmemekte, düşmanların bir icadı sayılmaktadır. Bazı partiler de sorunu ele alıyorlar ve seçilmiş belli noktalarda mesafeli bir tavrı benimsiyorlar ya da başka noktalarda bir dizi «sıkıcı» formülü «terkediyorlar». Ama her zaman, görünümü koruyorlar: bunalımı adıyla anmıyorlar.

2. İkinci tepki, bunalımın solunu eriten bir tavır. Onu yaşıyor, sonuçlarına katlanıyor, ama aynı zamanda, işçi ve halk hareketlerinin gücüne güvenmek için gerçek nedenler arıyor. Birçok soru ve şüpheyi de yanısıra getirdiği halde, hiçbirimiz bu tepkiden tamamen kaçınamayız. Ancak, böylesine önemli bir tarihsel olgu üzerine asgari bir düşünüş olmadan yaşayıp gitmek de mümkün değildir: işçi hareketinin gücü bir gerçektir, bu doğru; ama tek başına ,uygun bir açıklamanın, bakışın ve düşünsel boyutun yerini tutamaz.

3. Üçüncü tepki tipi ise, sorunu, kesinlikle tarihsel teorik ve siyasi bir bakış açısıyla görmek, böylece bunalımın niteliğini, anlamını ve sonuçlarını —ne kadar güç olsa da— bulmaya çalışmaktır. Bunu başarırsak, başka bir tarzda konuşmaya başlayabiliriz ve uzun tarihimizden yola çıkarak, «Marksizm bunalımdadır» demek yerine, şunu söyleyebiliriz: «Sonunda Marksizm'in bunalımı patlama noktasına ulaştı! Sonunda, bütünüyle görünür oldu! Sonunda bu bunalımda varolan hayati önemdeki ve canlı bir şey, yine bu bunalımla serbest kalabilecek!»

Bu, soruyu paradoksal bir şekilde koymak değildir sadece, ne de onu rastgele, başı üzerine çevirmektir. «Sonunda» kelimesini kullanmakla, bence canalıcı olan bir noktaya dikkat çekmek istiyorum: Marksizm'in bunalımı, yeni bir olgu değildir, bir kaç yıllık bir tarihi yoktur. Çin - Sovyet çatışmasıyla kamuoyuna yansıyan, Batılı ve Sovyet Komünist partilerinin arasındaki «farklılıklar»la derinleşen Uluslararası Komünist Hareket'in bunalımıyla da başlamış sayılmaz. Hatta, SBKP'nin 20'nci Kongresi bile, bunalımın başlangıç tarihi olarak alınamaz. Ancak Ulus-

lararası Komünist Hareket'te patlak veren bunalımla kamuoyunun dikkatini çekmiş olsa da, aslında Marksizm'in bunalımı, çok daha eskidir.

YOLU KESİLMİŞ BİR BUNALIM

Eğer Marksizm'in bunalımı patlama noktasına ulaştıysa, eğer çok uzun bir sürecin sonunda, artık görünür hale geldiyse, bunun nedeni, patlamasını *engellemiş* olan biçimler altında, kuluçkada bekletilmiş olmasıdır. Tarihe dönmeye çalışarak bunalımın ilk adımlarını ya da nedenlerini daha da eski bir dönemde bulmazsak, çok şematik olarak diyebiliriz ki, *bizim için* Marksizm'in bunalımı, otuzlarda ortaya çıkmıştır — ve anında bastırılmıştır. Kendi çelişkileriyle yaşamış olan Marksizm'in, otuzlarda yolu kesildi, Stalinizm'in tarihsel denetiminin dayattığı bir çizgi ve pratik çerçeve içindeki «teorik» formüllere hapsedildi. Stalin'in, Marksizm'in sorunlarına kendi üslubuyla getirdiği «çözümler», bunalımı hem durdurdu hem de kışkırttı ve besledi. Hem bir açıklığı hem de çelişkileri barındıran Marksizm'i tahrif etmekle Stalin, onda ciddi bir bunalıma yol açtı, ama aynı zamanda, bu bunalımı durdurdu ve patlamasını engelledi. Bugün yaşamakta olduğumuz durumda, bu nedenle bir kazanç da görülebilir: uzun ve trajik bir tarihin sonunda bunalım, gerçekten patlamış, taze bir bakış edinmemizi gerektiren koşullar oluşturmuştur ve Marksizm'e yeni bir hayat kazandırılmasının imkânını sağlamıştır. Şüphesiz her bunalım, yeni bir gelecek ve kurtuluş vadetmez. Bunalımın kavranması da, bu geleceğin oluşması için yeterli bir güvence değildir. İşte bu nedenle, Marksizm'in bunalımının «patlamasını», SBKP'nin 20'nci Kongresi'ne ve Uluslararası Komünist Hareket'in bunalımına varan bir tarihe bağlamak, yanlıştır. Bunalımı «patlama»ya götüren ve onu canlı bir güce dönüştüren koşulları anlamak için, sorunun öbür yüzüne de, sadece ölmekte olana değil, doğmakta olana da bakmalıyız: önceden görülmeyen ve yeni tarih kuvvetleri, potansiyelleri barındıran kitlesel bir işçi ve halk hareketinin gücü. Eğer bugün, Marksizm'in bunalımını, muhtemel bir özgürleşme ve yenilenme ile bir arada düşünebiliyorsak,

işte bu kitle hareketinde yatan tarih yapma gücü ve yeteneği sayesindedir. Bizi, sımsıkı kapalı tarihimize bir hava deliği açmaya zorlayan, bu hareket oldu. Tekrarlanan hamleleri (Halk Cephesi ve Direniş gibi), yenilgileri ve zaferleriyle (Cezayir, Vietnam) ve nihayet, 68 Mayısı'nda Fransa'da, Çekoslavakya'da ve dünyanan başka yerlerindeki mücadelelerde gösterdiği cüretle, yığılmış bulunan engelleri kaldırarak, bunalımdaki Marksizm'e gerçek bir özgürleşme şansı sağladı.

Ancak, bu ilk özgürleşme işaretleri, aynı zamanda uyarıcı bir nitelik taşımaktadır. Geçmişe, sapma ve ihanet olarak gördüğümüz tavırlara sırtımızı çevirmekle yetinemeyiz. Yaşadığımız bunalım bizi, Marksizm'le ilişkimizi değiştirmeye ve dolayısıyla Marksizm'in kendisinde bir şeyleri değiştirmeye zorluyor.

Her şeyi Stalin'in oynadığı role yüklemekle sorunu halletmiş olmayız. Tarihsel, siyasi ve hatta teorik geleneğimizi, Stalin adlı bir kişi ya da onun egemen olduğu bir dönem tarafından yozlaştırılmış, *saf* bir miras gibi göremeyiz. Marksizm'in kökeninde, sadece yeniden keşfedilmesi gereken bir «saflık» yoktur. 1960'larda bir sınav dönemi yaşadık. Hepimiz, kendi tarzlarımızda, «klasiklere döndük», Marx'ı, Lenin'i ve Gramsci'yi yeniden okuduk: onlarda, Stalin - tipi formüller ve pratiklerle dondurulmuş olan canlı bir Marksizm bulmaya çalıştık. Bunları yaparken, tüm farklılıklarımıza rağmen, hepimiz kendi yollarımızda, aslında gözükür olan bir şeyi kabul etmek zorunda kaldık: bizim teorik geleneğimiz, «saf» değildir; Lenin'in fazla aceleci davranarak söylediğinin tersine, Marksizm, «çelikten bir blok» değildir, kendi zorlukları, çelişkileri ve boşlukları vardır ve bunlar da bunalımda, kendi çaplarında bir rol oynamışlardır — İkinci Enternasyonal'de ve hatta, Lenin henüz hayattayken, Üçüncü (Komünist) Enternasyonal'in başlangıcında.

MARKSİZM'İN ÇELİŞKİLERİ

Bundan dolayı, şunu söyleme gereğini duyuyorum: Tarihte ve mücadele içinde, Marx, Lenin, Gramsci ve Mao hakkında oluşturduğumuz belli bir görüşü, derinlemesi-

ne gözden geçirmek, bizim için hayati bir gerekliliktir. Partililerimizin ideolojik birliğini sağlama isteğinden kaynaklandığı açık olan bir görüş bu; *eleştirel çabalarımıza rağmen* çok uzun bir zaman bel bağladığımız, hâlâ da bazen tutunmak ihtiyacını duyduğumuz bir görüş. Seçmiş olduğumuz bu yazarlar, emsalsiz ve paha biçilmez bir teorik ögeler kümesi sağladılar bize. Ama Lenin'in çok açık bir sözünü de unutmamalıyız: Marx «bize köşe-taşlarını verdi...» Klasiklerin hiçbiri, bize, birleşik ve tamamlanmış bir bütün vermedi; zorluklar, çelişkiler ve boşluklarla *karışmış olarak* bir dizi sağlam ilke ve analizden oluşan çalışmalar bıraktı. Şaşırtıcı bir yanı yok bunun. Kapitalist toplumlardaki sınıf mücadelesinin koşul ve biçimleri hakkında bir teorinin başlangıçlarını sağlamış olsalar bile, bu teorinin «saf» ve tamamlanmış bir şey olarak doğduğunu düşünmek anlamsızdır. Ayrıca, bir materyalist için, saf ve tamamlanmış bir teori fikri, ne anlama gelebilir? Egemen ideolojinin kıskacını ve ağırlığını haber veren, sınıf mücadelesinin koşul ve biçimleri üzerine bir teorinin, bu ideolojiyle bağlarını koparma mücadelesi veriyor olsa bile, onun izlerini taşımaktan, daha ilk andan itibaren tamamıyla kaçınabilmiş olacağını nasıl düşünebiliriz? Bu teorinin, kendi siyasi ve ideolojik tarihinde, egemen ideolojinin herhangi bir karşı-darbesinden ya da etkisinden kaçınabilmiş olduğunu nasıl düşünebiliriz? Bu ideolojiden kopuş, bir mücadeledir, ama hiçbir zaman sonu gelmeyecek bir mücadele — öğrenmek için ödememiz gereken pahalı bir bedeldir bu gerçek. Klasik yazarların yayımlanmamış yazı ve notları bile ortaya çıkarılmakta bugün; haklarında, gerek duyulan belli bir görüşün doğrulanmasına çalışılıyor. Ama dürüst olalım ve bilinmeyen diyarlara ilerleyen bu insanların, nitelikleri ne olursa olsun, sadece birer insan olduklarını kavrayalım: araştırıyor ve buluyorlardı, ama aynı zamanda yanılgılara düşüyorlar, sürekli bir düzeltme ihtiyacı duyuyorlar ve tüm araştırmaları boyunca hatalar yapıyorlardı. Bu yüzden, eserlerinin, kendi «zamanları»nın fikirlerinin izini taşımasında, zorluklar, çelişkiler ve boşluklar içermesinde şaşılacak bir şey yoktur.

Bu zorlukların varolduğunu kavramanın ve bunları

eksiksizce ve açıkça hesaba katmanın bugün için önemi büyüktür; çünkü bunlardan bazıları, bugünkü bunalımın temel noktalarıyla doğrudan ilgilidir.

Konuya açıklık getirmek için çok kaba bazı örnekler vereceğim.

SÖMÜRÜ, DEVLET VE SINIF MÜCADELESİ

Marx'ın kendi eserinde, özellikle *Kapital*'de varolan teorik birlik, büyük ölçüde kurgusaldır (bunu açıkça görmeye başladık). Sözünü ettiğim sadece, Marx'ın, metaların bir analiziyle, dolayısıyla —birçok sorun çıkaran - değerin analiziyle başlamayı («bütün bilimlerde her başlangıç zordur») gerekli bulmuş olması değil. Belki daha önemlisi, bu başlangıcın ve Marx'ın gerçek bir teoride bulunması gerektiğini düşündüğü türden bir düşünsel birliğin etkileri. Bu etkilerin en önemlilerinden biri, artık - değer sorunuyla ilgilidir. *Kapital*'in Birinci Kitap — Birinci Bölüm'ünde, artık - değer ***hesaplanabilir***, emek - gücünün ürettiği değerle, aynı emek gücünün yeniden üretimi için gerekli malların (ücretler) değeri arasındaki (değer) farkı olarak tanımlanır. Artık - değerin bu aritmetik anlatımında, emek - gücü, salt ve basitçe, bir mal olarak belirir. Böyle bir anlatımın, Marx'ın izlediği sunuş düzeniyle uyumlu olduğu açıktır. Bu yüzden de; seçmiş olduğu «başlangıç noktası»na ve bunu izleyen daha sonraki ayrımlara (sermayenin, kendi değerinin bir bölümünü sürekli olarak mala aktarması, emek - gücüne yatırılan değişken sermaye) bağımlıdır. Artık - değerin hesaplanabilir bir nicelik olarak sunulması, ona elkonulmasının koşullarını (yani emeğin koşullarını) ve emek - gücünün yeniden üretiminin koşullarını tümüyle gözardı, etmektedir. Dolayısıyla, Marx'ın başlangıç noktasını, yaptığı başlangıcı ve ayrımlarını kabul *etsek bile*, artık - değerin bu şekilde sunulması, çok güçlü bir sapma eğilimi yaratabilir: *çünkü artık - değerin bu* (aritmetik) *anlatımı, bütünsel bir sömürü teorisi olarak alınabilir* ve böylece, emeğin ve yeniden üretimin koşullarını ihmal etmemize yol açabilir. Oysa Marx, bu koşulları ele almıştır — ama kitabının başka bölümlerinde, «somut» ya da «tarihsel» denilen bölümle-

rinde; ve bu bölümler, sunuş düzeninin *dışında* kalır (iş-günü, manüfaktür ve modern sanayi, ilksel birikim, vb. konuları işleyen bölümlerdir bunlar). Doğal olarak bu, belli pratik sonuçlar doğurmuş olan, «sunuş düzeni»ne bağlı önvarsayımları ve kavramları bir soru haline getirir. Gerçekten de, ciddiyetle düşünülmesi gereken sorular var. Artık-değerin aritmetik anlatımının bütünsel bir sömürü teorisi olarak alınması biçimindeki bu yanlış anlama, Marksist işçi hareketi tarihinde, sömürünün koşul ve biçimlerinin doğru bir şekilde kavranmasına bir engel oluşturmamış mıdır? Sömürünün (hesaplanabilir salt bir nicelik olarak) ve emek-gücünün (basit bir meta olarak) sınırlı bir biçimde kavranışının, sınıf mücadelesinde, ekonomik ve siyasi mücadeleler arasında yapılan klasik ayrıma katkısı olmamış mıdır? Dolayısıyla, her iki mücadele biçiminin de sınırlı olarak kavranmasında ve bunun, işçi sınıfının ve kitle hareketlerinin biçimlerinde oluşabilecek bir genişlemeyi engellemiş ve engellemekte olmasında payı yok mudur?

Marx'ta başka zorluklar ve anlaşılması güç noktalar da vardır. Örneğin felsefe, özellikle de diyalektik hakkında, yeterli bir açıklık getirilmiş değildir. Diyalektik üzerine Marx, kelime anlamlarıyla alınamayacak kadar şematik ve üzerinde düşünmeye elverişsiz ölçüde belirsiz bir kaç formül önermiştir sadece. Marx ve Hegel diyalektiği arasındaki ilişki de bir sorundur. Ne kadar soyut ve felsefi görünse de, birçok tehlike taşıyan bir sorundur bu: Zorunluluğun ve tarihin kavranışı; tarihin biçimlerinin kavranışı (bir anlamı ve amacı var mı? Kapitalizmin çöküşü kaçınılmaz mı? vb.), yani sınıf mücadelesinin ve devrimci eylemin kavranışı. Nitekim, Marx'ın suskunluğu ve yazılarından felsefi sonuçlara varmanın zorluğu, —Lenin ve Gramsci gibi istisnalar dışında— pozitivizm ve evrimciliğin yolunu açmış, Stalin'in *SBKP (B)'nin Kısa Tarihi*'nde «Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm» üzerine yazdığı bölümle, bunların biçimleri, otuz yıl boyunca dondurulmuş olarak kalmıştır.

Başka bir örnek, Marx ve Lenin'de, çok büyük önemi olan iki teorik boşluk vardır. Biri devletle, öbürü de sınıf mücadelesinin sürdürülmesinin örgütlenmesiyle ilgilidir.

Açıksözlülükle belirtmek gerekir: «Marksist devlet teorisi» diye bir şey gerçekten yoktur. Gerçi Marx ve Lenin, sorunu atlamış değillerdir; tersine, siyasi düşüncelerinin odağında bu konu yatar. Ama klasik yazılarda, devletle sınıf mücadelesi ve sınıf egemenliğinin ilişkisinin biçimleri üzerine tartışmalar dışında (aslında temel noktalar gerçekten de bunlardır, ama analiz edilmeden bırakılmışlardır), sadece, devletin burjuva kavranışlarından kaçınma yolunda, tekrarlanan bir uyarı bulabilirsiniz. Olumsuz bir saptama ve tanımdır bu. Marx ve Lenin, çeşitli «devlet biçimleri» olduğunu belirtirler. Ama devlet, sınıf hakimiyetini nasıl güvence altına alır, devlet aygıtı nasıl işler? Ne Marx ne de Lenin, bu soruları analiz etmeye girişmediler. Lenin'in 11 Temmuz 1919'da Sverdlov Üniversitesi'nde yaptığı Devlet Üzerine adlı konuşma, bu gözle okunduğunda, dokunaklı bir etki uyandırır. Israrla şunu vurgular Lenin: bu, zor ve çok karmaşık bir sorundur... Bıkmadan tekrarlar: devlet, özel bir makinadır, özel bir aygıttır. «Özel» terimini sürekli kullanarak Devlet'in, öbürlerine benzemeyen bir makina olduğunu açıkça belirtmeyi amaçlar. Ancak, «özel»in burada ne anlama geldiğini söylemeyi başaramaz. (Aynı şey, «makina» ve «aygıt» terimleri için de geçerlidir.) Gramsci'nin hapishanede yazdığı küçük denklemleri okuyunca da, benzer bir duyguya kapılırsınız. (Devlet = baskı + egemenlik, diktatörlük + egemenlik, zor + konsensus, vb.) Bunlar, bir devlet teorisinden çok, bir arayışın ifadeleridir — Lenin'den olduğu kadar «siyasal bilim»den ödünç alınmış terimlerle, işçi sınıfının devlet gücünü ele geçirmesini amaçlayan bir siyasi çizginin arayışı. Lenin ve Gramsci'nin cazibesi, klasik olumsuz tanımı dönüştürmeye çalışmış olmalarından gelir — ama el yordamıyla ve başarısızlıkla.

Oysa «devlet» konusu, işçi ve halk hareketi için hayati bir önem taşımaktadır bugün: çünkü devletin «sönmesi»nin kesinlikle sözkonusu olmadığı, tersine, partiyle içiçe geçmişliği sayesinde gittikçe güçlendiği Doğu Avrupa ülkelerini anlamamız gerekmektedir; çünkü halk güçlerinin, iktidarı elde ederek, devletin devrimci, demokratik bir dönüşümü ve giderek sönmesi için nasıl çalışmaları gerektiği sorusu vardır önümüzde.

Bunun gibi, Marksizm'in mirasında, sınıf mücadelesi örgütlerinin, özellikle siyasi partilerin ve sendikaların da gerçek bir teorisini bulamazsınız. Şüphesiz, partiler ve sendikalara ilişkin siyasi, dolayısıyla pratik tartışmalar vardır, ama bunların *işleyişini* (ve kusurlu işleyiş biçimlerini) kavramamızı sağlamaya yetecek hiçbir şey yoktur. Marx'tan önce işçi sınıfı, kendi gelenekleri ve burjuva örgütlenmelerinden kalkınarak (gerektiğinde askeri modelden de yararlanılıyordu) sendikal ve siyasi örgütlerle teçhizatlanıyordu. Bu biçimler, esas olarak korundu ve değiştirildi: bütün tarihleri boyunca varlıklarını sürdürdüler. Hem Batı'da hem de Doğu'da, ağır bir sorunla, bu örgütlerin devletle ilişkisi sorunuyla karşı karşıya bulunuyoruz. Bu sorun, Doğu'da bu örgütlerin devletle içiçe geçmesi, açık bir içiçe geçme sorunudur. Batı'da ise bir içiçe geçme *riski* olarak beliriyor; çünkü burjuva devlet, işçi sınıfının mücadele örgütlerini kendi içinde eritme çabasından hiçbir zaman vazgeçmez ve çoğu kez başarır da.

KİTLE İNSİYATİFLERİ

Ne var ki, Marksist teorinin bu iki «boşluğu», bizim için belirleyici önemdeki sorularla yakından ilişkilidir. Devletin özellikle bugünkü emperyalist toplumlarda görülen devletin niteliği nedir? Parti ve sendikaların niteliği, işleyiş tarzı nedir? Devletle Parti'nin sonuçta içiçe geçmesi tehlikesinden nasıl kaçınabiliriz? Burjuva Devlet'inin «yıkılması» gereğini ve devrimci devletin «sönmesi»nin hazırlanmasını ne şekilde kavrayarak bu süreci hızlandırabiliriz? Sınıf mücadelesi örgütlerinin nitelik ve işleyişini nasıl ele alabilir ve değiştirebiliriz? Parti hakkında «işçi sınıfının partisi» ya da «önder parti» biçimindeki geleneksel Komünist imajı nasıl dönüştürebiliriz? Bu partinin ideolojisini, pratikte başka partiler ve hareketlerin de varolduğunu kavramasını sağlamak üzere nasıl dönüştürebiliriz? Ve her şeyden öte, geçmiş ve geleceğe ilişkin soruların en önemlisi: kitle hareketiyle, geleneksel sendika-parti ayrımını aşan ve böylece, genellikle ekonomik ve siyasi alanlar ayrımına —hatta bunları «birbiriyle toplayarak» bile— uyum gösteremeyen kitleler ara-

ında insiyatiflerin gelişmesine izin veren ilişkiler, nasıl kurulabilir? Sendika ve partilerin dışında, kendiliğinden doğan ve mücadeleye vazgeçilemez bir unsur katan (ya da katabilecek olan) kitlesel halk hareketlerinin giderek fazlalaştığını görüyoruz. Kısacası, halk kitlelerinin talep ve beklentilerini nasıl cevaplandırabiliriz? Olumlu ya da olumsuz biçimlerde, örtük ya da açık bir biçimde, nesnel ya da öznel olarak, aynı temel sorular çıkıyor karşımıza: devletle, sendikalarla, kitle hareketleri ve insiyatiflerle ilgili sorular. Ama iş cevaplara gelince, kendimizden başka güveneceğimiz kimse yok.

Şüphesiz, bu sorular yeni değil. Marksistler ve devrimciler, geçmişteki kritik dönemlerde de bunları sormaya çalıştılar kendilerine. Ama yine de, bu sorular unutuldu ya da hasır altı edildi. Ancak bugün, daha önce görülmemiş bir ölçüde ortaya çıkıyorlar ve en önemlisi, İtalya'da, İspanya'da ve başka yerlerde gördüğümüz gibi, kitlesel boyutta, *pratikte* getiriliyorlar. Bugün şunu söyleyebiliriz: kitle hareketi olmadan, kitle insiyatifleri olmadan, biz bu soruları açıklıkla koyamazdık; kitle insiyatifleri nedeniyle, *canalıcı* siyasi sorular haline geldi bunlar. Aynı şekilde, eğer Marksizm'in bunalımı patlama noktasına ulaşmasaydı, yine bu soruları açıkça koyamayacaktık.

YENİ BİR DÖNÜŞÜM

Şunu da belirtmek gereklidir: Hiçbir şey «önceden» kazanılmaz ve hiçbir şey bir günde oluşmaz. Herhangi bir parti ya da sendikada —«güven» verici görüntülerin ardında— Marksizm'in bunalımına uygulanan «ambargo», uzun bir zaman sürebilir. Doğulu ya da Batılı bir kaç aydının tehlike çığlığı atması önemli değildir; bir cevap gelmeyebilir buna. Asıl önemlisi, işçi hareketinin ve halk hareketinin, bölünmüş ve açmazda görünse de, hiçbir zaman bu kadar güçlü ve kaynakları ve insiyatifleri bakımından bu kadar zengin olmadığıdır. Önemli olan nokta, bu hareketin, Uluslararası Komünist Hareket'in ve Marksizm'in bunalımının anlamını kavramaya başlamasıdır: bu anlam, hem varolan tehlikelerin boyutluluğunu ve bunalı-

mın derinliğini hem de bu bunalımın temsil ettiği tarihsel özgürleşme şansını içerir. Tarihi boyunca Marksizm, birçok bunalım ve dönüşüm yaşamıştır. Marksizm'in, «Ulusal Hedef»e bel bağlamış olan İkinci Enternasyonal'in çöküşünden sonra geçirdiği dönüşümü hatırlamak yeterlidir. Bugünkü bunalımda da, kaynaklarını kitlelerin mücadelelerinde bulan benzer bir dönüşümle karşı karşıyayız. Bu dönüşüm, Marksizm'e bir yenilenme getirebilir, teorisine yeni bir güç kazandırabilir, ideolojisini, örgütlenmelerini ve pratiklerini değiştirebilir, işçi sınıfına ve tüm çalışan insanlara toplumsal, siyasi ve kültürel bir devrimin yolunu açabilir.

Hiç kimse, bunu başarmanın son derece güç olduğunu inkâr etmeyecektir; ama ne kadar güç olursa olsun, *mümkündür.*

VENEDİK SENDİKALARI SELAM VE DAYANIŞMA DUYGULARINI İLETİR

Luigi Covolo

1944'te Venedik'te doğan Luigi Covolo, 1965'te Milano Metal İşçileri Sendikası'na katıldı. Magnetti Marelli'de üç yıl boyunca torna operatörü olarak çalıştı ve 1970'te Venedik işçi federasyonu sekreterliğinde yer aldı. Marghera sanayi bölgesindeki birçok mücadeleye önderlik etti. 1976'dan beri Venedik Sendikalar Federasyonu'nun genel sekreteridir.

Sizlere, CGIL, CISL ve UIL'e bağlı Venedik federasyonlarının selamlarını getiriyorum.

Bu toplantının büyük bir dikkatle izleniyor olması, burada tartışılan sorunlara duyulan ilginin göstergesidir. Bu ilginin nedeni basittir: ele alınmakta olan sorunlar, geçen

on yıl boyunca, İtalyan işçilerinin mücadelelerinde ortaya konmuştur. Toplumu yenileştirmenin yollarını arayan bu mücadeleler, yeni biçimler ve yeni bir içerik kazanmış bulunmaktadır.

Bu yüzden, Doğu Avrupa ülkelerinde olanları tartışmamız, burjuva propagandasına bir teslim oluş değil, işçi hareketinin nasıl bir toplum kurmak istediği üzerine düşünsel bir süreçtir.

Rossanda, konuşmasında, tartışma için önemli olan bazı noktaları dile getirdi.

Sorunun düğüm noktası eleştirel bir bakışla ortaya konulmalı, sözkonusu toplumların örgütlenmesi, —her analizin kökenini oluşturan— üretim ilişkileri, kitlesel katılımın düzeyi (yani iktidarın merkezsizleştirilme düzeyi) ve bilgi edinme ve fikir ayrılığı hakkı incelenmelidir. Belli anayasal haklarla garanti edilen biçimsel demokrasiyle, ihtiyaçların zorunluluğundan özgürleşme demek olan özsel demokrasi, hiçbir zaman ayrıştırılamaz.

Burada aktarılan gözlemler, sözkonusu ülkelerde, insan ve yurttaşlık haklarının fazlasıyla ihlal edildiğini göstermektedir. Şunu bir kez daha vurgulamak isteriz: Hukuk devleti aynı zamanda, yurttaşlara, sadece bireyler olarak değil, gruplar halinde de, en geniş fikir ayrılığı, ifade ve düşünce yayma haklarının resmi garantilerle tanındığı bir devlettir.

Gerçi SSCB ve öbür Doğu Avrupa ülkelerinde, işçilerin birçok sorunu çözümlenmiştir. Ama devlet kapitalizmini özsel demokrasiyle özdeşleyemeyiz. Bizce özsel demokrasi, iktidarın merkezsizleştirilmesine, çeşitli güç merkezleri arasındaki canlı bir diyalektiğe ve devlet ve toplumun da bu organlara eklemlenmesine dayanmalıdır. İtalyan işçi hareketinin mücadelelerle, siyasi ve kültürel çabalarla edindiği deneyim, onu, hem Batı kapitalizmini hem de «reel sosyalizm»i reddederek, insanlığın eksiksiz kurtuluşu için çalışmaya yöneltiyor İtalyan işçi hareketi, ekonomi ve devlette özyönetim, tüm katılım araçlarının gelişmesi, gerçek iktidar ögelerinin, fiili işçi denetiminin ve sanayi demokrasisinin elde edilmesi için savaşıyor.

Uğrunda mücadele ettiğimiz sosyalizm, «iktidara el konması» yoluyla ve bunun ardından gelecek bir yukar-

dan dağıtımla inşa edilemez; çünkü bu şekilde sadece, boyun eğme tavrı ve yeni bir yetkecilik geliştirilebilir. Sosyalizm, aşağıdan gelen birbirine bağımlı yeni güç merkezlerinin, yeni örgütlenme ve kitlesel katılım araçlarının oluşturulmasıyla gerçekleştirilebilir ancak.

Varolan devrim - sonrası toplumlara karşı muhalefet, Carter'a ve burjuvaziye bırakılamaz. Onların ikiyüzlü faaliyeti, kendi yönetimlerini güçlendirmeyi amaçlamaktadır sadece. Öncüleri Doğu ve Batı'daki işçiler olan bu mücadeleyi, işçi hareketi ve sol, kendi sorunu olarak üstlenmelidir. Bununla birlikte, mevcut hükümetlere de baskı uygulamalıyız; onlara güvendiğimiz için değil, belli bir özgürlük, en azından ilk aşamada, bu hükümetler dolayımıyla elde edilebileceği için. Bilgi edinme ve farklı görüşleri yayma özgürlüğü için mücadele, kitlelerin yaratıcılığının serpilmesinin önkoşuludur. Dolayısıyla, bu toplantı ve Venedik Biennali gibi girişimlerin değeri büyüktür.

Ne olursa olsun Avrupa solu, sözde kalan dayanışmanın ötesine geçmeli, günlük mücadelenin ortak hedeflerine yönelmelidir. İşçi hareketi ve sol olarak, sosyalizmin evrensel değerini bir kez daha ortaya koymalı, onun, sömürüden kurtulma, insanlığın özgürleşmesi, bireysel ve kollektif özyönetim aşaması olduğunu göstermeliyiz. Kapitalist ve devrim - sonrası toplumların bunalımlarına getirebileceğimiz biricik cevap budur.

ÖZEL MÜLKİYETİN ORTADAN KALDIRILMASI VE İNSANIN KURTULUŞU

Detlev Claussen

Detlev Claussen Hanover Üniversitesi'nde yardımcı eğitmendir. Sozialistisches Büro'nun dergisi Links'*i yayımlamaktadır. 1968 hareketi döneminde, Batı Almanya'da SDS'nin önderlerinden biriydi.*

Eğer Batı soluyla Doğu ülkelerindeki muhalefet arasında karşılıklı bir anlaşmanın mümkün olup olmadığına karar vermenin denektaşı olabilecek bir yer varsa, bu yer Batı Almanya'dır. Yeni kurulan DAC, hem Doğu'daki hem de Batı'daki Alman solu için anti-faşist bir meşruiyet alanı oluşturuyordu. Bu yüzden, savaştan sonra, birçok solcu, sosyalizmin inşasına yardım etmek için Doğu Almanya'ya gitti. Alman emperyalizminin topraklarının üçte birini yitirmiş olması, bizde yeni bir umut yaratmıştı. Alman tarihine, tüm eksikliklerine rağmen, yeni bir yönelim kazandırılabilirdi. Batı solunun bir parçası olarak uzun bir süre, Doğu'da gelişmekte olan toplumsal formasyonun, bizim, geleneksel kategorilerimizle tasarlayabileceğimizden hayli farklı olduğunu kavrayamadık.

Yeni yorumlarda «reel sosyalizm» ya da «varolan sosyalizm» diye anılan toplum, ne kapitalisttir ne de sosyalist. Üretim araçlarındaki özel mülkiyetin ortadan kaldırıldığı reddedilemez; ama aynı dönemde. sosyalizmde içerilen özgürleştirici eğilimler de giderek bastırılmış ve sonunda yok edilmiştir.

DAC'nin anahtar bir rol oynadığı Çekoslavakya işgali, Doğu Avrupa toplumları üzerine daha derin bir düşünüşün ve SED'a (DAC'nin yönetimindeki Sosyalist Birlik Partisi) karşı benimsenen yeni tavrın başlangıcı oldu.

Kapitalist Batı'ya kitlesel kaçışı durdurmak üzere inşa edilen Berlin duvarından sonra, DAC'nin sosyo-ekonomik sistemi bir kaç yıl için pekişmişti. Ama Çekoslavakya'nın işgalinden sonra, giderek istikrarını yitirdi. Par-

ti'yi ve devlet bürokrasisini, özgürleşme amaçlarına yönelik yeni bir kitle hareketinin oluşacağı korkusu sardı. Çünkü kitlesel özgürleşmenin karşısındaki en önemli engelin, kendi aygıtları olduğunu biliyorlardı.

Şimdiye kadar, bu özgürleşme ihtiyaçlarının, sanat alanında ifade edildiğini görebiliriz. Ancak, sanatsal anlatım, bizzat «varolan sosyalizm» toplumları tarafından üretilmiş olan ama somutlanması devlet ve parti aygıtınca engellenen bir özgürleşme potansiyeline işaret eder.

Rudolf Bahro, bu çelişkili yapının çeşitli ögelerini açıklamayı denemiştir. Ancak, televizyonda kendisiyle yapılan iki görüşmede, «varolan sosyalizm»in kamuoyu önünde komünist bir eleştirisini yapması, hiç de hafif olmayan bir tehditle, casuslukla suçlanma tehdidiyle karşı karşıya bıraktı onu.

Bahro'nun teorik kitabı *Alternatif*, şimdi el altından dağıtılmakta ve çok geniş kesimlerde tartışılmaktadır. Böylelikle, bugünkü muhalefet dalgasını, kendini açığa vurması için cesaretlendirmiş olduğu kesindir. Batı solunun üyeleri olarak, somut bir görevimiz var şimdi: Bahro'nun hapishanede çürütülmesini engellemek için, DAC'ndeki baskıyı lanetlemek.

Bizler için Bahro'nun kitabı, insanların kurtuluşuyla özel mülkiyetin kaldırılmasının artık daha fazla birbirinden koparılamayacağının önemli bir göstergesidir. Oysa altmışlarda, Batı'da böyle bir şey sözkonusu olamıyordu: geleneksel yapısı gereği işçi hareketi, toplumsal özgürleşme ihtiyaçlarını dile getiremiyordu. Altmışlardaki kadın sorunu, ekoloji ve öbür sorunlara ilişkin protesto hareketleri, sosyalist hareketin, canlı bir güç olarak kalabilmek için, geleneksel niteliğini kırması gerektiğini açıkça göstermiyor muydu? Ekonomik ve siyasi mücadeleyi birbirinden ayıran bir örgütlenme biçiminde derinlemesine kök salmış bulunan bürokratik fikirlere ve bireysel kurtuluşu gelecekteki bir «mutluluk çağı»na kadar erteleme tavrına son vermesi gerektiğini göstermiyor muydu?

Teorik analiz, en azından Doğu Avrupa'da, gelenekselciliğin etkisiyle bulanıklaşmakta, karmaşıklaşmaktadır. İşçi sınıfı, *artık* değişmez bir sınıf olarak *mevcut değil*. Serge Mallet'nin eserinin yayımlanmasından bu yana, Ba-

tı'dan geleneksel sınıfın ortadan kalkışını ve yeni bir emek dünyasının doğuşunu artan bir açıklıkla analiz ettik. Öyleyse, eski şemacılıktan neden kurtulamıyor, Doğu' da, burjuvazi gibi eski biçimiyle proletaryanın da artık varolmadığını kavrayamıyoruz? Yabancılaşmış emekle siyasi ifade özgürlüğünün ve maddi imkânların kısıtlılığının bileşimi, «varolan sosyalizm»e özgü yeni egemenlik biçiminin, eski kapitalist egemenlikten de daha baskıcı olmasını mümkün kıldı.

Bütün bunlara rağmen, DAC'ndeki muhalefetin hiçbir kesiminin kapitalizme dönme arayışı içinde olmaması, şaşırtıcıdır. Bu anlamda, Doğu Alman toplumu, siyasi bakımdan, bize göre daha olgun bir düzeydedir. Sadece dayanışma gereğinden dolayı değil, kendi çıkarlarımız açısından da, Doğu'daki özgürleşmeye yönelen güçlerin tam bir ifade imkânına kavuşması ve böylece, baskının yerini özgürlük, eşitlik ve bireylerin evrensel, çok - boyutlu kurtuluşu olarak komünizmin somut ütopyasının alması, bizim için önemlidir.

SONUÇ VE DEVAM

Rossana Rossanda

Üç günlük toplantımız hakkında, bir kaç şey söyleyeceğim. Ama sonuçlara varmak, tartışmayı bağlamak niyetinde değilim. Toparlayamayacağım kadar zengin bir tartışma oldu bu; ayrıca, böyle bir işlemi gerekli de görmüyorum. Çağrımızı kabul eden konuşmacılar, umabileceğimizden de fazlasını verdiler bize. Ve Althusser'in bu sabah söylediği de doğru: özgürleştirici bir bunalım yaşıyoruz ve bu, bizi çok daha fazlasını yapmaya yönelten bir düşünce sürecini başlatıyor.

Ancak bu süreç, yeni yeni başlamakta. Başlangıcın zor olacağını biliyoruz. Çeşitli sol gruplaşmalarda yer alan

bizler, geçen altmış büyük ve korkunç yılın yükünü taşıyoruz. Sadece umut ve yanılsamaları kırmadı bu yıllar, siyasi ve teorik kategorilerimizi de yıktı. Hem bir şeyler inşa etti, hem de parçaladı; varoluş nedenlerimizi sağladı ve kaderlerimizi birleştirdi, ama aynı zamanda, tercihlerimizi ve hatta dillerimizi ayrıştırdı. Ortak araştırmayı yeniden başlatarak, çoğunlukla susukunluktan kaynaklanan bu parçalanmayı aşmak istedik. Yaptığımız buydu. Üç gün boyunca, bizlere hiç acı vermediğini söyleyemeyeceğimiz gerçek bir tartışma yaptık.

Doğu Avrupalı dostlarımıza söyleyeceğim bir şey var. Onlar, bize sadece gözlemlerini aktarmadılar, bir suçlama da getirdiler. Yaşadıkları trajediyi bir şekilde küçümsediğimizden, olayları fazlasıyla tarihe malederek ya da başka bir siyası ve teorik kaçamakla, bu trajediye gözlerimizi yumma ihtiyacını duyduğumuzdan korkuyorlar — ve bunu söylediler. Sol için, geçmişte doğruydu bu, bir ölçüde bugün de doğru. Ama nedeni, aldırışsızlık değil. Eğer bir kaçınma tavrı olduysa, bu, sorunun bizi ilgilendirmemesinden değil, tersine, çok fazla ilgilendirmesinden. Devrimlerle bir arada, olumsuz gerilemeler de oldu ve bizler de, bir şekilde bunun bedelini ödedik: otuzlarda, savaş sonrasında, 1956'da ve 1968'de. Claudin, solun kadrolarının, yeni olarak, Doğu Avrupa ülkeleriyle suç ortaklığı ettiğini söyledi. Önder kadrolar için doğrudur bu. Oysa hepimiz, hatta çok az şey bilen, sadece büyük umutlar taşıyanlarımız bile, sınıf düşmanı tarafından, sizlerin tercihleriniz ve kaderinizle özdeşleştirildik. Ve sınıf düşmanı, ülkelerinizi düşman olarak gördüğü sürece (eskisi kadar olmasa bile, bugün de geçerli bu), bu sorumluluğun yükünü taşımak zorundayız. Sizin yenilgileriniz, bizim de yenilgilerimizdir; onların bedelini bizler de ödemek zorunda bırakılıyoruz.

Doğu Avrupalı dostlar! Düşünsel esnekliği nedeniyle sizlere bu kadar özgür gözüken Batı toplumları, sosyalizm adına söylenmiş ve yapılmış ne varsa, sınıf mücadelesinin dengeleri içinde eritti. Böylece işçi sınıfının pazarlık imkanlarını ve siyasi gücünü yıpratmaya çalıştı; Batı'da devrimden söz eden ve onun için savaşanların

umutlarını kırmayı denedi. (Mészáros'un dün söylediği gibi, bu toplumlarda herkes istediğini söyleyebilir ama gerçekte hiçbir şeyi değiştirmemek kaydıyla!) Bu, davranışımızı haklı göstermez, ama tutumumuzun nedenlerini açıklar. Plyushch, Weil, Franqui, Baluka ve Kavin'in üç gün boyunca aktardığı gözlemler, hiç de öznel bir rahatlık içinde dinleyebileceğimiz şeyler değildir; doğrudan ilgilendirir bizleri. Gerçi bunlar bildiğimiz şeylerdi. Ama Fiat Mirafiori'den arkadaşlarımızın yüzlerinde ve söylediklerinde, sizin tarihinizin aynı zamanda bizim de tarihimiz olduğunu gördünüz; yenilgilerimiz ve yaralarımız ortaktır. Bu yaraları iyileştirebilecek miyiz? Kimse bunun kolay bir iş olduğunu düşünmüyor. Ama bunalımın temeline inerek onu tersine çevirebilirsek, mümkün olabilir.

Hiçbirimiz bu toplantıdan, geldiğimiz gibi ayrılmayacağız. Çünkü akademik bir toplantı olmadı (bundan şüphemiz yok). Ama aynı zamanda, iyi bir siyasi toplantıdan da ibaret kalmadı. Üç zorlu gün yaşadık burada. Solda yer almayanlar, «özgürlüğün kızıl bayrağı»na hiçbir zaman inanmamış olanlar ya da bu tarihi alaya alan ve aydınca parlak karşı çıkışlar yapmaktan hoşlananlar, geçmişin büyüklüğünü ve akıtılan kanları görmezden gelenler, tarihin bugün karşımıza koyduğu tehlikeleri ve dayattığı tercihleri kavrayamayanlar, bu söylediğimi anlayamazlar. Ama ne önemi var? Başladık ve devam edeceğiz. Hem biz, hem de Doğu Avrupalı dostlar. Bağlantımızı bir daha kaybetmeyeceğiz. Ve bu isteğin salt biçimsel kalmaması için, bu toplantıyı düzenleyenler, arkasının getirileceğini taahhüt etmeyi kararlaştırdılar. Bireyler tarafından kaleme alınan ama hepimiz için geçerli olan siyasi yakınlığın desteğinden güç alan bir bildiri hazırladık:

«11 - 13 Kasım 1977'de Venedik'te, yapılan 'devrim - sonrası toplumlarda iktidar ve muhalefet' konulu bu toplantıya katılanlar, bu ilk üç günde başlamış bulunan diyalog ve araştırmanın, toplantının niteliğini oluşturan özgürlük, açıklık, siyasi ve ahlaki kararlılık ruhuyla sürdürülmesini önerirler.

«Avrupa solunun, devrimleri ve devrim yapmış toplumlardaki gerçek yapısal ve siyasi koşulları analiz et-

mede ağır kaldığı görüşünü paylaşırlar. Bu eksiğin giderilmesi, sadece bir dayanışma sorunu değil, aynı zamanda, sosyalist dönüşüm hedefi için Batı'da mücadele eden tüm sınıf güçlerinin siyasi bir görevidir.

«Toplantıya katılanlar, devrim - sonrası toplumlarda özgürlüğün kazanılmasının ve savunulmasının hayati bir önemi olduğunu kabul ederler; demokrasi mücadelesini kesinlikle desteklerler ve demokrasiyi yok etme girişimlerini lanetlemeyi görev bilirler. Bu toplumlardaki özgürlük yokluğunun, devrim ve geçiş dönemlerindeki derinlere kök salmış süreçlerden kaynaklandığını kabul ederler. Bu süreçler, bizim için ilgi konusudurlar; sınıf mücadelesi mirasının bir parçasını oluştururlar ve sınıf mücadelesi alanında ele alınarak çözülmelidirler.

«Bu bildiri aynı zamanda, birliktelik ve aktif dayanışmayla nitelenen bu ilk çabanın sürdürülmesinin, katılımı genişletmenin ve 1978'in ilk yarısında, Barselona'da ikinci bir toplantı düzenlemenin taahhütüdür. Prag Baharı'ndan on yıl sonra yapılacak olan bu toplantı, onun köken ve sonuçlarını ele alacaktır.»

Bildiriyi imzalayan kişiler şunlardır: SSCB: Leonid Plyushch, Boris Weil; Polonya: Edmund Baluka; Macaristan: István Mészáros; Çekoslavakya: Ludvik Kavin, Jiri Pelikan; Küba: Carlos Franqui; İspanya: Alfonso Comin, Fernando Claudin; Fransa: Louis Althusser, Charles Bettelheim, K.S. Karol, Robert Linhart; Avusturya: Franz Marek; İtalya: Giorgio Girardet, Lucio Magri, Edoarda Masi, Vittorio Rieser, Carlo Ripa de Meana, Rossana Rossanda, Bruno Trentin, Rosario Villari; Birleşik Krallık: Daniel Singer.

Önümüzdeki haftalarda, katılımı genişletecek ve Barselona toplantısının içeriğini belirleyeceğiz.

Toplantı boyunca, başka bildiriler de sunuldu. Bunlardan, İtalya'nın sorunlarıyla ilgili olanları (işçi mücadelelerini, demokrasi ve özgürlük mücadelelerini konu alan bu bildirilerden biri de, dün Città Futura Radyosu'nun kapatılmış olmasını protesto etmektedir), salonun lobisinde imzalanabilir. Burada, doğrudan toplantının konusuy-

la ilgili olan iki bildiriyi okuyacağız. Oylanmaları gerekmiyor; bunlara katılanların adlarını eklemeleri yeterli olacaktır. Bildirilerden biri, Rudolf Bahro'nun özgürlüğüne kavuşmasını konu almaktadır:

«11 - 13 Kasım 1977'de, Venedik'te, 'devrim - sonrası toplumlarda iktidar ve muhalefet' konusunda yapılan ve Batı ve Doğu Avrupalı demokratları, sosyalistleri ve komünistleri bir araya getiren bu toplantıya katılanlar, uluslararası kamuoyunu, DAC ve öbür Doğu Avrupa ülkelerinde hüküm süren siyasi ve sınıfsal düzenin Marksist bir eleştirisini yaptığı için gerçek olmayan bir casusluk suçlamasıyla hapsedilmiş bulunan Rudolf Bahro'nun serbest bırakılmasını sağlamak için Demokratik Alman Cumhuriyeti hükümetine karşı müdahalede bulunmaya çağırırlar.» Bu bildiri, Elio Giovannini, Alfonso Comin, Lucio Lombardo Radice, Leonid Plyushch, Boris Weil, Bruno Trentin ve Rossana Rossanda tarafından sunulmuştur.

İkinci bildiri, Batı Almanya'daki *Berufsverbot*'la ilgilidir; Rossana Rossanda, Fernando Claudin, Alfonso Comin, Franz Marek, Jiri Pelikan, Louis Althusser, Edmund Baluka ve Lucio Lombardo Radice tarafından sunulmuştur. Metni şöyle:

«11 - 13 kasım 1977'de, Venedik'te, 'devrim - sonrası toplumlarda iktidar ve muhalefet' konusunda yapılan ve Batı ve Doğu Avrupalı sosyalistleri, komünistleri ve demokratları birleştiren bu toplantıya katılanlar, Federal Alman Cumhuriyeti hükümetinden ve siyasi ve sendikal güçlerden, Batı Almanya'da insan haklarının ve demokratik hakların ihlaline son vermek ve özellikle, bölücü *Berufsverbot* uygulamasını ortadan kaldırmak üzere hareket etmelerini isterler.»

Bu bildiriyi Leonid Plyushch ve Boris Weil da imzaladılar, ancak bir kayıt düştüler: Federal Cumhuriyet'te demokrasinin ihlal edilmesinin sorumluluğu, aynı zamanda, Almanya'nın bölünmesine izin veren güçlere, Berlin duvarını dikenlere ve Demokratik Alman Cumhuriyeti'nde siyasi bölücülük uygulayanlara da yüklenmelidir. Diğer imza sahipleri, bu kaydı ifade etmediler.

Franz Marek de, bildiri biçimine dönüştürmediği bir öneri getirdi: Bu toplantıya ve Biennal'e çağrılan Doğu Avrupalı'lara gereken pasaportların verilmesini sağlamak üzere, baskı yapılması. Toplantıdaki herkesin bunu kabul edeceğinden şüphem yok.

Böylece, *İl Manifesto*, tüm katılımcılara teşekkür ediyor ve bu toplantıyı kapatıyor.

Ek:

PARTİ: GERÇEK VE YALAN

Krzysztof Pomian

Polonyalı tarihçi ve felsefeci Krzysztof Pomian, 1956'daki Varşova öğrenci hareketinin başlıca esin kaynaklarından biriydi. 1968'de Varşova Üniversitesi'ndeki görevine son verildi. 1973'ten beri Paris'te bulunuyor ve CNRS'de araştırma yapıyor. Pierre Kende'yle birlikte, çeşitli yazarlardan bir derleme yayımladı: 1956 Varşova - Budapeşte. İkinci Ekim Devrimi.

Polonya Birleşik İşçi Partisi (PBİP), 1948 aralığında, 1892'de kurulmuş olan Polonya Sosyalist Partisi'yle Polonya İşçi Partisi'nin birleştiği (daha doğrusu yutulduğu) bir kongrede doğdu. Polonya İşçi Partisi, savaş sırasında, Polonya Komünist Partisi'ni yeniden dünyaya getirmek üzere kurulmuştu. Komünist Partisi 1938'de, Stalin'in emriyle Üçüncü Enternasyonal tarafından dağıtılmıştı. O sırada partinin üyeleri NKVD hapishanelerinde ölüyor, militanları ise Gulag Takımadaları'nın kuytu köşelerinde, dehlizlerinde bulunuyorlardı. PBİP'nin 1948'den sonraki tarihi, kendi geçmişine ve kardeş partilerin paralel gelişmelerine göre daha kansız geçti. Ama yine de, tasfiyeler ve sert çatışmalarla doludur. İlk temizlik, 1949'da ve 1950'de, «milliyetçi sağ sapma»yı destekleyenlere karşı gerçekleştirildi. Bunlar, doğru ya da yanlış olarak, eski Birinci Sekreter Wladyslaw Gomulka'nın görüşlerini paylaştıklarından şüphe edilen kişilerdi. Gomulka, «birleşme» kongresinin öncesinde, SSCB'nin çizgisini kölece izlemeyi reddettiği ve özel olarak da, tarım alanında zorla uygulanan kollektifleştirmeye karşı çıktığı için partiden atılmıştı. Ekim 1956'da yeniden denetimi ele geçiren Gomulka ve arkadaşları, on dört yıl boyunca partiyi yönettiler. Bu kez, yeni revizyonist sapmalarla mücadele etme sırası onlarındı. 1966 - 1968 arasında «revizyonist» sapmayı sürdürenler

partiden çıkarıldı, ya da tavır farkını ortaya koymak için kendileri ayrıldılar: 1967'den itibaren, Siyonist oldukları söylenenlerle (yani ataları arasında yahudi bulunan herkesle) birlikte, sadece partiyi değil, devlet yönetimini, üniversiteleri ve kültür organlarını, ekonomik örgütleri, vb. de etkileyen kitlesel bir tasfiyeye dahil edildiler. Ancak, bir yandan da, bu iç sorunlardan nitelikçe daha tehlikeli bir gelişme sürüyordu: Haziran 1956, Aralık 1970 ve son olarak kısa bir süre önce, Haziran 1976'da patlak veren işçi ayaklanmaları. Bunlardan ilk ikisi, kitle gösterilerinin genel bir patlamaya dönüşmesi tehlikesi nedeniyle, partiyi, üst düzey yöneticilerini değiştirmek zorunda bıraktı. 1976 yazından beri, görünüşte bir sessizlik hüküm sürse de, alttan alta devam eden mücadelenin yankıları, bazen dışardan da duyulmaktadır.

Orgütsel özellikleriyle birlikte, bu tarih parçasını izleyelim. Partinin başında Birinci Sekreter yer alır (1970 Aralık'ından beri Edward Gierek). Ona, 17 üyeli bir Politbüro (üç aday üyeyle birlikte) ve 11 üyeli bir Sekretarya (üyelerinden beşi, aynı zamanda Politbüro'da yer alır) eşlik eder. Bu organlar, Merkez Komitesi (MK) tarafından seçilir. MK ise beş yılda bir yapılan kongrelerde belirlenir, 140 asli üye ve 110 adaydan oluşur.[1] Seçimler gizli oyla yapılır ama tercih imkânları son derece sınırlıdır. Önce tek bir aday listesi sunulur. Delegeler buradaki bazı isimleri silerek yeni başka adaylar ekleyebilirler listeye. Ama oyların dağınıklığı düşünülürse, bunların seçilme şansı yok gibidir.

Polonya, 1 Haziran 1975'ten beri 49 voyvodalığa bölünmüştür (Fransa'daki département'lar gibi). Bunlar da, kendi içlerinde kentlere ve kırsal komünlere ayrılırlar. Her voyvodalık komitesi kendi altındaki kademeleri ve bunlar aracılığıyla çeşitli temel örgütlerini denetler. Ordunun örgüt yapısı doğrudan doğruya Merkez Komitesi'ne bağlıdır. Parti üyeleri, temel örgütlerinden birinde yer almak zorundadırlar. Bu örgütlerin kendi komite ya da bürolarını seçme biçimi de, kongredeki MK seçimlerinde uygulanan sistemin aynısıdır. Daha büyük örgütlerin.

1. Bkz. VII Zjad Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. 8-12 grudnia 1975. Podstawowe dokumenty i materialy. Varşova 1975.

kentlerin, —büyük şehirlerdeki— kentsel bölgelerin, komünlerin ve voyvodalıkların komiteleri ise, dolaylı oylamayla seçilir. Böylece, en üst kademedeki önderlerin seçilmesi için en az beş ayrı oylama gerekmektedir: Temel örgütleri kent, bölge ya da komün konferanslarına delege gönderirler. Bunlar, bir voyvodalık konferansı için delege seçerler. Voyvodalık konferansında seçilen delegeler kongreye katılır. Kongre, MK'ni, MK de Politbüro'yu ve Sekretarya'yı seçer. Bu süreci baştan başa denetleyebilen yönetimdeki önder grubunun, listelere kendi adamlarını sokarak tamamen uysal bir kongrenin oluşmasını sağlayabileceği açıktır. Kısacası, yeniden seçilmesini güvence altına alabilir. Nitekim, bu düzeydeki değişiklikler, kongrede değil, Politbüro ve Sekretarya'nın düzenlediği kapalı MK toplantılarında tasarlanmaktadır. Resmi adı demokratik merkeziyetçilik olan bu sistem, parti üyeliği karşısında yönetime tam bir özgürlük tanır. Parti üyelerinin tek hakkı ise, onun faaliyetlerini desteklediklerini ifade etmektir. Şüphesiz üyeler, önderliğin politikasını benimsemediklerini de açıkça belirtebilirler; ama o zaman, partiden çıkarılmaları ihtimali hayli yüksektir. Aynı şeyi bütün bir yerel birim yapacak olursa, durumun gerekleri gözetilmek kaydıyla, voyvodalık komitesi tarafından dağıtılır.

«Sosyalizmin inşasında topluma öncülük eden (guiding) siyasi güç, Polonya Birleşik İşçi Partisi'dir.»[2] Polonya Halk Cumhuriyeti'nin anayasasında böyle yazıyor. Ancak, Ingilizce'deki «guiding» kelimesi, aynı zamanda bir emir verme anlamı taşıyan Polonyaca terimi tam olarak karşılamaz. İlk taslaklarda açıkça, Parti'nin yönlendirici güç olduğu belirlenmişti;[3] ama gönderilen protesto mektuplarının ve dilekçelerin büyük bir sayıya ulaşması sonucunda, «yönlendirme» (lead) terimi, daha belirsiz bir ifadeyle değiştirildi. Aslında bu tür girişimler hiç de tehlikesiz değildi. Buna rağmen, kamuoyunun önemli bir kesimi, ülke-

2. Konstytucja Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej, Varşova 1976, Madde 3, paragraf 1

3 Ekz. O dynamiczyn rozwoj budownictwa socjalizycznego — O wysza jakosc pracy i warunkow zycia narodu. Wytyczne Komitetu Centralnego na VII Zjazd PZRR, Varşova 1975, Bölüm III, Madde 4.

nin siyasi hayatında Parti'ye tanınan ayrıcalıklı konuma karşı çıktı. Yine de, PBIP, Diet'te, yani parlamentoda salt çoğunluğa sahiptir (bu çoğunluk daha önce 460 üyelikten 255'ini kapsıyordu, 1976 seçimlerinde 261'e yükseldi) ve adaylığı Parti tarafından onaylanmayan biri, seçilemez. Aynı şekilde, voyvodalık, kent, bölge ve komün seçimlerinde de adaylık, ilgili parti komitelerince onaylanır. Böylece, hem Diet hem de yerel meclisler için sadece Ulusal Birlik Cephesi'ne dahil olan örgütler aday gösterebilmektedir. PBİP'nin kanatları altında çalışan bu cephe, Polonya'daki —hiçbir özerkliği bulunmayan— öbür iki partiyi, sendikaları ve birçok başka kuruluşu düzenler;[4] Diet ve yerel meclis seçimlerinde her bölge için tek bir liste dağıtır. Sonuçta oy verme işi, UBC'nin dağıttığı kâğıt parçalarını, hiçbir değişiklik yapmadan uygun bir sandığa atmaktan ibaret kalır. Bu yüzden, Parti'nin, sadece parlamenter temsilcilerine değil, tüm öbür meclislerdeki çoğunluğuna da güvenmesinde şaşılacak bir şey yoktur: mükemmel oybirliğini sadece, mevkiini kaybedeceğini bilen bazı Katolik kamikazelerin çekimserliği bozar. Parti'nin bir başka dayanağı da, yerel delegeler ve çok daha önemlisi, hükümettir. Bakanlar Kurulu 38 üyeden oluşur: bunlardan 34'ü PBİP üyesidir ve içlerinden altısı üye, ikisi de aday olarak Politbüro'da yer alır. Ayrıca, MK'nin on beş asil ve sekiz aday üyesi de hükümette mevki sahibidir.[5] Kısacası, hükümetin başlıca kaynağı Parti'dir; yerel meclislerin yönetim kurulları da o düzeydeki Parti komitelerinden türetilir.

Bu noktada, küçük bir adım daha atarak, Parti'nin gerçekten de yönlendirici güç olduğu söylenebilir. Ama bu adımı atmadan önce, bir tuzağa düşmekte olup olmadığımızı sormalıyız kendimize. Yönetimin atanmış sözcülerinin, halkı, toplumu Parti'nin yönettiğine ısrarla inandırmaya çalışmaları şüphe uyandırıcıdır. Gerçek iktidar sahipleri, genellikle gölgede kalmayı tercih ederler Polonya, iktidarın kendini olduğu gibi ortaya koyduğu bir istisna mıdır? Polonya toplumu, aynı Sovyet modeline göre ku-

4. Bkz. Ordynacja wyborcza do Sejmu PRN i rad naradowych, Varşova 1976. Maddeler 1. 1, 39 ve 40.

5. Z Szeliga, «Now Sejm i Rzad», Polityka, 3 Nisan 1976.

rulmuş bütün öbür toplumlar gibi, saydam bir toplum mudur? Ve Parti, iktidarını sürdüren kollektif bir özne olarak görebileceğimiz homojen, bir bütün müdür? Önderliğin iddiası, tam da böyledir. Ama buna inanmamız doğru olur mu? Eğer inanıyorsak, Polonya nın, dünyanın en demokratik ülkelerinden biri olduğunu da, bunun mantıki sonucu olarak kabul etmemiz gerekir.

Haziran 1975'te PBIP'nin 2.360.000 üyesi vardı. Yani 18 yaşından küçük olmayan her on Polonyalıdan biri, parti üyesiydi.[6] Yetişkin nüfusun yüzde onu tarafından iktidar gücünün kullanılmasından daha iyi bir durumun örneği gösterilebilir mi? Ancak, örgütsel haritada olduğu gibi, Parti kademeleri hakkındaki bilgimiz, bu kurumun demokratik niteliğinden şüphe etmemizi gerektiriyor. Ve sadece çeşitli Parti organlarının belgelerini okumakla, bu kuşkular giderilemez.

PIBP otuz yıldan beri ülkenin siyasi hayatının en önde gelen ögesidir. Gazete sütunlarını, radyo ve TV röportajlarını önderlerinin konuşmalarıyla, toplantılarıyla doldurur. Kendi kendini kutladığı debdebeli törenler düzenler. Bütün bunlara rağmen, yine de bir yarı - gizli örgüt gibi hareket etmektedir. Politbüro toplantıları kısa bildirilerle aktarılır kamuoyuna. Bu bildirilerde, toplantı gündeminden başka bir şeyden söz edilmez — hattâ gündemin bile tamamı yer almaz. Örneğin, altı yıldan beri sunulmakta olan bu bildirilere bakılacak olursa, Parti'nin en yetkili organı, ulusal savunma ya da kamu güvenliği sorunlarını bir kez bile ele almamıştır. Böyle bir şeye imkân var mı? MK Sekretaryası'nın toplantıları hakkında ise, kesinlikle hiçbir bilgi edinilemez. Sadece MK'nin kendi toplantıları, basına anlamlı bir ölçüde yansıtılır. Arada sırada, varolan çeşitli tavırları ve yapılan tartışmaları, çok sınırlı bir şekilde öğrenebiliriz. Bu durumda bile, Parti kongrelerinde olduğu gibi, en önemli noktalar, dikkatle gizlenir. Bir ön - sansürden geçmiş olan raporlar, önderliğin empoze etmek istediği görünümü sunarlar sadece. Bu yüzden, en yüksek Parti organlarında kararların nasıl alındığı, bizim için tamamen belirsiz kalır. Farklı çözümler arasındaki tercih, hangi ölçütlere göre yapılmaktadır? Hangi görüşler karşı

6. VII Zjazd, a.g.e., s. 49.

karşıya gelmektedir — eğer gerçekten açıklanan görüşler olabiliyorsa? Çeşitli tercihleri desteklemek üzere nasıl gerekçeler öne sürülür? Koridorlarda koşuşup duran baskı-grupları, nasıl bir rol oynar? Kim, hangi yönde oy kullanmıştır? Çeşitli organların nasıl oluşturulduğu da, aynı ölçüde belirsizdir. Neden başkaları değil de, bu kişiler seçildi? Her biri ne kadar oy aldı? Yüksek kademeden belli bir yetkili, neden birdenbire mevkiinden uzaklaştırıldı? Ancak, bütün bu konular hakkında hiçbir şeyin bilinmediğini söylemek, çok fazla olur. Uzun bir zaman diliminde alınmış olan kararlar karşılaştırılarak, bunları ortaya çıkaran mekanizma hakkında bir fikir edinilebilir. Kadro değişiklikleri yakından incelenerek, yükselme ve düşüşlerin altında yatan ölçütler ortaya çıkarılabilir. Hatta, açıkça görülen bazı bunalım dönemleri, karşıtlaşan farklı eğilimleri belirlememizi sağlar. Bundan başka, her önemli kararı izleyen mırıldanmalar ve —hesaplı olarak ya da rastgele yapılan— boşboğazlıklar, aslında belirlenmesi çok zor ya da imkânsız olan bir şeyi, gerçekte neler olup bittiğini anlamak için bir imkân verir — ya da en azından, anlaşıldığı izlenimini yaratır. Kısacası halk, Parti'nin ve en önemlisi yüksek organların nasıl işlediği hakkında, elde edebildiği bilgilerle değil, zahmetli bir yorumlama çabasıyla bir fikir oluşturabilir.

Açık bir cevap getirilemeyen başka sorular da var. Parti'nin bütçe ve maliyesi, en sıkı korunan sırlardan biridir. Bu işte tam-gün çalışanların sayısı, aldıkları ücretler, yararlandıkları ayrıcalıklar, hiç bilinmez. Üstelik bu tabu, sadece Partili-olmayanları kapsamaz, üyelerin de bildiği pek bir şey yoktur. Hatta alt kademelerdeki tamgün çalışan kadrolar için bile, durum farklı değildir. Kariyerlerine zarar verebilecek konularda soru sormamaya alışmış bulunan bu kişiler, atandıkları görevin sınırları içinde suskunluklarını sürdürürler. Parti, içerden de, dışardan da, mat bir kurum olarak gözükür.

Bununla birlikte, Parti'nin belli bazı özellikleri, daha açık bir şekilde görülebilmektedir. Örneğin, toplumsal bileşimi, resmi istatistiklere başvurarak incelenebilir. Gerçi bu istatistikler, biraz kırpılmıştır ve propaganda aracı olmak üzere süslenmiştir. Ama yine de, gerekli bilgilere sa-

hip olanların bazı ilginç sonuçlara ulaşmalarına elverişlidirler. Özellikle Parti'nin toplumsal kaynakları ve önderliğin kadro devşirme politikası, açımlanabilir. Resmi istatistikler, aynı zamanda, iktidarı elinde tutanların gerçek sayısını —belli bir ihtiyat payı bırakarak da olsa— belirlememizi ve böylece temel soruyu cevaplamamızı mümkün kılarlar: Parti gerçekten yönlendirici güç müdür, yoksa sadece, ülkenin hayati sorunlarında karar verme yetkisini tekelinde tutan bir grubu gizleyen bir örtü müdür?

PBİP, ağırlıkla kentli nüfustan oluşur: % 72,1 kentliye karşılık, kırsal kökenli üyelerin oranı % 27,9'dur. Erkekler, kuruma egemendir. Kadınlar, 18 yaşından büyük nüfusun % 52,6'sını oluşturdukları hâlde, Parti'deki oranları sadece % 23,2'dir. Önder kadrolar arasında ise, daha da zayıf bir durumdadırlar. Politbüro ve Sekretarya'da bir tek kadın bile bulunmaz. MK'ndeki sayıları ise sadece yirmidir (% 8). 18 yaşını doldurmamış bir kimse, Parti'ye giremez. Ağırlıklı yaş grubunu (% 57), 30 ve 49 arasındaki üyeler oluşturur. Her on üyeden biri yüksek öğ-

TABLO 1 *PBİP'nin Toplumsal Bileşimi*

	Üye Sayısı	*%*
Toplam	2.322.531	100
İşçiler	912.798	39,4
Mühendisler, teknisyenler, denetçiler	255.693	11,0
Köylüler	237.876	10,2
Emekli ve çalışmayan yaşlılar	144.334	6,2
İlk ve orta okul öğretmenleri	144.062	6,2
Ekonomistler, planlamacılar, muhasebeciler	115.689	5,0
Tarım ve ormancılık uzmanları	35.433	1,5
Öğretim ve araştırma görevlileri	15.889	0,7
Doktorlar	13.740	0,6

Kaynak: Rocznik Statystyczny 1975, Varşova 1975, tablo 40, s. 21

retim diplomasına sahiptir; ortaöğretim görmüş olanların oranı dörtte bir, sadece temel eğitimden geçmiş olanlarınki ise üçte birdir.[7] Buraya kadar iyi. Ama meslek gruplarının Parti'deki temsil edilme oranlarını ele aldığımızda, sorular dağ gibi birikmeye başlıyor.

Şimdilik tablo 1'de yer verilmemiş olan noktaları bırakıp bu sayılardan ne gibi sonuçlar çıkarılabileceğine bakalım. Ama daha önce belirlenmesi gereken bir şey var. Yeni üye toplanması rastlantıya bırakılmaz; önderlik, iki tehlikeye karşı son derece dikkatlidir:[8] Parti çok küçük olursa, üzerlerinde doğrudan denetim sağlanamayacak, temsil edilmeyen sektörler kalır; buna karşılık çok büyük olursa, hemen herkesi kapsayacağından, Parti üyeliğinin önemi ortadan kalkar. Bundan başka önderlik, çeşitli meslek gruplarının Parti içindeki oranlarını ve dolayısıyla Parti'nin bu gruplarda temsil edilme düzeyini de denetler.

Şimdi tablo 1'den çıkan sonuçlara geçebiliriz. Önderlik, saflarındaki işçilerin oranından gurur duyar: 1973'te % 39,4 (tarım işçileri sayılmazsa % 36,7). Resmi istatistik yıllığında herkesin kolaylıkla farkedeceği bir nokta, sadece önderliğin hazırladığı raporlarda unutulmuştur. 1973 yılında işçiler (yaklaşık 6,7 milyon[9], 18 yaşından büyük nüfusun % 28,8'ini, toplam çalışan nüfusun da % 41,1'ini oluşturuyordu.[10] Bu yüzden, Parti'deki işçi oranında olağanüstü bir yan yoktur. Dikkat edilmesi gereken bir gelişme de, Aralık 1970 olaylarından sonra sanayi işçisi üyelerin sayısındaki 40.000'i bulan azalmadır. 1970'teki sayıya, 1973'te hâlâ ulaşılamamıştı; bu sayı ancak 1975'te aşıldı.[11] Kol işçilerinin ikinci büyük kesimini oluşturan köylülerin de (çalışan nüfusun % 26,3'ü), Parti'de düşük bir düzeyde temsil edildikleri açıktır. Üstelik, köylü üyelerin

7. Rocnzik Statystyczny 1975, Varşova, tablo 40. s. 21 (rakamlar, 31 Aralık 1973 tarihine aittir) ve tablo 56, s. 35

8. Bkz. VII Zjazd, a.g.e., s. 49.

9. Hiçbir yerde verilmemiş olan işçi sayısı, Rocznik Statystyczny 1975, a.g.e., tablolar: 230, s. 170; 310, s. 223; 364, s. 262; 587, s. 387; 628, s. 422; 632, s. 426 ve taşımacılık ve ticaret alanlarında çalışan işçiler için de, tablo 89, s. 57'den yararlanılarak hesaplanmıştır

10. Çalışan nüfus için bkz. Rocznik Statystyczny 1975, tablo 80, s. 51.

11. Bu nokta, Rocznik Statystyczny 1975, tablo 40, s. 21 ile VII Zjazd, a.g.e., s. 49'un karşılaştırılmasıyla saptanabilir.

TABLO 2 PBİP Üyelerinin Çeşitli Meslek Gruplarındaki Oranları (1973)

Grup	Grup üyelerinin sayısı (1.000)	Gruptaki PBIP üyelerinin sayısı (1.000)	PBİP üyelerinin grup içindeki oranı (%)
Memurlar	—	—	85
İlk ve orta okul Öğretim ve araştırma öğretmenleri	370	144	38,9
görevlileri	51	16	31,4
Mühendis ve teknisyenler	900	256	28,4
Ekonomistler, planlamacılar muhasebeciler	469	116	24,7
Doktorlar	70	14	20,0
Sanayi işçileri	6.400	849	13,3
Köylüler	4.291	229	5,3

Kaynak: Zycie Warszaw, 24 kasım 1975 (memurlar için) ve Rocznik Statystyczny 1975, tablolar: 40, s. 21; 657, s. 439; 631, s. 425; 90, s. 58; 738, s. 479; 403, s. 278 (öbür gruplar için) Ayrıca, 9 numaralı dipnota bakınız.

sayısı, 1970'ten beri sürekli azalmaktadır.[12] Buna karşılık, «kafa emekçileri» ya da «intelijensiya» diye anılan meslek grupları, açıkça aşırı ölçüde temsil edilirler. 18 yaşından büyük nüfusun sadece % 25'ini oluşturan orta ve yüksek öğrenim görmüş kişilerin, PBİP'nde % 45'lik bir orana sahip olmaları, bunun göstergelerinden sadece biridir (bkz. tablo 3) ve gerçek durumu kavramamız için yeterli bir veri sayılmaz. Bu aşırı temsil edilme durumu, rastlantı eseri değil, önderliğin üye toplama politikasının bir sonucudur.

12. Bu nokta, Rocznik Statystyczny 1975, tablo 40, s. 21 ile VII Zjazd, a.g.e., s. 49'un karşılaştırılmasıyla saptanabilir.

TABLO 3 *Öğrenim Düzeylerine Göre PBİP Üyelerinin Dağılımı (1973)*

Öğrenim düzeyi	Bu düzeydeki 18 yaşından büyük nüfus (1.000)	Bu düzeydekilerin 18 yaşından büyük nüfusa oranı (%)	Bu düzeydeki PBİP üyelerinin sayısı (1 000)	Bu düzeydeki PBİP üyelerinin toplam PBİP üyelerine (%) si	Sütun 3'ün sütun 1'e oranı (%)
Yüksek	803	3	222	10	28
Tamamlanmamış yüksek	525	2	99	4	19
Orta	3.481	15	585	25	17
Tamamlanmamış orta	1.032	5	140	6	13
Temel mesleki eğitim	3.127	14	292	13	9
İlköğretim	9.630	42	807	35	8
Tamamlanmamış ilköğretim	4.484	19	178	7	6
Toplam	23 112	100	2.233	100	100

Rocznik Statystyczny 1975, tablo 40, s. 21 ve tablo 56, s. 35'ten yararlanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 2'nin ışığında, üye toplama politikasının niteliğini anlayabiliriz. Öncelikle belirlenmesi gereken, Parti üyelerinin özellikle, iktidarın kullanılmasına şu ya da bu ölçüde katılan gruplar içinde yerleşmiş bulunduğudur. Devlet iktidarında görece büyük bir yer tutan bir grup, Parti'de de daha yüksek bir oranda temsil edilmektedir. Memurların % 85'inin Parti üyesi olması, bunu göstermektedir. Aynı durum, muhtemelen, polis güçleri için de sözkonusudur. İspat edilemese bile, müdürlerin ve sanayi ya da yönetim alanında sorumlu konumlarda bulunan mühendis ve ekonomistlerin de bu orana yaklaştığından emin olabiliriz. Ama bunlar, üye toplama politikasının sadece bir yönünü gösterir. Parti'nin işçiler arasında güçlü bir şekilde varolabilmesi de, aynı ölçüde gereklidir. Nitekim, her on beş sanayi işçisinden ikisi, PBİP üyesidir. İşçi sınıfının bu önemi, öncelikle ideolojik nedenlerden kaynaklanmaktadır: Parti'nin adı, onun bir işçi partisi olduğunu söyler; kendi kendini onayladığı ve kutladığı konuşmalarda temel kanıt, onun işçileri temsil ettiğidir. Ancak, farkedilmesi daha güç olan başka nedenler de vardır. Marksist öğretinin kapitalizm için gösterdiğini tarih ve SSCB ve Polonya (özellikle Haziran 1956 ve Aralık 1970 olayları) özelinde gösterir: İşçi sınıfı, yakından ve sürekli gözlenmesi gereken bir karşı - iktidar gizil gücünü temsil eder.

Parti'nin, gelir ve prestije göre tanımlanan toplumsal gruplar içindeki varolma düzeyini doğrudan hesaplamak için yeterli verilere sahip değiliz. Ama bu engel aşılabilir; çünkü Polonya'da, gelirle prestij ve eğitim düzeyi arasındaki korelasyon çok yüksektir. Aslında yüksek öğrenim, yetkili mevkilere, yüksek bir gelire ve resmi çevrelerde tanınmaya dayanan gerçek prestije açılan tek kapıdır. Bu, yüksek öğrenimin, toplumsal merdiveni tırmanmaya yeteceği anlamına gelmez. Diploma, başarının gerekli koşuludur sadece. Bununla birlikte, Parti'nin çeşitli öğrenim aşamalarındaki varolma düzeylerini bilmek, gelir ve prestije göre tanımlanan toplumsal grupların Parti'de ne ölçüde yer aldıklarını kavramamıza yardımcı olacaktır.

Tablo 3'ün anlamı açıktır. 2 ve 4 numaralı sütunlara baktığımızda, üstteki dört kategorinin Parti'de çoğunluğu oluşturduğunu görüyoruz. Buna karşılık alttaki üç kate-

gori, düşük düzeylerde temsil edilmektedir. Daha ilginci bu tablo, Parti üyelerinin dağılımının, öğrenim düzeyiyle birlikte yükseldiğini göstermektedir. Dolayısıyla, yukardaki saptamalara dayanarak, Parti'nin, Polonya toplumunun ayrıcalıklı tabakalarında kök salmayı tercih ettiğini söyleyebiliriz (özel sektör buna dahil değildir). 2 ve 3'üncü tablolar bir arada ele alınırsa, Parti'nin homojen bir bütün sayılıp sayılamayacağı sorusu da cevaplanabilir. Hem iktidarla ilişkileri hem de eğitim ve gelir düzeyleri farklı olan, dolayısıyla farklı yaşam biçimlerine sahip bulunan grupları barındıran bir siyasi örgüt, homojen değildir ve olamaz. Parti'nin toplumsal çelişkilerle bölünmüş olduğunu kabul etmek gerekir. Bunu kanıtlayacak bir dizi olgu sıralamak mümkündür. Ama sormamız gereken bir şey daha var: Parti'yi birlikte tutan ve bütün çatışma ve krizlere rağmen dağılmasını önleyen güç, hangisidir?

Tablo 2'ye dönelim. Burada verilen yüzdeleri toplamak, büyük bir bulmacayı çözmemize yetecektir. Meslek gruplarının Parti içindeki oranları, % 80,8'dir. Peki geri kalan % 19,2 kim? Bunlar hakkında bize bir şey söylenmiyor. Yoklamayı cevaplamamış olan 447 000 üyenin toplumsal kimlikleri nedir? Şimdilik söyleyebileceğimiz, bu kişilerin tablo 3'ün ilk dört kategorisinde yer aldıklarıdır: Bu dört kategori, toplam PBİP üyelerinin 1.046 000'ini barındırır. Bu sayıdan, en az tamamlanmamış ortaöğretim düzeyinde bulunmaları gerekenleri (yani tablo 2, sütun 2'de memurlardan doktorlara kadar olan tüm kategoriler için verilen sayıların toplamını — yayımlayanın notul çıkarırsak, geriye 465.000 kişi kalır. Büyük bir ihtimalle, bunların 16 000'ini emekliler oluşturur.[13] Demek ki, en az tamamlanmamış ortaöğretim düzeyinden olan 449 000 Parti üyesinin hangi meslek grubundan olduğu belli değildir ve bu sayı, tablo 1'de yer almayanların sayısından çok az farklıdır. Öyleyse, tamamlanmamış ortaöğretim ve daha yüksek eğitim düzeylerinden gelme bu 447 000 PBİP üyesi kimlerdir?

13. En az tamamlanmamış ortaöğretim, tamamlanmış ortaöğretim, tamamlanmış ve tamamlanmamış yüksek öğretim düzeyinden olan emekliler'in ve çalışmayanların oranı. Rocznik Statystyczny 1975, tablo 56, s. 35'ten yararlanarak hesaplanmıştır

Tablo 1'de yer almayan başlıca meslek grupları şunlardır: sağlık personeli (doktorlar dışında); kültür, devlet ve yargı organlarında, orduda ve polis teşkilatında görev alanlar; öğrenciler ve serbest meslek üyeleri (gazeteciler, yazarlar, besteciler, ressamlar, vb.); ve Parti'nin tam-gün çalışan (profesyonel) üyeleri. Gerçekten de özenle hazırlanmış bir karışım; tabloyu hazırlayanların (MK'nin örgütlenme şubesi), baskı ve parti aygıtlarının boyutunu gizlemek için bilerek yaptıkları bir ihmal. Neyse ki, son ikisi dışında, bu gruplarda yer alanların sayılarını biliyoruz — her ne kadar içlerinde partili olanların oranlarını bilmesek de (bunun tek istisnası, % 11'i Parti üyesi olan alt-kademeden sağlık personelidir.[14] Deneyimlerimize ve yukarda aktarılan sayılara dayanarak, öğrencilerin ve kültürel personelin % 10'unun, serbest meslek üyelerinin % 20'sinin, devlet aygıtında ve yargı organlarında çalışanların da % 60'ının partili olduğunu varsayabiliriz.[15] Bütün bunların toplamı, yaklaşık 174.000 etmektedir. Geriye kalan 273000 kişinin de orduda, poliste ve Parti aygıtında görev yapıyor olması gerekir. Tabii bu, sadece kaba bir tahmin ve muhtemelen bu grubu olduğundan küçük gösteriyor.[16] Ama Parti'deki oranının yaklaşık % 12 olduğunu, yani işçilerden sonra en büyük temsil edilme oranına sahip bulunduğunu belirlememize yetiyor.

Şimdi artık, belli kişilerin gizlemeye çalıştığı gerçeği görebiliriz. Bu kişiler, Parti'yi bir yönlendirici güç olarak sunuyorlar, onun adeta mistik birliğini yüceltiyorlar ve onu çeşitli eylemlerin, girişimlerin ve konuşmaların öznesi gibi gösteriyorlar: Parti şöyle yaptı, Parti şuna karar verdi, Parti şu görüşü oluşturdu... Bütün bu kılıfların ardında bir gerçek yatıyor: Parti'nin içinde iki geniş kategori bulunur; bir yanda olağan üyeler, öbür yanda da

14. Rocznik Statystyczny 1975, tablo 733, s. 479 ve VII Zjazd, a.g.e., s 49'dan hesaplanmıştır.

15. Rocznik Statystyczny 1975, tablolar: 733, s. 479; 688, s. 454; 734, s. 477; 84, s. 53; 39, s. 20'den hesaplanmıştır.

16. Bu çıkarsamalar, tamamen, PBtB-MK'ne bağlı olan ideolojik ve eğitsel çalışma kolunun yayımladığı bir broşüre dayanarak geliştirilmiştir: Aktualne zagadnienia walki klasowej (Material pomocniczy na zebrania POP, zadecla szkoleniowe i lektorskie). Bu broşür sadece aktif Parti üyelerine yönelik bir yayındır.

üç kollu bir aygıt. Devlet yönetiminde ve yargı organlarında yer alanlarla kitle iletişim araçlarında ve kültür alanında çalışanları da, kısmen bu aygıtla birlikte düşünmek gerekir. Parti'nin övündüğü özellikleri (öngörülen seçim mekanizmaları, çeşitli organlara tanınan denetleme gücü) aslında, bu egemen aygıtın karar alma yetkisiyle donatılmasına hizmet ediyor; bir yandan da, bu gerçeği gizlemeye yarıyor. Terimin genişletilmiş anlamıyla bu aygıt, baskı unsurlarını ve üretim araçlarını kendi kollektif mülkiyetinde bulundurur. Bilgi ve düşüncelerin yayılma süreçlerini denetimi altında tutar. Bu yazı çerçevesinde, ayrıntılara girme imkânımız yok; ama birçok noktayı da, zaten açıklamış bulunuyoruz. Burada bizi ilgilendiren olgu, bu aygıtın Parti üyelerinin varlığına ihtiyacı olduğudur. Üye sayısının çokluğu sayesinde, hem kitlelerin iktidara katıldığı hem sözkonusu aygıtla onun yararına uygun bir şekilde kamu kesimine dahil edilmiş olanlar arasında antagonistik bir ilişkinin bulunmadığı görünümü yaratılabilmektedir. Başka bir deyişle, iktidarı kollektif olarak tekelinde tutanlarla ona tabi olanlar arasındaki uçurum, gözlerden saklanmaya çalışılmaktadır. Bu söylenenden, aygıtın, doğrudan doğruya iktidarını gizleme çabası içinde olduğu anlaşılabilir. Oysa olaylar, hiç de bu şekilde yaşanmamaktadır. Şüphesiz, başlıca endişeleri iktidara yönelik olan sinik kişiler vardır aygıtta. Sistem yerleştikçe ve işleyişi belirginleştikçe, bunların sayıları da artmaktadır. Ama genellikle, aygıtta yer alanlar da, kendi ürettikleri yanılsamaya kapılırlar. Uzun yetiştirilme döneminde aldıkları telkinler, onları, Parti'nin, emekçileri, özellikle işçi sınıfını temsil ettiği düşüncesiyle koşullandırır. Bu imaja şüphe düşürebilecek her olgu için, hazır bir açıklamaları bulunur. Aydınlar muhalefete mi başlıyor? Ya burjuva kökenlidirler, ya fazla gurura kapılmışlardır, ya da Batı propagandasının etkisinde kalmışlardır. İşçiler baş mı kaldırıyor? Öyleyse onlar, işçi değil, sokak serserisi, alkolik ya da adi suçlulardır. Başvurulabilecek başka kalıplar da vardır: eski alışkanlıkların kalıntıları, sınıf düşmanlarının (ya da son zamanlarda denildiği gibi, ulusun düşmanlarının) faaliyetleri ve halkın, ağaçlara bakmaktan ormanı görememesi. Geçici zorluklar, hatta hatalar olabilir. Ama Parti,

bunları aşmaya ve düzeltmeye muktedirdir, yeter ki öncü rolünü sürdürsün; yani saflarında yüksek bir oranda işçi bulunsun, başka toplumsal çevrelerin en iyi unsurlarına kapılarını açık tutsun, bükülmez bir disiplin uygulasın, dikkatli, ihtiyatlı olsun ve politikasını, bilimsel toplum teorisine göre yürütsün.

Aygıt, dünyaya işte bu gözle bakar: Kendini Parti'siz düşünemez, çünkü başka türlü yaşayamaz. Ama olağan üyeler Parti'ye neden katılırlar? Nedenler kişilere göre değişse de, bir kaç geniş başlık altında toplanabilir. Birçokları, zorunlu kaldıkları için üye olurlar; ya reddetmeye cesaret edemezler ya da üyeliğin kendileri için yararlı olacağını düşünürler. Sık sık, bir kuruluştaki üyelerin oranı, aygıta yeterli gözükmez. O zaman, bu kuruluştaki bazı kişilerden, Parti'ye katılmaları istenir. Parti'nin herkese açık olduğu izlenimini engellemek için, kabul etmesi en muhtemel kişilere, ihtiyatlı bir tavırla yaklaşılır. Ama yetki sahibi kişilerden gelen böyle bir çağrı, her zaman bir çeşit şantaj oluşturur. Her şeye rağmen, bu yolla aygıt, daha gelişkin istatistik tabloları elde edebilir ve etkisini yaygınlaştırır. Çünkü yeni üyeler, huzurlarını ucuz bir fiyata satın aldıklarını düşünseler de, örneğin bir siyasi kriz sırasında, bazı şeylerin farkına varırlar: önderliği izlemek ve toplantılara katılmak zorunda olduklarını, verecekleri birtakım oylar sonucu Parti'den atılabileceklerini ve belki de mesleklerinde gerileyeceklerini görürler. Olağan durumlarda cansıkıcı olmayan Parti üyeliği, yine de belli bir bağımlılık getirir.

İkinci kategoriyi ise, gönüllü olarak Parti'ye katılanlar oluşturur. Burada da, iki kesimi ayırdetmemiz gerekir. İşçileri ve daha genel olarak toplumsal hiyerarşinin en altında bulunanları Parti'ye katılmaya yönelten önemli bir etken, «herhangi biri» olmaktan çıkma ve çalıştıkları kuruluşta, hatta bunun dışında da kabul görme isteğidir. Bir Parti üyesinin, işyerinde, özel bir azınlığa dahil olacağı açıktır. Yerel ya da ulusal çaptaki önemli kişilerin bazan doğrıdan hitap edeceği ve özel bir dille konuşma hakkına sahip olan bir azınlıktır bu. Ayrıcalığını akıllıca kullanabilen, kelimelerini seçen, eleştirilebilecek ya da eleştirilmesi gereken kişilere karşı çıkan bir üye,

giderek tanınan bir kişi olmaya başlar: Sendikanın ya da başka bir kitle örgütünün yerel yönetimine, hatta Parti komitesine seçilebilir ya da Parti tarafından atanabilir. Böylece, yürütülmesine yardımcı olduğu iktidardan, ona da bir pay düşer. Makro düzeyde, böyle bir iktidar, çok küçük kalır ve hiçbir şeyi değiştirmez. Ama işyeri düzeyinde gerçek bir güçtür. Çünkü sendika önderi ya da Parti militanı olan bir kimse, bu çerçevede, ödül dağıtımı ya da konut ve tatil evi yerlerinin belirlenmesinde söz sahibi olur. Birine özel bir görev ya da ödül verilmesi, bir terfi ya da işten çıkarma gibi konularda fikri alınır. Ne kadar küçük olsa da, Parti militanı olmakla elde edilen güç, hatırı sayılır bir şeydir ve üye olmanın ödülüdür. Daha esaslı kazançlar sağlamak da mümkündür ama bunların üyelikle ilişkisi daha dolaylıdır, hattâ belki de, tamamen belirsizdir. Kısacası, Parti'ye katılan bir kimse, üyelik kartıyla birlikte bir dizi imkân da elde etmiş olur. Aygıt, yeni üyeyle ilişkisinde ona iktidardan küçük bir pay verir ve karşılığında, kendi toplu iktidarının daha geniş bir ölçekte tanınması sonucunu elde eder. Böylece iki unsur arasında bir çeşit suç ortaklığı bağı gelişir. Bu bağ, hem sıradan üyeye toplumsal kabul görme gibi meşru bir isteğini karşılama imkânı verir hem de aygıtın, iktidarını, belli bir kanala akıtılmış olan bu isteklere dayandırmasını ve onlardan yararlanarak tüm toplum üzerinde, başka bir yoldan oluşturulamayacak bir denetim kurmasını sağlar.

Orta ve daha yüksek eğitim görmüş kişilerin durumu, biraz farklıdır. Çünkü aygıt, gelecekteki üyelerini bu gruptan toplar. Gerçek ya da varsayılan yeteneklerine uygun bir güçle donatılacak kişiler, başlıca bu kesimden toplanır. Genellikle bunlara, Partiye katılmaları doğrudan önerilmez. Üyeliğin, hiyerarşide belli bir düzeye ulaşmanın kariyerleri için zorunlu olduğunu zaten herkes bilir. Hem alt kademelerde kalmaktan kaçınmak hem de düşünsel bağımsızlığını korumak isteyen bir genç, kısa zamanda hayatın gerçekleriyle karşılaşacaktır. Öğrenimini tamamlayıp çalıştığı işyerinde bir kaç ay geçirdikten sonra, Parti'ye katılmadığı sürece yükselemeyeceğini farkeder. Şüphesiz, bilimsel araştırma gibi belli alanlarda bu kuralın

istisnaları vardır. (Ama bu da, özellikle doğabilimleri için sözkonusudur ve önemsiz bir azınlık için geçerlidir.) Böylece, hayata atılan bir genç, çok kısa bir süre sonra, zor bir seçimle karşı karşıya kalır: ya Parti'ye girecek ya da alt düzeydeki konumlara hapsolacaktır. Öznel olarak bu seçim, sayısız biçimlerde yaşanır: çıkarcılığı kolayca benimsemekten, aygıtın Parti hakkında oluşturduğu imajı samimiyetle kabul etmeye kadar. Son ihtimal giderek azalmakta, ortadan kalkmaktadır. Değişmeden kalan gerçek, genç bir insanın, ancak diploma ve Parti kartına sahipse, parlak bir gelecek umabileceğidir. Nitekim, aydınlar arasında Parti üyeliğinin yüksek olduğunu ve bu sonuca ulaşmak için zorlu bir rekabetin sürdüğünü görmüştük. Toplantılara katılıp gerektiğinde el kaldırmak yeterli değildir: sadakatinizi ve kendinizi adamışlığınızı ispatlamanız gerekir; sözlerinize dikkat etmeniz, dostlarınızı dikkatle seçmeniz gerekir; kişiliğinizi oynadığınız role tamamen vererek, taşıdığınız maskeyle gerçek yüzünüzün özdeşleşmesini sağlamanız gerekir. Kısacası, aygıt üyelerini, kendiniz için bir model olarak benimsemeniz gerekir. Tepe noktası aygıt içinde yetkili bir konuma ulaşmak olan, gerçek bir kariyerin koşulu budur. İnsanların haklı isteklerini kanalize ederek aygıt, sadece yukarda sözü edilen aydınlar ve benzeri kişilerle suç ortaklığı bağları geliştirmekle kalmaz, aynı zamanda, bir aygıt olarak kendi yeniden üretimini de güvence altına alır.

Bütün bunlar, üyeliğe ilişkin istatistikleri biraz daha iyi anlamamızı sağlıyor — özellikle Parti'nin, meslek ve eğitim düzeyine göre tanımlanmış gruplar içindeki dağılımını. Ama aynı zamanda, daha önce koyduğumuz soruyu cevaplamamızı da mümkün kılıyor: Parti gerçekten yönlendirici güç müdür, yoksa sadece, ülke için hayati önemdeki sorunları tek başına ele alan bir grubu mu gizlemektedir? Parti'nin aslında hayli heterojen bir bütün olduğunu, içinde ayırdedilebilir gruplar barındırdığını ve çelişkilerle bölünmüş bulunduğunu görmüştük. Resmi söylemin sistematik olarak belirsizleştirdiği temel bölünme ekseni, aygıtla sıradan üyeler arasındadır. Yaklaşık 270 000 kişiyi içeren aygıt, her düzeyde iktidarı bütünüyle elinde tutar. Sıradan üyeler ise, bizzat varlıklarıyla, toplumun

yüzde onunun iktidarı kullanmakta olduğu yanılsamasını yaratırlar. Aygıta belli bir meşruiyet armağan ederler; bu meşruiyet, gerçek olmaktan çok görünümde kalır, ama yine de mutlak bir gerekliliktir. Ancak, sıradan üyelerin rolü, bundan ibaret değildir. Bazılarına aygıt tarafından iktidardan bir pay alma güvencesi verilir; bir kısmı da aygıtın gelecekteki üyeleridir. Üyelerin tümü, aygıtın vazgeçilmez yardımcılarıdır; onlar olmadan, toplum üzerinde etkili bir denetim sağlanamaz.

Aygıt, Parti'siz varolamaz. Ama Parti de, içteki birliğini ve yenilenmesini sağlayan aygıt olmadan varolamaz. Aygıt, bu iç birliği, kendi otoritesine sözleriyle ya da davranışlarıyla zarar veren herkesi bertaraf ederek korur. Yenilenmeyi ise, açıkladığımız mekanizmayı işleterek sağlar. Ne var ki, bu sonuçlara ancak zor araçlarını, ekonomik yaptırımları ve —kelimenin geniş anlamında— sansürü tekelinde tutarak, insanları işten ya da Parti'den çıkarma, susturma, hapse atma ve sokaklara makinalı tüfeklerle, hatta tanklarla donatılmış polis güçlerini gönderme imkânlarına sahip olması sayesinde ulaşabilir. Herkes bunu bilir; bilmeleri de aygıtın işine gelir. Şüphesiz, bu tür araçlar, iktidarın günlük yaşamda sürdürülmesi için yeterli değildir: bunlar ancak, olağanüstü ağır koşullarda yararlıdır. Toplumsal bir fikir birliği oluşturmak mümkün değilse de, en azından toplumun bir bölümünün işbirliğini sağlamak zorunludur. Ve bu da, Parti aracılığıyla yapılır. Parti, en etkili yaptırım ve denetim aracıdır; sistem için gerekli olan yanılsamayı en yetkin bir şekilde gerçekleştirir. Bu işlevlerini de insanların, zamanlarının büyük bölümünü geçirdikleri ve geçimlerini sağladıkları yerde, işyerinde sürdürür.

Parti, yönlendirici güç değildir. Sadece, aygıtın hizmetindeki bir egemenlik aracıdır.

Devrim-sonrası Toplumlarda İktidar ve Muhalefet konulu konferans İtalyan politik grubu *İl Manifesto* tarafından Kasım 1977'de Venedik'de düzenlendi.
Doğu Avrupa ve SSCB'deki rejimlere muhalif olan aydınların, araştırmacı ve sendikacıların katılımıyla gerçekleşen konferans bu konudaki en geniş toplantılardan biridir.
Devrim-sonrası toplumsal ve ekonomik ilişkileri; devletin niteliğini; kültürel, politik ve ideolojik yapıları değişik görüş açılarından değerlendiren konuşmacılar tek bir noktada odaklaşıyorlar:
İktidarın geleceği ve muhalefet hareketlerinin birlik ve dayanışması.

metis yayınları

425 TL.